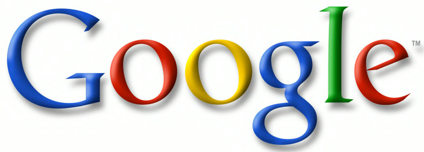
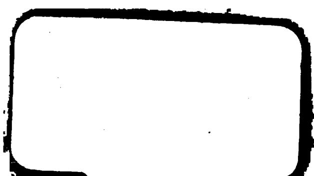

Google

NEDL TRANSFER
HN 4X61 +

JOHANNES BRUGMAN

EN HET

GODSDIENSTIG LEVEN ONZER VADEREN

IN DE VIJFTIENDE EEUW,

GROOTENDEELS

VOLGENS HANDSCHRIFTEN GESCHETST

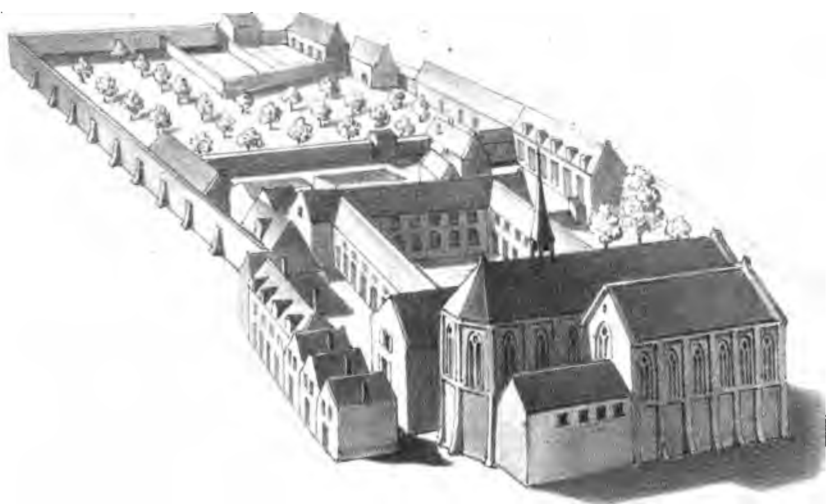
DOOR

W. MOLL,
Hoogleeraar te Amsterdam.

EERSTE DEEL.

AMSTERDAM,
G. PORTIELJE & ZOON.
1854.

JOHANNES BRUGMAN.

HET OBSERVANTEN-KLOOSTER TE AMSTERDAM

tachtig jaren na de stichting. zie bl. 139

JOHANNES BRUGMAN

EN HET

GODSDIENSTIG LEVEN ONZER VADEREN

IN DE VIJFTIENDE EEUW,

GROOTENDEELS

VOLGENS HANDSCHRIFTEN GESCHETST

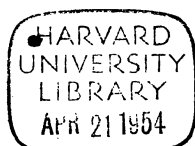
DOOR

W. MOLL,
Hoogleeraar te Amsterdam.

EERSTE DEEL.

AMSTERDAM,
G. PORTIELJE & ZOON.
1854.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
APR 21 1954

VOORREDE.

Ware Brugman werkelijk geweest, wat hij ook in mijne voorstelling nog vóór vijf of zes jaren was, mijne hand zoude zich niet uitgestrekt hebben tot het schrijven van een boek, welks titel zijn naam droeg. Maar sinds ik hem leerde kennen als een, die in de meeste opzigten het tegendeel was van hetgeen waarvoor men hem gehouden heeft en nog houdt, gevoelde ik mij geroepen mijnen landgenooten van hem te verhalen, opdat de geschiedenis ten laatste regt liet wedervaren aan een man, die, evenzeer als Geert Groote, Thomas à Kempis en anderen van zijn tijdperk, een waardig broeder in Christus moet heeten en een krachtig voorstander van de belangen des Godsrijks, voor zoo veel het licht, dat hem bestraalde, en het karakter der eeuw, waarin hij onder ons voorgeslacht omwandelde, zulks gedoogden. Op wat wijze ik van hem wenschte te verhalen, en hoe ik door mijne berigten aangaande Brugman tegelijk licht trachtte te verspreiden over de inwendige geschiedenis der Nederlandsche kerk in een tijd, waarin het godsdienstig leven des volks meer dan ooit te voren ontwaakte en voor de hoogere ontwikkeling, welke het in de zestiende

eeuw onderging, werd voorbereid, kan de lezer zien uit de weinige bladzijden, die ter inleiding strekken. Of ik, wat ik bedoelde, gelukkig heb volbragt, zal hij kunnen beoordeelen, wanneer ook het tweede Deel des werks door hem gelezen zal zijn. Dat ik bij mijnen arbeid dikwerf onbetreden paden had te bewandelen, zal geen billijk regter voorbij zien. Dat ik ook zelfs op de eenzaamste, waar het mij aan alle voorgangers ontbrak, met vlijt en ernst en tegelijk met blijden moed mijnen weg maakte, zal men, hoop ik, allerwegen bevestigd vinden, al mogt men mij hier of daar ook op eenig dwaalspoor ontmoeten.

Eene lettervrucht, als thans door mij geleverd wordt, kon niet zonder veelvuldige ondersteuning van anderen wassen en rijpen. Van de zeer vele handschriften — ik bedoel gebonden boeken — welke mij groote of kleine diensten deden, zijn weinig meer dan een twintigtal mijn eigendom. Vanwaar en door wier goedheid mij de overige verstrekt werden, en door welke geleerden, zoowel buiten als binnen het vaderland, mijne onderneming begunstigd werd, zal blijken uit de Aanteekeningen en Bijlagen. Hier echter moet ik, door dankbaarheid gedrongen, reeds gewagen van drie mannen, aan wier hulpvaardigheid ik de hoogste verpligting heb. De Heer J. J. van Voorst, Predikant alhier, opende mij zijne aanzienlijke handschriftenverzameling, en als ik haar onder zijne leiding wèl had leeren kennen, werd mij, wat ik wenschte, met de meeste onbekrompenheid ten gebruike verleend. De Heer J. W. Holtrop, Bibliothecaris der koninklijke Boekerij te 's Hage, stelde mij met al de humaniteit, waardoor hij bij onze wetenschappelijke landgenooten zoo gunstig bekend staat, in de gelegenheid, om al wat ik uit de, onder zijn bestuur staande, bibliotheek

behoefde, tot mijn oogmerk aan te wenden, en gaf mij daarenboven door herhaalde schriftelijke mededeelingen uit den schat zijner wetenschap menigvuldige wenken, welke ik niet vruchteloos, gelijk ik vertrouw, in acht nam. De Heer Mr. F. A. Baron van Rhemen eindelijk ontsloot mij met de meest voorkomende vriendelijkheid de belangrijke boeken- en handschriften-verzameling, die met een veelomvattend familie-archief[1] *van zijne vaderen van eeuwen herwaarts tot hem kwam. In deze bibliotheek, welke in een der vertrekken van den Gelderschen Toren, te Spankeren in Gelderland, geplaatst is, vond ik de twee Handschriften G en D, welke de lezer in dit werk gedurig aangehaald zal zien, en die daarom reeds hier meer in bijzonderheden moeten bekend gemaakt worden.*

Handschrift G is een boekdeel in 4°, in roodlederen band met sloten, inhoudende 146 *bladen* (292 *bladzijden*) *zwaar papier, in twee kolommen aan beide zijden digt beschreven met eene duidelijke hand van het midden der vijftiende eeuw. Het werk is ontstaan in het welbekende Huis der Zusteren van het gemeene leven te Deventer, dat door Geert Groote gegrondvest was en daarom ook Meester-Geertshuis plagt genoemd te worden, en behoorde voormaals tot de boekerij van dit gesticht. De inhoud bestaat uit* 64 *tamelijk uitvoerige levensbeschrijvingen van Zusters uit vermeld Huis, welke gesteld werden door sommigen der bewoonsters van het gesticht en door eenigen harer Rectoren, meestal kunst- en argelooze biographen, die zelven dagelijkschen omgang hadden gehouden met de personen, van welke zij berigtten. De eerste*

1) *Zie over dit Archief Mr. J. A. Nyhoff's* Bijdragen, *D. VI. Bl.* 257, *vv.*

*

levensbeschrijving is die van Kunne Gunnekens, eene Begijn, welke "hyer woende bynae mitten alreniersten ende niet lange nae onsen eerweerdigen Vader Meister Geryt die Groete;" zij stierf in 1398. *De laatste betreft Fenne Wilmynck, die in* 1456 *overleed. De gansche verzameling van levensberigten wordt voorafgegaan door een Register van "die namen der Zusteren, van welker doechden dat in desen boecke geschreven is," een lijst die achter de namen de sterfjaren aangeeft. Zij wordt geopend met een vrij langen proloog, welke met deze schoone slotwoorden het algemeene oogmerk der schrijvers en schrijfsters verkondt: "overmids dat men gueder menschen leven ende zeeden beschrivet ende die anmircket, soe schijnen si oec in eenre manieren te leven na den doede, ende veel menschen, die levende doot sin, verwecken sie weder totten waeren leven." Zij wordt besloten met de woorden: "hyer eynden sommyge devote punten van onsen lieven oelden eerweerdigen Zusteren. God si gelaeft."*

Handschrift D is mede een boekdeel in 4°, *in bruin lederen band met sloten, inhoudende* 190 *bladen* (380 *bladzijden*) *zwaar papier, in twee kolommen aan beide zijden digt beschreven met eene duidelijke en naauwkeurige hand van den jare* 1534. *Ook dit boek bevat, even als Handschrift G, levensbeschrijvingen, wier getal echter niet met juistheid kan opgegeven worden, omdat de meeste over vele Zusteren te gelijk handelen, die gelijktijdig en in verschillende betrekkingen met elkander leefden. Het zijn alle biographiën van Nonnen uit het beroemde klooster van Diepenveen bij Deventer, dat door Jan Brinckerinck, Grootes vriend en leerling, gesticht werd terwijl hij aan het hoofd van Meester-Geertshuis stond. De eerste levensbeschrijving is die van Salome Sticke (wier vader*

door Geert Groote bekeerd werd; zie hierachter bl. 15, 16), *welke in* 1449 *in hoogen ouderdom stierf, nadat zij vele jaren den persoonlijken omgang en het onderwijs van Brinckerinck had genoten. De laatste handelt over Armgert van Lissen, eene adellijke Non, welke in* 1472 *overleed. De levensberigten zijn in het Diepenveensche klooster zelf opgesteld en de verschillende schrijfsters, die doorgaans als oog- en oorgetuigen spreken, leefden met en na elkander gedurende het midden en de laatste helft der vijftiende eeuw. De verzameling wordt geopend met deze regelen: „hyr begint een weynich van den doechden der vuriger ende stichtiger Susteren van Diepenveen, welker eensdeels uut onsen huyse*[1] *aldaer geset weren. Ten iersten van der eerwaerdiger Mater Salomee Sticken, wilneer [eertijds] onse weerdige Meystersche." Na de levensbeschrijvingen volgt nog een uitvoerig opstel, getiteld: „hoe dat Hilweertshuys gestichtet waert ende wat groter vrucht die Susteren van Diepenveen daer deden." Het is een uitvoerig en hier en daar belangrijk verhaal der geschiedenissen van een klooster bij Minden, dat omstreeks het midden der vijftiende eeuw door eenige Diepenveensche Nonnen hervormd werd, nadat de bewoonsters maar al te lang en al te zeer in het algemeene zedebederf der kloosterlingen van dien tijd gedeeld hadden. De laatste regels op de laatste bladz. van het Handschrift luiden aldus: „hyr eyndet dat leven sommyger vuriger ende eerliker Susteren van Diepenveen. Geschreven int yaer ons Heren MD ende XXXIIII. Een cort gebet om die liefte Godes voer die geene die dit geschreven heeft."*

1) *D. i. Meester-Geertshuis, waarin het H. S. waarschijnlijk naar het oorspronkelijke, dat te Diepenveen behoorde, geschreven werd.*

Beide Handschriften waren reeds in 1674 *in bezit van den toen te Deventer wonenden edelman, Steven van Rhemen, verzamelaar van vele voor de geschiedenis des vaderlands gewigtige stukken, en vriend van den beroemden Hoogleeraar Ant. Matthæus*[1]. *Dat laatstgenoemde geleerde de manuscripten, zoowel het een als het ander, gekend heeft, is waarschijnlijk. Zeker is het intusschen, dat hij achter zijn* Anonymi Chronicon Ducum Brabantiæ (*Lugd. Bat.* 1707, *p.* 225—264) *een klein gedeelte van den inhoud van Handschrift D heeft opgenomen, zonder op de vraag, vanwaar hij het had, antwoord te geven. Uit dat gedeelte, dat hoofdzakelijk de geschiedenissen der Non Elizabeth van Heenvliet behandelt, kan de lezer het karakter der beide biographische schriften genoegzaam leeren kennen en zien, hoe zij gezamenlijk eene bij uitnemendheid rijke bron leveren tot de kennis van het godsdienstige leven onzer voorouders van de vijftiende eeuw. Zij malen het uit- en inwendig bestaan der devoten en niet-devoten van alle standen des volks*[2], *hun zin en zijn, hunne deugden, gebreken, levenswijs enz., tot in de fijnste détails, en wel met zulk eene volledigheid en naïve eenvoudigheid, dat men bij de lectuur geheel in den voortijd verplaatst wordt en het verhaalde als met het oog aanschouwen kan. Beide Handschriften heb ik, met vergunning des tegenwoordigen eigenaars, door een naauwkeurig afschrijver laten copiéren, opdat zij mij ook voor toekomstige letterkundige ondernemingen dienen mogen. De copijën vormen twee*

1) *Zie Matthæi* Anal. *ed. II. T. III. p.* 412.

2) *Handschr. G bevat grootendeels levensberigten aangaande vrouwen en familiën van de lagere volksklasse. Handschr. D meldt zeer dikwerf van adellijke Nonnen en andere personen uit de hoogste geslachten des lands.*

banden in groot 4°, zamen 1050 vrij digt beschreven bladzijden sterk, en het zijn deze copijën, welke ik gewoonlijk als „mijne *Handschriften G en D" aanhaalde.*

Aangaande den vorm, welken ik voor dezen arbeid gebruikte, heb ik niets op te merken, daar het dezelfde is, dien ik voor vroegere schriften bezigde. Over een volksman en het godsdienstige volksleven handelende, meende ik althans niet minder dan bij andere gelegenheden zorg te moeten dragen, dat mijne mededeelingen voor elken aandachtige verstaanbaar zouden zijn. In de Aanteekeningen echter en in de Bijlagen, stelde ik mij vooral de belangen van wetenschappelijk gevormden voor oogen. De Bijlagen zijn weinige in getal, maar de stukken, welke zij bevatten, zijn meerendeels uitvoerig. Zij werden door mij opgenomen èn als bewijsstukken voor het in den tekst geschrevene èn als voortbrengselen der stichtelijke letterkunde onzer vaderen, welke, naar het mij toeschijnt, beide om vorm en inhoud, te gewigtig zijn, dan dat zij langer in manuscripten verborgen mogten liggen. Mogen zij velen, vooral onze jeugdige beoefenaars der historische wetenschap, overtuigen, dat in de handschriften-verzamelingen, waaraan ons vaderland zoo rijk is, nog een groot en meerendeels onbekend veld besloten ligt, dat, vooral ten nadeele onzer kerkgeschiedenis, reeds al te lang op bearbeiders wacht. Die, toegerust met eenige kennis en begaafd met een open en waarheidlievend gemoed, dat veld betreedt, zal kunnen verzamelen, wat hem de moeite van een weg, die somtijds als door doornen en distels voert, rijkelijk beloont: voortbrengselen van den geest onzer vaderen, waaruit hun bestaan tot onze waarschuwing en onze stichting naauwkeuriger dan ooit te voren begrepen zal worden.

Het tweede en laatste Deel dezes werks is voltooid en voor de pers gereed. Het zal ongeveer denzelfden omvang hebben als dit eerste, en, zoo God wil, in de eerste helft des volgenden jaars in het licht verschijnen. Aan het slot zal men een Register vinden voor het geheel, bewerkt door de hand van mijn veelbelovenden leerling en vriend J. G. R. Acquoy, Theol. Stud. alhier, die de zorg voor de goede correctie van dit eerste Deel reeds met mij gedeeld heeft.

Amsterdam,
6 December 1853.

W. MOLL.

INHOUD.

Inleiding .... bl. xix.

EERSTE AFDEELING.

Brugmans persoonlijkheid in betrekking tot de godsdienstige beweging zijns tijds beschouwd.

I. Brugmans geboorte. Zijne opleiding in eene kloosterschool. Vroegere afdwalingen en bekeering. Zijn overgang tot de devoten .... » 1.

II. Ontwaking des godsdienstigen levens in ons vaderland omstreeks den aanvang der vijftiende eeuw. De devoten. Verschillende wegen van bekeering. Herman Sticke. Katharina van Naaldwijk. Jutte van Ahuis .... » 10.

III. Beginselen der bekeering bij de devoten. Vrees voor de eeuwige pijn. Begeerte der eeuwige glorie. Het aanmerken der goedheid Gods .... » 26.

IV. Gevoelens der devoten aangaande den weg der heiligmaking. De zelfverzaking, het opbeuren des kruises en de navolging van Christus .... » 33.

V. Verbreiding van het mysticisme hier te lande. Leer der mystieken aangaande den weg der volkomenheid. Werkend, geestelijk en schouwend leven .... » 37.

VI. Der devoten kloostergeest en ascetische oefeningen. Hunne uitwendige gedaante en gebaren, gemeenschapszin en eigenaardige taal.................................... bl. 46.

VII. Schaduwzijde van der devoten leven. Rigorisme en vlugt uit de wereld. Geestelijke hoogmoed, dogmatisme, methodisme. Lichtzijde................................ » 54.

VIII. Brugman in het observanten-klooster te St. Omèr. Het lectoraat. Overkomst naar de noordelijke Nederlanden.. » 61.

IX. Brugmans vriendschap met Dionysius den Karthuiser. De Boeken over het christelijke leven................ » 70.

X. Brugmans betrekking op de Broederen des gemeenen levens te Deventer. Zijne afgelegde vooroordeelen en zijne inzigten in der Broederen hooge bestemming. Egbert ter Beek. De taal der vereering en het teeken der liefde.. » 82.

XI. Brugmans praktische rigting en belezenheid. Zijne liefde voor de Heil. Schrift. Zijn schriftgebruik en zijne kerkelijke regtzinnigheid. Zijne reformatorische inzigten en zijn mysticisme. Brugman en Thomas à Kempis....... » 91.

TWEEDE AFDEELING.

Brugmans tweevoudige werkkring.

EERSTE HOOFDSTUK.

De Minderbroeder-observant.

I. De bedel-orden en hare beteekenis. De Franciskanen en hunne vestiging in de Nederlanden. Zedelijk verval der kloosterlingen volgens Ruysbroeck. Hervormingsproeven. » 101.

II. Bernardinus van Siëna, zijne opvoeding en vroege devotie. Zijne prediking in Italië. Verbreiding der observantie onder de Minderbroeders. Brugman en Bernardinus. » 112.

III. De observantie in de Nederlanden. Tegenstand tegen hare invoering. Philips van Bourgondië en Nikolaas van Cusa hare bevorderaars en Brugman haar verbreider........ bl. 120.

IV. De Observanten te Amsterdam. Strijd met den magistraat. Brugmans zegepraal.......................... » 129.

V. Beoordeeling van Brugmans gedragingen te Amsterdam. Bedoelingen en vruchten van zijn reformatorischen arbeid. » 139.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De Prediker.

I. Vroegere toestand der evangelie-verkondiging in ons vaderland. Geert Groote en Wermbold van Utrecht, reizende predikers. Gevestigde predikers............... » 147.

II. Inhoud en strekking der prediking van deze dagen. Vertaalde kanselarbeid. De sermoenen van Bernardus en Jordanus.. » 155.

III. Brugman als reizend prediker. De praktische bedoelingen en ernstige zin zijner sermoenen.................... » 162.

IV. Brugmans prediking tegen de hoofdzonden zijner eeuw: speelzucht, ontwijding der heilige tijden en wraakgierigheid. Zijne eer en invloed bij de stedelijke besturen... » 167.

V. Brugmans kloostersermoen over Ps. XXIII: 5. Geschonden staat van het stuk. Wijze waarop deze en andere preken dier dagen voor ons bewaard bleven. Het kunstmatige plan. De allegorisch-mystieke behandeling en smakeloosheid.. » 179.

VI. Lichtzijde van het besproken sermoen. Des predikers phantasie en praktische takt. Zijne uitwendige voordragt en profetische actie. Vrucht van Brugmans prediking.. » 187.

BIJLAGEN.

I. Brugmans brieven aan de Broeders des gemeenen levens te Deventer .... bl. 197.
II. Brugmans sermoen over de drie Tafelen .... » 221.
III. Vier fragmenten van sermoenen van Brugman .... » 239.
IV. Een Spiegelkijn van bekeering .... » 242.
V. Sermoen over de volkomen bekeering .... » 250.
VI. Drie Schriften van Hendrik Mande .... » 259.
VII. Sermoen over den lijdenden Christus .... » 313.
VIII. De Testamenten der devoten .... » 318.

JOHANNES BRUGMAN.

Van alle namen, die door de kerkgeschiedenis der middeleeuwen aan ons overgeleverd werden, is geen enkele in ons vaderland meer algemeen bekend dan die aan het hoofd van dit boek werd geplaatst. Wie heeft niet ontelbare malen van Brugman gehoord en wie niet ontelbare malen de spreekwijze herhaald, welke sinds vierhonderd jaren de gave des volksredenaars herinnert?... En toch is de persoon, die aan alle oorden des lands van dag tot dag door menschen van alle standen en van alle trappen van beschaving genoemd wordt, voor de meesten evenzeer een volslagen vreemdeling, alsof de vaderen zijn aangezigt nimmer aanschouwd hadden. Wel hebben velen in schrift van hem gemeld; maar terwijl sommigen bewijzen gaven, dat hun daarbij als uit de verte eene historische gedaante voor den geest zweefde, waarvan hun slechts een enkele trek duidelijk was, waren er meer, die onder den indruk van een eenig, en dat nog kwalijk begrepen, feit zijn beeld trachtten te schetsen en zich jegens hem schuldig maakten aan eene miskenning en valsche beoordeeling, zoo scheef en zoo scherp als slechts zelden aan een vroom en talentvol man is ten deel gevallen.

De schrijver dezer bladen wilde eene proeve nemen of het hem gelukken mogt den naam te verklaren, die vier eeuwen aaneen op de lippen des volks zweefde en echter

niet verstaan wordt. Hij heeft de nevelen, welke Brugmans wezen ook voor zijne aanschouwing eenmaal omsluijerden, allengs zien opklaren en verdwijnen voor het licht, hem aangebragt door een langdurig en naauwgezet onderzoek. Thans meent hij het bewijs te moeten leveren, dat de monnik, die maar al te lang befaamd in plaats van beroemd, gelaakt in plaats van geloofd is geweest, eene waardige stede verdient in de rij der mannen, die in de jaarboeken der Nederlandsche kerk met liefde en dankbaarheid plegen herdacht te worden, als die der christenheid van hunnen tijd tot een zegen waren en haar op velerlei wijzen eene betere toekomst bereidden.

Brugmans persoonlijkheid, zijn leven en arbeid zijn de hoofdvoorwerpen, welke hier ter sprake worden gebragt, en echter mag dit geschrift geene biographie worden geheeten. Het is iets minder en ook iets meer, en zulks ten gevolge van de natuur der stoffen, welke wij vergaderden. Immers de bronnen, waaruit wij Brugmans geschiedenis eenigermate kennen, zijn menigvuldig; maar geen enkele daarvan vloeit mild [1]. Zij melden gezamenlijk iets van zijn levensloop, eenige zijner deugden en gebreken, eenige zijner werken en ervaringen. Zij leveren fragmenten van een niet volkomen bekend geheel, bijzonderheden, te weinig en te onvolledig, dan dat zij een schrijver in staat zouden stellen tot het voortbrengen van een breed en naauwkeurig verhaal

1) Wij achten het onnoodig die bronnen hier reeds bekend te maken, daar geen enkel schrijver, zelfs niet de auteuren van woordenboeken en verzamelingen van levensbeschrijvingen, die Brugman gedachten, ooit, althans bij ons weten, met eenigen volhardenden ernst of eenige vrucht naar 's mans leven en bedrijven onderzocht hebben. De berigten, welke wij verzamelden zijn, voor zooverre zij uit gedrukte werken tot ons kwamen, verstrooid en als toevallig opgenomen in zeer vele boeken, die de lezer, daar waar wij ze gebruikten, uit de aanteekeningen zal leeren kennen.

van 's mans gansche wezen en werken tusschen de wieg en het graf. Maar hoe gering, in betrekkelijken zin, onze kennis aangaande Brugmans persoon, zijn karakter en leven ook zij, wat wij van hem vernemen kenschetst hem als een, die door gemoedsrigting en wandel, door zin en streven, door daden en geschriften, in den vollen nadruk des woords, deelgenoot was van hetgeen zijnen tijd en zijne tijdgenooten merkwaardig maakt in het oog van een ieder, die in de vijftiende eeuw eene overgangsperiode erkent tot eene hoogere ontwikkeling van de gansche christenheid in het algemeen, en van de Nederlandsche in het bijzonder.

Brugman is een man des volks geweest, meer misschien dan eenig ander, die ooit binnen de grenzen van ons vaderland heeft omgewandeld. In zijne jongelingsjaren heeft hij met de kinderen des volks gedwaald en gezondigd; in mannelijken leeftijd heeft hij zich met de beteren des volks van den boozen weg bekeerd en de geestelijke rigting gevolgd, welke door de meesten hunner de beste werd geacht. Lid eener monniken-orde, welke door het volk het hoogst vereerd werd, heeft hij die orde ten voordeele des volks trachten te zuiveren en te hervormen. Voor het volk heeft hij gepredikt, voor het volk zijne stichtelijke boekskens geschreven, voor het volk zijne vrome zangen aangeheven. Die zijn persoon en leven, zijn woord en werk, zijn uit- en inwendig wezen wil doen kennen, moet niet alleen van hem zelven spreken, maar ook van zijne tijdgenooten, zijne vrienden en vijanden, van hunne deugden en gebreken, hunne overtuigingen en zeden, in één woord, van hun zedelijk en godsdienstig bestaan, zooals het zich van de belangrijkste licht- en schaduwzijden geopenbaard heeft.

Onzen arbeid naar de natuur onzer stoffen regelende, schetsen wij in de volgende bladen het beeld van Johannes

Brugman en dat des godsdienstigen levens der hem omringenden, voor zoo verre beiden tot elkander in een onafscheidelijk verband staan. Wij vangen aan met eene *beschouwing van 's mans persoonlijkheid in betrekking tot de godsdienstige beweging van zijnen tijd*, om daarna het oog te slaan op *den tweevoudigen werkkring*, waarin hij arbeidde als Minderbroeder van de observantie en als Prediker. Van zijne openbare werkzaamheden wenden wij den blik op zijne *schriften*, zijn Leven van Jezus, zijn Leven der Heilige Lidwina en zijne geestelijke liedekens, om eindelijk te besluiten met eenige berigten aangaande zijne *laatste levensjaren en zijne nagedachtenis bij de nakomelingschap*. Bij elke mededeeling van eenig gewigt, betreffende onzen hoofdpersoon, zal zich onze aandacht niet alleen op hem zelven vestigen, maar ook op vele personen en verschijnselen, die hem van nabij omgaven. Zoo zal de geschiedenis van den man des volks ons inleiden in de geschiedenis van het inwendig bestaan des volks, en het onderzoek naar Brugmans leven ons de leidraad leveren, waarlangs wij komen tot de waarneming van veelvuldige voorwerpen, wier kennis licht verspreidt over eenige deelen des godsdienstigen levens onzer vaderen, welke tot heden òf niet òf te weinig openbaar werden gemaakt. Volbrengen wij onze taak niet al te gebrekkig, dan regtvaardigen wij niet slechts een verongelijkten broeder, maar bieden ook een leerrijk tafereel aan van een tijdperk onzer vroegere kerkgeschiedenis, dat, meer dan eenig ander misschien, vele vergelijkingspunten met het tegenwoordige heeft, vergelijkingspunten, welke den opmerkzame van zelf in het oog vallen, om hem de bewustheid aangaande den toestand der christenheid in onze dagen te verlevendigen en een klaarderen blik te doen slaan in de toekomst, welke wij voor haar te verwachten hebben.

EERSTE AFDEELING.

Brugmans persoonlijkheid in betrekking tot de godsdienstige beweging zijns tijds beschouwd.

I.

Brugmans geboorte. Zijne opleiding in eene kloosterschool. Vroegere afdwalingen en bekeering. Zijn overgang tot de devoten.

Volgens bijna eenparige getuigenis van vroegere schrijvers [1] heeft Johannes Brugman het eerste levenslicht aanschouwd te Kempen, een klein maar vriendelijk stedeke op de grenzen van het Kleefsche en Bergsche, onder het kerkelijk gebied van het Aarts-bisdom Keulen liggende en beroemd als geboorteplaats van Thomas van Kempen, Brugmans merkwaardigen tijdgenoot en geestverwant. Aangaande zijne oude-

---

1) Foppens, *Bibl. Belg.* T. I. p. 592, Hartzheim, *Suppl. Bibl. Colon.* p. 343, en anderen. Slechts Sax (*Onom. Litt.* T. II. p. 591) noemt Brugman *Campensis,* doch zeker bij vergissing. Hij beroept zich toch alleen op Foppens en Hartzheim, die beide Brugman *Kempensem, Thomae à Kempis conterraneum* heeten. De Hoogl. Royaards (*Gesch. van het Christend. en de christel. Kerk in Ned. ged. de middeleeuwen,* D. II. bl. 359, 360) meldt, dat Brugman „te Kempen *in Noordbraband onder het keulsche bisdom*" het eerste levenslicht zal gezien hebben. Ik vermoed, dat hier eene verschrijving plaats had, door overeenkomst van twee namen veroorzaakt. In Noordbraband vindt men *de Kempen* of *het Kempenland,* maar geen stad of dorp van dien naam. Zie over deze streek A. J. van der Aa, *Aardrijksk. Woordenb. van N. Braband,* op het w.

ren, hun maatschappelijken toestand en het geslacht, waaruit zij voortsproten, ofschoon Ubbo Emmius — om welke reden weten wij niet — het laatstgenoemde niet zonder eenigen nadruk „het huis der Brugmannen" [1] heette, kunnen wij, bij gemis van alle bescheiden, niets mededeelen. Zoo ook moeten wij onze onwetendheid belijden aangaande zijn geboortejaar. Toch maken wij ons zeker niet aan eene gewaagde stelling schuldig, zoo wij aannemen, dat zijne intrede in het leven plaats had tegen het einde van de veertiende eeuw. Immers sprak Brugman reeds in 1462 van zich zelven als van een bejaard man, in 1470 noemde hij zich „een armen oude," en nog vóór 1473, zijn sterfjaar, beschreef hij zich als een afgeleefd grijsaard, door de jaren van kracht beroofd en onmagtig om met „de bevende handen" eene schrijfpen te punten [2]. Zulke uitdrukkingen geven ons regt te vermoeden, dat hij in 1473 een leeftijd van minstens zeventig jaren had bereikt, en veilig mogen wij er ons derhalve van overtuigd houden, dat hij omstreeks 1400, mogelijk reeds eenige jaren vroeger, de levensreis zal hebben aangevangen.

Ook van Brugmans vroegste geschiedenis valt ons niets te melden. Wat hij als kind en knaap geweest is, kunnen wij slechts vermoeden uit hetgeen ons bekend werd aangaande zijn wezen en werken in mannelijken leeftijd en ouderdom. Met het oog op zijne latere ontwikkeling en loopbaan, zijn veelvuldigen arbeid en zijne schriften, durven wij hem, zoowel naar het verstand als het hart, meer dan gewone vermogens toeschrijven, een krachtig geheugen, een vernuftigen zin, eene verbeeldingskracht, welke steeds gereed

1) *Rer. Fris. Hist.* p. 374.

2) Zie de later te vermelden toespraak van Brugman, te Amsterdam tot het volk gehouden en medegedeeld door Brandt, Le Long, Kluit en anderen op plaatsen, die wij vervolgens aanwijzen zullen. Zie ook Brugmans *Epist.* I § 20 en *Epist.* II § 1, Bijl. I.

was hare wieken uit te slaan tot de koenste vlugt, een zeer prikkelbaar gevoel, toegankelijk voor het meest ongelijksoortige, en een gemoed, evenzeer vatbaar voor de rigting naar het grof zinnelijke als de verheffing tot het hoogste.

Brugmans jongelingsjaren werden, althans voor een gedeelte, in eene kloosterschool doorgebragt, daar de geestelijke stand of het monnikenleven reeds vroeg zijne keus of bestemming schijnt geweest te zijn. Welke die school was, laat zich zelfs niet bij gissing bepalen. Jongelingen, die eene opvoeding wenschten, waardoor zij voor eenige betrekking in staat, kerk of klooster werden voorbereid, trokken in die dagen vaak verre van de ouderlijke woning, opdat aan hunne begeerte vervulling geschiedde. Zoo reisde een Thomas van Kempen reeds als knaap naar Deventer, een Floris Radewijns van Leerdam naar Praag, en vóór hem zijn vriend Geert Groote van Deventer naar Parijs en Keulen, om niet van anderen te gewagen.

Dat Brugman in de school, welke hij bezocht, eene eenigermate geleerde opvoeding genoot, laat zich veronderstellen uit de bewijzen van kennis en wetenschap, die wij later bij hem aantreffen. Zeker leerde hij reeds nu de Latijnsche taal aan, welke hij in vervolg van tijd wel niet met meerder zuiverheid, maar althans met even groote gemakkelijkheid als zijne beschaafdste tijdgenooten wist te gebruiken. Ook hij bezigde daartoe in de schooluren het, toen zoo zeer beroemde, *Doctrinale* van Alexander de Villa Dei, eene Latijnsche grammatica in verzen, waarvan sommige door Brugman nog in hoogen ouderdom met zeker welgevallen aangehaald werden [1]. Dat ook de beginselen der scholastieke

1) Zie *Epist.* I § 3, Bijl. I, en, over Alexander de Villa Dei en zijn boek, Fabricii *Bibl. mediae et infim. Latinit.* T. I. p. 117 ss. en Delprat, *Over de broederschap van G. Groote,* b. 56, 245, 299. Het voorbeeld, dat op laatst vermelde bladz. door den Heer Delprat bijgebragt wordt,

godgeleerdheid, gelijk zij nu in de kloosterscholen onderwezen plagten te worden, aan hem medegedeeld werden, kunnen wij evenmin betwijfelen, als wij veronderstellen mogen, dat zijne vorderingen in dat vak belangrijk zullen geweest zijn. In een man van Brugmans gevoelige en zoo zeer phantasierijke natuur, bij wien niet het proevende en scheidende verstand, maar spelend vernuft en praktische zin gedurig de hoofdrol speelden, kon, vooral in zijn jeugdigen leeftijd, geen plaats zijn voor de abstracte begrippen, de stellingen, tegenstellingen en eindelooze verdeelingen en indeelingen eener wetenschap, die zich zelve reeds in die dagen overleefd had en nog slechts scheen te bestaan, om bij de wijzeren en beteren een voorwerp van minachting te worden. Toen Brugman dan ook in later tijd zijne gevoelens verklaarde over eene opvoeding der jeugd, zoo als hij die wenschte, werd niet de scholastiek door hem aanbevolen, maar slechts datgene, wat middellijk of onmiddellijk tot een nuttig en godvruchtig leven kan vormen [1]. Verder is het niet onwaarschijnlijk, dat men hem in deze schooljaren reeds eenigermate bekend maakte met de oudere profane en kerkelijke schrijvers, met wier schriften wij hem later meer of min bevriend zullen vinden.

Doch hoedanig ook de verstandelijke opleiding, welke Brugman genoot, geweest moge zijn, zeker is het dat zijne vroegste leidslieden zich schuldig maakten aan een verzuim, dat in die eeuw maar al te gemeen was, niettegenstaande de edele bemoeijingen van Geert Groote en zijne overal ver-

---

opdat men den geest van Alexanders schriften leere kennen, behoort tot 's mans *Summa sive argumenta capitum omnium biblicorum utriusque Testamenti*, een allerongeschiktst schoolboek in 212 hexameters, die den schoolier volgens eene ellendige methode den korten inhoud der H. Schrift in het geheugen moesten prenten.

1) *O utinam practica parvulis traderetur, — — quomodo vivere deberent et a quibus cavere. Epist.* I § 4, Bijl. I.

spreide discipelen, die aan het opvoedingssysteem, voor zoover hier van een systeem sprake kan zijn, reeds nu eene betere rigting wisten te geven. Brugmans leermeesters waren, gelijk hij zelf later niet zonder diepe smart betuigde, geene Broederen des gemeenen levens, die de jongeren in liefde en zachtmoedigheid, gepaard aan den ernst eens vromen zins, tot een zuiver en onberispelijk leven trachtten op te kweeken. Zij leerden hem, maar niet wat hij het meest behoefde; zij plantten niet de beginselen van vroomheid en godsvrucht in zijn hart; hunne hand hield niet de tuchtroede, welke een Johannes Cele en anderen zoo krachtig wisten aan te wenden; zij kenden den vurigen geest van den prikkelbaren jongeling niet, of vergaten hem tot het beste te leiden, en lieten hem onbeschermd prijs aan de gevaren der jonkheid [1].

De verzoekingen der jeugd, waaraan Brugman blootgesteld werd, waren hem weldra te magtig, en de geschiedenis van den bloeitijd zijns levens werd gelijk aan de geschiedenis van ontelbare klooster-kweekelingen zijner dagen. Omringd door velen, die een onordelijk en zedeloos gedrag leidden, „aanstaande religieusen zonder religie [2],” zooals hij zelf het eenmaal uitdrukte, d. i. jongelingen, die zich tot den monnikenstand voorbereidden, zonder liefde voor monnikenregel en

---

1) Zie *Epist.* I § 8, Bijl. I.

2) Zie *Epist.* I § 4, Bijl. I, waar Brugman klaagt: *quod inter discolos et irreligiosos religionis iuvenculos prima exemplaria vitae quaesiverit.* Het Gr. δύσκολος wordt in het middeleeuwsch Latijn duizendmalen gebruikt, inzonderheid waar spraak is van losbandige kloosterlingen. Door Fransche schrijvers over het monnikenleven werd het overgenomen (*discolle*). Het woord *religio* beteekent in het Latijn der middeleeuwen, gelijk ieder bekend is, *monnikenleven* en *monniken-* of *nonnenorde.* Zoo ook spraken onze voorvaderen nog in het Nederduitsch der zestiende eeuw b. v. van *de religioen* der Minderbroeders, *de religioen* der Dominikanen enz. Zie Lambrechts *Kerkel. Hist.* bl. XCVII. Vgl. Du Cange in v. Het schijnt echter dat Brugman hier ook aan de hoogere beteekenis van het woord heeft gedacht.

godsdienst te koesteren, zocht hij in hen, helaas, de eerste voorbeelden zijns wandels. Na afgelegde gelofte opgenomen in een convent, waarin weinig ernst en maar al te veel van de ongebondenheid en grovere gebreken der toenmalige kloosterwereld heerschte, werd hij gelijk aan die hem omgaven, een ligtzinnige met de ligtzinnigen, een vriend van de losbandigen en met hen een tegenstander en bespotter van zoo velen, als ook toen reeds voor zich zelven en anderen eene zedelijke hervorming zochten, een beteren wandel in strengere tucht en waardiger naleving van de eischen des monniken- en christendoms [1].

De geschiedenis van Brugmans jeugdige afdwalingen is ons niet in bijzonderheden bekend geworden. Hoezeer het hem in zijn leven niet ontbroken heeft aan dezulken, die met een onvriendelijk oog op hem neêrzagen, en vooral na zijnen dood, gelijk wij later zullen opmerken, velen een uiterst ongunstig oordeel over zijn persoon en over zijne werken velden, nergens vonden wij beschuldigingen van zedeloosheid of berigten aangaande ergerlijke feiten, tegen hem uitgebragt. Toch heeft Brugman zelf in later dagen betrekkelijk zijn vroeger bestaan een en ander medegedeeld, dat ons doet vreezen, dat zijne misstappen op den eersten levensweg niet weinige en geenszins ligt zijn geweest. In een zijner geestelijke liedekens, die wij later onder de aandacht van den lezer zullen brengen, waarin de dichter zonder twijfel terug zag op hetgeen hij zelf eenmaal was en deed, schildert hij zich, niet zonder diepen weedom, als een kind der wereld, dat, hoezeer het met betere voornemens de levensbaan optrad, afzwierf van den regten weg, het hart prijs gaf aan het vergankelijke en, door dorst naar aardsche eer en rijkdom verteerd, zijne hoogere bestemming uit het oog verloor:

1) Zie *Epist.* I § 8, Bijl. I.

Ic bin verdoelt op deser jagt;
Die werelt heeft mi ghelogben.
Ghenoechte heb ic seer gheacht;
In wanen bin ic bedroghen.
Rijcheit ende lof heb ic ghemint
Ende idelheit uutvercoren.
Int jaghen bin ic dus verblint,
Den wech heb ic verloren.

Zoo, meenen wij, kon een man van Brugmans karakter en talent, nadat hij reeds van zijne doolpaden was weêrgekeerd, niet van zich zelven zingen, of er moeten beelden des voorheens voor zijnen geest verrezen zijn, gelijk aan die zich onwillekeurig ook aan onzen geest voordoen, als wij deze regelen aandachtig lezen: een monnik, die, na gelofte van armoede afgelegd te hebben, met duizenden en tienduizenden bedelmonniken van zijnen tijd zijne gelofte vergeet en den overvloed der ontvangene aalmoezen verteert in weelde; een Minderbroeder, wiens roeping het was allerwege in ootmoed zijne lippen te openen tot grootmaking van 's Heeren naam, tot bekeering van zondaren en versterking en bewaring van de onverzorgde schapen der christelijke kudde, maar die, zijne bestemming uit het oog verliezende, „ijdelheid" tot zijne meesteresse verkiest en het talent zijner welsprekendheid misbruikt tot het winnen van „lof" en eere bij de menschen. Intusschen, ijdelheid, liefde tot vergankelijk goed en de loftuiting der menigte schijnen vóór den dag zijner bekeering niet de eenige gebreken geweest te zijn, welke den jongen man deden vallen. Tot de hoofdzonden van Brugmans tijd behoorden twistgierigheid en ontucht. Beide zonden hadden in deze eeuw in Nederland, gelijk in alle andere oorden van Europa, het hart en leven van te vele kloosterlingen ingenomen en bedorven. Aan de eindelooze familie-veeten en burgertwisten, waardoor de toenmalige maatschappijen verwoest werden, namen de monniken

allerwege geen gering aandeel, en zij, die in den morgenstond de pij verwisselden met den wapenrok en, zooals Ruysbroeck te zijnen tijde reeds klaagde, „met lange zwaarden gewapend als ridderen uitreden”, waren, gelijk dezelfde schrijver zegt, maar al te dikwerf „ongewapend tegen den duivel en tegen de wereld en de kwade, onreine geneugten, en daarom werden zij dikwerf overwonnen” [1], dat te duidelijk bleek, als zij in de uren van den avond en nacht de kloosterpoort uittogen om zich naar verdachte buurten en woonsteden van dronkenschap en onreinheid te begeven. Dat Brugman van deze en soortgelijke ongeregtigheden zich wist te bewaren, durven wij geenszins verzekeren. Eenmaal althans heeft hij in eene openbare toespraak aangaande zich zelven eenige woorden gebruikt, die ook aan den minst ergdenkende het vermoeden baren, dat de toen reeds lang bekeerde monnik in vroeger dagen mede zijn zwaard zwaaide in de straatvechterijen en twisten van zijne wraakgierige medeburgers, en woningen bezocht, wier drempel door geen zedig man, laat staan een Minderbroeder, mogt betreden worden [2].

---

1) Men vindt deze woorden van Ruysbroeck in eene „Toespraak tot eene kloosterzuster,” opgenomen in de *Verzameling van nederl. Prozastukken van* 1229—1476, naamloos uitgegeven door Dr. J. van Vloten, Leid. 1851. Het zij mij vergund dit bij uitstek belangrijke werk, dat mij ook voor mijn tegenwoordig geschrift menige dienst deed, bij deze gelegenheid aan te bevelen aan de opmerkzaamheid mijner landgenooten, die op de geschiedenis van het zedelijk en godsdienstig leven onzer voorvaderen prijs stellen. Wel zelden is er een boek uitgekomen, dat voor dit gedeelte der historische wetenschap, om van taalstudie en wereldlijke geschiedenis niet te gewagen, zooveel schoone en vroeger meerendeels onbekende bouwstoffen levert.

2) „Och Brugman! wat erger, quaet mensch plachstu te wesen! Du plachste te gaen met lange messen, bordelen te helpen houden. Segge mij, Brugman, waerom bist du *nu* gecomen?... Om die noch te houden?”... Zoo sprak Brugman in eene toespraak, te Amsterdam in 1462 gehouden en aan eene andere plaats door ons op te nemen. Dat het dragen en gebruiken van „lange messen” gedurende de vijftiende

Hoe menigvuldig en zwaar Brugmans misstappen ook mogen geweest zijn, het is buiten allen twijfel zeker, dat zijn in- en uitwendig leven bij het klimmen zijner jaren tot een belangrijk keerpunt is gekomen. De man die, „in het jagen verblind, den weg verloor,” werd, door wat leidingen der goddelijke genade weten wij niet, in zijne wilde jagt gestuit. Hij opende den blik zijner ziel voor zijnen toestand en zijne zonden. Hij keerde zich tot zich zelven en zijnen God, betreurde, gelijk hij het later in een ander geestelijk liedeke uitdrukte, „vol druks, verdriets van binnen,” wat hij vroeger was, en met een vast voornemen om zijnen wandel te louteren en zijne bestemming voortaan met ernst te zoeken, riep hij vol blijmoedige hoop, vertrouwende op den bijstand der hemelsche Magten:

Hadieu der werelt minnen,
Hadieu, tis al ghedaen!
Ic heb in minen sinnen
Wat niewes aen te gaen.
Ic wil gaen avonturen
Te gaen een anderen ganc,
Al solt mi werden sure.
Och ewich is so lanc!

Van nu af werd Brugman zoowel naar het gemoed als naar zijn verkeer een nieuw mensch, gelijk wij later zien zullen. De ligtzinnigheid werd bij hem vervangen door ongemeenen ernst, de losheid door strengheid van zeden, en die onder ongebonden kloosterlingen „de eerste voorbeelden

---

eeuw, in de meeste plaatsen van ons land, vooral tijdens de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten in Holland, die van de Schieringers en Vetkoopers in Friesland en de oneenigheden in het Sticht, maar al te gewoon was, kan men nog heden zien uit vele oude Stede- en Keurboeken. Het dragen van dolken en zwaarden door priesters werd reeds vroeger door Tauler gelaakt. Zie C. Schmidt, *J. Tauler*, s. 42 (Hamb. 1841).

zijns levens" had gezocht, om straks zelf voor anderen een verderfelijk voorbeeld om te dragen, werd weldra een krijgsknecht tegen de zonde, die allen door woord en daad aanvuurde tot het streven naar hetgeen men in zijn tijd het ware christenleven en de hoogste volkomenheid achtte. Die Brugman kenden, begonnen naar het spraakgebruik der toenmalige vromen van zijne „reformatie,"[1] d. i. van zijne bekeering te spreken en zich daarin te verheugen, en hij zelf behoorde nu tot de zoogenaamde „hervormde menschen,[2] de devoten, de innige, stichtige menschen," die sints den aanvang der vijftiende eeuw, zoowel onder geestelijken als inzonderheid onder monniken en leeken, niet alleen in alle deelen der Nederlanden, maar ook in het Bourgondische, het Munstersche, de hoogere en lagere Rijnstreken en elders, op de merkwaardigste wijs in aantal waren toegenomen. Het is noodig, dat wij ons met het bestaan, en vooral met het innerlijk wezen dezer vromen, hunne beginselen en eigenaardigheden nader bekend maken, opdat wij den atmospheer des geestelijken levens, waarin wij voortaan Brugman zich zien bewegen, en daardoor ook hem zelven te beter begrijpen mogen.

II.

Ontwaking des godsdienstigen levens in ons vaderland, omstreeks den aanvang der vijftiende eeuw. De devoten. Verschillende wegen van bekeering. Herman Sticke. Katharina van Naaldwijk. Jutte van Ahuis.

Er zijn tijdperken in de ontwikkelingsgeschiedenis van het Godsrijk op aarde, waarin de Geest, die blaast waarheen

1) Dumbar, *Analecta*, T. I. p. 177.

2) *Personae reformatae*.

hij wil, zijn adem krachtiger schijnt te verheffen dan anders. Dan pleegt een merkwaardig zamentreffen plaats te hebben tusschen de verschijnselen op het gebied des zinnelijken en geestelijken, des uit- en inwendigen levens der menschen, en het vereenigd vermogen dier verschijnselen voert de onvolmaakte christenheid van een lager zedelijk-godsdienstig standpunt tot een hooger, opdat zij allengs nader kome aan de bestemming, waartoe haar de goddelijke liefde brengen wil. Zulk een tijdperk was dat, waartoe onze tegenwoordige beschouwingen behooren, zoowel voor ons vaderland als voor andere landen van Europa.

Reeds vele eeuwen waren voorbijgegaan, sinds de eerste stralen van het evangelielicht ook tot de bewoners der noordelijke Nederlanden waren gekomen. Het christendom was bij hen ingevoerd en gevestigd en naar het uiterlijk aanzien tot een aanmerkelijken graad van bloei gekomen. Kerken, abdijen en kloosters verrezen allerwege in steden en dorpen, en van het vroegere heidendom waren naauwelijks zigtbare teekenen gebleven. Maar ofschoon de afgodenbeelden en tempels waren omver geworpen, om plaats te maken voor christelijke heiligdommen; ofschoon de priesteren der oudheid weggestorven en reeds lang door de zeer magtige geestelijkheid der kerk vervangen waren; ofschoon het leven der menschen honderd nieuwe vormen had aangenomen, slechts aan christenen eigen, — men wane niet dat ook de geest des heidendoms reeds van onze vaderen was uitgedreven! Neen, gelijk die geest nog steeds leefde bij naburige volken, zoo leefde hij ook maar al te zeer bij hen, en hij liet zich als altijd kennen aan zijne eigenaardige werkingen. Gelijk in andere landen om het onze een ongoddelijke zin heerschte in alle deelen der kerkelijke en burgerlijke maatschappij en bij alle rangen en standen, zoo ook hier: overal twistgierigheid, wreedheid en wraakzucht, overal hartstogtelijke liefde voor het spel, overal gebrek aan zorg

voor goede regtsbedeeling, voor de opvoeding en welvaart des volks, overal luiheid, roofzucht, afpersing en overdaad.

De gevolgen van zulk een zedelijken toestand konden niet uitblijven, en ook gedurende de veertiende en vijftiende eeuw lieten zij zich krachtig aan onze voorouderen gevoelen. Ons land werd gegeeseld door de plagen des oorlogs tusschen gewesten en gewesten, tusschen steden en steden. De burgertwist was eindeloos, en de partijschappen verscheurden allerwegen gemeenten en huisgezinnen. Een vreeselijk pauperisme begon zich te verheffen bij eene aanwassende bevolking, die, eene kwalijk geordende maatschappij, geene middelen wist aan te wenden om in hare behoeften te voorzien, of daarin verhinderd werd door de rampen des voortdurenden krijgs. Telkens vernieuwde hongersnooden, van jaar tot jaar wederkeerende pest en andere epidemiën voerden gedurig rouw en verslagenheid in de harten van duizenden. Zoo was de ellende, het gevolg der zonden, ook nu hoog gestegen! Maar te midden van die ellende, wier zwaarte ontelbare harten drukte en naar vertroosting deed uitzien, liet zich straks eene stem vernemen, die, uitgaande van eenige weinigen, echter door ontelbaren gehoord werd, eene stem, die tot bekeering riep en den zich bekeerenden verademing beloofde. Dat was de stem van Geert Groote, die van Wermbold van Utrecht en sommigen meer, met wier openbaren arbeid in het midden der groote menigte wij ons later zullen bekend maken. Genoemde mannen doorreisden in het laatste deel der veertiende eeuw onze provinciën. Zij hielden allerwegen predikatiën of collatiën [1]; zij strooiden met de vele broeders en zusters, die

1) Collatiën heetten in de kloosters kleine maaltijden, waarbij slechts weinige spijzen opgedragen, maar des te uitvoeriger gesprekken over stichtelijke onderwerpen gehouden werden. De naam ging over op de godsdienstige redenen der sprekers en beteekende later de kortere en, naar den vorm, vrijere sermoenen, die in kloosterkapellen en elders gehouden werden. De oorspronkelijke beteekenis bleef in ons Fransch *collation*.

zich alom aan hen verbonden, vele opwekkende en stichtelijke geschriften in de landtaal onder het volk; zij trokken zich straks de opvoeding van het opkomende geslacht aan; zij zaaiden goed zaad in een door Gods voorzienigheid wel bereiden akker. Is het wonder, dat de bereisde Brugman, toen ook hij eene halve eeuw later zijne omzwervingen en hervormingswerk in onze gewesten had aangevangen, reden vond om zich te verblijden in het nieuw en beter leven, dat hij ontwaakt zag? „Het is een land," dus schreef hij in die dagen, terwijl hij bepaaldelijk het oog op Holland had, ofschoon hij elders diergelijke lofspraken ook aan andere gewesten heeft gegeven: „het is een land, waarvan de inwoners schoon van gelaat zijn, maar schooner nog en eerlijker en rijper van zeden. Dit volk is over het algemeen zeer godsdienstig, zeer getrouw in den omgang, minder begeerig naar buit en roof, barmhartig jegens de overwonnenen, woest slechts jegens zijne vijanden. Het is wel een klein deel van de wereld, maar geenszins het minste onder de duizenden van Duitschland; want terwijl de overige deelen der kerk krank zijn, is dit vooral eene moeder van veel godsdienstigheid, vruchtbaar aan deugden en deugdzamen, eene ijveraarster voor alle hervormde menschen [1], eene bevorderaarster van gasthuizen en armenhuizen, een spiegel voor maagden en in onthouding levende weduwen, eene beschermster des geregelden levens van alle kloosterorden. Dit land," dus vervolgde hij iets later, „is onvermoeid in het bouwen en rijkelijk in het sieren van kerken, zeer gevuld boven vele natiën en landen met christelijk leven en vereenigingen van contemplative menschen."

Ofschoon het naauwelijks te ontkennen valt, dat de lofspraak, door Brugman aan ons toenmalig vaderland gegeven,

---

1) *Reformatarum quarumlibet zelatrix personarum.*

2) Zie Brugmans *Prologus* voor zijne laatste bewerking van het *Vita Lidwinae* (*Acta Sanctorum. April.* T. II. p. 304) waarover wij later handelen.

in enkele opzigten althans, overdreven moet genoemd worden, wat hij aangaande „de hervormde menschen," de vereenigingen der aan een contemplatief leven overgegevene broeders en zusters en hunne talrijkheid getuigde, was buiten twijfel overeenkomstig met de werkelijkheid. Welaan, dat wij de vrome lieden, „de devoten" onzer voorvaderen, de wegen en beginselen hunner bekeering of „reformatie," hun in- en uitwendig leven, hunne onderlinge gemeenschap, spraakgebruik enz. van nabij in oogenschouw nemen! De bronnen, waaruit wij hun wezen en leven tot in de kleinste bijzonderheden kennen mogen, zijn menigvuldig en overvloedig, en voor een groot deel werden zij reeds te lang ongebruikt gelaten [1].

De wegen, waarlangs individuën tot dien toestand van

---

1) De bedoelde bronnen zijn, behalve die welke der algemeene kerkhistorie toebehooren, *in het algemeen* de meerendeels nog in handschriften berustende stichtelijke letterkunde onzer vaderen, de tractaten, sermoenen, brieven enz. onzer devoten en mystieken. Onder de gedrukte schriften van dien aard denke men vooral aan die van Dionysius Carthusianus, de veelvuldige Spiegels der volkomenheid, de Levens van Jezus en de geestelijke liedekens. *In het bijzonder* echter moet men, voor de kennis der fijnere détails van het vroeger christenleven in ons vaderland, het oog vestigen op de biographische schriften van den voortijd. Deze zijn gedeeltelijk reeds in het licht gegeven. Men denke aan de verschillende *Acta* en *Vitae Sanctorum*, het *Chronicon Windesemense*, Matthæi *Chron. Ducum Brab.* (in den appendix), Thomae à Kempis *Vitae XI virorum*, de *Analecta* van Dumbar (T. I.) en zoovele anderen. Tot de nog onuitgegevene behooren de H. SS. der levensbeschrijvingen van de zusters uit Meester-Geertshuis te Deventer en van de nonnen te Diepenveen, waarover ik in de voorrede gesproken heb. Deze laatste vooral leiden den lezer zeer diep in het godsdienstige volksleven onzer vaderen van alle standen der maatschapij van de 15e eeuw. Uit die uitvoerige geschriften heb ik dan ook in de eerste plaats de menigvuldige trekken verzameld, waarmede ik het beeld der devoten in den tekst teekende. Voor al die trekken heb ik de aanhaling van bewijsplaatsen niet noodig geacht. Zij zouden, voor zooverre zij naar handschriften verwijzen, den gewonen lezer niet nuttig zijn, en in allen gevalle te veel plaats innemen.

gemoed en leven werden gevoerd, waardoor zij op den naam van „devoten” aanspraak verkregen, waren uit den aard der zaak menigvuldig, onderling van elkander zeer onderscheiden, zooals ook de menschen zelven, hun karakter en aanleg, hunne opvoeding en levensloop onderscheiden waren. Gelijk de goddelijke genade ten allen tijde duizend middelen weet aan te wenden, om de kinderen der wereld tot zich te trekken, zoo gebruikte zij ook nu die verscheidenheid van middelen, om zich uit het onvolmaakte menschdom een geslacht te vormen, dat, hoezeer het eene godsvrucht beoefende, die in velerlei opzigten zwak en krank was, de zaden in het gemoed zou dragen, waaruit te haren tijde eene nieuwe en hoogere toekomst voor de christenheid moest geboren worden. Het kan niet onbelangrijk geacht worden, het gezegde te staven met eenige voorbeelden uit het leven van ons volk gedurende de laatste jaren van de veertiende en de eerste helft der vijftiende eeuw.

Een zeer gewoon middel tot opwekking van hoogeren ernst in de harten was ook nu, daar zich allerwege, zoo al niet gedurig, dan toch van tijd tot tijd de stem eener krachtige evangelie-verkondiging liet hooren, de prediking. Dit mogten een Geert Groote en zijne medestanders in het goede werk somtijds op de meest verrassende wijze ervaren.

Op zekeren tijd leerde Groote te Grol of in de omstreken. Wat Meester Geert thans den volke voorhield, wordt ons niet gemeld, evenmin als wat het oordeel van de meerderheid der hoorders over zijne rede was. Maar onder allen was althans één man, voor wien de vrome leeraar niet te vergeefs was opgetreden. Die man was zekere Herman Sticke, een burger van Grol, wel niet van hoogen staat, maar toch bemiddeld, en aan het aardsche goed, dat hem geschonken was, meer gehecht dan den christen betaamt. De preek van Groote maakte een diepen indruk op het gemoed van dezen mensch, „zoo dat” — wij gebruiken de woorden van onze

onuitgegeven bron — „zijn hart van binnen beroerd werd tot beteringe zijns levens." Hij ontving in die ure, wat zijne aanstaande geestverwanten „een inslag" noemden; hij werd „vervuld met den goddelijken angst," en als zijne nieuwe gemoedsstemming hem bijbleef en straks geheel overmeesterde, toog hij naar Deventer, opdat hij van den man, wiens woord zulk een magtigen indruk op hem gemaakt had, raad mogt vragen tot besturing van zijn volgend leven. Die raad werd hem niet onthouden. Toen Herman te Grol tot de zijnen was wedergekeerd, „sloeg hij zich," — wij gebruiken hier weder de termen van zijnen tijd, — „al te maal neder en bekeerde zich geheel tot onzen lieven Heer." Van nu af voerde hij in zijn huisgezin een streng ascetisch leven, gelijk men in dien tijd van een man „in wien de angste Godes" verwekt was, mogt verwachten. Hij onthield zich van het huwelijksbed „en was zeer vurig poenitentie te doen voor zijne zonde." Hij droeg zeven jaren lang „een pantser" of maliënhemd op het bloote lijf en daarover een haren kleed [1]. Hij gebruikte schoenen zonder zolen, en toen zijne medeburgers dezen kunstgreep van zijnen ootmoed ontdekt hadden, liep hij barrevoets. Niet zelden voegde hij bij deze oefeningen tot dooding zijns vleesches geeselslagen, en zorgvuldig als hij was om zijnen kinderen (drie dochters, waaronder Salome Sticke [2], later eene zuster in Meester-Geertshuis te Deventer en van 1412 Priorinne in het nonnenklooster te Diepenveen) eene vrome opvoeding te geven, vroom in zijnen geest, gebruikte hij alle vlijt om ook deze door aanwending van dit middel tot een „stichtig" leven te vormen. Geert Groote ver-

1) Het dragen van een maliënkolder van ijzer, een haren band of hemd op het bloote lijf, was geenszins zeldzaam bij de devoten. Wij zouden er zeer vele voorbeelden van kunnen leveren.

2) Haar leven, waaruit wij ook de bijzonderheden aangaande de bekeering van haren vader kennen, komt voor in mijn Handschr. D.

gat Herman niet. Hij verheugde zich in den man, die thans „vuriglijk leefde en voortging in deugden," en dikwerf „kwamen zij zamen in den geest, en alzoo vernam hij zijnen staat."

Waren diergelijke voorbeelden van bekeering onder den indruk van het woord der prediking — wij zouden vele kunnen bijbrengen, — menigvuldig in die dagen, niet geringer was het aantal van hen, die door natuurlijken aanleg van karakter en gemoed, ja zelfs van ligchaamsgestel [1], eene bijzondere vatbaarheid (dispositie) hadden voor den invloed der levensrigting, welke zich thans zoo krachtig vertoonde. Ook in het rijk van der menschen geesten kunnen, gelijk duizendmalen opgemerkt werd [2], epidemiën heerschen, en voor zoo verre het opwakend godsdienstig leven dier eeuw krank en gebrekkig was, mogen wij ook dit, naar wij meenen, met eene epidemie vergelijken. Zoo waren er dan ook toen velen, die van de eerste jeugd af als bestemd schenen voor een devoten wandel, en die reeds vroeg en door de kleinste omstandigheden als vanzelf heengeleid werden tot eene ontwikkeling, waartoe anderen nooit of slechts later en langs zeldzamer wegen kwamen. Wij willen ook hiervan uit de vele een enkel voorbeeld verhalen, en wel zooveel mogelijk met de woorden van onze oude bron.

In het jaar 1394 sloot Hendrik, Heer van Naaldwijk, Ridder en Maarschalk van den Graaf van Holland, een huwelijk met Katharina, dochter van Hugo van Heenvliet, uit het huis der magtige Heeren van Voorne [3]. Toen de jonge

1) In de biographiën, die ik gebruikte, worden doorgaans de laatste ziekten der behandelde personen opgegeven. Het is opmerkelijk, maar niet vreemd, hoe groot het aantal der teringlijders onder de devoten is geweest.

2) Zie over dit belangrijk onderwerp Dr. Carus, *Ueber Geistes-epidemiën*, Leipz. 1852.

3) Zie over H. van Naaldwijk en H. van Heenvliet en beider geslachten van Leeuwen, *Bat. Illustr.* bl. 981 en 1021, waar de bijzonder-

edelman zijne bruid naar zijn voorvaderlijk slot had gevoerd, eischte zijne moeder, Sophia van Teilingen, weduwe van Willem van Naaldwijk, het jonge paar de belofte af, dat hun eerste huwelijksspruit, zoon of dochter, tot aan het twaalfde levensjaar aan hare bijzondere zorg zoude worden toevertrouwd. Deze belofte werd der, om hare teedere godsvrucht ook bij hare kinderen beminde, vrouw niet geweigerd. Een jaar daarna, als zij, op haar slot Craaijenstein in Zuid-Holland [1] woonachtig, zich in de tegenwoordigheid harer schoondochter verheugde, beviel deze van een meisje, dat bij den doop den naam harer moeder, Katharina, ontving. Heer Hendrik liet het kind bij de vrome Sophia overeenkomstig haren wensch, en grootmoeder en kleindochter waren, bij het voorspoedig opwassen der laatstvermelde, weldra op het innigst aan elkander verbonden. Toen Katharina „tot bekwame oudheid" was gekomen, zond hare verzorgster haar naar de abdij van Rijnsburg, in dien tijd het beroemde opvoedingsgesticht der adellijke jonkvrouwen hier te lande [2], waar zij de Latijnsche taal en eenige handwerken aanleerde, en wat verder tot eene opvoeding voor kinderen van haren stand behoorde. De abdij van Rijnsburg was zeker in vele opzigten eene kwalijk gekozen oefenschool voor eene jonge maagd, die naar de begeerte harer vrome ouders en grootmoeder, tot „een stichtig leven" moest opgeleid worden. Wel nergens misschien was de zaak, die door het veelbeteekenende woord werd aangeduid, in waar

---

heden, welke mijn Handschr. D aangaande deze personen en familiën mededeelt, geheel bevestigd worden. Hugo van Heenvliet was stichter van het St. Elizabethsklooster te Briele. *Chron. Windes.* p. 169.

1) Zie over dit slot, dat door den St. Elizabethsvloed (gelijk ook in mijn H. S. vermeld staat) later overstroomd werd, en sinds slechts in den naam der Heerlijkheid Craaijenstein voor de nagedachtenis bewaard werd, van Leeuwen, a. w. bl. 1214, Halma, *Ton. der Nederl.* D. II. bl. 29.

2) Zie Dr. G. D. Schotel, *de Abdij van Rijnsburg*, bl. 257, verv.

heid minder te vinden dan daar. Maar de omstandigheden waren der zedelijke vorming van dit kind gunstig. Onder de dartele jonkvrouwen des gestichts was zekere „Jonfer Sophia, eene goede vrouw,” die zich bijzonder aan Katharina hechtte en meer ernst bezat dan hare hoofsche zusters in de abdij. „Moeder Sophia” — zoo noemde Katharina deze maagd, — liet geene gelegenheid voorbijgaan om hare jonge vriendin tot een heilig leven te manen; „zij hield haar zeer ter deugd en tot eerzamer, hoofscher schamelheid,” en bovenal trachtte zij haar diep in te prenten, dat Gode niets aangenamer in den christen is, dan het liefhebben van den onderlingen vrede en het bevorderen van verzoening tusschen strijdenden, eene les, die vooral om de strijdlustige eeuw, waarin zij voorgedragen werd, merkwaardig mag heeten. Toen Katharina twaalf jaren was geworden, werd zij door hare ouders naar het slot van Naaldwijk gebragt. Hier wies zij voorspoedig op. Zij werd schoon naar het ligchaam en schooner naar de ziel, „hovisch, schamel, eerzaam en goedertieren, vrolijk, vreedzaam en wijs, en zij vergat de leer van moeder Sophia niet.” Waar in 's vaders gezin of buiten het slot twist oprees, was Katharina met verzoenende woorden of daden ras tegenwoordig, en de armen in de omstreken hadden haar zeer lief, gelijk ook de adel, met welken zij in gedurig verkeer was. Bij het naderen van haar zeventiende jaar plaatste Hendrik van Naaldwijk zijne dochter onder de staatsiejuffers van het Hof, waar zij „in dienste der Vrouwe van Holland” was. Niet lang echter had de schoone Katharina daar vertoefd, of het weelderige leven te 's Hage stond haar meer en meer tegen. Jongelingen van hoogen huize wedijverden om het bezit harer hand. Toen bemerkte zij, dat in de diepte van haar gemoed wenschen verborgen lagen, wier vervulling eene andere toekomst voor haar eischte dan hare bloedverwanten haar bestemden. Onverwachts was Katharina uit den stoet der hove-

lingen verdwenen, en hare ouders vonden haar weder in een naburig klooster; welk wordt ons niet gemeld. Als zij daarna op het huis te Naaldwijk was teruggekeerd, was zij niet meer, wat zij vroeger plagt te zijn. „De overste Bruidegom, Christus, had haar verkozen tot eene eeuwige bruid en doorwondde haar hart met een scherpen angel, al wist zij zelve niet, wie het haar deed.” Er ontstond een zware strijd in haar binnenste; „want de wereld gelustte haar nog wel.” Maar „de Bruidegom zond zoo grooten angst des doods en der helle in haar hart,” dat zij in oogenblikken van eenzaamheid soms verschrikte voor zich zelve, en „hoe de geneugte der wereld om haar grooter was, hoe haar de angst des doods en der helle meer kwelde.” De onschuldige vreugde des levens zelfs ving aan haar te mishagen; „zij begon te denken, dat zij een ander leven moest aannemen, zoude zij de eeuwige pijn ontgaan. Maar hoe zij daartoe komen zoude, wist zij niet; want hare ouders hadden haar zeer lief, en zij ontzag hen te vertoornen. Zij voelde zich zoo gehecht aan haren vader en hare moeder, dat zij meende, het ware haar genoegelijker geweest brood met hen te bedelen dan van hen te scheiden.” Terwijl zij dus verzonken was in den smartelijksten tweestrijd, kwam van haar oom Johan, Heer van Heenvliet en Kapelle, toen reeds eenige jaren gehuwd met Heilwig van Borselen [1], eene noodiging tot Katharina: zij mogt naar Heenvliet komen, om daar op het slot „wat zuiverlijks te stikken, dat zij zeer wel kon.” Toen zij die noodiging volgde en, bij hare verwanten in den familiekring gezeten, „zich meer dan zij plagt vergreep” in het kunstwerk, steeds „bekommerd met hare zaken [des harten], merkte haar oom dit, en hoe zij ook niet zoo vrolijk was als zij plagt.” De naauwlettende man, die zelf liefde voor het devote leven had, was weldra in het vertrouwen zijner

1) Vgl. van Leeuwen, a. w. bl. 981

nicht en beloofde haar te doen, wat hij vermogt, om haar den weg tot een klooster te banen.

Wij zullen de geschiedenissen van deze „stichtige maagd" niet in alle bijzonderheden volgen. Genoeg zij het nog dit mede te deelen: nadat Katharina weder te Naaldwijk was gekomen, werden de eerste pogingen om haren vader voor hare wenschen te winnen vruchteloos bevonden. Hendrik van Naaldwijk echter was zelf een ernstig man, niet slechts een weldoener der armen, maar daarenboven een vrij gestreng beoefenaar van het ascetische leven, zoodat hij in spijs en drank de hoogste matigheid betrachtte en vaak, als zijne dienaren zijn slaapvertrek verlaten hadden, het zachte bed terzijde schoof om op het harde stroo te liggen. Hij deed de schoonste voorstellen aan zijn geliefd kind: zij kon ook hier (te Naaldwijk) den Heer dienen; hij wilde een klooster voor haar bouwen in de nabijheid van zijn slot, enz., maar niets mogt baten. Katharina had, toen zij te Heenvliet vertoefde, door tusschenkomst van zekeren Fridocus, Procurator van een klooster, of misschien van het kapittel te Briele, vernomen, hoe ginds in Overijssel, te Diepenveen nabij Deventer, onder de leiding van den beroemden Jan Brinckerinck een nieuw klooster was verrezen, waarvan de nonnen teregt om hare vroomheid geprezen werden. Daarheen gingen hare wenschen uit; want „bij hare ouders onzen lieven Heer te dienen" achtte zij onmogelijk. Na een afscheid van haren vromen vader en moeder genomen te hebben, waarvan de aandoenlijke détails met de meest levendige en naïve kleuren in onze bron geteekend worden, was zij weldra in het Diepenveensche convent opgenomen. Den derden dag na de octave van den H. Augustinus van het jaar 1413, stond zij, nu eene maagd van achttienjarigen leeftijd, vóór het altaar der kloosterkapel, om met het witte gewaad der orde gekleed te worden. Toen de ceremoniën der wijding waren afgeloopen en zij uit de kapel naar het zooge-

naamde slot, het hoofdgebouw des kloosters, zoude overgaan, lag op den trap, dien zij daartoe beklimmen moest, een kostelijk kleed, een blaauwe tabberd met bont gevoerd. Het was de tabberd, waarmede zij uit het ouderlijk huis naar Diepenveen was gekomen. Katharina zag het kleed en wilde het vermijden; maar „onze vader, Heer Jan Brinckerinck," riep haar met eene ernstige stem toe: „treed daar op!" en de nieuwe non verstond de beteekenis van de symbolische daad, die men van haar eischte: „te hand trad zij met beide voeten daarop en ging voort devotelijk in het slot [1]."

Niet bij allen ontwikkelde zich de rigting tot het devote leven zoo geleidelijk en van der jeugd af, als bij Katharina van Naaldwijk en vele van hare tijdgenooten. Gelijk wij bij Herman Sticke onder den indruk der prediking van Geert Groote, plotseling als het ware, een ernst zagen ontstaan, die den man vroeger vreemd was, zoo geschiedde hetzelfde ontelbare malen bij anderen onder den invloed van gebeurtenissen en levenservaringen, die schokkend of drukkend waren voor het gevoel. Een enkel voorbeeld uit vele moge oôk deze opmerking voor ons bevestigen.

Op het einde der veertiende eeuw leefde in de abdij van Vrede, niet verre van Groenlo, nabij de tegenwoordige Pruisische en Geldersche grenzen, onder de vele adellijke jonkvrouwen, die hier opgevoed werden of den nonnenstaat volgden, de dochter van een edelman uit de omstreken, Jutte van Ahuis genaamd. Van haar vijfde jaar in de abdij opgenomen, deed

1) Van de verdere deugden en lotgevallen van Katharina en die harer zusters, welke met haar later in het Diepenveensche klooster leefden, zal ik misschien in vervolg van tijd meer mededeelen in eene voorgenomen monographie over Jan Brinckerinck en de beide geestelijke gestichten, die onder zijn bestuur stonden. Deze merkwaardige man verdient, vooral ook als prediker, nader bekend gemaakt te worden, en mijne meervermelde Handschriften G en D leveren daartoe inderdaad belangrijke stoffen.

zij reeds vroeg hare gelofte. Sinds klom zij door verschillende rangen op tot het ambt van Priorinne, en weldra, als de Abdisse gestorven was, werd zij door de jonkvrouwen tot de waardigheid der overledene gekozen. Niet terstond echter mogt zij haar ambt aanvaarden. Er ontstonden òf bij de klooster-magten òf bij die der kerk bezwaren tegen hare ordening; welke weten wij niet. De zaak kwam tot een geding, en Jutte „pleitte wel zes jaren," eer de dag bepaald was, waarop haar de abdissenstaf zoude worden toegereikt. Maar eindelijk was die dag bepaald en hij verrees. Jutte, die tijdens haar proces zich uit de abdij naar elders had begeven, zoude hare intrede doen, „opdat zij de heerlijkheid ontvangen mogt." Zij naderde de kloosterpoort met al de staatsie eener middeleeuwsche hoogwaardigheid. De jonge Abdisse zat in haren wagen, en menigte van edellieden met gevolg van wagens en paarden vormden een langen stoet. Plotseling stond de trein stil. De wagenmenner, die de koets van Jutte bestuurde, viel van zijne zitbank. De overige bedienden schoten toe en tilden hem op, een stervend man. Van dien oogenblik was Juttes vrede verstoord. De dag der ordening met haar ceremonieel en maaltijden ging voorbij; de Abdisse was omringd door haar weelderig hofgezinde; zij deelde in de pligtsvervulling en ook in de verstrooijingen en genietingen van het huis; want ook de abdij van Vrede was een der ontelbare kloosters, waarin de wereldgeest zijn zetel had opgeslagen; maar het was alles te vergeefs. De gedachte dat een mensch om harentwil zijn leven had verloren, „bleef haar altijd in het harte, in wat geneugte en heerlijkheden dat zij was." Zoo ontstond „de goddelijke angst" in haar gemoed. Die angst bleef haar bij, en straks stortte zij in eene langdurige krankheid. In hare nabuurschap leefde destijds een vermaard geneesheer, Meester Evert van Almelo, Pastoor der parochiekerk van de stad, wier naam hij droeg. Tot dezen liet zij zich heenbren-

gen om zijnen raad te vernemen. Deze Meester Evert was door Geert Groote bekeerd en behoorde tot de devoten zijner dagen, wier vergaderingen op onderscheidene plaatsen veel aan hem te danken hadden[1]. „Onze lieve Heer had zijne barmhartigheid aan hem gedaan en hem tot zich geroepen," en hij stond in vriendschappelijke betrekking tot Floris Radewijns en Jan Brinckerinck. Als hij zijne adellijke patiente wel had onderzocht, riep hij haar toe: „Vrouw, gij zoekt gezondheid voor uw ligchaam; gij deedt beter met de gezondheid uwer ziel te zoeken." In hare abdij wedergekeerd, dacht Jutte na over het woord van den vromen en menschkundigen geneesheer. Deze bragt haar in briefwisseling met Brinckerinck. Nu „werd zij van binnen geroerd van het instorten des Heiligen Geestes," en Jutte begon in stilte het voornemen te koesteren om hare waardigheid neder te leggen en zich bij de Begijnen[2], de Zusters van het gemeene leven te Deventer, te voegen, aan wier hoofd Brinckerinck was geplaatst. Maar hare weeke hand was niet gewoon aan nuttigen arbeid, en tot eenigen arbeid moest zij echter bekwaam zijn, zoude zij zich onder die zusters eene plaats kunnen winnen. Met verbazing zagen de jonkvrouwen van het gesticht hare Abdisse straks vlijtig in hare oefeningen aan het spinnewiel. Nog eenigen tijd verliep er, en Jutte kondigde haren vrienden en onderhoorigen aan, dat zij naar Deventer dacht te vertrekken. Nog eenmaal verzamelde zij de jonkvrouwen van het huis en de edellieden van den omtrek aan den disch, en ook de armen, die vooral in den laatsten tijd de weldaden harer liefde hadden genoten, werden door haar opgeroepen. Jutte diende allen met eigen hand, en als de maaltijd was geëindigd beklom zij onder het

1) Zie Henrici Mande *Apocalypsis* in het *Chron. Windes.* p. 462, en vooral *Chron. Mont. S. Agn.* p. 160 en Dumbar, *Anal.* T. I. p. 48, 61, ss.

2) Dat de Zusters des gemeenen levens te Deventer doorgaans Begijnen genoemd werden, blijkt uit vele plaatsen van mijn Handschr. G.

geween van alle aanwezigen den wagen, die haar verwachtte. Jutte zelve was de eenige, zegt onze bron, wier oogen droog waren. Haar gemoed troostte zich met de toekomst; maar toen zij buiten de abdij bij zekeren doornboom kwam, „vond zij hare nicht, Griete van Ahuis, staande onder den doornboom en bitterlijk weenende. Zij legde haar hand op het hoofd van het jonge jonferke en zeide: du biste mij nu dat allerzwaarste! Het was haar broeders dochterke, dat van haar tweede jaar met haar had gewoond[1].” Te Deventer woonde de gewezen Abdis eenigen tijd zamen met de Vrouwe van Runen, die in de handschriften, waaruit wij putten, en ook elders, zoozeer geroemd pleegt te worden om hare vroomheid en de bewijzen van liefde, welke zij den Broederen des gemeenen levens gaf[2]. Hier stond Jutte met de Vrouw van Runen, die weldra hare vertrouwde vriendin was, onder Brinckerincks leiding. Zij oefenden zich beide in nuttigen arbeïd, in de werken der barmhartigheid aan de armen en de jonge klerken, de leerlingen der Broeders, en in het lezen van de H. Schrift en de „zuiverlijke boekskens,” welke onder den invloed der godsdienstige beweging dier dagen gedurig vermeerderd werden. Weldra gaven beide vrouwen Brinckerinck hare begeerte te kennen om in een der Deventersche zusterhuizen opgenomen te worden, opdat zij haar vroom leven des te ligter mogten volmaken. Maar „de waardige vader” weigerde. Reeds had hij de stichting van het Diepenveensche klooster in de gedachten. Toen korten tijd daarna die stichting een aanvang nam, behoorde

1) Deze Griete van Ahuis kwam later in het klooster van Diepenveen en werd daar Subprioresse. Wel zelden was er eene familie in die eeuw, waarvan slechts een enkel lid het leven der „hervormde menschen” volgde. Waar er één was, die devoot werd, waren er straks meerderen, zoo als overvloedig blijkt uit de biographiën, welke ik gebruikte.

2) Vgl. Delprat, a. w. bl. 33 en Magnin, *Geschiedk. overz. van de besturen in Drenthe,* 2e stuk, 2e ged. bl. 140.

Jutte van Ahuis met de Vrouw van Runen tot de eerste zusters van het aanstaande convent. Zij hadden op een moerassigen bodem hutten van leem en rijzen opgeslagen, en droegen met eigene handen aarde aan tot ophooging van het veenachtige heideveld en steenen voor de wanden van het klooster en de kloosterkapel. Na hier eenige jaren een leven geleid te hebben, dat in het oog der Diepenveensche nonnen een zeldzaam voorbeeld van gehoorzaamheid en „grondootmoedigheid" [1] en inderdaad nuttig voor velen was, daar zij op heilige dagen zich in grooten ijver met het geven van eenig godsdienstig onderrigt aan de dochters der landlieden van den omtrek bezig hield, stierf zij, kort nadat zij met eenige zusters het kleed der orde van St. Augustinus had aangenomen, op St. Vincentiusdag van het jaar 1408, betreurd door Brinckerinck en de haar overlevende nonnen van Diepenveen.

III.

Beginselen der bekeering bij de devoten. Vrees voor de eeuwige pijn. Begeerte der eeuwige glorie. Het aanmerken der goedheid Gods.

Leerden wij door de medegedeelde voorbeelden uit de geschiedenis onzer vaderen van Brugmans tijd de hoofdwegen reeds kennen, waarlangs men tot de zoogenaamde „hervorming" van den zedelijken mensch plagt te komen, wij hebben tot nog toe slechts vanterzijde gelet op het inwendig leven der devoten. Vanzelf doen zich aan den nadenkende de vragen voor: welke waren de voorname beginselen in de diepte der harten, waaruit deze bekeeringen gewoonlijk

1) Menigte van voorbeelden, en daaronder zeer zonderlinge, van die „grondootmoedigheid" worden in mijn Handschr. D bijgebragt.

voortsproten; wat achtte men den weg der heiligmaking, en welke gedachten koesterde men aangaande de christelijke volkomenheid, als het hoogste wit, waarnaar men te streven had? De stof ter beantwoording dezer vragen wordt niet slechts in biographische opstellen gevonden, maar vooral ook in de stichtelijke boeken, waarin de beoefeningsleer der devoten werd neêrgelegd, en het gebruik dezer schriften stelt ons in staat een diepen blik te slaan in het gemoedsleven der toenmalige christenheid, en, nevens de menigvuldige verschijnselen, welke men ook vóór het instellen van zulk een onderzoek reeds verwachten mag, andere op te merken, die in waarheid verrassend mogen heeten.

De grootste en magtigste beweegkracht, welke, ook in die eeuw, hier te lande duizenden deed wijken van den weg eens zondigen en wereldschen levens, was — de beste predikers en schrijvers van dien tijd hebben het dikwerf en naar waarheid opgemerkt [1] — liefde tot zelfbehoud en geluk, eigenlijk

1) Ik verwijs den lezer hier vooral naar het *Spiegelkijn*, dat ik in Bijlage IV heb opgenomen. Ik meende, dat het niet alleen om den in vele opzigten voortreffelijken inhoud de uitgave verdiende, maar bijzonder ook als een historisch document voor de geschiedenis des christelijken levens, waarin door eene bekwame pen neêrgeschreven is, wat door velen in die eeuw mede gezien en gezegd werd. Toch kan ik mij niet onthouden, ook tot meerdere bevestiging van het in den tekst door mij gestelde, hier eene plaats af te schrijven uit een H. S. in mijn bezit, dat, benevens andere stukken, een groot gedeelte inhoudt van den in de vijftiende eeuw beroemden *Spiegel der volcomenheyt* van Hendrik van Herp, een Minderbroeder-observant, die in 1477, dus kort na Brugman, als Guardiaan van een klooster te Mechelen stierf (zie behalve Trithemius en anderen, Foppens, T. I. p. 449, 450, waar over verschillende uitgaven van den *Spiegel* gehandeld wordt, maar niet over die van 1502, te Antw. bij Eckert van Homberch, welke in de boekerij van den Heer J. J. van Voorst wordt gevonden, even min als over de vele H. SS. van het merkwaardige boekske, die nog in verschillende bibliotheken van ons vaderland voorhanden zijn). Van Herp handelt in den aanvang van zijnen *Spiegel* »van een sterven der eyghenre

zelfzucht, zelfzucht in tweevoudige gedaante, die van vrees voor de toekomstige rampzaligheid en die van hoop en verlangen naar de heerlijkheid en vreugde des hemels.

Hoe „de vrees voor de eeuwige pijn" in het bekeerings-

---

sueckelicheit" en maakt een scherp onderscheid tusschen de bekeering tot God, welke uit zelfzoekendheid voortspruit, en de bekeering, welke uit liefde voor God en den goddelijken wil ontstaat. De laatste noemt hij een gevolg van »die godtelike mynne," de eerste eene vrucht van »die knechtelike mynne," en spreekt aldus: »Nu saldi weten, dat die godtelike mynne ende die knechtelike mynne mit allen gelijck sijn in horen wercken, alsoe dat een haer des hoefts den anderen ghelijck is, ja, dat men se niet wael onderscheiden en can. Mer nochtan sijn si zeer onghelijck in der sentencien of meyninge; want die principael meyninge der godteliker mynne in allen goet te doen ende quaet te laten dat is God te versuenen, te believen, te behagen, te dancken, te loven ende sinen liefsten wille te volbrengen. Mer die knechtelike mynne mach men bekennen in drien punten. Ten yersten, dat hi in allen sunden, die hi laet te doen, ende in allen doechdeliken wercken ende oeffenyngen, die hij pijnt te volbrengen, principaelick hem selven suect, dat is, sijn eygen ongeval ende onprofijt te scuwen, als schande, verspreck, verlies van tijtliken goede, knaghinge van consciencien, pijn des vegevuers of der hellen ende desgelijcs, of te vercrigen sijn eygen profijt, als lof, eer ende prijs van menschen, tijttelick goet of geestelic goet, beveulike gracie, devocie, sueticheit, visionen ende deser gelijck, of oec dat ewighe leven, in alle desen dingen meer te suecken haer eygen profijt dan dat waelbehagen Gods. Ende hierom so laten si alle ondoechden ende doen grote dingen, willichlick, vromelick ende blidelick. Si versmaden die werelt, hoer eygen vleysche, vriende ende magen. Si doen swaer penitencien. Si gaen in cloesteren — — ende al dat si doen is te vergeefs; want si en bewaren noch en bekennen niet dat gebodt der mynne Gods. — — Si rekenen hoer goede wercken ende hoer oeffeningen groot ende rusten meer in den hope ende in die verdiensten hoerre goeder wercken, dan in die vrijheit der kynderen Gods, die Christus Jhesus mit sinen bloede gecoft heeft." Met moeite bedwing ik mij hier nog verder af te schrijven, wat van Herp tegen de gemoedsbevindingen zijner devote tijdgenooten inbrengt. Een Minderbroeder, die in het midden der 15e eeuw zóó kon schrijven, verdiende dat men hem op nieuw bekend maakte. Mogt iemand onzer landgenooten zich opgewekt gevoelen om den merkwaardigen auteur te behandelen, hij verzuime dan niet andere Spiegels der volkomenheid, tot heden bewaard, met dien van van Herp te vergelijken.

werk vaak de eerste en sterkste prikkel was, bewijzen de voorbeelden, die wij bijbragten en met vele zouden kunnen vermeerderen, en daarenboven de menschkundige opmerkingen van den schrijver van het in onze Bijlagen opgenomen „ Spiegelkijn," die zijne tijdgenooten wèl had waargenomen. Er waren er te velen — dus ongeveer spreekt deze onbekende — die diep in den vloed der zonde waren gezonken, en niet opgeheven werden dan door den schrik voor eene eeuwige verdoemenis. De gedachte aan den dood bestormde en beroerde hen van binnen zonder ophouden. Zij wilden hun leven beteren; maar „ als zij zich krank bevonden," te zwak om de zonde te laten „ bij de menigvuldige gelegenheden, die in de wereld zijn," dan snelden zij naar een klooster. Nu behoorden zij uitwendig onder het getal der devoten; maar de vrees voor de eeuwige pijn kon op zich zelve niet het zaad wezen eener ware devotie. Zoo bleven zij dan „ laauw, traag, verzuimig, ijdel, ligtvaardig en onwillig tot goede werken," die zij slechts uit dwang zochten; de biecht en het volbrengen der door den priester opgelegde boete was hun genoeg, en met regt riepen de verlichtste hunner leeraren hun waarschuwend toe, dat zij in een gevaarlijk strijdperk stonden, ja, op den rand van een afgrond, waarin zij konden neêrstorten, eer zij het wisten.

Niet minder in getal waren zij, en weinig beter was het gesteld met hen, die door „ de begeerte der eeuwige glorie" tot de hervorming van hun zedelijk leven werden gevoerd. Bij dezulken meende de schrijver van het „ Spiegelkijn" eene opgeruimde en wakkere natuur opgemerkt te hebben. Ook zij letten op de vergankelijkheid der wereld met hare vreugde; maar in plaats van den blik naar de hel of het vagevuur te slaan, hieven zij hem op naar de verblijven der eeuwige zaligheid. Dan leerden zij de aardsche vreugde versmaden; „ zij keerden zich van de wereld en begonnen God naarstig te dienen." Als deze „ ten klooster kwamen," on-

derscheidden zij zich niet alleen door naauwgezetheid in het schuwen van de werken der zonde, maar ook door begeerte tot de beoefening van alle deugden. De gedachte aan het loon, dat zij verwachtten, bragt hen immers nader aan de erkentenis der goddelijke liefde, en zoo hadden zij althans iets, dat hen tot de vroomheid waarlijk sterken kon. Toch ontbrak dezen menschen het ware; want inderdaad „zochten zij hierin meer zich zelven dan de eere Gods.” Zoo dezulken niet in velerlei verzoekingen en lijden kwamen, en niet door de stemmen van mannen vol van evangelischen zin tot het koesteren van een hooger beginsel opgeleid werden, dan mogt men zeker ook voor hun gelukkigen voortgang bekommerd zijn.

En waren er in de vijftiende eeuw in de Nederlanden mannen van evangelischen zin, die voor hunne devote tijdgenooten getuigden van het verhevenste en krachtigste beginsel eener waarachtige bekeering?.... Er is, Gode zij dank, geen twijfel aan! De schrijver van „het Spiegelkijn,” alsmede Hendrik van Herp, wiens woorden wij boven aanhaalden, Hendrik Mande, de vrome monnik van Windesheim, van wiens verloren geachte schriften eenige wedergevonden en hier achter [1] den lezer aangeboden worden, en Dionysius Carthusianus, over wien wij later handelen, zijn er treffende bewijzen van. Zij verkondigden het hunnen medechristenen met edele warmte, dat, hoewel „de angst der pijn en de begeerte der glorie” mede spruiten van den inhoud des „kerstengeloofs” moeten geacht worden, uit de kern van dat zelfde geloof een hooger beginsel der bekeering oorsprong moet nemen, „een edel rankje, dat tusschen die twee andere spruiten al regt opwast en tot den hemel raakt, en noch ter eene noch ter andere zijde nijgt, maar geheel regt opwaarts gaat in de liefde van Christus, *het aan-*

1) Zie Bijlage VI.

merken der overgroote goedheid Gods, en dat Hij ons zoo zeer beweldadigd heeft." Waar "deze edele rank des geloofs" in het hart zich ontwikkelde, "daar ontsprong in den mensch eene minnende begeerte Gode te dienen en waardiglijk te loven. Een zoodanige wist niet, wat hij best doen zoude dat Gode het allerbekwaamste [het meest welgevallige] was. Daarom riep hij, als St. Paulus zegt: Heer, wat wilt gij, dat ik doe? De pijne der hel kon hem niet vervaren, noch de begeerte der glorie hem trekken, maar alleen de liefde Gods. Ook hij had rouw om zijne zonde; doch dat was niet van angste der pijnen, die hij verdiend had, maar van regte minne tot Gode, dat hij der goedheid Gods zoo ontrouw geweest was; dat kon hij niet vergeten!" Doch hoe schoon en vol waarheids zulke redenen waren, en hoe overtuigend misschien voor hen, die zoodanige stemmen met aandacht vernamen, wij hebben geen regt tot de veronderstelling, dat het edelste beginsel der bekeering, dat alzoo aangeprezen werd, bij onze devote vaderen het meest algemeene is geweest. De levensberigten der "hervormde menschen" dezer eeuw bewijzen maar al te zeer, dat vrees voor straf en loonzucht beide in hun gemoed de eerste plaats innamen, en hoe kon het anders? De Schrift, waarvan de grondtoon het "alzoo lief heeft God de wereld gehad" verkondigt, was wel geen ongelezen, maar toch een veel te weinig gelezen boek. De sermoenen, de veelvuldige Levens van Jezus (waarover wij later handelen), honderd zoogenaamde stichtelijke boekskens en geestelijke liedekens, ja, dat niet het minst in aanmerking moet komen, de schilder- en beeldhouwwerken, welke in alle kerkgebouwen spraken tot de verbeelding van de onkundigsten in het godsdienstige, waren vaak vol van de meest zinnelijke voorstellingen van de rampzaligheid der hel, de smarten des vagevuurs en de heerlijkheid en vreugde der hemellingen. Wanneer men hierbij gedachtig is aan den grooten druk der tijden, de eindelooze oorlogen en burger-

twisten, de telkens vernieuwde pesten en andere algemeene rampen, dan begrijpen wij, hoe duizenden en tienduizenden òf slechts door vrees tot God gedreven werden, òf slechts uit heimwee naar het land der ruste zich tot den hemelschen Vader wendden. Intusschen valt het niet te betwijfelen, of bij velen hebben zich de drie opgemerkte beginselen der bekeering gezamentlijk laten gelden. Die „zijne geestelijke timmeringe", gelijk men het toen heette, uit „angst der pijn" of uit „begeerte der glorie" aanving, bleef zeker niet altijd bij dien aanvang staan. Bij aanwending der, ook toen voorhanden, middelen tot uitbreiding der kennis van God en het verlossingswerk door Christus, bij toenemende ervaring van de kracht der goddelijke genade in hart en leven, moest ook „het rankje, dat regt uit het geloof opwaarts naar den hemel stijgt, de minnende begeerte om God te dienen uit aanmerking zijner goedheid," zich bij menigeen ontwikkelen tot voortbrenging van heerlijker vrucht. Tot de zoodanigen schijnt onze Brugman behoord te hebben. In zijne reeds vermelde liederen, die wij later geheel zullen leeren kennen, heerschen zonder twijfel schrik „voor het eeuwig kermen" en „des duivels kwellen," en tegelijk de begeerigste uitzigten op het loon des hemels:

Die heiligen alle gader
Si maken ons groten feest,
Si loven God, den Vader,
Den Soen, den heilighen Geest,
Als wi onse sonden laten;
Si gheven ons groten danc
Ende lonent ons sonder maten.
Och ewich is so lanc!

Maar bij denzelfden man vinden wij elders uitdrukkingen, die ten klaarste bewijzen, dat ook hij met „het oog der minne" op God leerde staren, en dat de erkentenis van Gods

heilige liefde zóó levendig in hem was, dat hij het tot het wezen des waren christens achtte te behooren liever voor zich zelven vernietiging te begeeren, dan dat God ophield God te zijn. Vandaar dat hij het woord der diepgaande, maar eenigzins zonderling uitgedrukte liefde van een Augustinus dan ook tot het zijne maakte: „Heer, ik heb U alzoo lief, dat, zoo ik God ware en Gij Augustinus, ik Augustinus zou willen zijn, opdat Gij God mogt wezen.” [1]

IV.

Gevoelens der devoten aangaande den weg der heiligmaking. De zelfverzaking, het opbeuren des kruises en de navolging van Christus.

Wat de gevoelens onzer devote voorvaderen aangaande de voortgaande bekeering, den weg der heiligmaking, betreft, bij de opzameling en beoordeeling daarvan heeft men acht te geven op het wezenlijke onderscheid, dat er bestond tusschen hen, die meer of minder de rigting der middeleeuwsche mystiek waren toegedaan. Devotie en mystiek waren ook bij de meest praktische vromen van dien tijd, b. v. bij de Broeders en Zusters des gemeenen levens, gewoonlijk ten naauwste verbonden; maar niet over allen waren de nevelen der contemplatie even zwaar, en niet bij allen had de werking des godsdienstigen gevoels evenzeer de overhand genomen over het bestuur der rede en den invloed eener diepere inzage in de evangelische waarheid. In de stichtelijke literatuur onzer vaderen komen enkele geschriften voor, die ons verblijdende teekenen zijn, dat eene frissche opvatting van de leer aangaande den weg der christelijke volkomenheid,

1) Zie Brugmans Sermoen, Bijlage II.

eene opvatting, sober overeenkomstig de sobere en tegelijk onmetelijk diepe natuur des goddelijken Woords, ook in die eeuw geenszins eene onbekende zaak is geweest. Een schoon bewijs hiervan vinden wij in het Sermoen „over de volkomen bekeering,” dat wij den lezer hier achter [1] mededeelen uit een handschrift, dat omstreeks het jaar 1465, waarschijnlijk in een onzer kloosters, geschreven werd.

Met het oog op het groote woord van Christus: „zoo iemand achter mij wil komen, die verloochene zich zelven en neme zijn kruis op en volge mij” [2], wordt in dit Sermoen geleerd, dat het streven naar volkomen heiliging gelegen is in drie stukken: *het verzaken van ons zelven, het opbeuren des kruises* en *het navolgen des Heilands.*

Het verzaken van ons zelven wordt beschreven als oorsprong nemende uit een heiligen haat tegen de zonde en zinnelijkheid, en die heilige haat zelf wordt beschouwd als eene natuurlijke vrucht van de liefde tot God. Waar deze haat niet is, is „eigen minne,” zelfzucht, „een wortel en oorzaak van alle kwade begeerte.” Daarom, „zoo iemand tot vrede zijns harten en tot eene volkomen bekeering wil komen,” moet hij zich beijveren met al zijne krachten „den wortel der eigen minne, die kwaad is, uit te roeijen, opdat hij daar den heiligen haat plante.” Wenscht men te weten, „of men zich zelven aldus reeds zaliglijk haat of schadelijk mint,” dan heeft men acht te geven op eigen gemoed en leven: de zondige eigenliefde staat naar eere bij de menschen en voelt zich zeer; zij kan geene berisping verdragen en geene beleediging; maar de heilige haat, die ons tot „ongeveinsde bekentenisse van ons zelven en onze zonden voert, begeert veeleer ongeacht te wezen;” zij ziet zich gaarne berispt en, al is het ook met strengheid, teregt gewezen, en kan veel van anderen verdragen. Zulk een ver-

1) Bijlage V.
2) Matth. XVI: 24; Mark. VIII: 34.

zaken van zich zelven maakt den mensch „Gode tot een dierbaar vat,” een vriend Gods, vol van zoeten vrede. Doch die zich zelven aldus niet „gestorven” vindt, zal zich „een beginnenden mensch” moeten achten, al zou hij „menig jaar een geestelijk gewaad hebben gedragen.” Ootmoed en zachtmoedigheid kenmerkt den waren christen; want onze Heer roept ons niet toe: „leert van mij te vasten en de wereld te versmaden en in armoede te leven of mirakelen te doen;” Hij zegt alleen: „leert van mij, dat ik zachtmoedig ben en ootmoedig van harte.”

Het tweede stuk eener volkomen bekeering bestaat, volgens dit voortreffelijk Sermoen, in „het opbeuren des kruises.” Die zulks doen, leeren van Paulus „hun vleesch te kruisigen met alle gebreken en begeerlijkheden;” zij dragen dit kruis „ootmoedig en standvastig, tot dat de H. Geest zegt: rust van uwen arbeid; want uwe werken zullen u navolgen.” En aan dat eerste kruis paart zich bij hen een tweede: zij leeren van Paulus „mede te lijden met den evenmensch,” als de Apostel zegt: „wie is er ziek, dat ik niet mede ziek worde; wie wordt er geschandalizeerd, dat ik niet brande van medelijden.” De ware christen „draagt de krankheid zijns broeders met groote verduldigheid, het zij krankheid des ligchaams of der ziele,” en vooral is hij begaan met hen, die in verzoeking tot zonde of zware „passiën” zijn gekomen. Den zoodanigen „bewijst hij van Godeswege medicijn der zachtmoedigheid,” en „o hoe zalig is de ziel, die overvloeit met den dauw der barmhartigheid!” En ook een derde kruis is hem opgelegd: „het lijden, dat God hem toezendt” in het tegenwoordige leven. In den druk „zal hij zeggen, als Christus sprak: Vader, uw wil worde aan mij volbragt! Dit was den Vader het genoegelijkste woord en den vijand het leedste [onaangenaamste], dat ooit gesproken werd, en geen woord heeft God liever van ons dan dit. Die zóó in waarheid spreken kan, heeft nimmer onvrede of druk.

Hij heeft God, en God is de grond der gelatenheid, die onveranderlijk is in Jezus Christus.”

Het derde stuk der bekeering is, volgens hetzelfde Sermoen, in de navolging van Christus gelegen. Wij zullen in een ander gedeelte dezer monographie gelegenheid hebben op te merken, hoe de gedachte, dat de hoofdzaak aller vroomheid in de navolging van den Heer besloten is, in waarheid eene gedachte van duizenden in deze eeuw, en niet, gelijk men somtijds schijnt te meenen, een bijzonder eigendom van den godvreezenden Thomas à Kempis is geweest; dan zullen wij ook zien, hoe die gedachte bij de menigte opgevat werd, en wat zij heeft uitgewerkt in haar leven. Toch willen wij reeds hier opnemen, wat ons Sermoen desaangaande heeft, opdat wij geheel overzien, wat den hoorders of lezers van dit stuk aangaande de volkomene bekeering geleerd werd.

De navolging van Christus is „het volgen van des Heeren leven en den weg dien Hij ons voorging.” Maar die er naar staat (wij zullen later zien, hoeveel reden de schrijver had om deze waarschuwing te doen, daar de navolging van Jezus bij velen helaas! maar al te ligt in eene onredelijke nabootsing van het uitwendige in ’s Heeren persoon en werken ontaardde), hij moge toezien, dat hij in zijn pogen niet mistaste! Het is niet hetzelfde, hoe men Christus tracht na te wandelen. „De Heer heeft vele werken gedaan, daar wij Hem geestelijk, niet op zinnelijke wijze in zullen navolgen. Daarom zal zich de mensch beijveren het vernuftelijk [redelijk] te doen; want Christus begeert veeleer onze liefde dan onze uitwendige werken.” De Zaligmaker nu „heeft in zijn heilig leven drie dingen gehad,” welke „een devoot mensch” gestadig in het oog moet hebben: „volkomene armoede, gedurige en openbare versmading, dagelijksche en ongemeten smarte.” De armoede des Heeren volgen wij na, als wij „onze eigen wijsheid en wezen verzaken, onzen eigen wil achterlaten [verloochenen] en armoede

van harte begeeren; want den arme van geest verwacht het eeuwige leven." Jezus' gedurige en openbare versmading volgen wij na, als wij geen lof bejagen, maar "schimpelijke woorden verduldelijk dragen" en redenen, die ons beschamen met verwijten; "want hebben wij gedaan, wat men ons verwijt, dan is het zeer nuttig, dat wij het hooren, al is het der natuur zwaar; en hebben wij het niet gedaan, zoo zullen wij het des te blijder dragen, omdat wij onzen Bruidegom daardoor des te meer gelijken en [hier spreekt de vrome man weder als een kind van zijnen tijd, al was hij dien overigens vooruit] opdat wij daarmede des te meerder genade verdienen." De verdrukking, eindelijk, en het lijden des Heeren volgen wij na, als wij "alle verdriet en wederstoot [tegenspoed], stoornissen en verzoekingen en allerhande lijden van binnen en van buiten om Gods wil verduldig verdragen."

V.

Verbreiding van het mysticisme hier te lande. Leer der mystieken aangaande den weg der volkomenheid. Werkend, geestelijk en schouwend leven.

Ware zulk eene klare en evangelische beoefeningsleer, als wij uit het voorgaande leeren kennen, gedurende de vijftiende eeuw algemeen voorgedragen en opgevolgd geweest, het christenleven van ontelbaren, ook in ons vaderland, zou voorzeker eene gansch andere gestalte hebben aangenomen dan het gehad heeft. Maar niet alle leeraren zijn gelijk geweest aan dezen edelen onbekende. De meeste predikers en godsdienstige schrijvers dezer dagen waren, ook ten opzigte hunner leer aangaande de christelijke volkomenheid, overgegeven aan de theorie van een mysticisme, dat voormaals door de

grootsche persoonlijkheid van eenen Bernardus van Clairvaux, Bonaventura en anderen verheerlijkt, niet op de groote menigte der middeleeuwsche devoten kon overgaan, of het moest van zijne hoogere natuur noodzakelijk veel verliezen en, eenmaal verdorven, in hoofden en harten van minderen zedelijken rang de wonderbaarste en vaak rampzaligste gevolgen hebben. Wij zullen hier het oorspronkelijk wezen van dat mysticisme niet uiteenzetten, daar velen dit vóór ons deden [1], en wij later gelegenheid zullen hebben er zoo veel van mede te deelen als tot onze, in een ander gedeelte van dit werk te behandelen, stoffe noodzakelijk zal zijn. Slechts dit moeten wij opmerken, dat de schriften van bovengenoemde en andere corypheën in het rijk der mystiek, ook gedurende de vijftiende eeuw, in ons vaderland allerwege door de devoten gelezen werden en een burgerregt hadden verkregen, zooals in later tijden zelden aan werken van uitheemsche schrijvers te beurt viel.

De tractaten en sermoenen van Bernardus waren hier misschien reeds in eere van den oogenblik, waarop hij in de zuidelijke Nederlanden een bezoek bragt, dat, hoe kort het ook geweest moge zijn, zeker iets heeft nagelaten van den indruk, dien de wonderbare man plagt te maken, waar men hem ook aanschouwde [2]. In den loop der dertiende en veertiende eeuw werd zijn schriftelijk woord tegelijk met de kloosters van de orde, wier sieraad hij was geweest, verbreid door het gansche land. Reeds toen, of althans van den aanvang der vijftiende eeuw, werden sommige zijner werken

1) Behalve aan Neanders *Bernhard* (ook in het Nederd. vertaald), Schmidts boven (bl. 9) aangeh. monographie, Engelhardts *Richard von S. Vict. und J. Ruysbroek* (Erlang. 1838) en andere werken, denke men inzonderheid aan A. Helfferichs *Christl. Mystik in ihrer Entwickelung und in ihren Denkmalen* (Gotha 1842, 2 TT. 8°).

2) Over het verblijf en de prediking van Bernardus in België zie men Caesarius Heisterb., *Dial. Miracul.* Vol. 1. p. 12 (Ed. Strange, Colon. 1851) en J. Molanus, *Natales Sanctorum Belg.* p. 180, ss. (Lov. 1595).

vertaald, en, blijkens de oude handschriften, welke nog heden in onze openbare en bijzondere bibliotheken voorhanden zijn, alom gelezen in kloosters en vergaderingen, en zonder twijfel ook bij leeken [1]. Zijne sermoenen werden somtijds, zelfs door voorname leeraren [2], voor aanzienlijke vergaderingen gehouden en, in het Nederduitsch overgebragt, naar het schijnt, in kloosterkapellen, misschien ook in openbare kerken, op zon- en feestdagen voorgedragen. Iets diergelijks had plaats met de schriften van Bonaventura. Niet alleen in het Latijn, maar gedeeltelijk ook in het Nederduitsch en opzettelijk voor leeken overgezet, vinden wij ze nog in vele handschriften onzer voorvaderen [3]. Niet minder vlijtig las men waarschijn-

---

1) Vgl. Visscher, *Bekn. Gesch. der Nederl. Letterk.* D. I. bl. 19, 128, v.

2) G. Groote preekte te Utrecht voor eene synodale vergadering Bernardus' sermoen *de Conversione S. Pauli: Saule, Saule, quid me persequeris?* Hij deed het uit het hoofd, *de verbo ad verbum*. Was het een gevolg van de nederigheid van den man, die, hoe wèl hij ook wist te spreken, *coram universo clero* misschien zijne eigen geestesvruchten te gering achtte? Doch bij andere gelegenheden, gelijk men weet, was hij voor diergelijke vergaderingen stoutmoedig genoeg om zijn eigen werk te leveren. De bijzonderheid, boven vermeld, staat geboekt bij J. Busch, *Chron. Windes.* p. 3, 4.

3) Maerlant reeds vertaalde Bonaventuras *Leven van Franciscus*. In een H. S. van de eerste helft der 15e eeuw, in mijn bezit, komt een vertaald brok van zijn *Leven van Jezus* voor. Belangrijker is een H. S. op perkament, dat thans voor mij ligt en den Heer E. J. Koch te Amsterdam toebehoort. Dit schoone manuscript, dat, volgens eene aanteekening op het schutblad, vroeger »tot Sunte Geertruyt in Hoern" bewaard werd, bevat eene vertaling van den aan Bonaventura toegeschreven *Profectus religiosorum*, welke waarschijnlijk van ouder datum is, dan die Ypeij (*Gesch. der Nederl. Tale*, D. I. bl. 384) en Visscher (a. w. bl. 149) vermelden. Hoogst merkwaardig is dit H. S. om den prologus van den overzetter, waarin geleerd wordt, »hoe die heilighen raden, dat de leke mensche goede duytsche boeken van simpelre materien neernstelike lesen zullen." Vele woorden der oudvaderen worden hier bijgebragt tot aanbeveling van het bijbellezen en het gebruik van andere »goede, duytsche boeken, die na den rechte gelove ende der waerheit sijn." Het

lijk de sermoenen van Tauler, wiens roem van Keulen uit, waar hij zich meermalen en ook op het laatst van zijn leven ophield, zoo ligtelijk naar ons vaderland moest overkomen, al heeft men ook geene zekere bewijzen, dat hij zich in België, bij het bezoek dat hij aan Ruysbroeck te Groenendaal bij Brussel zal gebragt hebben, van den predikstoel liet hooren. Zijne redenen [1], die, bij al de verhevenheid zijner beschouwingen en de zeldzame diepte zijns godsdienstigen gevoels, meestal in den echten volkstoon zijn gesteld, konden niet nalaten ook het gemoed van onze vrome voorvaderen in hooge mate aan te grijpen. Nevens al deze geschriften, ja, meer dan zij allen, moesten ook die van Ruysbroeck straks een grooten invloed oefenen op onze landgenooten. Door Geert Groote in eere gehouden en onder zijne leerlingen bekend gemaakt, werden de „cierheit der geestelijke bruiloft, het blinkend steentje, het rijk der gelieven" en de overige boeken, waarin Ruysbroeck zijne diepzinnige mystiek in zoete, nederduitsche taal nederlegde, ook in onze kloosters gelezen en wel niet zonder den magtigsten indruk na te laten [2].

H. S. schijnt mij tot de laatste helft der veertiende eeuw te behooren. In [van Vlotens] *Verz. v. Prozast.* (bl. 180) vindt men een vertaald stuk van Bonaventuras tractaat *De septem itineribus aeternitatis*. Te Leiden verscheen in 1511 eene vertaling van den *Stimulus divini amoris* (bij Jan Severse), die toen gecorrigeerd was door den Minderbroeder Lucas van der Heij, en reeds vroeger en door een ander overgezet.

1) Over de H. SS. en gedrukte uitgaven van Bernardus' vertaalde sermoenen spreken wij later. H. SS. van Taulers sermoenen vindt men in de stadsbibliotheek te Deventer (zie *Catal.* p. 244), in die van den Heer J. J. van Voorst te Amsterdam en in de Koningl. Bibl. te 's Hage. Het H. S. der laatst vermelde boekerij ligt thans voor mij. Het is afkomstig uit het Bartholomaeus-convent te Maastricht en bevat, benevens het geschrift van Ruysbroeck *Van den xij doechden* en eenige andere stukken, slechts weinige uit de talrijke sermoenen „des gueden Tauweleers", zoo als de prediker aan het einde van het manuscript genoemd wordt.

2) Handschriften van Ruysbroecks werken komen niet alleen in Belgische, maar ook in Noord-nederlandsche bibliotheken voor. Zie [van

Zoo werd dan het mysticisme bij ons volk, dat, als alle Germaansche stammen, tot deze rigting des geesteslevens een natuurlijken aanleg heeft, door het woord zijner grootste organen ingeleid, en weldra had de plant diepe wortelen geschoten, om straks vruchten voort te brengen, die ook hier aan de begrippen en de beoefening van de leer der christelijke heiligmaking eene gansch andere gestalte gaven, dan wij tot heden leerden kennen. Wat voorstelling heerschte bij onze mystieke voorouderen, bij leeraren en leeken, aangaande de christelijke volkomenheid, het doel van hun geestelijk leven? Ziedaar de vraag, welke wij thans gaan beantwoorden, en wel met het oog op een geschrift van den bovenvermelden Windesheimschen monnik, Hendrik Mande, wiens leeringen aangaande „de drie staten eens bekeerden menschen, waarin een volkomen geestelijk leven begrepen is" [1], niet slechts eene oorspronkelijke vrucht van Noord-nederlandschen bodem zijn — voor zoo verre hier althans van oorspronkelijkheid spraak kan wezen, daar de schrijver zich blijkbaar door de lezing van Ruysbroecks schriften gevormd heeft — maar ook volkomene uitdrukking der bij onze vaderen algemeen verspreide voorstellingen van de zaak [2].

Mandes tractaat bevat, na eene breede *inleiding*, drie deelen, van welke het eerste handelt over *het werkende leven*, het tweede over *het geestelijke leven*, het derde over *het schouwende leven*.

De inleiding gaat uit van de opmerking hoe groot Gods

Vlotens] *Verz. v. Prozast.*, bl. XIV en XVIII. Volgens mijne Handschriften G en D was vooral *de Cierheyt der geestelijke bruiloft* een geliefd boek bij enkele zusters te Deventer en Diepenveen.

1) Wij hebben het boekske opgenomen in Bijlage VI.

2) Wij achten het voor ons doel niet noodig, hier de gelijkheid van Mandes systeem met dat van Ruysbroeck nader aan te wijzen. Wil men zich aangaande dit punt overtuigen, dan vergelijke men slechts wat Engelhardt over de drie staten volgens Ruysbroeck mededeelde, a. w. s. 190 ff., vooral s. 216 ff.

liefde is, die zondaren roept tot bekeering, opdat zij zijn rijk mogen bezitten. Daarna wordt het wezen der bekeering beschreven, hoe zij eensdeels eene algeheele en blijde afwending is van alle doolpaden der zonde, de zwaardere en de ligtere, die niet op eens maar langzaam en onder veel strijds geschieden moet, eene afkeering, die wel moeijelijk is, maar ook noodzakelijk, al zijn er velen, die haar niet of niet op de regte wijze zoeken; en anderdeels eene toekeering tot God, die met zijn rijk „in den grond der zielen” wil wonen, en zijne genade niet aan het uitwendige, niet aan tijden en plaatsen verbindt. Deze bekeering, zal zij geheel tot stand komen en een „volkomen leven” worden, moet „een fundament hebben en beginnen aan het nederste en klimmen van het minste tot het meeste.” Dat „fundament en begin” is het werkende leven.

Het werkende leven is een stervend leven, waardoor wij der zonden afsterven en de deugden oefenen onder waken, vasten, bidden, werken van „barmhartigheid en minne” en „uitwendigen arbeid, die noodig en nuttig is naar bescheidenheid.” Bij dit alles moet niet zelfzucht, maar liefde tot „de eer en glorie Gods” het aandrijvende beginsel zijn. Tot „volkomen verkrijging” des werkenden levens behooren zeven deugden, kennis van ons zelven, vreeze Gods, behoedzaamheid of waakzaamheid tegen de zonde, „goddelijke meeninge,” waardoor wij bij alles God zoeken, ootmoedigheid, reinheid van harte, „die alle ding ten beste trekt,” en verduldigheid of lijdzaamheid.

Het geestelijke leven is „een inwendig of innig leven,” waardoor de mensch, in hoogere mate dan in het werkende, toegekeerd is tot God en „ingekeerd, inziende en inblijvende in zijnen eenvoudigen grond [zijn onverdeeld gemoed]” en, afgekeerd van ligchamelijke en zinnelijke dingen, „van zich zelven uitgaat om God aan te kleven.” Die hiertoe gekomen is, scheidt zich inwendig af van alle creaturen en vol-

brengt de wet en de heilige Schriften, versmaadt de wereld en het vergankelijke, „blijft der waarheid bij" en heeft een wandel „boven tijd in eeuwigheid, een leven boven zinnen, een verzaken van allen eigenen wil en een gebruiken der goddelijke tegenwoordigheid;" hij wordt en is, „wat hij ginder [in den hemel] wezen moet." Om geestelijke menschen te worden, moeten wij ons oefenen in „innigheid," d. i. een vlijtig waarnemen van onzen in- en uitwendigen mensch, wie wij zijn in woorden en gedachten, of wij alle zingenot vlieden „en God alleen minnen en alle creaturen alleen om en in God;" in „zuiverheid en ledigheid," dat wij geen kwade begeerten koesteren of ons aan ergdenkendheid en liefdeloos oordeel schuldig maken; in „eenigheid des harten," waardoor wij met God vereenigd zijn en „innige, devote begeerten" koesteren, die „den Heer tot ons trekken;" in „minnelijke neiginge tot onzen lieven Heer," waardoor wij zwijgen en eenzaamheid zoeken, opdat wij den geest „boven ons zelven heffen" en (hier begint de mystiek zich te laten gelden) „opklimmen in de onbekendheid en duisterheid, daar wij God in onwete [bewusteloos?] schouwen mogen en hooren, wat Hij in ons spreekt."

Het schouwende leven, waartoe het geestelijke, volgens het bovenstaande, heenleidt, is het eigenlijke middelpunt van de mystieke devotie, en de uiterste trede of hoogste sport in de ladder der christelijke volkomenheid. Als Herman Mande het waagt er eene omschrijving van te geven, voelt hij zich magteloos, gelijk anderen die het poogden, en hij worstelt met de ongenoegzaamheid der menschelijke taal, ofschoon hij met de woordvormen vrijelijk omspringt tot onbezonnenheid toe. „Het schouwende leven," zegt hij, „gaat boven beelden en vormen en boven al dat men gewoorden [in woorden stellen] of begrijpen mag. Het schouwende leven is een minnelijk ontzinken des geestes in den diepen afgrond der Godheid en een minnelijk vereenigen met God, door het navolgen

der goedheid Gods, en eene stille ledigheid, zonder werk van buiten, met verheven krachten en met een onveranderlijk gemoed, boven alle onlede [hindernis, uitwendig beletsel] en menigvuldigheid [verstrooijing?] en boven tijd in eeuwigheid. Het schouwende leven bestaat in vier stukken: in het afkeeren van alle tijdelijke dingen, in het gebruiken Gods en goddelijker ingewoordigheid [inspraak], in verheffing des geestes boven tijd in eeuwigheid, en in een klaar aanstaren der bloote Godheid of een bekennen der eeuwige waarheid." In dit leven is de hoogste volkomenheid en daarom ook de eeuwige zaligheid. Maar tot het bereiken van deze hoogte en tot de natuur der verheven zaak behoort veel: "hoog begeeren, innige gedachten, jubiléren, rusten en gevoelen, schouwen en genieten." Men moet klimmen "met minne en verstandenis boven zich zelven, boven de zinnen, boven natuur en boven rede in redelijk gemerk [opmerking] in den geloove, en gevoellijk [door het gevoel] aanzien de goedheid en volkomenheid der goddelijke natuur," en "bovenal moet men zich laten onder God [onder Gods invloed] en volgen Hem in zijn werken en zijn bewegen tot op het hoogste naar al ons vermogen." Die de hindernissen tegen zulk een gemoedsleven geheel mogt overwinnen, "alzoo dat hij eenvoudig het inwerken Gods konde lijden [zich daaraan onverdeeld overgeven] en van zich zelven ledig blijven," zoude, "als een instrument Gods" volmaakt gehoorzaam en lijdzaam, "zich volkomen één gevoelen met God" en zonder middelijke tusschenkomst van iets "door den H. Geest gewrocht worden en rijkelijk begaafd" [1].

1) Ook in den *Spiegel der volkomenheid* van H. van Herp, dien wij boven vermeldden, komt dezelfde theorie aangaande het volmaakte christenleven voor als bij Mande. In de indeeling der stof en de terminologie is echter eenig onderscheid. De afsterving (de negatieve zijde van het werkende leven) wordt in de inleiding afgehandeld. Dan volgt *het werkende leven* (van de positieve zijde). Vervolgens *het geestelijk schou-*

Wij behoeven de theorie van Hendrik Mande niet verder uiteen te zetten, maar verwijzen den lezer naar het inderdaad hoogst merkwaardige geschrift van den man. Wat van zulk eene leer der christelijke volkomenheid, hoe diepe en heerlijke waarheden haar ook ten grondslag liggen, worden moest, wanneer zij tot de gewone kinderen des volks werd overgebragt, kunnen wij reeds van voren ligtelijk opmaken. Waar deze weg der christelijke volmaking bewandeld werd in allen deele, daar volgde spoedig, wat ook bij Mande zelven maar al te zeer [1] gevonden werd: ecstatische toestanden, visioenen en gezigten, stemmen uit den hemel en de hel, omgang met engelen en met de geesten der afgestorvenen in het vagevuur enz. En deze leer ging werkelijk over tot de groote menigte! Ofschoon Mande, gelijk vóór hem Ruysbroeck deed, klaagt, en op zijn standpunt niet zonder grond, dat velen in zijnen tijd van het schouwende leven kleine gedachten hadden en dengenen die er naar stonden spottende de vraag voorstelden: „of zij wilden vliegen, eer zij vederen hadden?" [2] hij wist reeds bij ondervinding, dat niet alleen vele

---

wende leven, dat met de onvruchtbare Rachel in het begin van haren echt wordt vergeleken, omdat het, schoon de weg tot het hoogste, echter het hoogste zelf niet is. Eindelijk wordt *het overwezenlijk schouwende leven* besproken, en vergeleken met „Maria Magdalena, die het beste deel had verkozen." Dit leven „bezit den alleroversten graad der goddelijke verlichting;" die het wenscht te genieten, moet veel graden der deugden opklimmen en zich bereiden „om God zaliglijk en profijtelijk te ontvangen door het hoogste invloeijen des overwezenlijken, schouwenden levens." Zulk „invloeijen" wordt sommigen reeds in het geestelijk schouwende leven geschonken; maar slechts tijdelijk en niet tot hun regt voordeel. Eerst op het hoogste standpunt staat men onder een gestadig „inwerken des H. Geestes, des Zoons en des Vaders." Te regt heeft Engelhardt (*Richard v. St. Vict. und Ruysbroek, Vorrede,* s. I.) opgemerkt, dat ook van Herp geheel het mystieke systeem van Ruysbroeck heeft overgenomen.

1) Zie wat wij in Bijlage VI over zijn leven mededeelen.

2) De berigten aangaande visioenen, droomen, gezigten enz. zijn in mijne H. SS. G en D bijna ontelbaar. Toch was althans J. Brincke-

geestelijken en voorname mannen van zijnen tijd, maar ook „puur leeken en arme vrouwkijns” des te rijker begaafd waren met „de gracie der allerhoogste schouwing.” De levens der heiligen van dien tijd zijn vol van wonderverhalen en al wat tot de ecstatische sfeer behoort, en niet alleen de levens der heiligen, maar ook die van bijna alle devoten, wier geschiedenis tot ons gekomen is. Wij onthouden ons voor het tegenwoordige alleen van het bijbrengen van bewijzen, omdat wij daartoe later eene, voor onzen arbeid meer gepaste, gelegenheid zullen hebben, en haasten ons tot de beschouwing van het uitwendig leven onzer „stichtige” voorvaderen.

VI.

Der devoten kloostergeest en ascetische oefeningen, hunne uitwendige gedaante en gebaren, gemeenschapszin en eigenaardige taal.

Waar de devote gemoedsrigting ernstig en krachtig was, liet zij zich natuurlijk ook op het uitwendige leven gelden. De „innige menschen” der veertiende en vijftiende eeuw trokken zich na hunne „reformatie” doorgaans terug van de wereld, niet slechts de wereld, voor zoo verre zij „in het booze ligt,” maar in algemeener zin, van alle wereldsche ambten en arbeid en het bedrijvige leven in de uitgebreidste beteekenis van het woord. Zoo lezen wij, om het gezegde door een enkel voorbeeld te staven, van zekeren Johan ter Poerten, een rijk en aanzienlijk man en Schepen der stad

rinck geen groot vriend van diergelijke zaken, en vele zusteren schijnen zijne verlichte gevoelens gedeeld te hebben. Eene der nonnen van Diepenveen, die zich na haren dood te Gouda aan een Observant (dus wordt er verhaald in mijn Handschr. D) openbaarde, werd door dezen man gevraagd: „Waarom openbaart gij u niet te Diepenveen?” „Daer,” zoo antwoordde de geest der zuster, „holt men al voer fantesijen ende cranckheit des hovedes, dat daer geapenbaert wort.”

Deventer tegen het uitgaan der veertiende eeuw, hoe hij met zijne echtgenoot tegelijk „door Meester Geert Groote bekeerd zijnde en in den angste Godes levende," zich onmiddellijk met zijne betrekking tot den Raad ten uiterste bezwaard gevoelde. „Hem dunkte, dat hij in dit ambt zijne conscientie niet bewaren kon." Zoo deed hij dan terstond moeite om zijn ontslag te verkrijgen, en toen dit niet gelukte, „zoo veinsde hij lam te wezen en ging op krukken," dat hem zeer zwaar viel, daar hij een bijzonder lang man was. „Met deze geveinsdheid kwam hij uit den Raad, waarover hij zich verblijdde, God dankende voor zijne verlossing." Van nu af leefde hij teruggetogen in zijne woning, maar zonder twijfel in gedurigen omgang met de devote broeders en zusters van zijne woonplaats [1]. Zulke personen, die in het privaatleven, zonder dadelijken overgang in eenige vergadering of klooster, de christelijke volkomenheid najaagden, en in hunne eigene huizen een ernstigen kloosterwandel volgden, waren aan alle plaatsen van ons land menigvuldig. Menige devote dochter, menige weduwe, menig burger, „die een inslag had gekregen," werd door banden van bloedverwantschap en andere omstandigheden verhinderd „ten begijnen-hof of ten klooster te gaan." Zoo bleven zij dan op zich zelven voortleven, maar doorgaans, als de gelegenheid het slechts eenigermate toeliet, gevestigd in de nabijheid van eenig broeder- of zusterhuis of een convent, waarin een ernstige zin heerschte, en altijd onder de herderlijke leiding van een vereerd priester of een geachten monnik. In de meeste gevallen echter had de bekeering ten gevolge, dat men den vorm zijns vroegeren levens geheel verbrak en het privaatleven vaarwel zeide, om in eenige vergadering of in een kloos-

1) Johan ter Poerten had later twee dochters in het klooster te Diepenveen, wier levensgeschiedenissen verhaald worden in ons Handschr. D, waaruit wij ook de medegedeelde bijzonderheid kennen. Eene andere proef van ter Poertens vroomheid wordt vermeld in Dumbars *Anal.* T. I. p. 11.

ter opgenomen te worden, waarvan de leden en bewoners te regt of ten onregte om hoogere vroomheid en strengheid van zeden geroemd werden. De biographische berigten van den tijd bevestigen dit volkomen, en hieruit laat het zich ook alleen verklaren, dat broeder- en zusterhuizen en conventen, die in deze eeuw in alle deelen van ons vaderland gedurig verrezen, al dadelijk na de oprigting met bewoners gevuld plagten te zijn. Het begrip van godsdienst en godsdienstig leven had zich toch bijna geheel opgelost in dat van monniken- en nonnen-orde en van kloosterregel en gemeenschappelijk leven naar bepaalde statuten en vaste gewoonten. Onwedersprekelijk ziet men dit bevestigd in het spraakgebruik dier dagen. Het woord „religie", gelijk wij boven reeds opmerkten[1], beteekende in den mond der menigte niets anders dan „orde," orde van monniken en nonnen en hun wandel, van de betrekking tot de orde afhankelijk. „Religieusen" heetten zij, die tot zulke orde waren overgegaan. Den overgang zelven noemde men „conversie," bekeering, en het oogenblik, waarop men gelofte deed en met het kloostergewaad aangedaan werd, was voor menigeen eene ure, welke hij later onderscheidde als „het uur zijner wedergeboorte."[2]

Naar den geest der tijden kon het niet anders, of zoowel binnen als buiten de kloosterwanden moest door alle ernstige

---

1) Bl. 5.

2) Het woord *conversio* komt reeds lang vóór de 15e eeuw voor in de beteekenis van „bekeering, overgang tot het kloosterleven." Men zie b. v. de schriften van Caesarius Heisterb. op vele plaatsen. „Conversen en conversinnen" heetten dan ook zulke kloosterbroeders en zusters, die de eigenlijke gelofte nog niet hadden afgelegd, maar er zich, in den regel, toe voorbereidden. Van eene Diepenveensche non lees ik in mijn Handschr. D, dat zij plagt te zeggen: „Augustinus is geheel *mijn* vader; want omtrent zijne translatie ben ik geboren, en omtrent zijnen hoogtijd ben ik *wederverboren*, ontvangende de heilige orde." Zij had namelijk des anderen daags na St. Augustinus' octave professie gedaan.

devoten eene zekere ascese worden beoefend. Waar statuten en regelen geene onthouding en tucht voorschreven, daar werden de oefeningen afhankelijk gelaten van individuële inzigten en strengeren of minder strengen zin. Vasten en waken werd onmisbaar geacht voor een ieder, die in bekeering en heiligmaking wenschte toe te nemen. De ongehuwden bewaarden hunne kuischheid, en de gehuwden, gelijk wij reeds aan Herman Sticke zagen en van vele anderen zouden kunnen berigten, leefden in onthouding. Velen zochten door vrijwillige ligchaamskwellingen de begeerten des vleesches te dooden. Zij sliepen op een hard leger, een handvol stroo of de naakte planken; zij droegen een maliënkolder, een haren hemd of haren band, of een koord met knoopen op het naakte lijf; zij liepen barrevoets of hadden erwten in de schoenen en andere voorwerpen, die den voetzool bij het gaan tot onophoudelijke pijniging waren. Menigeen had onder zijne bedstede de geeselroede weggeborgen om die in de uren van den nacht of vroegen morgenstond, wanneer de huisgenooten nog sliepen, aan te wenden tot bloedige zelfkastijding.

De meeste uren van den dag en avond werden door de devoten aan geestelijke oefeningen gewijd, die echter bij zoo velen als het begrip der werkzame vroomheid niet geheel verloren hadden, afgewisseld werden met nuttigen arbeid, weven, naaijen, spinnen, boeken schrijven en andere bezigheden, welke het huisgezin of de zamenleving in vergadering en klooster van hen eischte. Zij waren ijverig in het lezen van den Bijbel, zooals blijkt uit de berigten, die aangaande vele leeken, monniken, nonnen en zelfs begijnen van de geringste volksklasse, tot ons kwamen. „Abelheid [belezenheid, bekwaamheid] in de H. Schriften" en zekere gemakkelijkheid in het bijbrengen van bijbelteksten bij alle, soms de meest zonderlinge gelegenheden, was veler roem bij hunne vrienden en bekenden. Met de schriftlezing werd de lectuur van het getijdeboek en den psalter (het psalmboek) verbonden,

die van eenig Leven van Jezus, de passie en der overige stichtelijke geschriften dier dagen [1]. Verder woonde men, voor zooveel de gelegenheid zich daartoe aanbood, de predikatiën en collatiën in kerk en kloosterkapel bij, en ging, als men althans niet onder de trage vromen geteld moest worden, dikwerf „met barnende [brandende] begeerte ter misse" om, gelijk men het in onverwrikt geloof aan het leerstuk der transsubstantiatie uitdrukte, „zijnen Bruidegom, zijnen God te ontvangen."

Gelijk de devoten naar het inwendige huns bestaans merkelijk van de ongodsdienstigen onder hunne tijdgenooten verscheiden waren, zoo lieten zij zich ook naar het uitwendige ligtelijk van anderen onderkennen. Op het gelaat van velen hunner lagen de sporen van een overspannen gevoel en overmatige strengheid uitgedrukt, de gloed of de bleekheid eener onnatuurlijke prikkeling van het geestelijk, en schadelijke verdrukking van het ligchamelijk leven. Van sommigen lezen wij, dat hun aangezigt van inwendigen ijver vaak als ontvlamd scheen, dat hunne oogen, vooral bij hunne gesprekken, flikkerden, alsof zij stralen uitschoten. Van eenigen slechts vinden wij aangeteekend, dat zij „zoetelijke aangezigten" hadden, „alsof zij altijd lachten, al te [zeer] lieve, vriendelijke menschen en regt aangenaam van gelaat," ja, van enkelen leest men zelfs, dat zij zoo „goedhartig van aanzien" waren, „dat een ander, die hen zag, zijn lagchen niet wel gelaten kon [2]." Doorgaans kende men de devoten ook aan

1) Wanneer het mij vergund zal worden mijne voorgenomen monographie over J. Brinckerinck te bearbeiden, hoop ik een overzigt te leveren van de, bij de devoten van dien tijd meest gebruikte, stichtelijke geschriften. De beschrijving van de Diepenveensche klooster-bibliotheek, wier handschriften voor een gedeelte nog in de stads-bibliotheek te Deventer voorhanden zijn, kan daartoe eene goede gelegenheid schenken.

2) In de eerste helft der vijftiende eeuw waren er in Meester-Geertshuis te Deventer drie „goedhartige" zusteren, van welke de

hetgeen zij „verworpen en snoode kleedingstukken" heetten, hoofddoeken en hoeden, pelsen en rokken, kaalgesleten door ouderdom, of, als zij nieuw waren, soms opzettelijk misvormd en zonder noodzaak gelapt. De bewegingen hunner ledematen waren — zoo wij vele biographische berigten vertrouwen mogen, en waarom zouden wij niet? — op de zeldzaamste wijze afgemeten en stille; hun gang was uiterst afgepast; de oogen werden zorgvuldig „verwaard [bewaakt]" en neêrgeslagen, vooral in tegenwoordigheid van „ongelijke personen [personen van het andere geslacht]," en sommigen liepen zoo gebogen, zoo „verworpen" langs straten en wegen, „alsof zij met den Heer hun kruis naar Calvarië droegen." In de kerk en kloosterkapel echter verloren enkelen, bij de devotie onder de mis, niet zelden hunne gewone strakheid en deftigheid: zij baadden zich „in overvloedige tranen," of snikten luid en vielen maar al te dikwerf onder overmaat van gemoedsbeweging in onmagt en zenuwtrekkingen. Wanneer men de biographiën van dien tijd slechts oppervlakkig inziet, wordt men zonder ophouden gedrongen zich de tafereelen van eenen Hemling, de gebroeders van Eyck en andere schilders der vijftiende eeuw te herinneren. Wat de meesterhand dezer mannen met kleuren maalde, als zij heiligen en vromen, monniken en nonnen voorstelden, met half geslotene oogen en trekken van onbegrensden

---

medegedeelde bijzonderheden aangeteekend staan. Eene dezer, Trude ter Hoeve, heette in de wandeling „zuster geerne," omdat zij het woord „gaarne" plagt uit te spreken bij alle eischen, welke men van hare hulpvaardigheid deed. Bijnamen, die in de middeleeuwen veelvuldiger waren dan in onze tijden, schijnen ook in de kloosters gewoon geweest te zijn. Joannes Vos van Heusden, de vrome Prior van Windesheim, een deftig man onder de deftige Kanonniken van zijn klooster, werd door zijne broederen doorgaans *Joannes Nescio* geheeten, omdat hij, in gemeenschappelijke gesprekken over uitwendige belangen, op de vraag naar zijn gevoelen, gewoonlijk *nescio* antwoordde, *Deo soli et sibi vacans*. *Chron. Windes.* p. 303.

ootmoed en verslagenheid, of van ingekeerdheid in zich zelven en vaak onmetelijken weedom bij de aanschouwing van crucifix en andere voorwerpen der vereering, dat alles vindt men ontelbare malen weder in de schriftelijke monumenten hunner tijdgenooten.

De onderlinge gelijkheid der geestelijke levensrigting bij de devoten, de eenheid in hun denken en streven kon niet nalaten een zin van gemeenschap bij hen op te wekken, die zich in eigenaardige vormen openbaren moest. Die „de wereldsche menschen," gelijk zij de niet-devoten heetten, schuwden, zochten elkander met te meerder aandrang. Vaak waren zij met elkander ingenomen op eene wijze, welke men in onze dagen „sentimenteel" zoude noemen. De blik van den een was zonder ophouden op den ander geslagen, om de minst beduidende teekenen van vroomheid en voortgang in hetgeen men den weg der volkomenheid heette, op te merken. In kloosters en vergaderingen waren steeds pennen in beweging, om de levensberigten van, in ons oog zeer kleine, menschen neêr te schrijven voor de volgende gegeslachten. Men trachtte niet slechts „elkanders deugden te stelen," door navolging van het goede, dat men in de gedragingen zijner vrienden of vriendinnen opmerkte, maar had de uitbundigste loftuitingen gereed, die voor sommiger ootmoed in waarheid niet zelden gevaarlijk moeten geweest zijn. Men heette elkander „een apotheek van deugden, trekkende menschen, uitvloeijende van goed, vurige kolommen, lichtende pilaren, brand der minne, engelen, seraphijnen." Die met Thomas à Kempis „het hoekske en boekske" liefhadden [1], verlieten de afzondering gedurig, om de beminde geestverwanten

---

1) Men kent de spreuk van Thomas à Kempis: *in omnibus requiem quaesivi et nusquam inveni nisi in een hoecxken en een boecxken.* De zegswijze behoorde den goeden man niet oorspronkelijk toe. Hij had haar (blijkens mijn Handschr. G) van Deventer medegenomen, waar zij onder de devoten in algemeen gebruik was.

te bezoeken, zelfs die op verre afstanden verwijderd leefden. „Dan kwam men bijeen in den Geest en men vroeg elkander naar zijnen staat;" dan werden de ervaringen van den weg besproken, „de zoetigheid of innigheid," die men bij deze of gene gelegenheid „van binnen had gevoeld," de „temtaciën," waarin men overwonnen had of nederlaag geleden. Honderd eigenaardige termen werden dan gebruikt, waarvan sommige ons thans zonderling in het oor klinken, terwijl wederom andere eene kracht en beteekenis hebben, zoo schoon en liefelijk, dat wij wenschen zouden, dat zij uit de taal des christelijken geloofs en der beoefeningsleer nimmer mogten verloren zijn geraakt. Had men bij eenigen ligtzinnigen of ongodsdienstigen mensch eene aanvankelijke omkeering bespeurd, men sprak er van hoe hij „een inslag had gekregen en beroerd was geworden tot zijne beteringe," of „een vonkske had ontvangen." Maande men elkander tot het goede, dan hoorde men de woorden „inkeeren, ingekeerdheid tot God, vurige wandering, vereenigd zijn met onzen lieven Heer, den koninklijken weg bewandelen, zwijgen, wijken en duiken, verduldigheid, grondootmoedigheid, simpelheid," enz. Loofde men den voorspoedigen voortgang van deze of gene broeders of zusters, men gewaagde van hunne „gedurige bekommering met den Heer," van „hun sterven en uitgaan van zich zelven" en van „de gracie der vurigheid, waarmede zij overstort waren." Wenschte men elkander bij het scheiden den hoogsten zegen op het pad der volmaking toe, men sprak van „de uitstorting en het invloeijen des Geestes, het ingeesten van God, de opbouwing van de geestelijke timmering," van „het omhelzen des Bruidegoms, het genieten zijner vijf wonden, het in het hart hebben van het lijden van Christus," van „de navolging des Heeren, de gelijkvormigheid en kerstvormigheid [1]," waardoor „Jezus lich-

1) Over de beteekenis der woorden *gelijkvormigheid, godvormigheid, kerstvormigheid* (zij komen ook in de Latijnsche devote schriften van

ten mogt in de "wandering" dergenen, wier heil men begeerde.

VII.

Schaduwzijde van der devoten leven. Rigorisme en vlugt uit de wereld. Geestelijke hoogmoed, dogmatisme, methodisme. Lichtzijde.

Wanneer wij terug zien op het beeld des in- en uitwendigen bestaans van onze devote voorvaderen, zooals wij het ons in algemeene trekken voorstelden, dan bemerken wij terstond, dat ook hier nevens de lichtzijde eene schaduwzijde aanwezig was, en hoe in deze levensrigting beginselen heerschten, die, afwijkende van de hoogste christelijke waarheid, voor een groot deel de kracht van andere beginselen verdierven, welke inderdaad aan die hoogste waarheid ontleend werden. De christen, die hoofd en hart beiden onder den invloed des Evangelies heeft gegeven, kan geen gunstig oordeel spreken over dat drijven van eene rigoristische onthouding, die overwaardering eener uitwendige ascese, waardoor het „raakt niet, smaakt niet," van het oude Pharizeëndom wederom op den troon kwam, dat jagen naar kloostercel en vergadering in de ijdele hoop van eene vijandige magt te ontvlieden, die evenmin door de monnikenkap en nonnenwijle, als door de hoogopgetrokken muren van het convent werd uitgesloten en verdreven. Wie beklaagt niet de vele en edele krachten, welke verspild werden in het streven naar eene grootendeels uitwendige vroomheid? Wie

---

onze vaderen, die van Thomas à Kempis, Gerlacus Petri — men zie zijn *Soliloquium,* dat in 1849 door J. Strange te Keulen op nieuw in het licht werd gegeven, — en anderen voor: *conformitas, deiformis, christiformiter,* enz.) spreken wij later, als wij over Brugmans Leven van Jezus handelen.

betreurt het niet, dat ook toen, gelijk in vroegere eeuwen, de vromen en wijzen, zooals eenmaal Chrysostomus het uitdrukte, naar de eenzaamheid op de heuveltoppen en in de woestijnen weken, terwijl zij de verdwaalde zondaren en zwakke broeders en zusters in de steden en dorpen, op de straten en markten en in de woelige huisgezinnen prijs lieten aan den vijand, dien men eerst onder hunne aanvoering en leiding met hoop op eene gelukkige uitkomst had kunnen bestrijden? Hoe vele familiën in ons vaderland werden beroofd van hare nuttigste en beste leden: zonen, die, om God achter de kloosterpoort te dienen, de kracht van hunnen jeugdigen arm onttrokken aan de ondersteuning, welke de dagelijksche arbeid eens grijzen vaders van hen behoefde; dochters, wier zedigheid en vrome zin de vreugde der ouderen en een goed voorbeeld voor broeders en zusters kon zijn, maar die den vrede des huizes stoorden door wenschen, welke de liefde hunner betrekkingen onmogelijk kon beamen, en die na langen strijd, ten laatste, vaak onder aanwending van bedrog en list, de ouderlijke woning ontvlugtten, om eerst in vergadering of convent wedergevonden te worden, als zij in zekeren zin onherroepelijk verloren waren. Wanneer wij de voorbeelden, welke ons beschreven zijn, van zoovele maagden als, alleen in de eerste helft der vijftiende eeuw, zich in ons land op de meest wreede wijze aan hare betrekkingen ontscheurden, wilden mededeelen, wij zouden met dat verhaal vele bladzijden moeten vullen. De edelste mannen onder de devoten, een Brinckerinck en anderen, durfden aan zulke ondernemingen de hand leenen. En geen wonder! Nu het kloosterleven bij uitnemendheid „de religie" heette, kon men er weinig bezwaar in zien zoovelen als die „religie" zochten met alle middelen tot hun doel te brengen, en als het geweten zich hier nog liet gelden, men wist die stem helaas! maar al te ligt het zwijgen op te leggen door beroep op het voorbeeld des Zaligmakers, die im-

mers als twaalfjarige knaap, met Maria en Josef te Jeruzalem tot de feestviering opgekomen, zich van zijne moeder en het wegtrekkend reisgezelschap had afgescheiden, om „in de dingen zijns Vaders" te blijven [1].

Doch hetgeen wij tot dusverre bijbragten, is geenszins de eenige donkere zijde van het leven onzer devote vaderen. Dat leven, zoo als het zich bij de meerderheid voordeed, was in vele opzigten week en ziekelijk, besmet met zeer onreine elementen, waardoor de inwendige mensch diep bedorven, in plaats van gereinigd en geheiligd werd. Velen waren trage ijveraars, traag tot de werken, „daar de eere Gods en de minne des naasten in gelegen is," maar ijverig in het zoeken en overwaarderen van inwendige bewegingen des gemoeds. Zij waren onnut voor anderen en ongelukkigen voor zich zelven. „Zoodra zij [wij gebruiken hier de woorden van een wijs en vroom waarnemer zijner tijdgenooten, Hendrik van Herp, over wien wij vroeger spraken [2]] eenige bevoellijke gracie, devotie, zoetigheid of visioenen kregen, misbruikten zij [deze bevindingen] in zonde; want zij vielen in hovaardij der eigenbehaaglijkheid en der ijdele glorie, meenende dat zij wat waren, daar zij in der waarheid niets waren. Zij vielen voort in gierigheid, altijd meer zoetigheid begeerende, devotie, revelatiën en visioenen. Zij vielen ook in geestelijke gulzigheid, de voorzeide dingen misbruikende in de wellustigheid hunner

1) Men meene niet, dat zulk een misbruik der geschiedenis van 's Heeren jeugd bij onze vaderen eene zeldzaamheid geweest is. In het Leven van Jezus, dat naar Ludolph van Saxen voor leeken in het Nederduitsch bewerkt en (gelijk wij later zien zullen) in die eeuw in aller handen was, leest men in het Hoofdstuk „hoe Jhesus tot Jheruzalem onder die leraer bleef" (Fol. 34 v. van het oudste der twee H. SS., welke ik van het werk bezit), het volgende: „welc oec een argument is dat die kynder niet en misdoen, die haer ouders laten ende in cloesteren varen, opdat si daer Gode dienen."

2) Zie boven, bl. 27. Ik gebruik ook hier het aldaar vermelde H. S. van den *Spiegel der volkomenheid*, in mijn bezit.

natuur. Zij vielen in geestelijk overspel, zoodat zij zich zeer pijnden zendingen van God te verkrijgen en daarin te rusten, terwijl zij God en zijnen liefsten wil geheel vergaten; want als de devotie hun onttogen werd, waren zij onlijdzaam, verdrietig, onwillig en verkeerd, en zochten dan hun solaas in creaturen en geschapen dingen en woorden en vormen en gebreken!" [1] Bij de zelfzoekendheid en hoogmoed van zoodanige naturen, moesten noodzakelijk nog andere afdwalingen en gebreken ontstaan, die niet minder verderfelijk in de gevolgen waren. Wat men in onze tijden dogmatisme en methodisme pleegt te heeten, — die gedurige kankers aan het leven der christenheid, waardoor bij zoo velen de beste vruchten des geloofs geroofd en vernietigd of onmogelijk gemaakt worden, — men wane niet, gelijk sommigen schijnen te doen, dat zij eigenaardige kwalen zijn, die alleen aan de kerkgenootschappen der Protestanten toebehooren en ont-

1) Hendrik van Herp was niet de eenige, die tegen de passive gemoedelijkheid zijner tijdgenooten waarschuwde. In een H. S. van het midden der vijftiende eeuw, in mijn bezit, komt onder andere plaatsen, die uit verschillende schrijvers getrokken zijn, ook deze voor: „Weet, dat niet altoes ynnicheit off devocie en is, dat een mensche vele leest off singhet of zueticheit voelt van binnen in sinen ghebede, off dat hi screyt. Dat hebben somwilen weerlike lude, die in dootsonden sijn ende die noch nae den vleysch leven. Mer ghemeenlic ontfanghent die menschen, die God tot hem van der werlt ende van den sonden trecken wil. Daerom suldi weten, dat niemant sel hem laten duncken van enigher heilicheit, omdat hi heeft bevoeliker gracien, myn, devocie ende zueticheit ende dat hem die graci dicwijl toevloeyt. Want dat ghebeurt ons ghemeenlic om onser crancheit ende eyghen onghestorvenheit of van lichtheit der herten. Het comt oec wel van die bose gheest. Ja, die bose gheest die ghift biwilen een mensch soedanighe zueticheit om hem te brenghen tot crancheit. Hierom wie op soedanighe zueticheit off ynnicheit slechts rustet ende en pijnt hem niet te wercken als daertoe hoert, die wort ghebedroghen. Mer ghi sult weten, dat rechte devoci nae den leer der heilighen [is], dat een mensch bereyt si mit rechter herten tot allen gueden wercken, daer die ere Goeds ende die mynne des naesten in gheleghen is, ende dat een mensche selve si een offerhande ons Heren." enz.

staan zouden wezen na het optreden der Dordsche Vaderen en de verschijning van een Jean de Labadie en de Wesleys. Beide ziekten zijn voortbrengselen van den geest der zonde, heerschende bij de kinderen van alle geslachten en alle tijden, die van den Christus niet waarlijk geleerd hebben den ouden mensch af te leggen en den nieuwen aan te doen, de zelfzucht des harten te kruisigen en de liefde tot God en de goddelijke waarheid, tot de broederen en hun heil als het hoogste levensbeginsel te koesteren. Beide ziekten kende daarom ook de Roomsch-katholieke kerk, zooals zij vóór den dag der Hervorming hier te lande bestond. Onder de devoten van de vijftiende eeuw was niet zelden eene egoïstische vasthoudendheid aan enkele begrippen en opvattingen, die men buiten alle goddelijk gezag en in strijd met de overtuigingen van de edelste christelijke tijdgenooten voor het wezen des vromen geloofs en levens verklaarde. Zoo konden de Broeders en Zusters des gemeenen levens door ijveraars onder geestelijken, Dominikanen en Minderbroeders, ketters genoemd, voor de groote kerkvergadering van Constans scherpelijk aangeklaagd, ja zelfs voor de Inquisiteurs te Keulen gedaagd en op de onwaardigste wijze bejegend worden [1], omdat zij in hunne begrippen aangaande monniken-orde en

1) Over de verdenking, welke de bedelmonniken op de Broeders des gemeenen levens trachtten te laden, spreken wij later. Onder de zusteren, aan wier hoofd J. Brinckerinck stond, was zekere Fije van Reeden, eene stichtige maagd, die, door Brinckerinck bekeerd, later naar Xanten werd gezonden om daar „eene nieuwe vergadering te helpen beginnen." Zij werkte zoo ijverig en voorspoedig voor haar doel, dat zij eene „apostelinne van den lande van Cleve" werd genoemd, „omdat zij daar alzoo veel menschen bekeerde en hielp hen, dat zij kwamen tot de dienst Godes." In het midden van haar werk werd zij echter gestoord. Er kwam eene indaging van de Inquisiteurs te Keulen, voor wier regtbank men haar van ketterij beschuldigde, en, toen deze beschuldiging valsch bleek te zijn, van ontucht. Ook deze aanklagt werd geheel ongegrond bevonden, en Fije kwam zegepralende bij hare vrienden terug. Hare geschiedenis komt in beide mijne Handschriften D en G voor.

regel, waarin men nu het wezen der godsdienst geliefde te vinden, voorstellingen hadden die eenigermate van het gewone afweken. Zoo konden, — en dit helaas! geschiedde maar al te dikwerf, — het christendom van menigen waarlijk godvruchtige verdacht en zijne werking op anderen vruchteloos gemaakt worden, als hij bij de geestelijke toonvoerders van den dag „een wereldsch mensch, een man zonder Geest" werd verklaard, omdat hij niet met dezelfde termen, als zij gebruikten, kon of wilde spreken van zijne bekeering en zijne bevindingen. „Men vindt sommige menschen," zegt Hendrik Mande, de monnik van Windesheim, dien wij reeds vroeger leerden kennen[1], „die, alzoo als zij gezind zijn en zij hunne oefening van deugden hebben, zóó willen zij dat alle menschen hebben, en die alzoo niet hebben en voelen, die dunkt hun dat zij dwalen; daar zij onregt aan hebben! De menschen toch zijn zeer ongelijk in hunne zinnen en in hunne begrippen. Ook zijn zij ongelijk van complexiën en van nature, en dikwijls dat den een goed is, dat is den andere kwaad. Alzoo is het ook in inwendige oefeningen; want harde, sture menschen en die onachtzaam zijn en ligtvaardig, en die de zonde niet wegen, als zij zouden, — hun is noodig dat zij denken van de hel, van het oordeel, van den dood en desgelijks, opdat zij door aandenken van de pijnen der hel, des vagevuurs of des doods verwekt mogen worden tot den angst en de vreeze Gods, de zonde te laten en hunne gebreken te overwinnen. Dengenen, die zwaarhartig zijn en bereid tot droefheid, en dengenen, die angstvallig zijn en kleinmoedig, dien is het nuttig, dat zij denken van de goedheid Gods en van zijne barmhartigheid en van zijne weldaden, die hij ons gedaan heeft, en desgelijks, opdat zij hoop krijgen en zich verblijden in onzen lieven Heer. Waar een mensch meer voortgangs in voelt en zich het meest helpt en ver-

1) Zie boven bl. 30, 41 en Bijlage VI.

wekt tot de minne Gods en tot den vrede des harten, dat zal hij liefst houden!" Zulke leeringen, die lang te voren door eenen Tauler en anderen [1] reeds voor de aandacht hunner tijdgenooten geplaatst waren, bewijzen dat de krankte, waarover wij spreken, geenszins zelden voorkwam, en men heeft wederom de biographiën dier eeuw slechts in te zien, om in deze droevige overtuiging bevestigd te worden. Als Katharina van Naaldwijk, gelijk wij vroeger zagen, zich van haren braven en gemoedelijken vader afscheurde, meenende dat zij „in zijne woning den Heer niet kon dienen," ofschoon zij tot het meest werkdadige christendom, ja zelfs tot een afgezonderd leven, de hoogste ondersteuning van hem kon genieten, — wat was de oorsprong der dwaling van deze devote maagd anders dan eene egoïstische vooringenomenheid met dien vorm van het christenleven, welken zij den eenigen waren wilde achten? Als wij lezen hoe b. v. de nonnen van Diepenveen en de zusteren uit Meester-Geertshuis met elkander „achterspraak" hielden over dezen of genen priester of klerk, dien zij „niet veel Geestes" toekenden; hoe sommigen allen omgang schuwden met „vrouwen of maagden van buiten, die niet tot Gode *schenen* gekeerd te zijn;" hoe het woord „wereldsche menschen" gedurig van veler lippen werd gehoord, dan dringt zich de pijnlijke gedachte aan ons op, dat onder „de verworpen kleederen en snoode doeken" hoogmoedige harten hebben geklopt, die, zoo zij door den Allerhoogste als deurwachters aan de hemelpoort waren gesteld geweest, menigen voortreffelijken broeder of zuster van Christus zouden hebben uitgesloten, omdat deze een anderen, misschien veel waarachtiger, weg van bekeering en heiligmaking dan zij zelven had bewandeld.

Doch dat de blik op den schaduwkant van het godsdienstig

1) Zie eenige plaatsen van Tauler, aangevoerd bij C. Schmidt, a. w. s. 134.

bestaan onzer devote ouderen ons niet tot een eenzijdig oordeel verleide! Bij al de afdwaling, ziekelijkheid, overdrijving en zonden, welke wij in hunne beginselen en hun leven opmerkten, zagen wij, dat ook hier het reinigende zout geenszins ontbrak. Bewaarders van den heiligen ernst in eene wereld vol ligtzinnigheid en afwijking, opgewekten en opwekkenden tot een praktisch christendom, stemmen, die met edele vrijmoedigheid de dolingen van hoofd en hart en wandel en tegelijk de geneesmiddelen tegen de kwalen aanwezen, werden in hun midden niet gemist. Ook de devoten maakten eene later komende Hervorming noodzakelijk, maar die zelfden ook maakten deze Hervorming mogelijk. Reeds leerden wij in hun midden mannen kennen, die wij bewonderen moeten en liefhebben, en de zoodanigen zullen wij in onze verdere beschouwingen steeds meer ontmoeten, als wij, den draad der levensgeschiedenis van Brugman volgende, het oog slaan èn op zijne eigene ontwikkeling en werken èn op sommige zijner tijdgenooten en geestverwanten, met wie hij in aanraking kwam, of wier ondernemingen en arbeid met de zijne zamenvielen.

VIII.

Brugman in het observanten-klooster te St. Omèr. Het lectoraat. Zijne overkomst naar de noordelijke Nederlanden.

Nadat Brugman, van de afdwalingen zijner jeugd bekeerd, zich, gelijk hij het in zijn lied uitdrukte, voorgenomen had „wat nieuws aan te gaan," mag hij, nu tot de devoten behoorende, aanvankelijk wel eenigermate verlegen hebben gestaan op de vraag, waarheen hij zich als Minderbroeder thans te wenden had, daar het verblijf onder de losbandige kloosterlingen, in wier midden hij tot heden geleefd had, van nu af evenmin raadzaam als overeenkomstig zijne wenschen kon

wezen. Zoo wij als zeker mogen aannemen, wat voor het minst waarschijnlijk is, dat hij tot op dien tijd in een der noordelijke gewesten van de Nederlanden leefde [1], moeten wij veronderstellen, dat die vraag niet gemakkelijk voor hem te beantwoorden was. Zijne gansche orde, voor zoo verre zij hier te lande gevestigd was, was zeer verbasterd, en niet ligt zoude hij een minderbroeder-convent hebben gevonden, waarin men algemeen de geestesrigting volgde, die thans de zijne was. Met de overige orden was het vóór het jaar 1451 en volgende, waarin de kloosterreformatie meer veld won, niet beter gesteld. Alleen bij de Karthuisers heerschte nog een ernstiger zin; maar overgangen van eene orde naar eene andere, ofschoon zij nu en dan plaats hadden, zullen wel niet zonder bezwaar geschied zijn, en wij moeten het betwijfelen of de leefwijs der Karthuisers, die de volmaakste afzondering zochten en zich in hunne kloostercel bijna uitsluitend aan het contemplative leven overgaven, voor een man van Brugmans praktischen aanleg wel genoegzame aantrekkelijkheid kan gehad hebben. Ware Brugman bij zijne bekeering nog leek geweest en reeds toen, even als later, met de Broeders des gemeenen levens in aanraking gekomen, zonder twijfel zou hij zich aan hen hebben aangesloten, of aan de met hen naauw verbonden Regulieren van het Windesheimsche kapittel. Maar na de monnikengelofte afgelegd te hebben, waren de Fraterhuizen, wier

1) Ik heb voor mijne veronderstelling, dat Brugman vóór zijn verblijf in het Bourgondische in een der Noord-nederlandsche gewesten geleefd heeft, slechts deze gronden: vooreerst zegt hij ergens, dat hij van zijne jeugd af wèl bekend is geweest met de wondergeschiedenissen der Maagd Lidwina, die te Schiedam woonde en, in den aanvang althans, wel niet veel aandacht zal gevonden hebben buiten de grenzen van ons vaderland; ten andere wijs ik op de boven (bl. 8) aangehaalde woorden uit Brugmans toespraak, te Amsterdam gehouden, waaruit schijnt te blijken, dat de spreker wist, dat zijne hoorders van zijne vroegere zondige leefwijs van nabij getuigen geweest waren.

bewoners geen gelofte en regel kenden, voor hem gesloten, en daarenboven, ook Brugman deelde nog in de vooringenomenheid tegen deze Broeders, die in den aanvang der vijftiende eeuw bij de monnikenwereld zoo groot was en eerst na het concilie van Constans langzamerhand werd opgeheven. Intusschen, zoo hij werkelijk getwijfeld heeft, waarheen hij zijne schreden had te keeren, het kon niet lang duren, of de weg moest hem aangewezen zijn. De reformatorische beweging van den tijd had zich ver van ons vaderland, in het zuiden van Europa, ook aan zijne orde sinds den aanvang der vijftiende eeuw krachtiger dan ooit te voren doen gevoelen. De geest van Bernardinus, den hoogstmerkwaardigen man, dien wij later naauwkeurig moeten leeren kennen, om Brugmans zin en bedoelen in zijn openbaren werkkring hier te lande wèl te kunnen verstaan, had nieuwe kracht ingeblazen aan de kwijnende en bedorven broederschap van St. Franciscus. De adem van dien geest doorstroomde geheel Italië en Frankrijk, en was reeds vóór het jaar 1414 doorgedrongen in het Bourgondische. Waar hij zich gevoelen liet, werd weldra de observantie, de strengere naleving van den regel van Franciscus, ingevoerd, ligtzinnigheid en wereldliefde, die te lang in der Minderbroederen conventen geheerscht hadden, verbannen, en een zin en leven aangenomen, overeenkomstig met de algemeene rigting der devoten van dien tijd. Geen wonder dat Brugman zich, na zijne „reformatie," zoodra de gelegenheid zich aanbood, naar een convent wendde, waarin hij, zonder zijne orde te verlaten, zich onder geestverwanten vestigen kon, totdat het der Voorzienigheid behagen zou aan zijn bestaan en leven eene nadere bepaling te geven.

In het noorden van Frankrijk in de voormalige provincie Artésië, later het departement van Pas-de-Calais, ligt St. Omèr, eene plaats, die sinds 1831 ook in de krijgsgeschiedenis van ons vaderland zekere vermaardheid heeft verkre-

gen. De stad is gebouwd op een heuvelachtigen bodem aan den oever der rivier de Aa, in de nabijheid van een breed moeras, dat reeds in de dagen van Julius Cæsar bespoeld werd door het water van den zeegolf Itius. De geschiedenis van St. Omèr verliest zich in de hoogste oudheid. De eerste bewoners, die tot de Germaansche volksstammen behoorden, waren barbaren. Door de Romeinen kort vóór den aanvang der christelijke jaartelling onderworpen, ontvingen zij van deze hunne eerste beschaving, nieuwe goden en te gelijk de kunst om den moerassigen grond, waarop zij leefden, in vruchtbare akkers en boomgaarden te herscheppen[1]. Nog vóór dat de stad door Karel II met de provincie Artésië bij Vlaanderen was gevoegd (863), begon het christendom ook onder hare inwoners zijne zegeningen te verbreiden. St. Audomarus, wiens naam later aan de stad geschonken werd, in plaats van een ouderen, Sithiu, was hun eerste bisschop. Hij werd in 695 begraven in de toenmalige Maria-kerk, toebehoorende aan het klooster van zijnen vriend St. Bertinus[2], en sedert begon de stad St. Omèr om hare kerken en godsdienstige gestichten meer en meer beroemd te worden[3]. De inwoners, die in Brugmans tijden, even als nog heden, èn de Fransche èn de Vlaamsche taal spraken, hadden ook in de vijftiende eeuw den naam van zeer godsdienstig te zijn, en voor zooverre gelden en landen en weldaden, aan geestelijken, monniken en nonnen geschonken, aanspraak konden geven op zulken roem, verdienden zij hem.

In 1238 bouwde een der vorsten van Bourgondië tegen

1) Zie P. Collet, *Notice Histor. de Saint-Omer*, p. 1—14. Vgl. Hadr. Valesii *Notitia Galliar.* p. 527.

2) Zie J. Molanus, *Natal. Sanctor. Belgii*, p. 195.

3) Beschrijving van deze stichtingen, vooral van de wereldberoemde abdij St. Bertin en hare, voor de kunstgeschiedenis merkwaardige, ruïnen, vindt men bij H. Piers, *Variétés Histor. sur Saint-Omer* (St. Om. 1832), p. 149. ss.

den St. Michielsberg, buiten de Kruispoort van St. Omèr, een convent voor de nog jonge, maar in eere reeds hoog geklommen orde van St. Franciscus. De Minderbroeders bewoonden het in vrede tot het jaar 1303, toen het ten gevolge van een verwoestenden oorlog neêrgeworpen werd. Spoedig echter was het weder opgetrokken en bij vernieuwing onder de bescherming van Paulus en Petrus gesteld. Het stond tot 1477, wanneer men het, tijdens de belegering der stad door Lodewijk XI, uit vrees voor nieuwe rampen of omdat het de werkzaamheden der verdedigers belemmerde, verlegde binnen de poorten. De monniken van het gesticht waren in den aanvang der vijftiende eeuw nog zoogenaamde Conventualen, die zich met de strengere naleving der voorschriften van St. Franciscus niet inlieten. Maar eenige jaren later, nog vóór het concilie van Constans in 1414, wist de toenmaligen Gardiaan, Joannes Marcelli, onder persoonlijken invloed van bovenvermelden hervormer der Minderbroeders, Bernardinus [1], de reformatie ook in zijn klooster in te voeren, en sinds waren de Franciscanen van St. Omèr Observanten. In het midden der vijftiende eeuw was hun convent in vollen bloei. Het werd bewoond door omstreeks tachtig monniken, waarvan vier-en-vijftig tot pries-

1) Volgens Franc. Gonzaga, schrijver van de *Origo seraphicae religionis Franciscanae,* (Venet. 1603, p. 1145) heeft Bernardinus in 1408, in eigen persoon *ad eas partes veniens,* Joannes Marcelli tot zijn helper in de uitbreiding der observantie aangesteld. Wij zullen later gelegenheid hebben om de hoofdzaak, in dit berigt vervat, te bevestigen. Of het jaartal 1408 echter wel juist is, betwijfel ik zeer. Bernardinus heeft eerst in 1403 of 1404 zijne professie gedaan (zie Wadding, *Annales Ord. Minor.*, ed. II. T. IX. p. 252, ss.) Sinds klom hij in zijn klooster nog op tot het ambt van Gardiaan. Het laat zich dus naauwelijks denken, dat hij reeds in 1408 in het buitenland voor de uitbreiding der observantie zal hebben gearbeid. Zeker is het intusschen, dat de observantie reeds vóór het concilie van Constans te St. Omèr en elders in het Bourgondische gevestigd was. Zie van der Hardt, *Rerum concilii Const.* T. IV. p. 515.

ters waren gewijd. Eenigen tijd later telde het slechts negen-en-vijftig monniken, waarvan vier-en-dertig priesters waren en drie lectoren, twee in de theologie en één in de philosophie. De broeders waren beroemd om hunne vroomheid en hunnen ernst, en door hunne prediking voor het volk en hunnen krachtigen invloed op de hervorming der kloosters van de orde, wijd en zijd door de omstreken, in het noorden van Frankrijk, Vlaanderen enz., ten hoogste nuttig [1].

In het klooster der Observanten van St. Omèr zocht en vond Brugman geestverwanten. Wanneer hij er kwam is ons niet bekend, maar zeker is het, dat hij er zich verscheidene jaren moet opgehouden hebben [2], en dat hij èn door zijnen wandel èn door zijne kennis en begaafdheden zich de achting van zijne strenge medebroeders won. Men verhief hem toch tot lector der godgeleerdheid [3], een ambt, dat in dit klooster, waarin wij, nevens een tweeden lector der godgeleerdheid, ook een lector der philosophie aantreffen, buiten twijfel onderscheiden was van dat der gewone *lectores mensae*, die in alle kloosters gevonden werden, „leesmeesters," gelijk men hen heette, wier taak het was onder de gemeenschappelijke maaltijden den broederen iets uit een stichtelijk

---

1) Mijne schriftelijke onderzoekingen naar de geschiedenis van dit klooster, te St. Omèr ingesteld, hebben slechts een negatief resultaat opgeleverd. Het archief van het convent is verloren. Wat ik mededeelde, vindt men bij Gonzaga in het a. w., bij Wadding, l. l. T. II. p. 360, T. XIX, p. 217, bij Collet, a. w. p. 78, en Le Glay, *Cameracum Christianum* (Par. 1849) p. 351.

2) De opgave van Paquot (*Memoires*, T. X. p. 323), dat Brugman zich in 1456 nog te St. Omèr bevond, zullen wij later als geheel ongegrond leeren kennen.

3) *Lector theologiae* wordt Brugman genoemd op den titel der oudste uitgave van zijne laatste bewerking des Levens van Lidwina, waarover wij later spreken, en bij alle gelcerden, die van hem gewaagden, Valerius Andreas, Wadding, enz.

geschrift voor te dragen. Brugmans betrekking plaatste hem waarschijnlijk met de andere lectoren aan het hoofd van de school des convents, opdat hij zich met het onderwijs der kloosterjeugd en kloosterlingen bezig hield.

Aangaande de natuur des onderrigts, dat Brugman te St. Omèr gaf, zijne levenservaringen, zijne godsdienstige en wetenschappelijke oefeningen, zijne werkzaamheden in of buiten het convent, zijn geene berigten tot ons gekomen. De man, die bestemd was om eenige jaren later in ons vaderland een naam te winnen, welke, meer dan die van eenigen anderen monnik of prediker gedurende vier eeuwen in den mond des volks zou voortleven, schijnt in het Bourgondische òf nimmer algemeen bekend geweest òf volkomen vergeten te zijn [1]. Dit laatste echter zou ons zeer bevreemden, zoo wij noodzakelijk moesten veronderstellen dat Brugman ook dáár, gelijk in ons vaderland, in den predik- en hervormingsarbeid zijner broederen gedeeld zal hebben. Wij vermoeden daarom dat hij zijn leven te St. Omèr grootendeels in de cel en school heeft doorgebragt, en dat hij zich dáár vooral die belezenheid in de H. Schriften, de werken der kerkvaders en der vroegere en toenmalige mystieken heeft eigen gemaakt, waardoor wij later zien zullen, dat hij zich gunstig onderscheiden heeft.

Het was echter Brugmans bestemming niet in de schaduwen van school en kloostermuur zijnen ganschen leeftijd door te brengen. Zijn aanleg was voor het werkzame leven in het midden der wereld, meer dan voor het bloot beschouwende leven of voortgezette studiën en voortbrenging van menigvuldige lettervruchten. Hij moest gevoelen, dat er

---

1) *Pour revenir à Jean Brugman,* schrijft mij de heer A. Courtois, een welbekend geleerde van St. Omèr, wiens mededeeling mij daarenboven door den heer le Glay, Archivarius te Rijssel, bevestigd wordt, *loin que son nom soit populaire chez nous, comme il l'est en Hollande, il n'est même pas connu à St. Omer.*

krachten in zijne ziel sluimerden, welke zich eerst ontwikkelen konden, wanneer hij dezelfde baan zou opgetreden zijn, die in alle landen van Europa te dier tijde door de edelste leden zijner orde bewandeld werd. Gelijk zij moest ook hij prediken, prediken voor het overal maar al te zeer verwaarloosde volk, en, kampende tegen misbruiken en onregt, ligtzinnigheid en zonde in maatschappij, klooster en kerk, de hervorming, welke zijn eigen leven ondergaan had, overbrengen op anderen. Gelukkige omstandigheden bragten hem echter eerst nader aan die bestemming, toen reeds een groot gedeelte van zijn leeftijd, vijf-en-veertig, vijftig of meer jaren misschien waren voorbij gegaan.

In 1439 verlieten eenige Minderbroeders-observanten St. Omèr, waarschijnlijk ten gevolge eener uitnoodiging, welke van wege de burgerij van Gouda aan den Gardiaan des convents was gekomen, dat hij eenige zijner monniken mogt overzenden, opdat zij bij de gemeente dier stad eene orde invoerden, die in den staat harer tegenwoordige hervorming aldaar nog niet bekend was, en van welke men zich op grond van de goede geruchten, die alom van haar uitgingen, bevordering van het geestelijk welzijn der inwoners durfde voorspellen [1]. Van het oogenblik, waarop deze Observanten zich binnen de poorten van Gouda gevestigd hadden, was hunne orde, of liever de afdeeling hunner orde, die den regel naauwgezetter bewaarde dan de Minderbroeders-conventualen, ook in de noordelijke Nederlanden overgeplant, en van nu af werd zij door de verschillende gewesten verbreid op eene wijze, door middelen en omstandigheden, welke wij later zullen leeren kennen.

Wij durven niet bepalen of Brugman reeds met de eerste broeders der observantie, die naar Gouda trokken, is

1) Zie Gonzaga, l. l. p. 1166, Walvis en anderen, die wij later aanhalen.

overgekomen. Wel getuigt Wadding, dat hij tot de eerste grondleggers der Keulsche provincie zijner orde in onze landen behoorde, en melden anderen bepaald, dat hij in 1445 naar Groningen kwam [1]; maar het eerste berigt is vatbaar voor eene, in chronologischen zin, zeer ruime opvatting, en voor het laatste vonden wij geene genoegzame gronden. Zeker is het intusschen, dat hij zich reeds omstreeks 1452 in de gewesten Groningen en Friesland een grooten naam had verworven, en dat hij na dien tijd met den warmsten ijver verschillende provinciën van ons vaderland doorreisde, Overijssel, Gelderland, Zuid- en Noord-Holland, een krachtige steun voor de verbreiding der observantie en een indrukmakend volksprediker, zooals, blijkens de werkingen en den roem zijner welsprekendheid, misschien zelden of nooit in deze streken gevonden werd. Doch over Brugmans openbare werkzaamheden mogen wij eerst in eene andere afdeeling van ons geschrift handelen.

Terwijl Brugman gedurende een tijdperk van minstens twintig jaren de verschillende gewesten van ons vaderland doortrok, naar het uitwendige, vooral bij het klimmen zijns leeftijds, een zwak man [2], maar inwendig vol vuur en leven, onvermoeid in zijnen arbeid en onverdroten in de bezwaren zijner reizen, die hij, ook in het barre saizoen en langs booze wegen, somtijds te voet schijnt gemaakt te hebben [3], moest hij noodzakelijk ontelbare betrekkingen aanknopen met men-

---

1) Wadding, *Annal.* T. XII. p. 305 en Royaards, *Gesch. van het Chr. in Ned. ged. de middeleeuw.* D. II. bl. 360.

2) Zie de praefatie of opdragt van het werk van Dionysius Carthusianus, waarover wij aanstonds spreken.

3) In een stadsrekenboek van Arnhem vindt men, voor vrijdag *post Elizabeth* 1455, dezen post aangeteekend: »Kryn Vogel ende Gheel Jordan gesant mit Bruder Jan Brugman tot Nymegen, die droegen twe vlessen drancks [wijn, eene gewone belooning in die tijden, ook voor geestelijken, die eenigen magistraat diensten hadden bewezen; Brugman

schen van alle rangen en standen in kerk en maatschappij. Werkelijk vinden wij hem dan ook in gedurige aanraking met aanzienlijken en geringen, leden van den Raad des Graven en van gemeentebesturen van aanzienlijke en mindere steden des lands, edelen en mannen van wetenschap, hoogere en lagere geestelijken, monniken, nonnen en begijnen. Twee dezer betrekkingen verdienen hier onze bijzondere opmerkzaamheid, eensdeels omdat zij van dien aard waren, dat zij ons met Brugmans karakter en innerlijk wezen bekend maken, en anderdeels omdat zij op 's mans vorming en hoogere ontwikkeling blijkbaar diepe indrukken maakten. Wij bedoelen Brugmans vriendschap met Dionysius den Karthuiser en met de Broederen des gemeenen levens, bepaaldelijk met die te Deventer gevestigd waren.

IX.

Brugmans vriendschap met Dionysius den Karthuiser. De Boeken over het christelijke leven.

Dionysius van Leeuwen, gewoonlijk naar de orde, waartoe hij behoorde, de Karthuiser genoemd, werd geboren te Rickel niet ver van St. Truije onder het bisdom Luik, omstreeks den aanvang der vijftiende eeuw. Van zijne vroegste jeugd zich door eene brandende leerzucht onderscheidende, werd hij door zijne gegoede ouders naar Keulen gezonden, waar hij het meesterschap in de vrije kunsten verwierf en zich bij de

---

was ettelijke dagen te voren door den Raad van Arnhem uit Deventer ontboden, „dat hi wolde comen prediken"], die hem de stadt schenckte, ende sijn boecken ende cleden; *want het seer slickich was.*" Zie G. v. H. [van Hasselt] in de *Konst- en Letterbode voor* 1816. D. I. bl. 367.

geleerde wereld, onmiddelijk na zijne bevordering, een goeden naam won door zijn tractaat *de Ente et Essentia.* Reeds vóór zijn vertrek naar de Keulsche universiteit in een Karthuiser-klooster te Zeelem bij Diest opgevoed, had hij zijne orde en het ernstige leven harer broederen vroeg leeren beminnen. Naauwelijks had hij dan ook zijn akademischen graad verkregen, of hij wendde zich naar Roermond, waar hij, in het Karthuiser-klooster opgenomen, zijn leven voor het grootste gedeelte doorbragt, totdat hij als Prior van dit gesticht in 1471 in zeer hoogen ouderdom stierf. Onder de uitmuntende mannen, die den Nederlanden gedurende de vijftiende eeuw tot sieraad waren, bekleedde Dionysius eene plaats van den eersten rang, en onbegrijpelijk zou het wezen, dat hij in onzen tijd, in plaats van met of boven Thomas à Kempis en anderen bekend en beroemd te zijn, in betrekkelijken zin vergeten is, zoo niet zijne boeken, hoe menigvuldig ook, bijna literarische zeldzaamheden waren geworden. Maar verzuimd, als hij thans is, was hij bij de besten zijner tijdgenooten des te hooger gewaardeerd. Dionysius was hier te lande en verre door Europa bekend als een uitstekend christen, vroom van leven, door vriendelijkheid in den omgang aller harten winnende, voortreffelijk geacht als schriftverklaarder, geenszins vreemdeling in de oude letteren en toenmalige philosophie, goed kanselredenaar, voor zooverre een gebrek aan het spraakorgaan hem daartoe geschiktheid liet, en boven velen zich daarin gunstig onderscheidende, dat hij de scholastieke studiën eenigermate wist te vereenigen met die der mystiek. Gedurende zijn lang leven steeds ijverig en zeldzaam vlug met de pen, werd hij een der vruchtbaarste schrijvers van de wereld. Naar de rigting van zijn gemoed behoorde hij tot de devoten van zijnen tijd, en ook in het schouwende leven had hij dien graad bereikt, welken wij reeds leerden kennen, als die de hoogste werd geacht, waarom hij door tijdgenooten en nageslacht

niet zelden, gelijk vroeger Ruysbroeck, *Doctor ecstaticus* is genoemd. Maar gelijk de meeste zijner geestverwanten rigtte ook Dionysius zich in zijn leven en schrijven voornamelijk op het praktische, en treurende en met de grootste vrijmoedigheid klagende over den rampzaligen toestand der kerk, het zedebederf van geestelijken en leeken, was zijn mond en schrijfstift steeds kampende tegen het kwade, steeds strijdende voor het beste. Hij was niet alleen de vriend van Philips van Bourgondië en zijnen zoon, Karel den Stoute, die op hunne wijze de kerkelijke hervorming van dien tijd trachtten te bevorderen, maar ook geestverwant van allen in Duitschland en de Nederlanden, wier vurigste verlangen zich naar eene betere toekomst voor het christendom uitstrekte. Toen Nikolaas van Cusa in 1451 met reformatorische oogmerken ons vaderland doorreisde, verliet Dionysius, op uitnoodiging van Nikolaas, zijne cel te Roermond. Hij sloot zich aan den breeden stoet van den gevierden kardinaal aan en bezocht met hem gemeenten en kloosters, de werkzaamheden van den pauselijken hervormer met den grootsten ijver deelende [1]. Nog in hoogen ouderdom schreef hij aan vele bisschoppen, prelaten en vorsten brieven, waarvan de hoofdinhoud aanmaning tot reiniging en vernieuwing van het kerkelijke en burgerlijke leven was.

---

1) Over het leven en de schriften van Dionysius zie men, behalve Trithemius (*Cat. illustr. viror.*, *Operum* T. I. p. 159 ed. Franc. 1601), Foppens, Fabricius, Cave en anderen, vooral Loërius à Stratis in de *Acta Sanct. Mart.* T. II. p. 247—255. De bijna ontelbare schriften van den man zijn nimmer gezamenlijk uitgegeven, maar echter grootendeels in het licht gezonden, vooral door Loërius. Eene uitmuntende verzameling van zijne werken vindt men op de universiteitsbibliotheek te Utrecht, waar daarenboven nog eenige van zijne onuitgegeven stukken in H. S. worden aangetroffen.

2) Zie Loërius, l. l. De *Epistolae ad diversos* van Dionysius werden, naar het berigt van Foppens, voormaals te Roermond bewaard. Volgens mededeeling, mij door den letter- en oudheidkundigen Notaris te Roermond,

Dat Brugman bij zijne omzwervingen door Gelderland, waartoe Roermond in die tijden behoorde, ook met Dionysius bekend werd, laat zich gereedelijk verwachten. Zij waren mannen van denzelfden zin, ieder op zijne wijze levende en arbeidende voor hetzelfde gemeenschappelijke en groote doel. Dezulken konden elkander niet ontmoeten zonder wederzijdsche achting en eerbied te gevoelen, en werkelijk ontstond tusschen hen eene warme vriendschap, waarvan tot heden een gedenkstuk werd bewaard, dat beiden tot eere is en ons Brugman kennen doet van eene zijde, die merkwaardig moet heeten.

De voortbrengselen der vruchtbare pen van Dionysius konden niet nalaten Brugman de hoogste belangstelling in te boezemen. 's Mans werken toch bedoelden eensdeels het verstand der H. Schriften, die ook hem zelven zoo zeer dierbaar waren, en anderdeels het herstel en de opbouwing der vervallene kerk door verbetering en heiliging des levens bij al hare leden van de hoogste tot de laagste rangen. Reeds had Dionysius eene groote menigte tractaten uitgegeven, meest alle van uitsluitend praktischen inhoud, waardoor hij de reformatie der voornaamste standen in kerk en maatschappij trachtte te bevorderen, tractaten over het leven en den werkkring der prelaten, der aartsdiakenen, der kanonniken, der monniken en nonnen en der pastoors, over dat der edelen, krijgslieden, kooplieden, enz. enz. [1]. Hoeveel echter en hoeveel schoons de Karthuiser aldus reeds geleverd had, Brugman wenschte van zijnen voortreffelijken vriend nog meer, en wat hij wenschte werd met de meeste naauwkeurigheid door hem uitgedrukt. Dionysius mogt een werk schrijven, niet voor enkele standen, maar voor het gansche

---

den Heer Guillon, gedaan, zijn deze stukken, gelijk alles wat op Dionysius betrekking heeft, sinds lang uit die stad verdwenen.

1) Zie de titels van deze en vele andere stukken bij Foppens, T. II. p. 242.

christelijke volk, een beknopt handboek der leer aangaande het wezen des christelijken levens, waarin eerstens uiteengezet zou worden, wat alle geloovigen in het gemeen als christenen zijn moeten en in acht hebben te nemen, en ten andere, wat de individuën als zoodanig wezen en doen moeten in verschillende kerkelijke en maatschappelijke betrekkingen. In het eerste deel moest de, uit de H. Schrift en kerkvaders geputte, stof zóó behandeld worden, dat uit de algemeene voorstelling van de natuur des christelijken levens eenige korte regelen werden getrokken, die zich ligtelijk in het geheugen van den lezer lieten opnemen. Het tweede deel zou van het algemeene tot het bijzondere overgaan, „omdat zulk eene behandeling de vruchtbaarste moest geacht worden; want zedekundige onderrigtingen," meende Brugman te regt, „waren des te volkomener, naarmate zij meer tot bijzonderheden (*particularia*) afdaalden, naardien toch het zedelijke steeds betrekking heeft, niet slechts op het gansche leven in het algemeen, maar ook in het bijzonder op de verschillende handelingen en toestanden der menschen." Zou het gansche geschrift voor ieder, die het hoogste heil zocht, een nuttig handboek wezen, Brugman wenschte dat het hemzelven daarenboven nog eene andere dienst mogt doen, door hem stof te leveren voor zijne homiletische werkzaamheden. Daarom wilde hij dan ook dat Dionysius, in het tweede gedeelte van zijn werk, niet zoo zeer over het christelijk leven der hoogere geestelijkheid zou handelen, als wel bepaaldelijk over dat der lagere orden en der verschillende standen des eigenlijken volks, waarvoor hij (Brugman) gewoon was openlijk op te treden.

Aan den wensch van Brugman werd voldaan. De vrome Karthuiser schreef een voor dien tijd inderdaad voortreffelijk boek [1],

---

1) De titel is: D. Dionysii Carth. *de doctrina et regulis vitae christianae Libri* II. Tot bevestiging van het in den tekst aangaande den oorsprong

dat zich nog heden met stichting laat lezen, en dat gewigtige bijdragen levert tot de kennis van de toenmalige kerk, het kerkelijk en godsdienstig leven, den toestand des volks en de inzigten van waarachtige christenen dier dagen in de hoogste belangen en behoeften van het christendom. Daar het boek op Brugmans uitnoodiging aan zijnen vriend ontstaan, en zonder twijfel uitdrukking is van overtuigingen, die hij met Dionysius deelde, willen wij ons met den inhoud iets meer van nabij bekend maken.

Uitgaande van de door allen erkende waarheid, dat het Evangelie de volmaaktste uitdrukking bevat van den Goddelijken wil, betoogt de schrijver in den aanvang, dat niemand dien ten gevolge meer verpligt is tot een volmaakt leven, overeenkomstig de goddelijke wet, dan de bezitter des Evangelies, de christen. Nadat deze stelling door eenige aanhalingen uit de schriften van Augustinus toegelicht en bevestigd is, volgt er eene breedere beschrijving van het ware christenleven, eerst volgens de Apostelen, vooral de brieven van Paulus, en daarna, bij opklimming, volgens Christus en meer bepaaldelijk naar de zaligsprekingen in de Bergrede. Als de hoofdeigenschappen van den burger in het Godsrijk aldus uiteengezet zijn, wordt er eene levendige voorstelling gegeven van hetgeen ook de strijdvoerende kerk, als vereeniging van zulke burgers, reeds nu zijn moest: eene vergadering van menschen, die den waarachtigen God met alle krachten vereerden, vreesden en beminden, en wier gansche leven eene voortdurende dienst van God was en eene onafgebroken behartiging des hoogsten heils van henzelven en de naasten. Van het schoone ideaal der gemeente slaat de schrijver den blik op de werkelijkheid, en nu barst hij uit in klagten van den diepsten weedom over „de ruïne der

---

van dit geschrift medegedeelde, beroep ik mij vooral op p. 8, 63 en 106 van de Keulsche uitg. in kl. 8°, 1577.

kerk en de monsterachtige ontaarding van het christelijke volk.” Hij vindt „den wijngaard des Heeren” verwoest, waar hij het oog wendt. „Zoo deugdenrijk, zoo onberispelijk en voorbeeldig als zij wezen moest, zoo ellendig, zoo zeer beweenenswaardig was haar verdorven toestand. Riepen niet christenen, die veeleer anti-christen moesten heeten, door hunne daden en hun leven: wij hebben een verbond gemaakt met den dood en een verdrag met de hel? Vertraden zij de evangelische voorschriften niet zoo voortdurend en geheel en al, alsof zij zamengezworen hadden, tegen God te strijden en de duivelen te dienen, zoodat Christus hun te regt mogt toeroepen: mijn volk, wat heb Ik u gedaan en waarin ben Ik u lastig geweest [1]?” Men had zich allerwegen overgegeven aan vleeschelijken zin, aan ijdelheid van weelderige kleederen, het spel, het theater enz., als had men besloten elkander tot alle wellusten te verleiden. „En in dit alles waren de grooten en geleerden onder het volk de eersten! Allen hadden zich prijs gegeven aan de gierigheid; allen gebruikten listen en lagen; allen waren begeerig naar eens anders echtgenoot; allen wandelden met opgestoken hoofden trotschelijk daarheen.” Met Bernardus mogt men klagen, „dat de zonde was uitgegaan van de oudsten en voorstanders des volks! Allerwege toch sloop, ja drong zich zelfs openlijk de simonie in, de woeker, de eer- en heerschzucht, de begeerte en vloekwaardige vleeschelijkheid. Dezen hadden het gansche ligchaam der kerk bedorven. Zoo een openbaar ketter opstond, men kon hem buitenzetten; zoo zich een hevig vijand verhief, het uitverkoren deel der kerk kon zich voor hem hoeden. Maar nu, — wien zou zij uitwerpen? Voor wien zou zij zich hoeden? Allen waren vrienden en vijanden, allen aanverwanten en haters, allen huisgenooten en niemand beminde den vrede.” En bij dit

1) Mich. VI: 3.

alles wilde men niet hooren naar het Woord Gods! Men leende het oor aan hen, die naar de begeerte der zondaren spraken; maar „als waarlijk vrome mannen opstonden, die den weg Gods in waarheid leerden en den persoon niet aanzagen en luide riepen, dat de weg des heils smal is," dan wendde men zich af.

Na deze algemeene beschouwingen liet Dionysius dertien grondregelen volgen, kort en klaar uitgedrukt, zooals Brugman begeerd had, en bij ieder van die voegde hij een klein betoog met beroep op Schrift en kerkleeraren. De eerste dier regelen schrijft de noodzakelijkheid voor van het aannemen der twaalf Artikelen onzer belijdenis door het geloof. De tweede leert dat men vast moet staan in de hope der zaligheid, voortvloeijende uit de genade Gods en (hier laat zich de Pelagiaansche katholiek zien) de verdiensten van den hopende. De derde scherpt de liefde in, bovenal de liefde tot God, „die om Zich zelven, om zijne goedheid door ons is te beminnen, en omdat Hij ons het eerst heeft lief gehad." De vierde regel handelt van de gehoorzaamheid aan de tien Geboden, de geboden der kerk en de overheden; de vijfde van de afsterving der zondige begeerten en de waakzaamheid; de zesde van de verpligting om naar die deugden te streven, waardoor de acht zaligsprekingen ook op ons toepasselijk worden; de zevende van den ijver tot het verkrijgen van de zeven gaven des H. Geestes en alle deugden en vruchten des heils, die onafscheidelijk aan de liefde verbonden zijn. De achtste leert aangaande het gebruik en de vereering der zeven sacramenten. De negende prent de waarheid in dat het wezen onzer daden voor Gods aangezigt beoordeeld wordt naar den verborgen zin van ons gemoed. De tiende beveelt de werken der barmhartigheid jegens den naaste aan, zoowel ligchamelijke als geestelijke. De elfde leert de verpligting van elken christen om in alles den broederen een goed voorbeeld te zijn. Bij dezen regel maakt de

schrijver eene krachtige uitweiding, die vooral gerigt is tegen de inderdaad alle begrip te bovengaande weelde en wansmaak zijner tijdgenooten in de kleeding, het gebruik van blanketsel, enz. De twaalfde bepaalt de liefde tot God nader, als die met geene slaafsche, maar veeleer met kinderlijke vrees moet gepaard gaan. De laatste eindelijk spreekt van de aandacht, vereering en minne, waarmede men door zijn gansche leven God moet aanbidden, loven en danken.

In het tweede boek behandelt Dionysius eerst de bijzondere pligten der christenen van alle rangen in de kerkelijke maatschappij, van den Paus af, volgens de verschillende hiërarchische graden, tot de monniken en nonnen. Daarna komt hij tot de wereldlijken en spreekt over de pligten dergenen, die in het huwelijk leven, over die van ouders jegens hunne kinderen, van heeren en vrouwen jegens hunne dienstboden, die van dienstbaren en ambachtslieden, die van parochianen jegens hunne pastoren, die van onderdanen jegens hunne aardsche overheden, die van besturen jegens hunne gemeenten, die van regters, vorsten, edelen, rijken, jongelingen, maagden, grijsaards, krijgslieden, handelaren enz. enz. In al deze hoofdstukken, vijf-en-twintig in getal, heerscht over het geheel dezelfde diep gemoedelijke en meestal zeer bijbelsche zin; overal worden dezelfde weemoedige klagten over den verdorven toestand der christenheid geslaakt; aan allen, van den Paus af, wordt de waarheid verkondigd, terwijl de luidste bedreigingen worden uitgesproken tegen simonie en concubinaat, en de vurigste opwekking herhaald tot eene hervorming des ganschen christelijken levens. De Paus mogt toezien, dat niet langer ongeschikten en knapen tot hooge kerkposten werden gewijd, alleen om hunnen adelstand of bloedverwantschap. Hij zou, opdat de algemeene reformatie te spoediger tot stand kwame, *gaarne* een algemeen concilie houden, en in persoon en door anderen zoo haastig mogelijk

toesnellen om den kranken leden der kerk de middelen ter genezing te reiken. De aartsdiakenen zouden aflaten van hunne schandelijke gewoonte om van losbandige priesters slechts geldboeten te eischen, waarna zij hen ongestoord lieten voortzondigen, enz. enz. In het breede spreekt Dionysius over de verpligtingen der pastoors, en wat hij hun voorschrijft, moge hier nog medegedeeld worden als eene proeve, hoe ook in de vijftiende eeuw, bij sommigen althans, een liefelijk ideaal bestond van een waardig huisverzorger in de gemeente Gods.

Een pastoor moest, volgens Dionysius, in de eerste plaats een christen zijn, die zelf in den hoogsten zin trachtte na te leven, wat volgens de dertien grondregelen, die in het eerste boek voorgesteld werden, tot het leven van elken waren geloovige behoorde. Hij zou nooit, voor geen dag zelfs, vergeten, dat hij bedienaar was van het heilig sacrament, en de eerbied voor zijn dienstwerk moest hem steeds doen jagen naar een onberispelijk leven. „De tong, die de heilige woorden der mis aan het volk verkondigde, mogt zich in het midden des volks en nergens bezoedelen met ijdele en lage woorden.” Hij zou zich geroepen achten „een verzorger der zielen” te zijn, niet naar den zin en de zeden zijner ligtvaardige tijdgenooten, maar naar de uitspraken der Apostelen, en daarom „onberispelijk en voorbeeldig wandelen, voorzigtig, sober, zedig en herbergzaam zijn, een leeraar en onderwijzer der hem aanvertrouwde kudde, niet gierig en afgunstig, maar vriendelijk en regtvaardig, het Woord der waarheid regt voordragende, de uitspraken der Schrift wèl verklarende en verkondigende en vooral zelf betrachtende.” Gedurig moest hij prediken, het Evangelie uitleggen en aanwijzen wat de christen te gelooven en te doen heeft, hoe hij in de verzoekingen tot zonde zou zegepralen, hoe hij tot het sacrament moest komen en biechten. Hij zelf zou aan den maaltijd en in het gemeenschappelijk verkeer zich rein bewa-

ren, stichtende woorden spreken, met gematigdheid berispen en vermanen, herbergen, drinkgelagen enz. vermijden. Hij moest groote zorg hebben dat hij nuttige boeken bezat, gedurig lezen, bidden, overdenken, schrijven, dagelijks tot zich zelven inkeeren, zich zelven beproeven, reinigen, en acht geven op zijne schapen, en als zij afdwaalden hen met warmte en kracht waarschuwen. In persoon zou hij de kranken bezoeken, troosten, tot geduld manen en sterken tegen de verzoekingen tot zonde, die ook op het krankenleger menigvuldig waren. Allen eindelijk zou hij in het openbaar en afzonderlijk een christelijken wandel leeren onderhouden en vooral de geringen en armen niet vergeten, maar hen krachtig opwekken tot het zoeken van het Koningrijk der hemelen, een vlijtig kerkgaan en eene getrouwe zelfbeproeving, opdat zij niet, in den dagelijkschen arbeid verzonken, leefden zonder ootmoed, zonder gebed en heiliging des gemoeds. Aan het slot van dit schoone voorschrift gekomen, werd Dionysius weder aangegrepen door smart over den werkelijken toestand der geestelijken van zijnen tijd: „O hoe groot," riep hij uit, „en hoe diep te betreuren is de val dier pastoren, die openbaarlijk concubijnen houden en zelfs niet vreezen hunne geestelijke dochteren op de meest zondige en heiligschennige wijze te behandelen."

Wij mogen van de beschouwing van dit boek niet afstappen, tenzij wij den lezer eerst nog opmerkzaam hebben gemaakt op de uitdrukkingen van hoogachting en liefde voor Brugman, welke in de voorrede of opdragt en elders in dit geschrift gelezen worden, uitdrukkingen, die, van zulk eenen voortreffelijke voortgekomen, den man, wien zij golden, in waarheid tot eere zijn. Dionysius noemt Brugman „een godvruchtigen en zeer devoten vader, die te regt Joannes heette, omdat hij een vat der genade Gods was, en niet minder te regt Brugman, omdat hij onvermoeid en ijverig arbeidde aan alle geloovigen en door voorbeeld en woord hun eene *brug*

opende, waarlangs zij van de bitterheden en onrust der stormachtige levenszee tot de liefelijke en kalme haven des eeuwigen behouds kwamen." Brugman, zegt hij, arbeidde in een werkkring, die in waarheid „de werkkring eens goeden Engels" mogt heeten; want hij had zich gewijd „aan hetgeen van alle goddelijke dingen het meest goddelijke is: hij was een medearbeider des Allerhoogsten in het terugbrengen der zielen tot haren Schepper." Iets echter was er dat hij van zijnen vriend nog wenschte: „hoe de ijver warmer, de geest magtiger, de liefde overvloediger was, des te meer matiging was er noodig, welke den ijver bedwong, den geest temperde, de liefde regelde." Zoo mogt Brugman dan toezien, dat hij „de matiging, welke bij alles voor het te veel en te weinig leert wachten," niet veronachtzaamde. Hij moest „bij alle offeranden dat zout aanwenden, waarvan de bron der wijsheid zeide: hebt zout in u zelven! Daarmede had hij ook de offerande zijner lippen te bereiden; want dat voortdurend, sterk en dagelijksch uitzetten der stem boven de krachten[1] brak de natuur, verzwakte de krachten, verdroogde de hersenen en werd geacht de zintuigen te beleedigen, vooral in een man door ouderdom reeds geknakt en zwak. Er is," dus eindigde Dionysius, „er is, gelijk Hieronymus te regt zegt, geen onderscheid in, of gij u zelven plotseling of langzaam verderft!"

---

1) Misschien vertaal ik nog niet sterk genoeg. Er staat: *clamor ille assiduus, fortis ac diuturnus, ultra vires exhibitus.*

X.

Brugmans betrekking op de Broederen des gemeenen levens te Deventer. Zijne afgelegde voorOordeelen en zijne inzigten in der Broederen hooge bestemming. Egbertus ter Beek. De taal der vereering en het teeken der liefde.

Van eene vooral niet minder gewigtige zijde leeren wij Brugman kennen uit hetgeen wij weten van zijne naauwe vriendschapsbetrekking met de Broeders van het gemeene leven, bepaaldelijk met die te Deventer gevestigd waren. Werd zijn beeld reeds in een belangwekkend licht geplaatst door onze mededeelingen aangaande zijne verhouding tot Dionysius Carthusianus, als dat van een man, die voor kerk en menschheid waarlijk het goede bedoelde en bevorderde, hier treffen wij hem aan als een, die gereed was oude vooroordeelen af te leggen en vrienden te maken van zoovele goeden als hij vroeger miskende, zoodat hij met de warmste liefde aan hen verbonden werd, en hen met alle kracht in hunne schoonste ondernemingen en deugden aanmoedigde en sterkte.

De lezer weet reeds wie zij waren, de veelzins beminnelijke discipelen van Geert Groote, met wier wezen en streven voortreffelijke tijdgenooten ons vertrouwelijk hebben bekend gemaakt. Hunne broederschap, die te Deventer gesticht was, nam sinds 1398 te dier stede, gelijk ook elders, toe in talrijkheid van leden en in uit- en inwendigen bloei. Grootendeels mannen van kinderlijke eenvoudigheid, gemoedsmenschen, levende niet van aalmoezen, zooals de bedelmonniken, maar van gemeenschappelijke goederen, door hen zelven en hunne begunstigers bijeengebragt, en van de verdiensten van hunnen arbeid, vooral het afschrijven van boeken, waren zij

inderdaad de kern en in vele opzigten het sieraad der devoten, wier bestaan wij reeds in het breede beschouwd hebben. In hunne grijze overrokken gehuld en met grijze kappen gedekt, nederig en ootmoedig, bewogen zij zich, als zij in het openbaar kwamen, met afgemeten gang en veeltijds neêrgeslagen oogen langs de straten [1]. In hunne woningen arbeidzaam en stil, achtten zij gehoorzaamheid aan den Rector en verdere oversten, zwijgen, godsdienstige overdenking, het aanhooren der collatiën, lectuur van den Bijbel enz. hun heiligen pligt, en inzonderheid het onderwijzen der, in grooten getale tot hunne scholen toestroomende, knapen en jongelingen hunne hoogste verdienste. Dat deze mannen, even als de hun naar geest en leefwijs verwante Zusteren des gemeenen levens, de achting en liefde wonnen van hunne betere tijdgenooten, laat zich begrijpen. Maar als velen hen roemden en beminden, anderen, inzonderheid de bedelmonniken, zagen met minachting en naijver op hen neder, en trachtten hen in vele opzigten en vooral van ketterij verdacht te maken. En ketters waren deze Broederen, als men namelijk de, toen voor regtzinnig gehouden, begrippen aangaande de hoogste vroomheid, „de religie” bij uitnemendheid, het monniken-leven en monnikendom, voor de alleen ware hield. De mannen van Deventer toch, die zich overal in en ver buiten de Nederlanden met den dag grooteren aanhang verwierven, beoefenden, ja, in waarheid en op eene voorbeeldige wijze het kloosterleven; maar — zij sloten zich niet aan eene der bestaande orden aan en droegen niemands naam; zij hadden geen patroon als Franciscus, Dominicus enz.; zij legden geene gelofte af en beleden geen beschreven regel; zij deden afstand van allen eigendom en leefden in gemeenschap van goederen, „zonder in eene waarachtige

1) Die een levendig beeld der Fraters voor den geest wenscht te hebben, leze vooral Dumbars *Analecta* T. I. Mijne Handschriften D en G leveren er vele nadere bijdragen toe.

kloosterorde te zijn," — wie kon er aan twijfelen of zij stonden „schuldig aan doodzonde [1]."

De ongunstige stemming tegen de Broederen des gemeenen levens werd eenmaal ook door Brugman gedeeld. Er was een tijd, dat ook hij hen beoordeelde, niet naar hun leven en hunne liefde en de vrucht van beiden, waaraan christenen elkander waarlijk kennen, maar naar begrippen en vormen. Toen trad ook hij, gelijk hij zelf het later niet zonder smart betuigde, „als een bassende hond" tegen hen op, en ook van zijne lippen werden „lasterlijke woorden" vernomen tegen deze vrome lieden. Maar die stemming veranderde weldra, en „de bassende hond werd een hondje met vriendelijk kwispelenden staart." De billijke beoordeeling, welke de zaak der Broederen op de groote kerkvergadering van Constans had gevonden, en de pauselijke bullen, welke het bestaan der broederschap niet alleen toelieten, maar haar ook hoogelijk prezen en bevorderden, deden hem, die vroeger in dit stuk „als een blinde was geweest," gelooven dat aan die „menschen van goeden wil," gelijk zij genoemd werden, iets goeds konde zijn, en als hij later met hen zelven in aanraking kwam en hun vromen wandel met het oog aanschouwde, werd hij voor die hij voormaals ketters achtte, een vriend, zoo warm en trouw als hun welligt tot heden niet geschonken was [2].

Men kent den mensch misschien uit niets beter dan uit hetgeen hij bijzonder bemint. Zoo mogen wij dan de vraag voorstellen, wat het geweest is, dat Brugman zoozeer tot de

---

1) Wie den ijver van het toenmalige dogmatisme tegen de Fraters nader wenscht te kennen, leze de beschuldigingen, welke door den Dominikaner Matthaeus Grabo tegen hen bij de kerkvergadering te Constans uitgebragt en in vele werken afgedrukt of behandeld zijn, b. v. bij H. van der Hardt, *Res concilii Const.*, in de *Kerkel. oudh. van Deventer,* bij Delprat, Ullmann enz.

2) Zie Brugmans *Epist.* I § 12, Bijlage I.

Deventersche Fraters trok? Uit zijne eigene Brieven aan hen kunnen wij haar volkomen beantwoorden.

Wat aan de broederschap van Geert Groote het meest eigenaardig en de voortreffelijkste zijde van haar wezen was, zorg voor de tot heden zoozeer verwaarloosde jeugd, hare eenigermate geletterde en vooral godsdienstige opvoeding, datzelfde was het, wat Brugman het meest in haar vereerde en loofde. Christus had gezegd: „laat de kinderkens tot mij komen!" en de Broeders waren boven anderen aan dat heerlijke woord gedachtig. Zij leerden de jongeren, wat hij zelf met smart belijden moest te weinig geleerd te hebben, namelijk „de praktische beginselen des levens, hoe zij te wandelen, wat zij te vermijden hadden." Zulk eene praktische wetenschap achtte hij „verre verheven boven de glorie van koning Salomo!" Immers dit was het, „wat de Zaligmaker zelf wilde te kennen geven, toen Hij de kinderkens omhelsde, dat men hen met minnelijke en teedere toegenegenheid en met goede voorbeelden zou heentrekken tot de hoogste vereering en liefde voor God." Dat alles deden deze mannen. „Vóór de stichting van het huis der Deventersche klerken mogt men met den zanger der Klaagliederen uitroepen: de kleinen hebben om brood gevraagd, en er was niemand die het voor hen brak! Maar zij, al deelden zij hunnen leerlingen geene wijsheid of philosophie dezer wereld mede, zij gaven hun, met den Apostel, als kleinen in Christus melk te drinken," en ofschoon er onder hunne leerlingen waren, die, na de scholen onder der Broederen leiding verlaten te hebben, niet ten klooster gingen, maar „tot de wereld wederkeerden," daar bleef bij de meesten hunner „een prikkel van godvreezendheid of van liefde tot de deugden en de voorbeelden, welke zij onder de Fraters hadden leeren kennen."

Zoo verheugde Brugman zich dan in het werk zijner vrienden, omdat zij godvruchtige leden voor de maat-

schappij kweekten. Maar nog meer zegende hij als monnik hunnen arbeid, omdat hunne stichting de school was geweest, „waaruit een vroom geslacht was voortgesproten, dat met de hulpe Gods de verlatene en verwaarloosde kloosters in de Duitsche landen voor een deel hervormd had;” en nog voortdurend bragt hunne zorg deze schoone vruchten voort. „Immers de Broeders mogten steeds vergeleken worden met voedsters, die de kinderkens van zwakke en weelderige moeders zogen en spenen, en hen daarna met vreugde den ouderen terugbrengen;” zij leverden vrome monniken aan de kloosters, waarop men voor de toekomst hopen mogt, en die de betere tucht zouden blijven beminnen [1].

Wat nu het bezwaar tegen de Broeders betrof, dat eenmaal ook bij Brugman zoozeer gewogen had, dat zij zich naar geenerlei „voortreffelijke namen” noemden, b. v. „dien van Basilius, Augustinus” enz.; dat zij dus tot geene orde behoorden, geen regel hadden en geene gelofte deden, verre van zich als voormaals nog langer in bekrompenheid daardoor geërgerd te gevoelen, betuigde hij zich daarover in tegendeel verblijd. Wat den naam aanging, zij heetten Broeders „en voor zoo verre zij den wil des Hemelschen Vaders volbragten, waren zij het van wie Christus zeide: zie hier mijne moeder, mijne zuster en broeder.” Brugman achtte het „niet zonder de voorzienigheid des H. Geestes geschied, dat zij, zonder anderen titel, eenvoudiglijk Broeders heetten; want de broedernaam, die oudtijds in de kerk bloeide, was wegens den hoogmoed van zekere geestelijke personen in minachting geraakt en [als] begraven; maar on-

1) Het is algemeen bekend, dat de vergadering van Windesheim, die uit den schoot der Deventersche broederschap voortkwam, gedurende de eerste helft der 15e eeuw vooral heilzaam werkte tot hervorming van het monnikendom. Ofschoon Brugman het Windesheimsche kapittel niet noemt, heeft hij zonder twijfel ook daaraan gedacht.

der de kweekelingen van het Fraterhuis was hij herleefd en op nieuw in eere gekomen, en zij hadden reden er trotsch op te zijn." Wat den regel en de gelofte gold, „al hielden zij noch die van Franciscus noch die van anderen, zij onderhielden ze immers naar den geest, daar zij het woord van den Apostel Petrus naleefden: hebbende dan uwe zielen gereinigd in de gehoorzaamheid der liefde en in de minne der broederlijkheid, zoo hebt elkander ernstelijk lief uit een eenvoudig hart" [1]. Ja, Brugman oordeelde, dat de Fraters, in de verordeningen van den Heer der kerk om burgers te winnen voor zijn Rijk, eene hooge, zeer hooge plaats hadden ingenomen. „De hemelsche Bruidegom had eerst Apostelen gegeven, de zonen zijner eerste liefde. Daarna zond Hij martelaren, om de kracht des geloofs te versterken. De beroemde kerkleeraaren volgden, om de dwalingen te wederleggen. Toen kwamen de kluizenaars, die de woestijn bewoonden, omdat de wereld hunner niet waardig was, en die de aanlokselen des vleesches vertraden. Nu werden de kloosterlingen vermenigvuldigd, die het monnikenleven beoefenden en slechts brood en water nuttigden. Met hen werden de kanonniken vereenigd in broederlijke liefde, in gemeenschap een regulier leven voerende. Ten laatste, daar de wereld in het booze lag, haastte de Heer zich de vier bedelorden te zenden als sterke rossen, die de wereld moesten doortrekken, om de zonen te herwinnen, in wie de liefde verkoeld was, en als vier ijzersmeden, om de steenrotsen te verbrijzelen, naardien van het volk geschreven stond, dat zij hun gelaat verhard hadden op den rotssteen en zich niet wilden bekeeren. Maar eindelijk, toen het bij de meesten begon duister te worden en de dag daalde, had de Moeder, de kerk, van den Bruidegom zonen geëischt, die, hoewel zij geen patronen hadden en geen regel, tevreden met de in-

1) 1 Petr. I: 22.

stellingen der oudvaderen en eerste spruiten der kerk, zorg zouden dragen voor de jongeren, en het volk met woord en voorbeeld en [niet door strenge voorschriften en orde-regelen, maar met] een zoeten, vleijenden lach tot Christus zouden trekken."

Bij zulk eene klare bewustheid aangaande de waarlijk hooge bestemming der Broederen des gemeenen levens voor de toekomstige ontwikkeling van het Godsrijk, — eene bewustheid, die Brugman niet slechts als Minderbroeder, maar ook als tijdgenoot tot de hoogste eer moet gerekend worden; want hoe noode pleegt de mensch de bedoelingen en vruchten des levens van degenen, die naast hem staan, regt te erkennen, vooral als hij in kerk en maatschappij eene andere plaats dan de hunne inneemt; — bij zulk een helder inzigt, zeg ik, in de beteekenis der stichting van Geert Groote, kon het niet anders of Brugman moest allen, die naar waarheid tot haar behoorden, beminnen. Zijne Brieven en de gedenkschriften der Broeders zelven spreken dan ook luide van die liefde [1]. Brugman meende dat „geen religieus van gezond verstand" haat kon koesteren tegen „zulk eene heilige vergadering", en dat alleen „de hypocriet, die een pest van zijnen staat en verachter zijner geloften was," haar geweld kon aandoen. Hij wist geen woorden te vinden, sterk genoeg om hun te betuigen, wat hij voor hen gevoelde. „Zijne ziel was aan hen verbonden, gelijk de ziel van Jonathan aan David." En geen wonder! In de mannen, die de kinderkens zegenden en zondaren van het verderf zochten te bewaren, „*aanschouwde en vereerde hij* [wie kan aan den spreker van zulk een woord zijne liefde weigeren?] *den Heere Christus zelven* [2]." Het bevorderen der

1) Zie de later aan te halen plaatsen.

2) *Anima mea, licet imperfectionibus plena, conjuncta est animabus vestris, quemadmodum anima Jonathae animae David, et hoc in visceribus Christi Jhesu, quem intueor et veneror in vobis. Epist.* I § 1, Bijlage I.

belangen van de broederschap was een voorwerp van zijn hoogst begeeren. „Ware hij een prelaat geweest, hij zou haar hebben versterkt en bevestigd met privilegiën. Ware hij een aardsch vorst geweest, hij zou haar huis hebben verdedigd, zelfs met vergieting van zijn eigen bloed[1].” Maar nu hij dit niet kon, deed hij wat hij vermogt: „hij raadde alle ouderen aan, dat zij hunne zonen naar de Fraters zouden zenden, opdat zij mogten drinken van de voedende melk en opwassen[2].”

In de jaren van Brugmans omzwervingen door ons vaderland hield hij zich dikwerf voor korter of langer tijd te Deventer op. Hij had de stad lief, „omdat”, gelijk hij het nog in zijnen ouderdom uitdrukte, „uit haar de stroomen des levenden waters waren voortgekomen[3].” Dan genoot hij den persoonlijken en meest vertrouwelijken omgang van Egbert ter Beek, den Rector van „het huis van Florens Radewijns.” Deze Egbert, uit een aanzienlijk geslacht te Wijhe tusschen Zwol en Deventer geboortig, was een kweekeling der broederschap, die van zijne jeugd af een godvruchtigen wandel had gevoerd. Als man volgde hij een zeer streng leven, en hij was van harte een vijand der heerschende zedeloosheid onder de geestelijken van zijnen tijd. In zijn zes-en-twintigste levensjaar werd hij, altijd in het Fraterhuis wonende, priester gewijd, en in zijn een-en-dertigste (1450) verkoos men hem tot Rector. Hij leefde geheel voor het welzijn der Broederen, voor de instellingen en de tucht des huizes, en was gunstig bekend om zijnen ijver in het lezen der H. Schrift en de werken der kerkvaders. Men heette hem met het oog op den soms gestrengen ernst, waarmede hij de belangen der, aan zijne zorg toevertrouwde,

---

1) *Epist.* II § 2, Bijlage I.
2) *Epist.* I § 8, Bijlage I.
3) *Epist.* II § 4, Bijlage I.

zielen voorstond "eene bij, die honig gaf, maar ook een angel had," en "een goed Samaritaan," welken naam hij zich in 1473 waardig maakte, toen de pest in Meester-Geertshuis en dat van Florens hevig woedde. Naijverig op alle overgangen van zijne vergadering tot eenige monnikenorde, bragt zijne naauwe vriendschap met Brugman hem zelven eenmaal in verdenking van het voornemen daartoe. Toen hij zijnen vriend bij diens laatst bezoek en afscheid uitgeleide deed naar het schip, waarmede hij Deventer verlaten zou, en voor een oogenblik met hem op dat schip vertoefde, verbreidde een ergdenkende uit het volk, die dit gezien had, straks te Zwol, dat Heer Egbert tot de orde der Minderbroederen was overgegaan, zoodat er kort daarna van den Zwolschen Rector, Theodorus van Herxen, — zoo teeder voelden de Broeders op dit punt — een brief verscheen, die de Fraters ten ernstigste aanmaande tot blijvende trouw [1].

---

1) Zie het *Vita Domini Egb. ter Beek*, in Dumbars *Anal.* T. I. p. 162—178. Theod. van Herxen is in de gedenkschriften der Fraters een met roem bekend persoon. Zie over hem Delprat, in het *Archief voor kerkel. Gesch.* D. VI. bl. 284 en verv. Toen ik in den zomer van 1852 met eenige vrienden Windesheim bezocht, om het weinige te zien, dat de tijd van de beroemde kloosterstichting heeft laten bestaan, bragt de Heer Storck, de tegenwoordige Predikant van Windesheim, mij bij een blaauwen grafzerk, die thans als stoep voor eene bouwmanswoning ligt. In het midden zag ik een half uitgesleten beeld, een priester voorstellende met een beker, en om den rand deze inscriptie: .... IACENT VENERABILES ET DEVOTI VIRI THEODORUS DE HERKEN [*sic*] ET DOMINUS .... Digt bij Windesheim ligt eene buurtschap *Herxen*, vanwaar Theodorus waarschijnlijk geboortig is geweest. In een H. S. in mijn bezit, dat onderscheiden Lat. kloosterstukken van verschillende tijden bevat, komt een gedicht voor *De loca et ministris Campi St. Johannis.* Hierin wordt van Theodorus gesproken:

Is Theodorus erat dictus vulgariter Herxen,
Vir probus et doctus, plenus amore Dei.
Zelus ei magnus pro lucrandis animabus
Semper erat, etc. etc.

Bij de vele bezoeken, die Brugman zijnen vrienden bragt, schijnt hij ook voor de Broeders wel gepreekt te hebben. Zeker is het dat hij hen somtijds aangemaand heeft, hunnen staat en het groote doel van hun leven, de opvoeding der jongeren, nimmer te verlaten. Eenmaal sprak hij in hun midden deze karakteristieke woorden: „kon ik mijne kap afleggen en tot u overkomen, ik zou, om de vrucht die ik dagelijks bij u zie, niet lang dralen; want ik heb vele jaren en met grooten toeloop en toejuiching gepreekt, en ik weet niet of ik zelfs wel eene enkele oude vrouw waarlijk bekeerd heb; maar gij ziet de vrucht voor uwe oogen in de schaar der jongelingen, die hunne ouders, vrienden en vaderland om Gods wil verlaten en blijde voortspoeden op den weg, welken de Heer zelf hun door u heeft aangewezen [1].” Toen Brugman de laatste maal van zijn leven gereed stond het Fraterhuis te verlaten, riep hij, als in het voorgevoel van nimmer te zullen wederkeeren, al de Fraters in de zaal, die voor de gasten bestemd was. Daarna nam hij een gerstenbrood, brak het, doopte de stukken één voor één in een beker met wijn „en zeide een ieder, terwijl hij hem ten teeken van uitnemende liefde een gedeelte toereikte, een laatst vaarwel [2].”

XI.

Brugmans praktische rigting en belezenheid. Zijne liefde voor de H. Schrift. Zijn schriftgebruik en zijne kerkelijke regtzinnigheid. Zijne reformatorische inzigten en zijn mysticisme. Brugman en Thomas à Kempis.

Ofschoon onze tot dus verre geleverde mededeelingen aangaande Brugmans leven, den godsdienstigen geest der tijd-

1) Dumbar, T. I. p. 177, 184.
2) Dumbar, l. l.

genooten, waaronder hij omwandelde en zich ontwikkelde, en zijne meest belangrijke betrekkingen — die tot Dionysius Carthusianus en de Broederen des gemeenen levens — den lezer reeds in zoo verre met hem bekend maakten, dat hij zich grootendeels voorbereid mag achten om tot de beschouwing van 's mans werken en schriften over te gaan, zonder gevaar van in de opvatting van beider natuur grovelijk mis te tasten, gelijk tot op dezen dag bij zeer velen pleegt te geschieden, zoo mogen wij echter dit gedeelte onzer monographie niet besluiten, tenzij wij eerst nog een naderen blik hebben geslagen op Brugmans inwendig bestaan, voor zoo verre het met dat zijner geestverwanten overeenkwam of daarvan onderscheiden was.

Dat Brugman als man van wetenschap en bepaaldelijk als theoloog slechts geringe beteekenis moet gehad hebben, zullen wij reeds van voren verwachten, als wij ons herinneren, hoe zijn vroegste leven den ernst miste, en het grootste gedeelte van zijn later leven aan een rusteloozen arbeid gewijd was, die voor eigenlijke studiën geene gelegenheid liet. Wat van zijne schriften tot ons kwam, zal dit vermoeden later bij ons tot zekerheid brengen; want ofschoon wij niet voorbij mogen zien, dat die schriften geheel en al met een populair doel werden opgesteld, de man van hooge wetenschappelijke vorming verloochent zich nooit, ook dan niet, wanneer hij van het zijne in den volkstoon mededeelt.

Hoe de scholastiek, na haar hoogste toppunt bereikt te hebben, langzaam onderging en bij duizenden hare eer verloor, is overvloedig bekend. Bonaventura en Thomas Aquinas hadden het mystieke element nog trachten te verbinden met philosophische speculatiën over de kerkelijke dogmata; na hen echter verwijderden scholastiek en mystiek zich steeds verder van elkander De eerste verloor zich in de twisten, die sinds de veertiende eeuw met hevigheid in de verschillende scholen gevoerd werden, en waarbij de godgeleerden het christelijk

leven, deszelfs natuur en eigenaardige vruchten geheel uit het oog verloren. De mystieken wendden zich met afkeer van die scholen af om met eenzijdigheid hunne eigen rigting te volgen, óf in eenigzins pantheïstische beschouwingen, óf met uitsluitend praktische bedoelingen. Die praktische bedoelingen vonden in ons vaderland, sinds de dagen Ruysbroeck en anderen, hare vele aanhangers, en tot hun getal behoorde ook onze Brugman. Schoon wij wel geene bewijzen hebben, dat ook hij, gelijk Geert Groote en Thomas à Kempis, men mag bijna zeggen, zekeren haat tegen de scholastiek koesterde [1], is het duidelijk genoeg aan zijnen eersten Brief te zien, dat hij zich even als genoemde mannen volkomen van haar afgekeerd had. „De praktische wetenschap" wordt daarentegen ten hoogste door hem verheven, de wetenschap die leert, „hoe men leven moet, en wat men te vermijden heeft." Niet de leeraren van Keulen en Parijs worden dan ook door hem geroemd, maar de mannen van Deventer, die het brood des levens braken voor de jongeren en hen voedden met de melk der H. Schriften, met eene wetenschap „verre verheven boven de glorie van Salomo;" en als hij een enkelen beoefenaar der scholastiek van zijne tijden prijst, dan is het een Joannes Gerson, een van de weinigen, die de mystiek nog met de scholastiek vereenigden, en die een voortreffelijk tractaat had geschreven, dat door Brugman geliefd werd, omdat het eene christelijke opleiding der jeugd tot godsvrucht aanbeval [2]. Waar er van wijsbegeerte spraak is, verklaart Brugman

1) Zie de welgeschreven dissertatie van J. G. L. Scholtz, *Disquisisitio qua Thomae à Kempis sententia de re christ. exponitur et cum Gerardi Magni et Wesseli Gansfortii sententiis comparatur* (Gron. 1839), p. 20, ss.

2) Zie *Epist.* I § 4, Bijlage I. Het tractaat van Gerson, dat Brugman daar bedoelt, is getiteld: *De parvulis trahendis ad Christum.* Men vindt het in de *Opera omnia* van Gerson (ed. Argentor. 1514), P. II. Fol. XXXIV, ss.

met Bernardus rond weg, dat „de opperste philosophie" in het leven en lijden van Christus is te vinden [1].

Intusschen meene men niet op grond van het bovenstaande, dat Brugman een ongeletterd man was. Zulks was hij even min als Geert Groote, Thomas à Kempis en anderen, al was hij geenszins bezitter van zulk eene geleerdheid als wij bij een Dionysius Carthusianus of Wessel Gansfort aantreffen. Uit sommige aanhalingen in zijne Brieven en de beide Levens van Lidwina, welke hij schreef, blijkt dat zijn geheugen herinneringen bewaarde van de verzen van Horatius, van stukken uit „den Philosooph," gelijk men toen Aristoteles plagt te heeten, en van Boëthius, die bij onze devote vaderen zoozeer bemind was; en niet zelden vindt men bewijzen, dat ook de hoofdbijzonderheden der mythologie en geschiedenis der ouden hem in zekere mate bekend waren. Meer vertrouwd was hij echter met de schriften der kerkvaders, Ambrosius, Augustinus, Beda, den vertaalden Chrysostomus en anderen. Plaatsen uit de werken van deze mannen werden gedurig en met zekere handigheid door hem aangewend. Toch hebben wij daarom geen grond voor de meening, dat hij eene diepe studie van de patristiek had gemaakt. De middelen immers, om brokken van die schriften in het geheugen op te nemen, waren vele en werden in de vijftiende eeuw bijna dagelijks in ons land vermenigvuldigd, daar overal monniken en geestelijken gevonden werden, die bloemlezingen uit de kerkvaders maakten, zooals zeer vele handschriften, tot heden bewaard, ons bewijzen kunnen. Benevens de kerkvaders las Brugman natuurlijk de werken van de groote mannen onder de mystieken. „De gebenedijde, geminde, honigvloeijende Bernardus" [2] was ook hem bijzonder dierbaar, en het gezag van dezen man achtte hij hoog

1) Zie zijn *Leven van Jezus* in de Bijlagen van het 2e D. dezes werks.
2) Aldus heet Brugman Bernardus in zijn *Leven van Jezus*.

als dat van een Augustinus, ja van een Apostel. Bonaverturas tractaten en de menigvuldige leerredenen van Bernardinus zijn hem zonder twijfel niet minder bekend geweest; beide mannen toch waren de schitterendste sterren zijner orde, en de geest van den laatstgenoemde was hem, gelijk wij later zien zullen, volkomen eigen. De overige schrijvers, die wij somtijds met eere door hem vermeld zien, zijn Alexander de Villa Dei, over wien wij vroeger spraken, Jacobus de Vitriaco, [1] Nicolaus de Gorra,[2] de Heilige Brigitta, [3] wier Revelatiën in het Nederduitsch vertaald en, blijkens handschriften van dien tijd, in ons land gelezen werden, Johannes Gerson, Thomas à Kempis, van wiens opstel over het leven van eenige voorname Broeders Brugman in zijnen eersten Brief gewag maakte, en nog enkelen meer. Bovenal echter is hij een vlijtig bijbel-lezer geweest. Men kan zijne schriftelijke gedenkstukken naauwelijks inzien, of men staat verbaasd over het geheugen van den schrijver en zijne wonderbare gemakkelijkheid in het aanhalen en toepassen van ontelbare teksten, en het eindeloos vernuftsspel daarmede, gelijk zulks in dien tijd gebruikelijk was. Voegt men bij dit alles, dat Brugman, zooals wij reeds vroeger opmerkten, een wel geenszins klassiek, maar echter zeer vlug Latinist was, en dat hij nevens het Nederduitsch ook de Fransche taal magtig was (hij maakte zich haar eigen te St. Omèr, gelijk wij veronderstellen mogen), dan moeten wij hem in waarheid een

---

1) Jacobus de Vitriaco, die als kardinaal in 1244 stierf, was een man van grooten invloed in de kerk van zijnen tijd. Hij schreef sermoenen over de Evangeliën en de Epistelen, geschiedkundige werken en vele andere. Zie Fabricius, l. l. T. IV. p. 59, ss.

2) Nicolaus de Gorra was een Dominikaner, die commentaren schreef op al de boeken des Bijbels, sermoenen enz. Hij leerde te Parijs en stierf aldaar in 1295. Zie Fabricius, l. l. T. III. p. 220, ss.

3) Over Brigitta en hare *Revelationes* spreken wij nader in het 2e D. dezes werks.

voor zijne eeuw beschaafden en geleerden monnik achten[1].

Bij de vrome voorliefde, welke Brugman blijkbaar voor den Bijbel koesterde, kon het niet anders of ook hij moest, gelijk Tauler en andere geestverwanten, in zijn denken en leeren schriftmatig trachten te zijn. In zijn Leven van Jezus zegt hij zelf dan ook somtijds, „ik houde mij aan het Evangelie," terwijl hij daarbij het oog schijnt te hebben op andere schrijvers, die de traditie volgden. Maar wat hij zocht of wilde, geschiedde daarom nog niet. Zijne uitlegging was, als die van ontelbaren van dien tijd, bij voorkeur de allegorisch-mystieke. Van eene eigenlijke exegese bestond bij hem zelfs het begrip niet, gelijk hem ook de noodzakelijke taalkennis daarvoor geheel ontbrak. Bij gemis eener gezonde opvatting van den schriftzin, altijd op den weg der vernuftsverklaring zich bewegende en als allegorist niet uit de Schrift puttende, wat zij levert, maar onophoudelijk in haar nederleggende, wat uit hem zelven en niet uit haar was, bestond er voor zulk een man, even als voor Ruysbroeck, Geert Groote, Thomas à Kempis en de meesten zijner eeuw, weinig gelegenheid om in de dogmatiek des christendoms eenige vordering te maken. Daarom was en bleef het kerkelijke dogma, ook het meest onbijbelsche, het zijne. Zoo was hij dan met het grootste deel zijner geestverwanten regtzinnig voor zijnen tijd, en van eenigen twijfel aan de leer aangaande de transsubstantiatie, de verdiensten der goede werken, de onbevlekte ontvangenis van Maria, haren onverbroken maagdelijken staat en de meest overdreven voorstellingen aangaande haar middelaarschap, hare hemel-

---

1) Pontanus heeft nog een Fransch opstel van Brugman in handen gehad, waarop wij later terugkomen. Dat Brugman evenwel, ook reeds voordat hij te St. Omèr was, deze taal leerde, is mogelijk. Zij behoorde in de Nederlanden reeds lang vóór zijnen tijd tot eene zoogenaamde goede opvoeding. Zie P. J. Vermeulen, *Vanden levene ons Heren* (Utr. 1843), bl. 194.

sche heerlijkheid, ja, haar albestuur, van dit alles, en zooveel meer als hier in aanmerking kon komen, ook bij Brugman geen enkel spoor! Des te dieper echter was hij overtuigd dat de kerk, wier leer hij trouwelijk volgde, naar het leven harer leden in een uiterst onvolmaakten toestand verkeerde en ten dringendste eene hervorming behoefde. Met Dionysius Carthusianus zag zijn oog allerwegen bij geestelijken, monniken en leeken het diepste bederf, en ook hij klaagde, als zijn vriend, met den grootsten weedom, „dat God en al zijne weldaden vergeten werden; dat men allerwegen des Heeren leven en bitter lijden versmaadde en zijne heilige woorden niet achtte, maar zonder verstand en minnelijk bevoelen den beesten was gelijk geworden.” Hij heette de kerk krank, een verwoesten akker, onbebouwd en onverzorgd; hij riep zijnen lezers toe: „laat ons beklagen en beschreijen den waardigen wijngaard der heilige kerstenheid, die zoo jammerlijk verbijsterd wordt heden ten dage in menige menschen, vrouwen en mannen, in jongen en ouden, in heeren en onderzaten, in geestelijken en wereldlijken; want velen hebben christelijken en geestelijken schijn, en zij leven daarin zoo jammerlijk! Och laat ons onzen lieven Heer bidden, dat Hij alle goedwillige kerstenmenschen in deugden en in zijne gracie sterken wil, en alle verdwaalde schapen op den regten weg brengen, en vooral die bevel hebben over de schapen en lammeren van Christus, opdat zij met ons en wij met hen in de minne van Christus ontstoken mogen worden [1]!”

Mysticus, als Brugman was, en profeet geacht bij zijne tijdgenooten, gelijk wij later zien zullen, lezen wij echter niet van hem, als van Ruysbroeck, Hendrik Mande, Werm-

---

1) Zie den proloog van Brugmans Leven van Jezus en andere pll. van dit boekske, de woorden van den proloog voor het *Vita Lidwinae*, boven (bl. 13) aangehaald, en zijne *Epist.* I § 15, 16 en *Epist.* II § 5, in Bijlage I.

bold van Utrecht, Dionysius Carthusianus en vele anderen, dat hij om zijne visioenen en ecstatische toestanden beroemd is geweest. Toch kunnen wij er naauwelijks aan twijfelen of ook hij heeft ze gehad; want terwijl in zijne schriften, vooral in het Leven van Lidwina, gedurig bewijzen voorkomen [1], dat de theorie van het mysticisme aangaande het schouwende leven, als den hoogsten graad der christelijke volkomenheid, ook door hem was aangenomen, doen al de vruchten zijns geestes ons in hem een man kennen van een zeer bewegelijk gevoel en eene ongebreidelde verbeeldingskracht, beide eigenschappen, waardoor zich de „schouwers” of „speculatoren,” gelijk men hen, die „de gracie” der gezigten en verschijningen genoten, noemde, steeds onderscheidden. Doch Brugmans leven was, zooals wij straks zien zullen, sinds den aanvang zijner omzwervingen door ons vaderland, dat van den waren Minderbroeder, die zijne roeping erkende, om niet in de eenzaamheid der kloostercel neêr te zitten in louter stille overdenkingen, in afwachting van „zoetigheden,” bevindingen des harten en verrukkingen des geestes, maar om als lid van eene der broederschappen, aangaande wier bestemming hij de hoogste gedachten koesterde, zich te mengen onder de menschen, opdat hij de monniken, bij wie de liefde verkoeld was, tot nieuwe liefde opwekte en hervormde, en bij verharde zondaren met woorden als hamerslagen de booze harten verbrijzelde tot boete en bekeering. Het bedrijvige leven had menigen schouwer, krank naar den geest en krank naar het ligchaam, kunnen genezen van de kwaal der overspanning en der haastige drift, om reeds aan deze zijde van het graf te genieten, wat de christen eerst van de toekomst mag verwachten, en misschien is Brugman een van de gelukkigen geweest, wier mystieke theorie door een geheel praktischen werkkring voor hun bestaan grootendeels schade-

---

1) Zie ook Brugmans Leven van Jezus op verschillende pll.

loos werd gemaakt. Door niets heeft hij zich overigens van velen, zelfs van de edelsten onder zijne devoot-mystieke tijdgenooten gunstiger onderscheiden dan juist door de vatbaarheid van zijn hoofd en hart, om het gansche menschenleven met al zijne zijden en toestanden naar behooren te waarderen. Was hij met een Thomas à Kempis b. v. overtuigd, dat de waarheid van het christen-leven, evenzeer als de waarde van elke daad, geheel afhankelijk is van des menschen inwendig wezen en zin voor God, en dat de navolging van Christus aan ons gansche bestaan eerst de wijding geeft[1], welke het behoeft, hoezeer verschilt hij van denzelfden Thomas ten opzigte zijner overtuigingen aangaande het burgerlijke en maatschappelijke leven! De vrome monnik van den St. Agnieten-berg verschuilt zich achter de kloosterpoort, zeventig jaren aanéén[2]. Op alles wat hij aardsch heet, slaat hij een onverschilligen, ja, verachtenden blik; „de namen der dingen van het dagelijksche leven wil hij zelfs niet aanleeren; zoo men hem vraagt naar hetgeen daartoe behoort, geeft hij geen antwoord." In zijne schriften heeft hij de gedurig wederkeerende leer, „alles wat men van menschen zoekt of van schepselen kost verloren arbeid," ja, „zoo iemand niet van alle schepselen los gemaakt is, kan hij zich niet vrijelijk aan God wijden, en als hij het schepsel aanziet, wordt hem het gelaat des Scheppers onttrokken." Omgang met vrouwen, vrienden-bezoek, begroeting van vreemdelingen, — hij acht het alles „strikken des duivels." Als hij in zijn klooster van het subprioraat tot het procuratorschap wordt verheven, is hij onhandig, voelt hij zich beladen en rust niet, voordat

1) Men zie Brugmans *Epist.* I en zijn Leven van Jezus op verschillende plaatsen. Ook hij beaamde met de gansche ziel het schoone woord van Franciscus: *tantus est homo quantus est in oculis Dei, et non plus.*

2) Thomas stierf als negentigjarig grijsaard. Op zijn 19e jaar kwam hij uit Deventer in zijn klooster. Zie Badius Asc., *Vita Th. à Kemp.* c. 12, vóór de uitg. der *Opera omnia* van Thomas door Sommalius (Antw. 1601).

hij van de zorg voor de uitwendige aangelegenheden zijner broederen ontslagen is [1]. Zóó bestond Brugman niet! Dat wij het oog slechts vestigen op zijn bedrijvig leven in den dubbelen werkkring, tot welks beschouwing wij thans genaderd zijn. Rusteloos zullen wij hem zien arbeiden in de volle, woelige wereld, in het midden der menschen wel altijd naar het groote hoofddoel van zijn streven jagende, kloosterhervorming en vooral zondaarsbekeering, maar, in de bewustheid van den onmiskenbaren zamenhang tusschen zedelijke en maatschappelijke belangen der menschheid, ook de hand slaande aan de bevordering van de laatste, opdat die der eerste des te beter slagen zou [2].

1) Zie de aangeh. dissertatie van Scholtz, p. 54, ss., waar de door mij vertaalde pll. uit de schriften van Thomas met vele andere woordelijk opgegeven worden. Vgl. Ullmann, *Reform. vor der Ref.* T. II. s. 136.

2) Men zie vooral wat wij later zullen mededeelen aangaande Brugmans werkzaamheden te Bolsward.

TWEEDE AFDEELING.

Brugmans tweevoudige werkkring.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE MINDERBROEDER-OBSERVANT.

I.

De bedelorden en hare beteekenis. De Franciskanen en hunne vestiging in de Nederlanden. Zedelijk verval der kloosterlingen volgens Ruysbroeck. Hervormingsproeven.

Tot de merkwaardigste verschijnselen op het gebied der middeleeuwsche kerkgeschiedenis behooren de zoogenaamde bedelorden, wier monniken naar de bedoeling hunner instellers geen vaste goederen of inkomsten mogten hebben, maar van aalmoezen zouden leven. Sinds den aanvang der dertiende eeuw opgekomen, opdat zij, gelijk men het heeft uitgedrukt, „eene levendige preek" zouden zijn tegen de ongebondenheid van leeken, geestelijken en monniken, en de evangelie-verkondiging en verzorging der zielen, in de gemeenten alom maar al te zeer verwaarloosd, herstelden, werden zij reeds spoedig na hun ontstaan eene magtige schaar van vele duizenden, die op de gansche westersche christenheid, tot

aan den dag der Kerkhervorming, een bijna onbegrensden invloed uitoefenden. Innocentius III, die, gelijk latere Pausen, hen als legerbenden beschouwde, welke de hiërarchie van Rome op uitstekende wijze dienen konden, gaf den bedelmonniken het eerst eerst een geordend bestaan en groote voorregten. Hij maakte hen los van den invloed der bisschoppelijke magt, om hen des te naauwer aan den pauselijken stoel te verbinden. Na Innocentius nam Gregorius IX hen in zijne gunst en verleende hun de bevoegdheid om biecht te hooren. Naauwelijks was hun dit voorregt toegestaan, of de gevolgen lieten zich overal gevoelen, waar de bedelmonnniken gevestigd waren. Vrij van alle toezigt, behalve dat van den Paus te Rome, trokken zij straks bijna geheel de herderlijke verzorging der gemeenten, die natuurlijk den geestelijken toebehoorde, tot zich. Hunne biechtstoelen werden druk bezocht; die der priesters stonden ledig. Waar zij predikten, — en zij waren ijverige en somtijds zeer welsprekende predikers, die den volkstoon volkomen magtig waren, — daar verdrong zich de menigte, terwijl de kerken schaars bezocht werden, wanneer nog eenig pastoor, gehecht aan zijne roeping, den kansel beklom. Naar het voorschrift hunner regelen moesten zij hun brood bedelen, en daardoor, en naar den ganschen geest hunner instelling, verkreeg de natuur huns levens eene geheel andere rigting dan die der overige monniken. Dagelijks langs straten en wegen omwandelende, daar de kloostercel hun meer tot rust- dan tot woonstede strekte, bedelende of „termijnende[1]," gelijk onze voorvaderen het

1) *Termijnen, termijn gaan, termijn halen* zijn uitdrukkingen, eigen aan het spraakgebruik der bedelmonniken, tot aanduiding van hun uitgaan en omwandelen binnen zekere *termini* of palen, om te bedelen en de verpligtingen van hun gesticht waar te nemen. Die *termini* waren gesteld òf door hunne oversten, òf door de burgerlijke en kerkelijke magten, òf door deze gezamenlijk. Zij, die binnen hunne eigen palen kwamen termijnen, heetten *terminarii, termijngangers* van deze of gene plaats.

noemden, waren zij in onophoudelijken omgang met de volksmenigte. De woningen der burgers en landlieden stonden voor hen open; de harten van millioenen waren voor hen ontsloten; zij werden de biechtvaders en raadslieden der wereld. Wie kan berekenen, wat de leden dier bedelorden goeds werkten, als zij ernstig en vroom waren; wat zij bezoedelden en verdierven, als zij aan hunne gelofte ontrouw werden, dienaren van wereldzin en zonde?

De eerste der vier bedelorden, de orde der Minderbroeders, was die van Franciscus van Assisi, die, in 1182 geboren, zich in het opgaan zijner dagen prijs gaf aan losbandigheid en wellust, en eerst na eene zware krankte tot eene zinsverandering kwam, welke later overging op duizenden, om hen een leven te doen voeren van de meest overdrevene ascese. Mystiek van natuur had ook Franciscus zijne visioenen en verschijningen. Hard tegen het vleesch, dat hij vroeger diende, begaf hij zich tot zulke strenge oefeningen in onthouding en zelf-kastijding, dat hij velen een waanzinnige, anderen een heilige scheen. Sinds 1207 van eenige, zich steeds vermeerderende discipelen omringd, werd hij vervolgens stichter van een nieuwen monnikenregel, waarin de strengste gelofte van gehoorzaamheid, kuischheid en volledigen afstand van alle bezittingen zonder onderscheid, de hoofdeisch was. Die tot deze orde toetraden, verpligtten zich tot volslagene armoede. Niet slechts de enkele monnik, maar ook het klooster, het gezelschap der broederen, mogt geenerlei goed of vast inkomen bezitten. Zoozeer was Franciscus, gelijk men gezegd heeft, vervuld met vertrouwen op de goddelijke waarheid dat geven zaliger is dan ontvangen, dat hij uit overmaat van liefde afstand deed van die zaligheid, om haar anderen te bereiden, terwijl hij aalmoezen als het eenig middel van onderhoud voor zijne orde aanwees. Nog voordat Innocentius III in 1210 den regel van den strengen man mondeling bekrachtigde, zooals dit later in 1223

door Paus Honorius III ook schriftelijk geschiedde, had zich zijne broederschap beginnen uit te breiden, en reeds gedurende zijn leven verrezen zijne kloosters in alle deelen van Italië, Frankrijk, Spanje, Portugal, Engeland, Zweden en Duitschland.

Nadat de Minderbroeders zich door geheel Duitschland, tot hoog in het noorden en naar het westen heen, verbreid hadden, werd in 1223 hunne Keulsche provincie omschreven [1]. Deze provincie plantte hare conventen steeds verder door de omstreken voort, en moest om hare uitgestrektheid in 1230 nader bepaald worden [2]. Van Keulen schijnt de orde reeds zeer vroeg tot ons gekomen te zijn. Zij had, volgens Gonzaga [3], haar eerste klooster in de noordelijke Nederlanden te 's Hertogenbosch (sinds 1228), en straks andere te Utrecht (1246), Dordrecht (vóór 1252), Groningen (vóór 1253) en Bolsward (1270). In den loop der veertiende en vijftiende eeuw werd dat getal nog vermeerderd. Amsterdam had zijne Minderbroeders sedert 1304, Deventer omstreeks 1335, Zierikzee nog vóór 1388, en omstreeks denzelfden tijd werden hunne gestichten ook te Middelburg, Harderwijk, Gouda, Arnhem, Gorinchem, Kampen en elders gevestigd [4].

---

1) De genootschappelijke inrigting der minderbroeder-orde was in de hoofdzaak deze: over ieder klooster stond een Gardiaan (wachter); meer kloosters zamen vormden eene custodie onder een Custos (bewaarder), en meer custodiën zamen eene provincie, aan wier hoofd een Provinciaal (*Minister provinciae*) was geplaatst. Over alle provinciën der gansche orde werd het opzigt gehouden door den Generaal-minister (*Minister generalis, servus totius fraternitatis*).

2) Gonzaga, l. l. p. 765.

3) P. 1163. Vgl. van Oudenhoven, *Stadt van 's Hertogenb.*, bl. 117. Volgens den Heer Royaards echter (a. w. bl. 203) is het convent te Utrecht het eerste Nederl. minderbroeder-klooster geweest.

4) Van mijn oorspronkelijk plan, om eene meer uitvoerige geschiedenis van de invoering der minderbroeder-orde hier te lande mede te

De onmatige strengheid van den regel van Franciscus legde den Minderbroederen een last op, waarvoor de krachten en godsdienstige zin der meesten niet toereikend waren; vandaar verslapping der tucht en ontaarding der orde, reeds in dezelfde tijden, waarin zij zich onder de volken van Europa verbreidde en het meest scheen te bloeijen. Ook in ons vaderland was de zedelijke toestand der broederschap, waarschijnlijk van den aanvang af, niet gunstig, en reeds vóór het midden der veertiende eeuw was zij zoo zeer bedorven, dat tijdgenooten en nageslacht, bij de aanschouwing en herinnering van dat verderf, de sterkste aanklagten uitbragten. Wij zullen die aanklagten thans niet verzamelen, omdat zij genoegzaam bekend zijn. Daar echter eene, eenigzins in bijzonderheden tredende, schildering van het wezen en leven der Minderbroeders hier te lande, tot wier hervorming wij straks Brugman zien optreden, voor onze tegenwoordige beschouwingen noodzakelijk is, willen wij den lezer eene opmerkelijke plaats van Ruysbroeck onder de aandacht stellen, die tot heden, voor zoo verre wij weten, voor onze kerkgeschiedenis nog niet werd aangewend, en waarin deze leeraar ons een tafereel levert, waaruit het leven en de zin der Nederlandsche kloosterlingen in het algemeen, en die der bedelmonniken en derhalve ook der Minderbroeders in het bijzonder, voor de veertiende en ongetwijfeld ook de eerste helft der vijftiende eeuw ten naauwkeurgiste gekend worden.

〃Men vindt nog monniken en nonnen in de kloosters," dus vangt de bedoelde plaats van Ruysbroeck aan[1], 〃die

---

deelen, mogt ik afzien, nadat het boven aangeh. boek van den Hoogl. Royaards verscheen. Ik verwijs den lezer naar bl. 203—210 ald.

1) Zij werd opgenomen door den Heer van Vloten in zijne *Verz. van prozast.* bl. 67, vv., en reeds vroeger (ik meen slechts gedeeltelijk) door Willems, *Belg. Museum*, D. IX. bl. 168, vv.

zeer tot oefening geneigd en innig en devoot schijnen, en goed van zeden op alle wijs. Sommige hunner zijn goedwillig, eenvoudig en heilig, en — deze acht men niet. Maar anderen zijn boos en tweevoudig en toonen, wat zij niet zijn, en deze worden dikwijls verheven en prelaten gemaakt, en dan mag men ze bekennen [ligtelijk onderscheiden]; want zij verheffen zich boven de anderen, als of zij in de wereld waren en hun het goed en de eer [des kloosters] verstorven [aangeërfd] waren van hunne ouderen. Dan hebben zij de heiligheid vergeten, en regeren het aardsche goed en bevelen [de zorg voor] de zielen en de religie aan den Prior; want zij zijn onledig [met bezigheden bezet] en zoo menigvuldig [verstrooid]. Naauwelijks kunnen zij eene mis hooren, en al wat hen genaakt, moet neigen en buigen; want zij zijn de voorsten in de eere; en hierom zouden zij zijn de laatsten in ootmoedigheden van harte en in getrouwe dienst van hun volk; want zij dragen den staf, die den herder toebehoort. Met het scherpe [van dien staf] zouden zij steken en drijven de tragen, en met den regten staf in het midden zouden hun heilig leven en exempel de ongeleefde kranken voorwaarts in deugden dragen, en met het kromme van den staf zouden zij die uitwaarts wilden naar de wereld, weder buigen en halen ter eenigheid. En aldus was het in het begin dezer religiën; want de oude vaderen, abten en monniken, die lieten vader en moeder, magen en vrienden, eer en goed der wereld, en gingen in de woestijn en zochten God en heilig leven in afgescheidenheid des volks en eenigheid huns harten. Maar nu is het regt contrarie; want abten en monniken, die nu zijn, keeren Gode den rug en het aangezigt naar de wereld, en begeven eenigheid en rijden en loopen uitwaarts tot magen en vrienden, en zoeken eten en drinken en geneugten huns ligchaams. En hieraf komt bijwijlen zonde en schande en confusie der wereld; maar mogt men zijne kwaadheid den

volke bedekken, God en de goede consciëntie telde men luttel. Gij ziet wel, als eene jonkvrouw, eene non, uit haar klooster gaat, zij maakt zich zoo behagelijk, als of zij zich den duivel en de wereld verkoopen wilde, gelijk dikwijls geschiedt; want zij is oorzaak van menige zonde, die zij zelve niet weet en daar zij reden af geven zal ten oordeel Gods. Ziet, dezen lieden is hun klooster een kerker en de wereld een paradijs; want God noch de eeuwige zaligheid smaakt hun. En dit moogt gij allen merken: veertig monniken zijn in een klooster, [en echter] doen zij luttel meer missen dan zij van noode doen moeten en het convent in het gemeen toebehooren. En in den nacht, als men te metten[1] luidt, zoo komen daar vier of vijf, die het doen moeten, en meer uit noodzaak dan uit vrijen wil. Al de anderen slapen en houden hunne rust en hun gemak. Men kapittelt veel [houdt vergaderingen om zamen te lezen, te bidden, zijne gebreken te belijden of te hooren aanwijzen enz.], en dat is nuttig en goed; nogthans vermindert de religie van dag tot dag; want als een iegelijk de anderen oordeelt, meer dan zich zelven, zoo is de correctie ongenadig en ontbreekt daar ootmoed en eendragtigheid en broederlijke minne; want die zich zelven niet mishagen en hunne gebreken niet klagen, — als men ze berispt, kunnen zij het kwalijk effen dragen. Voortmeer als de Prior ter reventer [eetzaal] luidt of iemand anders, zoo komen daar drie of vier van de jongsten, opdat het toch eene orde schijne. Mijnheer de Abt blijft in zijn huis met zijn gezinde, en al het ander convent is ziek en krank en pleegt [verpleegt] zich zelf met vleesch en goede spijzen, die men verkrijgen kan. Die veel renten heeft, òf hij vergadert veel gelds òf hij verteert rivelijk [ruim]; die luttel heeft, moet min verteren; want een

1) Metten, het eerste der zeven kanonieke uren van den dag, waarop men eenige godsdienstoefening hield.

iegelijk houdt dat hij zelf heeft, en geeft het den anderen niet. Al is de abdij rijk, zij geeft den [onderhoorigen] conventen niet meer dan zij geven moet. Is ook het convent rijk, zij eten en drinken te beter; maar aan de abdij geven zij ook niet, en een iegelijk ontvangt zijne renten en bezorgt zich zelven, alsof hij in de wereld was, en dit is met oorlof des prelaats. Maar wilde de prelaat de renten opheffen en onder de gemeente [der conventen en broederen] deelen, men zoude het hem naauw gedoogen [moeijelijk toestaan]. En aldus leven zij zonder eigen [goed] in den woorde [in naam], en menig een niet in der harte [niet in waarheid]."

Van de orden, die den regel van Benedictus en Augustinus hielden, — van hen sprak Ruysbroeck tot heden voornamelijk — wendt de naïve teekenaar zich tot de bedelmonniken en gaat dus voort: „maar die de biddende [bedelende] orden stichtten, zij bezaten God in eenigheid huns geestes, en door een inwendig drijven Gods en broederlijke minne keerden zij zich uit tot het volk, en vervulden al de wereld met heilig leven en gansche [gezonde] leering. Zij versmaadden goed en eer, geneugten huns ligchaams en alle troost der wereld, en zij volgden Christus na in willige armoede van buiten en van binnen. Zij waren sober in zich zelven en geregt [regtvaardig] voor de oogen Gods en goedertieren allen menschen, en zij zochten niet dan de eere Gods en gemeen oorbaar [nut] van geheel de wereld. Nu zijn de biddende orden zeer wijd [los] geworden en de broederen, die bidden [bedelen], zijn velen, maar die dezen regel houden, zijn weinigen. Want al dat de broederen hier voormaals lieten en versmaadden, dat zoeken zij, die nu zijn, en begeeren het, en dit kunt gij merken op alle wijs; want zij begeeren zonderling zeer aardsch goed en eer der wereld en geestelijke eer van deugden, welke zij somtijds oefenen. Zij willen wèl eten en drinken en zonderlinge habijt [schoone kleederen] dragen, en geen ding mag hun te

kostelijk zijn van spijzen, noch van drank, noch van kleederen, dat zij verkrijgen mogen. Zij maken hooge kerken en hooge, groote gestichten, en zij trekken het rijke volk aan zich, meer dan dat zij het naar God of deugden wijzen, en willen arm heeten en altoos klagen en overvloedig zijn van allen goede, en al heeft de lamp veel renten of de poorters of iemand anders, dien zij het beloven, daar dragen zij zich niet aan [storen zij zich niet aan] en verteren alles [1]. Al wat zij hebben, is des Pauses, of van hen, die het hun geven, totdat zij het verteerd hebben; maar wilde iemand het wederhalen [terugnemen], hij zoude het naauwelijks gereed vinden. Men vindt daar rijke broederen en armen, als in de wereld. Deze heeft vier rokken of vijf, een ander naauwelijks één. Zij smeeken [vleijen] den zondaar, die wel mag geven, en zij drukken de armen, die luttel hebben en gaarne zouden nemen. Zij loopen termijnen [2] in steden en dorpen; zij prediken met de woorden en luttel met de werken. Zij zoeken de wol meer dan het schaap, dat is, hun gewin meer dan de zaligheid der menschen. Zij zijn gierig en ijdel; geen ding mag ze vervullen, is het koorn, is het zaad, eijeren, kazen en geld, en alles, dat de lieden hebben, behoeven zij wel. Al was er maar één klooster op zeven mijlen, al wat men er binnen bejagen mogt, dat zouden zij wel verteren. En menigeen geeft hun ook uit schaamte of eerzaamheden, meer dan uit caritate [liefde]; en dit achten zij niet, zoo zij het slechts hebben; en al vergaat de deugd in hen en in het volk, die wél questieren

---

1) De schrijver schijnt het oog te hebben op de nalatigheid der bedelmonniken in het betalen hunner jaarlijksche schulden voor het gebruik van woningen of van opgenomen gelden. Lampengeld was eene belasting, aan de gebruikers of bezitters van sommige vaste goederen opgelegd. Zij, die het betaalden, heetten *luminarii*. Het geld zelf werd alzoo genoemd, omdat het meestal kwam aan de schatkisten van kerken, abdijën enz., waaruit de verlichting en het gansche onderhoud van diergelijke inrigtingen bekostigd werden. Zie Du Cange in vv. *Luminaris, Luminarii*.

2) Zie boven, bl. 102, n. 1.

[bedelen] kan en wel bejaagt, hij is wel ontvangen. Zij doen vele missen en zingen luide nacht en dag; want zij wonen bij den volke [1] en behoeven wel dat zij het ergens mede behagen; maar als men ter reventer komt, zoo is de Prior, de Custode [2], de Gardiaan en de Leesmeester, en andere rijke broederen, die renten hebben of biechtdochteren, die het hun geven, — deze zijn allen in kameren bezijden en plegen hunne weelderigheid, en de arme broederen gaan ter reventer en hebben pottagie, twee haringen en dunne bier. Den rijken dunkt dat de armen genoeg hebben en meer dan zij waard zijn, en de armen gunnen het den rijken niet wél, dat zij zoo veel hebben van hetgeen hun dunkt dat gemeen moest zijn; en aldus wast haat en nijd om de ongelijkheid van leven. Na den eten loopen de broeders uit, als het bier uit hunne vaten, een iegelijk om zijn bejag. Is eenig rijk man ziek in de stad, daar zendt men twee broederen, of hij zijne sepultuur [graf] kiezen mogt in hun klooster. De andere broederen gaan spacieren en visiteren hunne dochteren, daar luttel nut, maar dikwijls groote confusie aan ligt. Nogthans mag ze niemand corrigeren; want zij zijn hovaardig en willen het niet gedogen. Wil men ze ook wegzenden om hunne gebreken, zij zoeken magtige lieden van buiten, die hen helpen; maar hebben zij geld, zij verkrijgen het wel van hunne oversten dat zij blijven mogen, wien het lief of leed is."

Ofschoon het tafereel, dat Ruysbroeck zekerlijk even waar als levendig maalde, ons bij de lezing onwillekeurig tot een glimlach beweegt, er is geen twijfel aan of in het gemoed van den man, die deze schets van het kloosterverderf neêrschreef, ging iets gansch anders om dan de begeerte om zijne lezers of hoorders vrolijk te maken. Ruysbroeck kende,

---

1) De bedelmonniken stichtten hunne conventen natuurlijk het meest in de steden, waar de vrager het meest verwachten mogt. Van daar uit bezochten zij evenwel het platte land.

2) Zie boven, bl. 104, n. 1.

blijkens zijne eigene woorden, het oorspronkelijke oogmerk van de instelling der bedelorden en moest het op zijn standpunt vereeren, en nu dat oogmerk zoo zeer gemist werd, hoe kon hij anders dan met al de liefde, die zijn edel hart bezielde, de schade betreuren, welke daardoor aan het monnikendom in het bijzonder en aan het christendom in het algemeen werd toegebragt. En in waarheid wordt de glimlach ook bij ons haastig verdreven, wanneer wij bedenken, wat het verval der minderbroeder-orde, om niet van dat van andere te spreken, voor de voorgeslachten uitwerken moest. In plaats van een ernstigen zin en heilig leven bij onze vaderen te verbreiden, werden zij niet alleen onnut, of een zware last voor de, in vele opzigten gedrukte, maatschappij van die dagen, maar daarenboven oorzaken van minachting voor de godsdienst, wier dienaren zij heetten, en bevorderaars van al de werken der zonde, waarvan zij, in onophoudelijk verkeer met de menigte levende, het voorbeeld gaven. Geen wonder dan, dat de smart, die een Ruysbroeck tot klagten bewoog, gedeeld werd door zoo velen, als ook onder de Minderbroeders zelven de bedoelingen van den insteller hunner orde niet geheel vergeten hadden. En de zoodanigen waren er, althans in Italië en elders, velen. Vandaar hervormingsproeven van de zijde der strengere Franciskanen, bijna van den aanvang des bestaans van deze monniken-orde [1], hervormingsproeven, die altijd eenige, maar eindelijk grootere beteekenis hadden onder de leiding van een man, wiens persoonlijkheid en werk, hoezeer door de beoefenaren der kerkgeschiedenis tot heden te zeer voorbijgezien, onze opmerkzaamheid verdienen, omdat beide op de kerk in het algemeen, en op Brugmans leven en arbeid in het bijzonder,

1) Een overzigt der geschiedenis van deze proeven vindt men bij Helyot, *Histoire des ordres monast.*, T. VII. p. 1. ss. Vgl. Royaards, a. w. bl. 348, vv.

en daardoor ook op onze vaderlandsche gemeenten, een geenszins onbeduidenden invloed hebben uitgeoefend.

II.

Bernardinus van Siëna, zijne opvoeding en vroege devotie. Zijne prediking in Italië. Verbreiding der observantie onder de Minderbroeders. Brugman en Bernardinus.

Bernardinus van Siëna [1], „de nieuwe ster, de tweede glorie der minderbroeder-orde," gelijk zijne vereerders hem genoemd hebben, werd in 1380 te Massana, nabij Siëna, geboren uit een adellijk geslacht. Vroeg van zijne ouderen beroofd, kwam hij onder de leiding van eene vrome bloedverwante, zijne moei Diana, die hem in godvreezendheid opvoedde. De knaap bezat naar hoofd en hart den besten aanleg. Hij maakte voorspoedige vorderingen in de toenmalige grammatica en philosophie, en later in het kanonieke regt. Gelukkig ontkwam hij aan de verleidingen der jonkheid, en reeds vroeg gaf hij bewijzen van een diep christelijken zin. Toen zijne bloedverwante eenmaal een hongerigen bedelaar afwees, riep hij: „geef hem mijn middagmaal; liever lijd ik honger, dan dat men Christus in dien arme weigeren zal."

Nadat Bernardinus een volwassen jongeling was geworden, onttrok hij zich aan zijne vroegere studiën, om zich vooral tot de lezing der H. Schriften te bepalen. In gedurig verkeer met eene oude vrouw van zijne familie, eene zuster der derde orde van Franciscus, gevoelde hij zich meer en meer tot een devoten wandel geneigd. Zijne grijze vriendin boe-

1) Voor de hier geleverde schets der levensgeschiedenis van Bernardinius gebruikte ik hoofdzakelijk de berigten van Wadding (*Annal. Min.* T. IX. X. XI), en de biographiën in het eerste Deel van Bernardinus' *Opera omnia*, uitgegeven door J. de la Haye (Lugd. 1650, V. TT. in F°).

zemde hem lust in tot het kloosterleven, meditatie, armen- en krankenbezoek en leerde hem, naar den geest dier tijden, alle aardsche liefde versmaden, om „de Koningin des hemels" te trouwer te dienen. Buiten een der poorten van Siëna, waar hij nu woonde, hing een Maria-beeld, en derwaarts bragt de jongeling dag aan dag, in morgen- en avonduur, zijne gebeden. Maria, wier lof hij later, nevens dien van Christus, in zijne leerredenen met de gloeijendste bewoordingen groot maakte, werd het voorwerp zijner innigste vereering. Op haren feestdag was hij geboren en gedoopt, en op dezen dag ging hij later als novitius onder de Minderbroeders; op den zelfden dag legde hij zijne klooster-gelofte af, en wederom op den zelfden dag bediende hij zijne eerste mis en hield hij zijn eerst sermoen [1].

Sinds het jaar 1400 begon Bernardinus de aandacht zijner devote stadgenooten te trekken. Hij behoorde nu tot eene broederschap te Siëna, welke aan een hospitaal verbonden was, waarin hij, tijdens eene hevige pestziekte, zich onderscheidde door zijnen ijver. Daar had hij twaalf gelijkgezinde jongelingen om zich verzameld, die onder zijne leiding en naar zijn voorbeeld met de edelste zelfopoffering den kranken ligchamelijken en geestelijken bijstand boden.

Nadat de pestziekte was geweken, trok Bernardinus zich terug uit den omgang met anderen. Toch bezocht hij weder kranken en armen en wijdde hij zich vooral aan de verpleging van zijne thans negentigjarige bloedverwante, die niet ophield hem tot het kloosterleven te manen. Na haren dood (1402) zonderde hij zich af, om zich in eenzaamheid te beproeven, of hij voor dat leven de noodige kracht zoude bezitten. In een hof bouwde hij zich eene kleine kapel met een altaar en crucifix. De proef werd tot zijne voldoe-

1) Zie de woorden van Bernardinus, in *Vita Bernardini, Oper. omn.* T. I. p. 8.

ning ten einde gebragt, en nog in hetzelfde jaar zag hij zich in een minderbroeder-convent te Siëna eene stede bereid.

Naauwelijks was Bernardinus in zijn klooster opgenomen, of de inrigting des huizes en de leefwijs der monniken bereidden hem — eene maar al te gewone ervaring in die dagen voor ernstige jongelingen, die ten klooster gingen — eene groote teleurstelling. Zoo zocht hij dan straks een ander verblijf, en hij vond het in een klein convent buiten de stad. Hier oefende hij zich in de strengste ascese, de stipste gehoorzaamheid aan den regel en in liefde jegens de broederen. Hij diende de kranken in de ziekenzaal, droeg voor de oudere broeders de gebedelde brooden en andere gaven, en zong met klare en eerbiedige stem bij de dienst der kloosterkapel. De leeken uit den omtrek, die den adellijken jongeling in zijn armelijk gewaad nog herkenden, als hij in het openbaar de hand leende tot de minste diensten, verklaarden hem krankzinnig; maar hij troostte zich met het bijbelwoord: „zoo iemand onder u meent wijs te zijn in deze wereld, die worde dwaas, opdat hij wijs moge worden [1].”

Italië was te dien tijde ongeveer in denzelfden toestand, waarin Brugman eenige jaren later ons vaderland vond. Geestelijken en kloosterlingen waren zeer verdorven. Priesters, monniken en leeken, allen dienden partijschappen en zochten rijkdom en wraak. De wegen en wateren waren bedekt met roovers. De Guelfen en Gibellijnen bekampten elkander, gelijk hier te lande de Hoekschen en Kabeljaauwschen, de Schieringers en Vetkoopers. De straten stroomden van burgerbloed, vaders vermoordden hunne zonen, zonen hunne vaders en broeders. Zoo iemand de zonde berispte, werd hij bespot. De kerken stonden ledig, speelhuizen en bordeelen waren vol. De wetten, die het dobbelspel verboden, werden niet gehandhaafd, de heilige dagen van de werkda-

1) 1 *Kor.* III: 18.

gen niet onderscheiden. Al dit kwaad werd grootelijks vermeerderd door den verderfelijken invloed van het voortdurende kerkelijke schisma.

Reeds was Bernardinus voorstander geworden van zijn klein convent en tot priester gewijd. Weldra kon hij zijne werkzaamheden niet meer tot dien beperkten kring bepalen. „Hij dacht aan hetgeen Christus voor zondaren deed, om hen te bekeeren," en begon, daartoe door zijn Provinciaal opgewekt, te prediken. Van nu af was zijn leven een onafgebroken arbeid voor een tweeledig doel: de hervorming der Minderbroederen en het behoud van het verdwaalde en verwaarloosde volk.

Terwijl Bernardinus Italië doorreisde, vooral het noorden des lands, won hij als prediker een zeldzamen naam en den grootsten bijval. Hij dankte dit eensdeels aan zijn indrukmakend voorkomen en krachtvolle stem en anderdeels aan zijne schrift- en menschenkennis (de laatste werd natuurlijk door zijn zwervend leven grootelijks bevorderd), en vooral aan den diepen ernst zijner overtuigingen. Toen iemand hem vroeg welke de regelen der predikkunde waren, die hij volgde, wees hij niet op theoriën, hoewel hij deze, blijkens zijne overgebleven sermoenen, wèl verstond [1], maar bepaalde zich tot dit antwoord: „zoolang ik mij op deze kunst toeleg, tracht ik alleen *Gode te behagen.* Door dezen regel streng in acht te nemen, heb ik al mijne welsprekendheid gewonnen." Zijne beschaafdste tijdgenooten hadden geene woorden, krachtig genoeg om zijne leerredenen te roemen [2], en menschen van alle standen, leeken en geestelijken, werden op de wonderbaarste wijze door hem bewogen. Vaak waren de kerkgebouwen te klein om zijne hoorders te bevatten.

---

1) Later zullen wij gelegenheid hebben de sermoenen van Bernardinus met een enkel woord ter sprake te brengen.

2) Zie de getuigenissen bij Wadding bijgebragt, T. X. p. 7. ss.

Dan predikte hij op kerkhoven en pleinen, en meermalen begrootte men de menigte dergenen, die hem omringden, op dertig duizend. Allen maande hij tot boete en bekeering. Zijne woorden waren, volgens de verklaring zijner bewonderaren, als vurige stralen, die de hardste harten ontdooiden en braken. Velen achtten het eene groote gunst bij hem te mogen biechten, en bekeerden zich. In vele steden werd de vlam der tweedragt en partijschap door zijne verschijning gebluscht. De heilige dagen werden weder onderhouden. IJdele vrouwen deden afstand van haren bonten tooi, en versmaadden voortaan blanketsel en welriekende wateren voor de schoonheid der huid. Vrome meisjes verkregen door de welsprekendheid van den monnik eenig uitzet, zoodat zij konden huwen. Tooverformules, waarmede het Italiaansche bijgeloof ziekten trachtte te genezen en liefde te verwekken, geraakten in onbruik. De speelhuizen stonden verlaten. Men bragt zijne dobbelsteenen tot Bernardinus, opdat hij ze verbrandde, en toen hem een werkman, die dobbelsteenen maakte en verkocht, klaagde, dat hij van zijne broodwinning beroofd werd, leerde hij hem een ander middel van bestaan: hij nam een passer, trok een cirkel op een metalen of houten plaatje en schreef daarop den naam: JEZUS. De man volgde den raad van Bernardinus. In plaats van dobbelsteenen maakte hij nu diergelijke plaatjes, en zijn nieuw fabrikaat won de gunst van het volk en gaf hem een ruim levensonderhoud. Te Vincentia, Rome, Milaan en elders, waar de partijgangers als wilde beesten de verslagenen plagten te verscheuren en hunne leden openlijk te verkoopen, stichtte Bernardinus vrede, en slechts zelden verliet hij eenige stad, of nieuwe gast- en weeshuizen en andere inrigtingen van weldadigheid verrezen straks als gedenkteekenen van zijn bezoek.

In de gansche verschijning van Bernardinus was iets profetisch en zoo ook in zijne gedragingen. Daarom paarde hij

aan zijn woord niet zelden eenige uitwendige daad. Dikwerf hield hij onder zijn sermoen den volke een bord voor, waarop met schitterende letteren de naam van den Zaligmaker geschreven stond. Toen in 1433 te Perugia een zware krijg tusschen de burgers der stad ontstaan was, spoedde Bernardinus zich derwaarts, en hield er vier preeken. In de eerste berigtte hij, dat hij als een engel gezonden was, om vrede te verkondigen aan „de menschen van goeden wil.” Zijne laatste besloot hij aldus: „die van goeden wil zijn en vrede wenschen te houden met den naaste, — dat zij zich aan mijne regterhand plaatsen! De overigen houden mijne linkerzijde!” De gansche schaar geraakte in beweging en rigtte zich naar de zijde van Bernardinus’ regterhand. Slechts één enkel jongeling, afstammeling van een magtig, adellijk huis, dat diep in de veten van den dag betrokken was, bleef met zijne dienaren aan den linkerkant. Bernardinus wendde nu al de kracht zijner welsprekendheid tegen dien ééne; hij bezwoer hem, anderen te leeren vergeven, wilde hij zelf op vergiffenis bij God hopen, en toen hij vruchteloos sprak, besloot hij met de waarschuwing, dat de dood hem willigt nabij kon zijn. De vergadering scheidde. De jongeling was naauwelijks binnen zijn paleis wedergekeerd, of hij werd, volgens de levensbeschrijvers van Bernardinus, krank, en was na eenige dagen overleden. Zulke voorvallen verhoogden natuurlijk de bewondering der menigte voor dezen man. Algemeen begon men, gelijk men hier te lande ongeveer terzelfder tijd aan Geert Groote, Brugman en anderen deed, het bezit van de gave der profetie aan hem toe te schrijven, en honderd jaren en langer na zijnen dood dacht men nog de vervulling te beleven van voorspellingen, welke men uit den mond van Bernardinus meende ontvangen te hebben.

Terwijl Bernardinus het werk eens reizenden predikers vervulde, verloor hij het andere doel zijns levens, kloosterhervorming en verbreiding der trouwe onderhouding, de

observantie, van den regel van Franciscus vóor geen oogenblik uit het oog. Overal in Italië verrezen weldra mannen, die zich aan de beweging, welke van hem uitging, aansloten. Allerwegen werd de observantie, die vroeger slechts tragelijk veld had kunnen winnen, aangenomen. De geest van Bernardinus drong, gelijk wij reeds vroeger opmerkten, ver buiten de Italiaansche grenzen, ook door Frankrijk naar het Bourgondische, en vandaar werd hij, als wij welhaast zien zullen, door Brugman en anderen naar ons vaderland gedragen. Tegen het einde van Bernardinus' leven, waren er alleen in Italië driehonderd, volgens sommigen vijfhonderd observanten-kloosters, en dat getal werd verre overtroffen door de conventen der vernieuwde orde in andere Europésche landen. Die voorspoedige aanwas der nieuwe broederschap ook in het buitenland was eensdeels te danken aan de gunstige besluiten, welke het concilie vau Constans in 1415 voor haar nam [1]; anderdeels aan den tijdgeest, die voor diergelijke reformatorische proeven in vele opzigten gunstig was; maar vooral ook aan den ernst en de wijsheid van Bernardinus zelven. Sinds 1438 op een generaal kapittel [2] tot Generaal-vicaris der Observanten in Italië gekozen, vaardigde hij later door al zijne provinciën brieven uit met eenige nadere verklaringen aangaande den regel zijner orde, voor zoo verre over enkele punten bij zijne broederen twijfel bestond, welke punten vooral het gebruik van tijdelijke goederen, gebouwen, kostbaar vaatwerk bij de godsdienstoefening, het eten van vleesch enz. betroffen. Deze verklaringen ademden alle een milderen geest: vleesch mogten de broeders eten, vaatwerk van edele metalen veilig gebruiken, en nooit zouden zij hunne kloostergebouwen willekeurig verlaten, alleen omdat zij schoon

---

1) Zie Wadding, T. IX. p. 381, ss. Vgl. v. d. Hardt, l. l. T. V. p. 515.

2) Zie Gonzaga, l. l. p. 14. Helyot, l. l. p. 85, s.

en goed waren [1]. Zulk eene matiging van het vroegere rigorisme mag ook op andere provinciën der orde wel invloed gehad en hare verbreiding bevorderd hebben. Althans toen Bernardinus op den twintigsten Mei 1444 in een klooster zijner broederen stierf, terwijl de vaderen in de kapel onder de vesperdienst zongen: *Pater, manifestavi nomen tuum hominibus* (Vader, Ik heb uwen naam den menschen geopenbaard), mogt hij de verzekering met zich nemen, dat voor een groot gedeelte der Franciskaner-orde de hervorming, die hij zoo ernstig bedoeld had, was tot stand gekomen.

Bernardinus liet vele discipelen achter, die de groote taak zijn levens voortzetten en, naar zijn voorbeeld, bleven arbeiden aan de reformatie der Minderbroeders en de geestelijke verzorging van het volk. Wij stellen ook onzen Brugman onder het getal dier leerlingen; want ofschoon wij niet durven verzekeren, dat hij reeds te St. Omèr was, toen Bernardinus zelf, derwaarts gekomen, in persoon de invoering der observantie in het convent aldaar bevorderde en in de parochie-kerk der stad predikte [2], de geest van den krachtigen man bleef wonen onder de kloosterbroederen, in wier

1) Zie Wadding, T. XI. p. 102, ss.

2) Wij hebben boven (bl. 65, n. 1) het berigt van Gonzaga opgenomen, dat Bernardinus te St. Omèr is geweest. Dit berigt wordt mij bevestigd door een schrijven van den reeds gemelden Heer A. Courtois te St. Omèr. Hij beroept zich op een onuitgegeven kronijk, te St Omèr voorhanden, die, vooral voor de 15e eeuw, zeer uitvoerige en als geloofwaardig erkende bescheiden bevat, belangrijk voor de geschiedenis van genoemde stad. Uit dit H. S. blijkt dat Bernardinus zelf te St. Omèr de invoering der observantie bevorderd en aldaar in de parochie-kerk van St. Dénis gepredikt heeft. De Heer Courtois geeft het jaar 1449 op als het jaar, waarin dit geschiedde; daar Bernardinus evenwel in 1444 reeds overleed, moet zijn verblijf in het Bourgondische noodzakelijk vroeger gesteld worden. Gonzaga bepaalt het jaar 1408; doch ook tegen die opgave hebben wij (bl. 65, n. 1) bezwaren moeten inbrengen. Wij lieten het daarom onbeslist, of Brugman Bernardinus persoonlijk gekend heeft of niet.

midden Brugman leefde, nadat hij zich van zijn voormaals ligtzinnigen wandel bekeerd had. De sermoenen van Bernardinus werden reeds tijdens zijn leven verspreid door geheel Europa, en zijn ook door Brugman te St. Omèr ongetwijfeld gevonden en gelezen. Bij het voortdurend verkeer, dat kloosterlingen van dezelfde orde met hunne broederen, zelfs in verwijderde oorden, onderhielden, moeten de berigten aangaande Bernardinus' grootschen arbeid noodzakelijk ook tot Brugman zijn gekomen, en wij kunnen er niet aan twijfelen of zijn prikkelbaar gemoed en zijne levendige verbeeldingskracht zijn door zulk een voorbeeld ontvlamd in de begeerte tot navolging. Zooveel is althans zeker, dat de werkzaamheden, waaraan Brugman, niet slechts als hervormer der Minderbroeders, maar inzonderheid als prediker, in de noordelijke Nederlanden zijne krachten wijdde, en de wijze waarop en de geest waarmede hij haar volbragt, zelfs in kleine bijzonderheden met die van Bernardinus eene merkwaardige overeenkomst hebben. In de geschiedenis van uitstekende, ja zelfs van de krachtigste mannen, is niets gewoner dan dat zij een uitstekende, die hen voorging, op eenigerlei wijs trachten te evenaren; zoo leverde Bernardinus waarschijnlijk het ideaal, dat Brugman in zich zelven poogde te verwezenlijken.

III.

De observantie in de Nederlanden. Tegenstand tegen hare invoering. Philips van Bourgondië en Nikolaas van Cusa hare bevorderaars en Brugman haar verbreider.

Of men ook hier te lande, even als in Italië en elders, reeds vóór den aanvang der vijftiende eeuw proeven in het werk heeft gesteld om den zedelijken toestand der Minder-

broeders te verbeteren, is niet zeker. Het eenige spoor, daarvan voorkomende, betreft hun klooster te Zierikzee. Hier heetten de Franciskanen, volgens eene aanteekening in een stadsboek, aldaar voormaals of nog heden berustende, reeds vóór 1388 *Observantiales*. Maar zoo die naam werkelijk reeds toen door deze broeders gedragen werd, wat betwijfeld kan worden, zoolang men den tijd niet naauwkeurig kent, waartoe het bedoelde stadsboek behoort, — men wane daarom niet, dat deze kloosterlingen zich eenigermate door strengere onderhouding van hunnen regel onderscheiden hebben. Het tegendeel was waar, zooals door den inhoud der vermelde aanteekening zelve bewezen wordt. Omstreeks genoemd jaar toch was de leefwijs der Zierikzeesche Minderbroeders zoo aanstootelijk, „dat de stad hun de huishuur moest opzeggen," opdat zij van deze losbandige inwoners ontslagen mogt worden. Een hunner, Dirk Oudergeeste, werd door een broeder van zijn eigen convent doodgeslagen. Nadat de magistraat het gansche gezelschap dien ten gevolge uitgebannen had, kwamen de Schepenen in het verbeurd goed des kloosters en bestuurden dat, gelijk men goederen van gebannenen plagt te beheeren. Na verloop van vier jaren gaf de regering gehoor aan de beden der vrienden en magen van de Minderbroeders en zij keerden, met uitzondering van eenigen, die gebannen bleven, weder in hun convent, aan welks hoofd thans een nieuwe Gardiaan was geplaatst. Doch naauwelijks hadden zij deze genade ondervonden, of zij verkochten al de renten, die de ouders der uitgestootenen aan het klooster overgedragen hadden, voor zoo ver men die verkoopen mogt. Vanhier een hevige twist, die eerst opgeheven scheen te zullen worden, toen van hooger hand besloten was, om ook de nog gebannenen weder in het convent toe te laten. Maar naauwelijks hadden de wereldschgezinde bewoners, die de renten verkocht hadden, hiervan gehoord, of zij braken in het holle van den nacht op en verlieten, eer de Raad

van iets vernomen had, de poorten der stad, beladen met hunne kelken, boeken, kerkelijke sieraden, bedden enz., niets dan het ledige gebouw achterlatende [1].

De goede geruchten aangaande de hervorming der Minderbroeders in vele landen, bepaaldelijk in Bourgondië, dat toen onder één vorst, Philips van Bourgondië, met de Nederlanden vereenigd was, zoodat er tusschen de bewoners van beide rijken noodzakelijk gedurig verkeer bestond, begonnen van St. Omèr, waar de observantie nu bloeide, zich meer en meer door ons vaderland te verbreiden. Zoo al niet sommige onzer geestelijken en inlandsche Minderbroederen zelve de zuivering der orde ook hier wenschelijk achtten, de goede burgerij en de vorst, gelijk wij straks zien zullen, verlangden haar om verschillende redenen. De reformatorische zin, die sedert den aanvang der vijftiende eeuw onder de kloosterlingen, vooral die van de groote Windesheimsehe vergadering, ontstaan en door het gansche land en ver door Duitschland heen verbreid was, plantte zich ongemerkt voort en boezemde ook aan het volk eene algemeene begeerte in naar beter geestelijken en vromer monniken. Zoo geschiedde ten laatste, wat wij boven [2] reeds met een enkel woord mededeelden. In 1439 namelijk kwam er uit Gouda, waarschijnlijk van den magistraat en de burgerij der stad, die tot heden slechts Minderbroeders van de slappere tucht, Conventualen, binnen hare muren gezien hadden, eene bede aan den Gardiaan en de monniken des con-

1) Men vindt dit verhaal in den *Chronijk van Zeelandt* door J. Reygersbergen en Boxhorn, D. II. bl. 171, 172, en daaruit overgenomen bij anderen. De bedoelde aanteekening in het stadsboek van Zierikzee luidt aldus: *Anno* 1388 *Observantiales spoliaverunt conventum Ziriczeensium de mobilibus immobilibus.* Als die aanteekening geschreven is na 1439 bewijst hier de naam *Observantiales* natuurlijk niets voor de invoering der observantie in ons land vóór de tijden van Brugman.

2) Bl. 68.

vents te St. Omèr, waar Brugman zich toen bevond, dat eenige der broederen mogten overkomen, om zich te Gouda te vestigen en aldaar een klooster te stichten. Zulke uitnoodigingen aan geachte orden waren zeer gewoon in die tijden, en vielen vooral dikwerf aan de Windesheimsche Regulieren te beurt, gelijk ook aan de Broeders en Zusters des gemeenen levens. Het verzoek kon den Minderbroeders van St. Omèr, die zich in de Bourgondische en Vlaamsche streken tot heden met den grootsten ijver aan de voortplanting der observantie hadden gewijd, niet anders dan welkom zijn, en had daarom ook onmiddellijk gevolgen. Nog in hetzelfde jaar verschenen zes Observanten te Gouda. Zij werden met de hoogste belangstelling ontvangen. Men stond hun het, waarschijnlijk verlaten, huis der Conventualen af, die als termijngangers van Utrecht dáár hun verblijf plagten te hebben, als zij kwamen bedelen, en, zonder dat de nieuwgekomen monniken zich met eenige wereldsche zorgen behoefden te bekommeren, wisten de burgers dit kleine huis op hunne eigene kosten in een geregeld convent te herscheppen, dat weldra het aanzienlijkste van de gansche stad was [1].

In de eerste jaren verbreidde zich de observantie in ons vaderland slechts tragelijk, en die haar verbreidden ontmoetten velerlei zwarigheden. Van Brugman zelven leeren wij, dat er òf onder de prelaten der vaderlandsche kerk òf onder die der Conventualen, — het laatste is het waarschijnlijkste, — waren, die haar eene hevige tegenkanting berokkenden. Een althans, „die bij de kinderen der wereld zeer geacht en bij de geleerden der minderbroeder-orde zeer beroemd was,” schreef aan de pas gekomen Observanten een brief vol smadelijke bedreiging [2]. Dat zulk een

---

1) Zie Gonzaga, l. l. p. 1166, en Walvis, *Beschr. van Gouda*, D. II. bl. 113. vv. Vgl. Royaards, a. w. bl. 350.

2) Zie Brugmans *Epist.* I § 11.

vijandige zin bij alle Minderbroeders schuilde, die voor de strengere onderhouding van hunnen regel slechts afkeer koesterden, laat zich begrijpen; ook is het duidelijk, dat de geestelijken, die in de verzorging der gemeente-aangelegenheden zich tegenover de broederen zonder tucht ligt nog eenigermate konden doen gelden, voor het enthousiasme der hervormers met hunne krachtige predikers en hunnen invloed op het volk vrees koesterden, en ligtelijk bekommerd waren voor hunne biechtgelden en andere inkomsten, welke door den ijver der Observanten, die geen loon mogten eischten, schade konden lijden. Bij dit alles kwam nog de billijke zorg der stedelijke besturen voor het steeds toenemend aantal van kloosters in hunne gemeenten. De monniken- en nonnen-wereld was die der leeken reeds lang bezwarend geworden. Abdijen en conventen verteerden veel en leverden weinig; de kloosterlingen hadden ontelbare privilegiën, waardoor de burgerij gedrukt werd; zij erfden en lieten slechts hunnen kloosterbroederen weder erven; de rijkste landen en goederen geraakten meer en meer in de doode hand, en daarenboven deden de monniken, wat in dien tijd ook te vele geestelijken deden: zij dreven neringen en ambachten tot schade der gezeten burgers. Geen wonder, dat Philips van Bourgondië in een plakkaat over de toeneming van kanonniken en monniken van alle orden klagten aanhief, en pogingen aanwendde om dien aanwas te beperken [1]. Intusschen was deze vorst geenszins, zoals sommigen beweerd hebben, een tegenstander der Observanten, maar integendeel der invoering van hunne orde en der reformatie, welke zij bedoelden, zeer gunstig, gelijk wij aanstonds zien zullen.

Het eerste observanten-klooster, dat na het convent te

---

1) Zie dit plakkaat bij Brandt, *Hist. der Reform.* D. I. bl. 38, Le Long, *Ref. van Amst.* bl. 319 en vele anderen. Vgl. Royaards, a. w. bl. 352, waar eene breedere uiteenzetting voorkomt der oorzaken, waardoor de verbreiding der observantie vertraagd werd.

Gouda verrees, was dat van Leiden. Het was vroeger bewoond door broeders van de derde orde van Franciscus, maar werd in 1445 overgedragen aan de Observanten, en, blijkens de acte van admissie, welke door den magistraat aan broeder Hendrik Bervinck en zijn gezelschap op den vijftienden Maart van dat jaar uitgereikt werd [1], had de stedelijke regering bij de toelating de hoop, dat de kloosterlingen, in de onderhouding van hunnen regel naar het voorbeeld der Observanten van St. Omèr en die te Gouda wandelende, met het vieren van godsdienstoefeningen en het houden van sermoenen de geestelijke belangen der burgerij bevoordeelen zouden. Nog in hetzelfde jaar verkreeg de broederschap een derde klooster, en wel te Alkmaar. Aangaande deze stichting werden ons geene bijzonderheden bekend, dan alleen dat zij door Philips van Bourgondië in bescherming werd genomen, blijkens een brief van den vorst, welken Wadding gebruikt heeft, en waaruit men ziet, dat de Graaf in hetzelfde jaar, waarin hij bovengemeld plakkaat uitvaardigde, er geen het minste bezwaar in zag den Observanten in de vestiging van nieuwe conventen de hand te leenen [2]. Reeds lang vóór 1449 waren er ook eenige broeders te Delft toegelaten. Naauwelijks echter hadden zij met de stedelijke regering aldaar eene formele overeenkomst gesloten, waarin bepalingen voorkwamen, die, van de zijde der stad beschouwd, wijs en voorzigtig moeten heeten, maar voor de Observanten niet zonder bezwaar waren, of zij schijnen door den pastoor van de Nieuwe kerk der stad in hunne werkzaamheden belemmerd geworden te zijn [3]. Zij vervoeg-

---

1) Zie dit en een ander stuk, tot deze kloosterstichting behoorende, in de *Oudhed. van Rhijnland*, bl. 192, vv. Vgl. verder Gonzaga, p. 1166, en Orlers, *Beschr. van Leyd.* p. 90.

2) Wadding, l. l. T. XII. p. 306. Vgl. *Oudhed. van N. Holl.* D. II. bl. 22.

3) Conflicten tusschen de gevestigde geestelijken en aankomende Observan-

den zich nu bij den Stadhouder, Johan de Lanoy, en deze, overtuigd van hunne regten en goede bedoelingen, zond hen met een aanbevelend schrijven naar den pauselijken legaat, Nikolaas van Cusa, die toen òf reeds hier te lande omzwierf, òf ons Vaderland naderde [1]. Opmerkelijk is het, dat de Lanoy zijn verzoek om regt voor de broeders bij den Kardinaal aandrong met eene heenwijzing naar „de goede affectie" van den vorst voor de Observanten.

Naauwelijks was de pauselijke Legaat, misschien ook ten gevolge van een brief van Philips van Bourgondië aan Nikolaas V, waarbij de Paus verzocht werd, de staten van den vorst onder zijne geestelijke bescherming en tucht te nemen [2], in ons vaderland verschenen, of zijne visitatiën van gemeenten en kloosters, zijne leerredenen en gesprekken en die der hervormingsgezinde mannen, welke hem op zijne reizen verzelden, deden allerwegen de reformatorische bewegingen krachtiger ontwikkelen. Philips zelf bevorderde haar nu nog meer dan vroeger, misschien niet zoo zeer uit godsdienstige beginselen, als wel uit begeerte om de magt der geestelijken zooveel in hem was te fnuiken, en een dam op te

---

ten waren bijna onvermijdelijk en daarom zeer gewoon. Hoe de geestelijken hunne regten, vooral de geldelijke, met hartstogtelijkheid wisten te handhaven tegenover de broeders, bleek inzonderheid te Antwerpen, waar de magistraat de Observanten ontboden had. Zij kwamen er in 1446 en moesten zich aan uiterst harde voorwaarden onderwerpen ten voordeele van de heeren van het kapittel en hunne parochiale regten. Den inhoud der acte, tusschen beide partijen gepasseerd, leest men bij Mertens en Torfs, *Gesch. van Antwerp.*, D. III. bl. 358, vv.

1) Den brief van de Lanoy vindt men (zonder datum) in de *Beschrijving van Delft* (bij Boitet), bl. 343. In het zelfde werk leest men ook het contract, tusschen de regering van Delft en de Observanten gesloten; bl. 341.

2) Zie dezen brief bij Aegyd. de Roya, *Annal. Belg.* p. 80—85, in de *Rerum Belg. Annales* van Sweertius. Vgl. Glasius, *Gesch. der Chr. Kerk in de Nederl. vóór de Herv.* D. II. bl. 310.

werpen tegen het heerschende zedebederf van kerkelijken en monniken, dat zonder twijfel voor den bloei en de welvaart zijner landen gevaarlijk en ondermijnend was [1]. Geen wonder dan dat onder deze begunstigende omstandigheden de verbreiding der observantie sedert 1451 allerwegen in ons land eene hoogere vlugt begon te nemen.

In 1450 of 1451 namen de Conventualen te Groningen de strengere tucht aan [2]. Hetzelfde geschiedde in 1454 te Gorinchem [3]. In 1455 verkregen de Observanten drie conventen. Te Haarlem, waar, naar het schijnt, reeds vóór 1339 Minderbroeders-conventualen gevestigd waren [4], begeerden de burgers de nieuwe broederschap in hun midden te zien, en met toestemming van Philips van Bourgondië verzochten zij van Paus Nikolaas V verlof om haar een convent te bouwen. Nadat zulk verlof hun door den opvolger van Nikolaas ligtelijk geschonken was, werd de bouw aangevangen en in het volgende jaar voltrokken. Het klooster was wèl ingerigt en voorzien van eene ruime kerk, en al de kosten werden door de stad betaald [5]. Ter zelfder tijd ontstond een observanten-convent te Warnsveld, bij Zutphen [6], en een ander te Nymegen. In de laatstgenoemde stad, waar Brugman, vooral in de laatste jaren van zijn leven, zich veel ophield, ging de bouw des kloosters even als te Haarlem van de burgerij uit. Ook zij verzocht en verkreeg van den Paus (Calixtus III) vrijheid tot de stichting, en zij maakte er met

---

1) Zie Dr. Swalue in het *Archief voor kerkgesch.* D. IX. bl. 44, 45, 104, vv.

2) Wadding, l. l. T. XII. p. 233. Vgl. onderling Hofstede de Groot, *de Broederenkerk te Gron.*, bl. 98, en Royaards, a. w. bl. 356.

3) *Oudh. van Utrecht*, D. II. bl. 632.

4) Van Oosten de Bruyn, *Beschr. van Haarl.*, D. I. bl. 104.

5) *Kerkel. Oudh. van Kennemerland*, bl. 217, vv., waar ook belangrijke oorkonden voorkomen betreffende de handhaving der regten van de parochiale geestelijken tegenover de broeders. Vgl. van Oosten de Bruyn, t. a. p. en Wadding, T. XII. p. 306.

6) Gonzaga, p. 892, Wadding, p. 305. Vgl. Royaards, a. w. p. 358.

groote ingenomenheid ten nutte der Observanten gebruik van [1]. Lang te voren echter (sinds 1336) woonden hier reeds Conventualen [2], die nu misschien verloopen waren of den strengeren regel aannamen. In 1457 werd de observantie te Leeuwaarden gevestigd [3]; in 1462 te Bergen op Zoom [4] en, zooals wij later zien zullen, ook te Amsterdam; in 1463 te Emmerik [5] en in 1471 te Amersfoort [6], gelijk nog elders in volgende tijden, nadat Brugman de taak van zijn leven reeds volbragt had.

Zien wij uit de bovenstaande opgave, dat het oogmerk, waarmede Brugman met zijne broederen hier te lande verschenen was, na in de aanvang eenige vertraging geleden te hebben, in waarheid voorspoedig bereikt werd, zoodat zijne orde nog tijdens zijn leven in de voornaamste Noord-nederlandsche steden verbreid en, vooral door den vorst en het volk, met groote toegenegenheid ontvangen werd, het is des te meer te bejammeren, dat slechts weinige berigten tot ons gekomen zijn aangaande het deel, dat door hem zelven aan het werk dier verbreiding genomen werd. Toch lijdt het geen twijfel, of Brugman, die misschien reeds vóór en althans na 1455 tot het ambt van Provinciaal der Keulsche provincie opgeklommen was [7], heeft op de hervorming der oudere minderbroeder-conventen en de vestiging van de observantie allerwegen òf middellijk òf onmiddellijk den grootsten invloed geoefend en met al de stichtingen zijner broederschap

1) Wadding, T. XII. p. 305.

2) [In de Betouw] *Kerken en Godsd. gestichten te Nijmegen*, bl. 64.

3) Gonzaga, p. 1168. Volgens van Heussen en van Rijn echter geschiedde dit eerst in 1473. *Oudh. van Vriesl.* D. I. bl. 270.

4) Gonzaga, l. l.

5) Gonzaga, p. 892.

6) Wadding, T. XIII. p. 475. Volgens een kronijk, aangeh. in de *Oudh. van Utr.* D. II. bl. 28, kwamen eerst in 1472 Observanten te Amersfoort.

7) Zie *Acta SS. Aprilis*, T. II. p. 268, 269.

in naauwe betrekking gestaan; waarom hij dan ook bij Wadding, den besten bewerker der geschiedenis van de Franciskanen, een der eerste en belangrijkste grondleggers van de genoemde provincië der Observanten wordt genoemd [1]. Tot onze vreugde is ons althans één uitvoerig berigt bewaard gebleven, waaruit wij èn de moeijelijkheden, welke Brugman in zijnen werkkring gedurig ontmoeten moest, leeren kennen, èn de wijze waarop hij, ook bij de sterkste tegenkanting, alle bezwaren, die zijne taak belemmerden, wist te overwinnen. Dat éénige berigt verdient reeds daarom onze hoogste opmerkzaamheid; maar evenzeer, zoo niet nog meer, omdat hetgeen het aangaande Brugman meldt sinds twee eeuwen kwalijk werd verstaan en eensdeels uit onkunde en anderdeels uit bevangenheid of wel uit vertrouwen op het gezag van vroegere schrijvers misbruikt, om den man een karakter toe te dichten, dat hem niet toebehoorde. Wij bedoelen het berigt betreffende zijne gedragingen en werkzaamheden te Amsterdam in 1462. Wij zullen het oude verhaal, zooals het gevonden wordt in verklaringen, die — men merke dit wel op — alleen uit den mond en de pen van Brugmans vijanden voortkwamen, eenvoudiglijk mededeelen en daarna het gebeurde beoordeelen.

IV.

De Observanten te Amsterdam. Strijd met den magistraat. Brugmans zegepraal.

Amsterdam was reeds in het midden der vijftiende eeuw, zoo althans eene uitdrukking, door Philips van Bourgondië

1) T. XII. p. 305.

in een openlijk schrijven gebezigd, niet al te vleijend was, de aanzienlijkste koopstad van geheel Holland [1]. Hare inwoners, toen reeds rijk en magtig, openbaarden hunnen ijver voor de godsdienst, gelijk men het te dier tijde plagt, door den grootsten ijver en de ruimste milddadigheid in het stichten van prachtige kerken en kapellen en in het oprigten en begiftigen van altaren en vikarijen, kloosters, gasthuizen enz. Sinds 1304 zagen zij een convent der Minderbroeders-conventualen in hun midden verrijzen, en deze eerste kloosterbouw was naauwelijks voltrokken, of hij werd gevolgd door vele anderen, zoodat hier ten laatste een twintigtal conventen geteld werd, waaronder sommige zeer aanzienlijke. Het gesticht der Minderbroeders echter was in den tijd, waartoe onze mededeelingen behooren, in een kwijnenden toestand en niet veel meer dan een gewoon huis [2], òf ten gevolge van den vreesselijken brand van 1452, die bijna de gansche stad met de meeste harer kerken en kloosters in puin had geworpen, òf ten gevolge van de verkwistende leefwijs der broeders, die even als de Franciskanen van andere plaatsen, waar men de invoering der observantie schuwde en de vrijheid minde, *Gaudentes*, rekkelijken, vrolijken, werden genoemd, en waarschijnlijk door hunnen ongeregelden wandel op zulk een titel maar al te veel aanspraak hadden [3].

Het laat zich vermoeden, dat Brugman en die met hem voor

---

1) *Cest la ville plus marchande de tout notre pais de Hollande.* Aldus Philips in een open brief van 25 Julij 1452 bij Wagenaar, *Amsterdam*, D. I. bl. 34. Fol. uitg.

2) Zie Le Long, *Ref. van Amsterdam*, bl. 355.

3) De naam *Gaudentes* voor de Conventualen was, ook buiten Amsterdam, te Harderwijk (zie Schrassert, *Beschr. van Harderwijk*, D. I. bl. 51) en elders, en ook in Duitschland gebruikelijk, zooals blijkt uit eene aanhaling uit Wiguleus Hondius bij Du Cange (in voce *Fratres gaud.*): *Fuere autem haec Franciscanorum monasteria olim arctiori regulae non adstricta. Gaudentes vocant, qui etiam bona propria, census et redditus habebant.*

hetzelfde doel het land doorreisden, reeds lang het oog op Amsterdam hadden geslagen met den wensch, om ook in den schoot dezer groote en naar het uitwendige bloeijende gemeente de reformatie hunner broederen en de vestiging van ernstiger mannen te bewerken. Een observanten-convent in zulk eene volkrijke stad met hare godsdienstminnende inwoners en haren altijddurenden toevloed van vreemdelingen uit alle oorden kon niet anders dan in hooge mate bevorderlijk geacht worden èn voor de eere der vernieuwde orde èn voor het zedelijk oogmerk, dat Brugman en allen die de reformatorische beweging van dien tijd liefhadden, zich voorstelden: invloed namelijk op het volk, dat zij door voorbeeld en prediking tot een vromer leven zouden leiden. Doch wat Brugman en de zijnen vurig begeerden, was niet zoo ligtelijk ten uitvoer te brengen. Onder de Amsterdamsche Conventualen waren zonder twijfel, gelijk overal, hevige tegenstanders van de observantie. De pastoors en overige geestelijken der stad, die eene breede en magtige schaar uitmaakten, waren jegens Brugman en zijne helpers van denzelfden zin als de geestelijken van andere plaatsen in het land. Zij konden het onmogelijk onverschillig aanzien, dat vreemde mannen in de gemeente binnendrongen, om onder ontzettenden toeloop der menigte van alle standen te prediken, dikwerf met openlijke berisping van hunnen (der geestelijken) wandel en gebreken, en dat zij daarenboven de biecht *om niet* afnamen. Zij konden het op geenerlei wijs wenschelijk achten, dat ook hier, even als in het naburige Haarlem en in andere steden, straks een nieuw en schoon convent werd gesticht, waarvan de bewoners door hoogen en lagen van rang om strijd werden vereerd en aangekleefd, zoodat men zich uit hun midden bij voorkeur biechtvaders koos, aan hen misschien weder rijke legaten maakte, als de tucht straks verslapt zou zijn, en in hunne kapel of op hunne begraafplaats zich tot schade der parochiale belangen en inkomsten eene grafstede kocht. Hierbij kwam, wat de

zaak, meer dan al het overige, moeijelijk maakte, dat de stedelijke regering sedert lang tegen de onophoudelijke vermeerdering van kloosters en kloosterlingen regtmatigen tegenzin openbaarde. Te Amsterdam toch hadden zich, misschien meer dan elders, de nadeelen van die vermeerdering en de misbruiken der monnikenwereld drukkend doen gevoelen. De stad had althans reeds in 1411, na inwilliging in eene buitengewone grafelijke bede, van Hertog Willem een handvest gevraagd en verkregen, waarin uitdrukkelijk beschreven was, „dat geen kloosters of geestelijke gestichten, de kerspelkerken en gasthuizen uitgenomen, voortaan eenige erve of timmering zouden mogen koopen of verkrijgen" [1] binnen de palen van Amsterdam. Dat al deze redenen gezamenlijk Brugman geruimen tijd van de onderneming, welke hij beoogde, terug hielden, laat zich ligtelijk begrijpen. Eindelijk echter gevoelde hij zich krachtig genoeg, om met hoop op een gunstigen uitslag en in spijt van de bestaande bezwaren voor zijn oogmerk eene poging te wagen.

Omstreeks pinksteren van het jaar 1462 kwamen eenige Observanten binnen Amsterdam. Zij vestigden zich voorloopig in een huis, waarvan zij zeiden „dat het hun gegeven of besproken was." Naauwelijks vernam de regering van die vestiging, of zij gebruikte, naar het schijnt, eenige maatregelen om de onwelkome gasten uit te drijven. Doortastend echter kon of durfde zij niet handelen. Het volk toch van alle standen, „een gedeelte van de Vroedschap, een gedeelte van den Rijkdom en een gedeelte van de Gemeente," verklaarden zich ernstig ten gunste van de broederen, terwijl een ander gedeelte geene toereikende kracht bezat om hen te weren. Van hier spanning, ja „groote tweedragt," welke geruimen tijd voortduurde, maar zich ten laat-

1) Wagenaar, a. w. D. I. bl. 140.

ste ten voordeele van de partij, die de Observanten beschermde, oploste.

Of Brugman reeds met de eerste broederen zijner orde, omstreeks pinksteren, in de stad is gekomen, weten wij niet. Zeker is het echter, dat hij er zich in den aanvang van October bevond, en wel in gezelschap van een aanzienlijk man, die van hooger hand gezonden was, om de invoering der vernieuwde orde te Amsterdam met al zijn vermogen te ondersteunen. Deze man was Jelis Krabelijn [1], „Raad van onzen genadigen Heere Carolus [Karel den Stouten]." Hij kwam „met besloten brieven" van den Hertog en ook van den Stadhouder, welke hij „volgens de superscriptie" had over te leveren „aan Schout, Burgemeesteren, Schepenen en Raad en alle Vroedschappen en Rijkdom van der stede van Amsterdam." De taak van Krabelijn, de inlevering van deze brieven, was oogschijnlijk eenvoudig en ligt. Toch werd zij straks eene zaak van groot gewigt en verijdeld onder omstandigheden, welker mededeeling ons een karakteristiek tafereel van de oude tijden en zeden levert.

Krabelijn wendde zich onmiddellijk na zijne aankomst te Amsterdam naar het raadhuis. Hij werd ontvangen door Gerrit Matthaeus, den Burgemeester, die door zijne mede-regenten voor het tegenwoordige vierendeel-jaars gecommitteerd was tot het ontvangen en beantwoorden van alle brieven, welke van buiten voor de stad inkwamen. Krabelijn gaf de reden zijner komst te kennen, en hoe hij brieven met zich bragt van den Hertog en den Stadhouder. De Burge-

1) Hij wordt in de straks te vermelden oorkonden ook Gilles Cabotre genoemd. De Heer L. Ph. G. van den Bergh heeft de vriendelijkheid gehad, eenig onderzoek naar dezen Raad van den Graaf te doen in het Archief van het Hof te 's Hage, maar zonder vrucht. Er komen onder de leden van het Hof in het midden der 15e eeuw wel namen voor, welke eenige gelijkheid hebben met dien van Jelis Krabelijn; maar die gelijkheid is zoo gering, dat zij alle vermoeden zelfs onveilig maakt.

meester verklaarde „met alle onderdanigheid" bereid te wezen de stukken te ontvangen en drie of vier zijner mederegenten, die bij de hand waren, in te roepen, opdat zij gezamenlijk kennis namen van den inhoud. Krabelijn antwoordde, dat dit hem geenszins genoeg was. Hij kon, zeide hij, de brieven niet overreiken, tenzij hij eerst geheel de Vroedschap en den Rijkdom vergaderd voor zich zag. Tegelijkertijd liet hij zich een en ander ontvallen, waaruit den Burgemeester bleek, dat voornoemde brieven betrekking hadden op de zaak der Observanten. Daar beide mannen elkanders gedachten zonder twijfel onmiddellijk verstonden, werd deze eerste bijeenkomst straks afgebroken, maar niet zonder van wederzijde merkelijke spanning na te laten. Het was duidelijk, dat Krabelijn al de stedelijke magten vereenigd wilde zien, omdat hij dan òf bij de meerderheid òf althans bij velen op eene gunstige stemming voor Brugman en de zijnen meende te kunnen rekenen, en duidelijk was het ook, dat juist daarom eene vereenigde vergadering dier magten door Gerrit Matthaeus gevreesd werd.

De Burgemeester deed in den namiddag zonder verwijl „het gemeene Geregt" zamenroepen, namelijk de vier Burgemeesters en zes Schepenen, daar de Schout niet in de stad was. Nadat deze mannen zich met het gevoelen en de inzigten van Gerrit Matthaeus vereenigd hadden, werd Krabelijn ontboden. Zij stelden hem in het breede voor, hoe zij „het gemeene Geregt" uitmaakten en van wege hunne stad volkomen volmagt hadden, niet alleen om zijne brieven te ontvangen, maar om nog veel gewigtiger zaken te behandelen; hij mogt derhalve deze stukken overreiken; men „zou ze minlijk ontvangen, en daarin doen wat men schuldig was." Krabelijn hoorde deze toespraak bedaard aan en antwoordde kortaf: „ik ben geen gewone bode, die mijne brieven zoo simpelijk overgeve; ik ben Raad van mijnen genadigen Heer Carolus, en ik kan lezen en schrijven, dat

alle boden niet kunnen." Op hetzelfde oogenblik toonde hij hun de superscriptie der stukken en verklaarde, dat hij ze zóó lang zoude houden, totdat hij met eigen oog al de daar genoemde magten, Schout, Schepenen en Raad, alle Vroedschappen en Rijkdom der stede voor zich vergaderd zou zien. Thans begonnen de Burgemeesters en Schepenen Krabelijn te „bidden", dat hij van zijnen eisch zoude afzien; maar te vergeefs. Hij bleef bij zijn eerste antwoord en betuigde daarvan niet te kunnen terugkomen, tenzij men hem „eene goede certificatie" wilde ter hand stellen, eene verklaring bevattende, „dat zij waren al degenen, daar de brieven aan hielden," welke verklaring zij natuurlijk weigerden. Toen alle verdere zamensprekingen nutteloos bleken, riep een der Burgemeesters: „zie, Meester Jelis! uwe brieven houden mede aan den Schout dezer stede, die nu te 's Hage is. Wil dan vertoeven, totdat deze te huis is gekomen, waarna wij op nieuw raad zullen nemen, indien gij het begeert." Hiermede liep ook deze zamenkomst af, en zij werd door geene nieuwe gevolgd. Het schijnt dat Krabelijn spoedig begreep, dat de Observanten hunne zaak zonder twijfel zouden winnen, ook zonder de inlevering der aanbevelende brieven van den Hertog en den Stadhouder. Toch verliet hij Amsterdam niet onmiddellijk. Hij toefde nog vier of vijf dagen, gedurig raadplegende met de broeders, en met eenige, waarschijnlijk later aangekomen, Raden van het Hof van Holland steeds tegenwoordig bij hunne openbare sermoenen, zoodat de gansche gemeente weldra wist, dat de Observanten door de gezondenen van wege de Hooge Regering ondersteund werden.

In de zelfde week, waarin Krabelijn zich voor Burgemeesters en Schepenen vertoonde, vierden de Observanten de octave van St. Franciscus [1]. Zij hielden namelijk na den

1) De viering van eenige feesten der Roomsche kerk wordt acht dagen aanéén voortgezet. De dag der feestsluiting heet *dies octava*, de overige

vierden October, den feestdag van den stichter hunner orde, acht dagen aanéén dagelijks godsdienstoefeningen, waarin Brugman preekte. Zijne sermoenen boezemden aanstonds eene algemeene belangstelling in. De menigte stroomde toe van alle zijden en de vergaderingen waren zoo groot, als de ruimte des huizes, waarin de broeders aanvankelijk woonden, gedoogde. De geestelijkheid van Amsterdam was natuurlijk terstond wakker geworden. Zij besloot met de stedelijke regering de handen inéén te slaan, om zoo mogelijk de vestiging der Observanten nog te verhinderen, en begon met twee priesters, Bartholomæus Pietersz. en Hilbrand Willemsz., naar Brugmans vergaderingen te zenden, blijkbaar met het doel, om des predikers woorden en gedragingen waar te nemen, of hij misschien zeggen of doen zou, wat men later tegen hem en zijne zaak gebruiken mogt. In een dier godsdienstoefeningen gebeurde werkelijk iets, dat hun scheen te kunnen dienen.

Brugman preekte en haalde, waarschijnlijk na eenige woorden gebezigd te hebben, die betrekking hadden op de bijzondere omstandigheden, waarin hij en zijne broederen zich bevonden, een reep papier of perkament voor den dag, en begon, tot verwondering van alle tegenwoordigen en zeker tegen zijne gewoonte, te lezen, en wel eene rede, die volgens de genoemde priesters, als zij later bij den Provisor en Deken van Amstelland tegen Brugman getuigden, op het volgende nederkwam:

„Wel Brugman, Brugman, wat erger kwaad mensch plagt du te wezen!.... Du plagt te gaan met lange messen en bordeelen te helpen houden!.... Zeg mij, Brugman! waarom bist du nu gekomen?.... Om die nog te houden?.... Trouwe, neen! du wilt die nu verjagen, zoo daar anders (God betere het!) niemand is, die ze denkt te verjagen.

---

dagen *dies infra octavam;* de laatste worden minder plegtig gevierd dan het hoofd- en slotfeest.

Brugman, bist du gekomen om schoutambachten en kerken te pachten?....
Neen, du wilt immers geen simonie doen, maar simpelijk gaan in een arm, verworpen, gelapt kapke!

Brugman, wilt du de paters en alle kloosters en ook de parochie-kerken verderven?....
Trouwe, neen!

Brugman, wilt du biecht hooren om geld?
Trouwe, neen! Brugman wil dèn schapen de wol laten en gaarne eens ieders biecht hooren om Gods wil, zonder geld.

Brugman, wilt du ook van de lieden wegloopen, die de pestilencie hebben, als sommigen wel doen?
Trouwe, neen! Du wilt altoos bij hen blijven, zijn zij rijk of zijn zij arm; dijnen mond op heuren mond leggen en tot den dood bij hen blijven.”

Nadat de spreker deze zonderlinge en bijtende rede — want zonderling en bijtend is zij naar den zin zonder twijfel geweest, al mogen wij veronderstellen, dat de woorden in den mond der getuigen tegen Brugman, die ze overbragten, eenige verandering ondergaan hebben — had afgelezen en er nog een en ander aan had toegevoegd, nam hij een crucifix, hief dat ten aanzien der gansche vergadering in de hoogte en hield nu nog de volgende, karakteristieke toespraak:

„Gij goede lieden! Gij hebt wel gehoord, waarom ik met mijne arme, schamele broederkens gaarne met u wonen en een snood kloosterke hebben zoude: om u allen den weg des eeuwigen levens te wijzen en daarin te helpen. Maar overmits dat er eenigen zijn, die, mogten zij, dit gaarne behinderen zouden, ofschoon zij er nogthans geen magt toe zullen hebben; wilt wèl doen en devotelijk bidden voor die lieden, opdat zij van hun kwaad opzet in deze zaak aflaten. En lieve vrienden in Christus, daar wij hier willen blijven en ook wel bijstand en hulpe zullen behoeven, om in deze zaak tot onze meening te komen, zoo begeer ik, om den

gekruisten God, daar dit crucifix naar gemaakt is, dat allen, die hier tegenwoordig zijn en ons bijblijven en niet verlaten willen, hun vinger opsteken!"

Naauwelijks was dit woord gesproken, of aller vingeren waren opgeheven. Eenige mannen, die digt bij den predikstoel zaten, riepen: „Heer, wij willen bij u blijven ter dood toe!" Waarop Brugman antwoordde: „zoo wil ik hiervoor mijn ouden hals laten!"

Dat niet alleen de geestelijkheid, maar ook de Burgemeesters en Schepenen, die zich nog gekrenkt gevoelden door het gedrag van Krabelijn, het door Brugman gesprokene euvel opnamen, is geenszins te verwonderen [1]. Zij schijnen echter begrepen te hebben, dat zij zich niet langer tegen de Observanten konden verzetten zonder gevaar voor onaangenaamheden van de zijde der volksmenigte en voor verwikkelingen met de Hooge Regering. Krabelijns voortdurend raadhouden met de broeders en de tegenwoordigheid van meerdere leden van het Hof van Holland bij Brugmans predikatiën bewezen toch ten duidelijkste, hoe ernstig de Hertog en zijn Stadhouder er op uit waren, om de vernieuwde minderbroeder-orde ook te Amsterdam te doen vestigen. Zoo lieten zij dan aan Brugman tegen wil en dank de overwinning, en vergenoegden zich met het doen opmaken van uitvoerige processen-verbaal èn van het gebeurde tusschen hen en Krabelijn èn van Brugmans medegedeelde redènen, die onder eeden door de straks genoemde priesters bij den Provisor en Deken van Amstelland waren overgebragt. Deze processen-verbaal werden langen tijd in de charter-kamer van Amsterdam bewaard, en na de Hervorming meermalen uitgegeven.

---

1) De Heer W. J. Hofdijk (*Gesch. der Ned. Letterk.* 1e St. bl. 106) meldt, dat Brugman den Amsterdamschen magistraat »aanvankelijk om zijn grooten toeloop *zeer welkoom* geweest was." Het is mij onbekend op wat gronden deze bewering rust. Zij is in strijd met den inhoud der oorkonden, waarvan wij aanstonds zullen spreken.

Zij zijn de eenige bron, waaruit wij het bovenstaande getrouwelijk mededeelden [1]. Intusschen leden de Observanten hierna geenerlei last meer van de stedelijke regering. Zij zagen weldra hun huis in een schoon convent veranderd, dat grooter werd dan alle andere Amsterdamsche kloosters en eene uitgebreide plaats innam op de Oudezijds achterburgwal in de nabijheid van de Nieuwe markt. Niet slechts bij de burgerij, maar ook bij den magistraat wonnen zij talrijke vrienden en begunstigers, en in verloop van tijden werden hun privilegiën geschonken, die den strengen Brugman, zoo hij er kennis van had kunnen dragen, zeker vrees zouden ingeboezemd hebben voor de zedelijke welvaart zijner stichting [2].

V.

Beoordeeling van Brugmans gedragingen te Amsterdam. Bedoelingen en vruchten van zijnen reformatorischen arbeid.

Wanneer wij Brugmans gedragingen te Amsterdam, zoo als wij haar alleen uit de getuigenissen zijner tegenstanders kennen, — het is niet overbodig, dat wij dit nog eenmaal herhalen — naauwkeurig waarnemen, dan is er zeker een

---

1) Brandt heeft beide stukken bij elkander opgenomen in de eerste uitgave van zijn *Kort verhaal der Ref.*, en daarna in zijn groot werk, D. I. bl. 43—49. Le Long deed later hetzelfde, a. w. bl. 356—359. Nog vroeger werden zij afgedrukt in de *Oudhed. van N. Holland*, D. II. bl. 168—174, en daarna nog eens in Kluits *Hist. der Holl. Staatsreg.* D. V. bl. 330—338. Of de oorspronkelijke perkamenten, welke door Kluit uit de nalatenschap van Huydecoper aangekocht werden, nog bestaan, weet ik niet. Zeker is het dat zij nu niet zijn, waar zij behoorden te wezen. Op de charter-kamer van Amsterdam vindt men slechts een oud transscript van een der beide stukken, waarvan mij door vriendelijke tusschenkomst van Dr. P. Scheltema inzage werd verleend.

2) Zie deze privilegiën vermeld bij Wagenaar, D. I. bl. 155.

en ander, dat ons in hem mishaagt. Schoon wij gelooven, dat het bijna onmogelijk voor hem was de hervorming der Minderbroeders, die hij begeerde, te bewerken en de overige oogmerken, welke hij zich voorstelde, te bereiken, zonder met de vijanden zijner zaak tot een openbaren strijd te komen, wij zouden wenschen, dat hij meer bezadigdheid had gebruikt en zijne woorden ook nu, naar het voorschrift van zijnen vriend Dionysius Carthusianus, had „toebereid met het zout der gematigdheid." In den quasi-dialoog, welken hij van den predikstoel aflas, was nog iets meer dan eene noodzakelijke zelfverdediging en aankondiging zijner bedoelingen. Zijne woorden waren eene voortdurende en scherpe beschuldiging tegen de Amsterdamsche geestelijken, die niet regtstreeks, maar zijdelings werd uitgebragt en daarom des te grievender moest zijn. Zijne rede was geenszins vrij van satyrische bitterheid, die, op den predikstoel gebruikt, nooit anders uitgewerkt heeft dan vijandschap en verharding in plaats van schulderkentenis en bekeering. Wij mogen gerust aannemen, dat Brugmans verwijten tegen de geestelijken der stad, hunne simonie, hunne schraapzucht en ontrouw ten tijde van heerschende pestziekten grootendeels verdiend waren. Maar was het eene volksvergadering, waarvoor hij die verwijten het eerst moest uitspreken? Was het thans de geschikte tijd daarvoor, nu aller gemoederen in een staat van opgewondenheid verkeerden? En waren onder de vele geestelijken in die groote gemeente geene betere mannen, geen enkele zelfs, die achting verdienden, al waren zij op hun standpunt van andere inzigten dan Brugman en daarom tegenstanders van vreemdelingen, wier ingrijpen in hunnen werkkring zij geenszins wenschelijk oordeelden? Doch ook in de tweede toespraak, welke wij mededeelden, is wat niet goed gekeurd kan worden: het inroepen van de bescherming der menigte voor de Observanten. Was het dan niet genoeg, dat Brugman reeds op haar rekenen mogt? En al sprak hij niet van bijstand en hulpe met

stok en zwaard, moest de volksprediker, die zijne gewelddadige en twistgierige tijden en tijdgenooten zoo wél kende, eer hij sprak, niet berekenen, hoe zijne woorden misschien zouden opgevat worden en wat zij konden veroorzaken?

Zoo bevinden wij dan den ijveraar voor zijne zaak geenszins onberispelijk. Maar moet hij nu, alleen om hetgeen hij te Amsterdam deed en sprak, genoemd worden wat men hem heette: een onbeschaamde monnik, in geenerlei opzigt waardig, dat men hem b. v. met zijnen tijdgenoot Thomas à Kempis vergelijkt[1]; een schijnheilige oproermaker[2]; een „woelig hersenbekken en bedrieger”[3]?... Wij laten het oordeel gerustelijk over aan den lezer. Die deze woorden van Brugman gebruikten, spraken gerigt over een, dien zij niet kenden dan alleen uit de aanklagt zijner tegenstanders. Zij vroegen niet naar de natuur der zaak, waarvoor hij optrad, en wisten van de observantie naauwelijks iets meer dan den naam.

Het wezen en leven van een middeleeuwschen monnik is zoo zeer onderscheiden van het wezen en leven des evangelischen christens, en daarenboven door de rampzalige geschiedenis des kloosterverderfs voor onze voorstelling zoo grootelijks verdacht gemaakt, dat het ons steeds eenige moeite kost den kloosterling, waar wij hem in de jaarboeken des ouden tijds ontmoeten, met een vriendelijken blik te begroeten. De naam reeds plaatst ons al aanstonds een beeld voor den geest, dat aan het zedelijk gevoel niet aangenaam is: òf dat van een dweepziek man, die in het streven naar heiligheid den regten weg en het ware wit uit het oog verloor en zijne natuur verdrukte en verbrijzelde in plaats van haar te laten wijden en genezen, òf dat van een onkun-

1) Zie Brandt, *Hist. der Ref.* D. I. bl. 43, 49.

2) Le Long, a. w. bl. 360.

3) *Levensbeschr. van beroemde en geleerde mannen.* D. III. bl. 221 en elders.

digen, tragen mensch, vol wereldzin onder een geestelijken schijn, een last der maatschappij en misschien een schandvlek der kerk. En toch mogen wij toezien, dat zulk eene algemeene voorstelling, hoezeer haar bestaan in de geschiedenis der kerk maar al te veel grond heeft, ons niet doe dwalen, waar het er op aan komt zich een juist begrip te vormen van de hoofden, die voormaals dachten, en de harten, die voormaals klopten onder de kap en de pij. Een Patricius en Benedictus, een Bernard van Clairvaux en Peter de Eerwaardige, een Tauler en Thomas à Kempis, en zoo velen als teregt bij de gansche christenheid geroemd worden, nadat men hen leerde kennen, zijn niet de eenige monniken geweest, in wier boezem het edele en groote woonde. Ontelbaren van de zoodanigen zijn ten grave gegaan, zonder dat de nakomelingschap hunne namen viert. Ontelbaren hebben met enthousiasme zich aan eene taak gewijd, die de grootsten onder de stervelingen niet onwaardig zoude geweest zijn, en zij ondernamen haar met heilige liefde en volvoerden haar ten voordeele der menschheid, al heeft deze de handen, die haar weldadig waren, vergeten. Wil men weten wat geestdrift ook in Brugmans eeuw bij vele onzer Nederlandsche monniken ontvlamd was, en wat hooge zin hen somtijds bezielde, men leze dan de gedenkschriften der groote Windesheimsche vergadering, waar deze gewagen van hare stichting en het leven harer eerste broederen. Men meene niet, dat die mannen dáár, die met eigen hand aarde verwerken tot slechting van ongelijke gronden, en steenen aandragen voor den aanbouw van een welgeordend huis, — die dag aan dag de spade, den hamer en beitel hanteren, totdat het groote plan verwezenlijkt is, niets meer begeeren dan een vetten akker en eene veilige woning, een kalm leven, ver van de stoornissen des maatschappelijken verkeers, eene rust, slechts afgebroken door kerkedienst of boeken-studiën! Daar schuilen ook andere gedachten in hun binnenste! Zij hebben gezien,

dat de wereld in het booze ligt, dat het monnikenleven, voor hen „de religie" bij uitnemendheid, overal in verval is. Zij zijn vol van groote herinneringen van een beter geachten voortijd, toen de oorspronkelijke christengemeente eene gemeente van broeders en zusters was, die uit liefde afstand deden van hunne goederen, en, gemeenschappelijk levende, zamen den booze bekampten en optrokken om den wereldgeest te verwinnen; toen de Egyptische woestenijen ruischten van de lofzangen der heremieten, en Antoniussen en Macariussen Gode en den menschen welgevallig waren door onbegrensde zelfverloochening. Die tijden gaan zij vernieuwen. Zij zullen de gevallen religie opheffen! Zij bouwen geen klooster; neen, zij bouwen een burgt, waarin zij zich zelven en velen een toevlugt en hoog vertrek bereiden tegen den geestelijken vijand; het is eene legerplaats, waaruit zij straks benden uitzenden, broeders, sterk in het geloof, die de hervorming des levens, welke zij voor zich bedoelen, zullen voortplanten door het vaderland en den vreemde en de zonde verjagen uit harten en huizen, welke den booze ontroofd en Gode toegebragt moeten worden [1].

Voorzeker, zulke gevoelens en gedachten gingen ook bij Brugman om, toen hij onze gewesten doorwandelde als kampvechter voor de observantie. Hij had zijne bestemming te

1) Men zie de bewijzen voor het gezegde in het *Chron. Windes.* op verschillende plaatsen, vooral p. 265, 282, 286, 292. Toen J. Brinckerinck met den aanleg des Diepenveenschen kloosters een aanvang zou maken, vroeg iemand, die hem op het ledige terrein aantrof, wat hij hier doen wilde: „een roofnest bouwen," zeide hij, „ten dienste van God om den duivel vele zielen af te winnen." Zie Dumbar, *Beschrijving van Deventer*, D. II. bl. 4. De naam, dien men een vroom monnik of non gaf, was in de middeleeuwen al ligt *athleta* en *miles, militissa Christi.* Thomas à Kempis heette het klooster Munnikhuizen bij Arnhem *castra Carthusianorum. Vita Ger. Magn.* c. VII. Het leven onder eenigen monnikenregel noemde men dan ook dikwerf: *sub regula* (*v. c. Francisci*) *militare.*

vervullen, en — al wat wij vroeger van zijnen zin en zijn karakter mededeelden bevestigt het ons — zijne ziel gloeide voor die bestemming. Hij vergeleek, gelijk wij gezien hebben [1], de bedelorden met vier sterke rossen, door God uitgezonden, om de wereld door te spoeden en zoovelen als de liefde hadden verlaten tot die liefde terug te trekken. Nu, het ros, de orde waartoe hij zelf behoorde, had zijn loop vertraagd; het was verslapt van kracht en verderf en ondergang nabijgekomen; maar nog leefde het, ja, het had zijnen moed in de jongste tijden vernieuwd, zijne vaart hervat, en, bezield met den geest van Bernardinus, Johannes de Capistrano [2] en andere helden der observantie, snelde het eene toekomst te gemoet, waarvan de wijsste en edelste tijdgenooten de hoogste verwachting koesterden. Is het dan vreemd en onvergefelijk, dat Brugman met zijn prikkelbaar gevoel en zijne onbeteugelde verbeeldingskracht somtijds te ver ging in zijnen ijver, als het er op aankwam uit den weg te ruimen, wat de voorspoedige vaart van zijn ros belemmerde?

Maar als wij het beginsel, dat Brugman bezielde, erkennen, en zijne bedoelingen, voor zoo ver zij uit de waarheid waren, vereeren, — wat is de vrucht van zijn streven geweest? Heeft hij zijn wit bereikt en de orde der Minderbroeders waarlijk hervormd, zoodat zij naar den wensch des reformators een zegen voor de menschheid werd? Ziedaar eene vraag, welke wij nog kortelijk te beantwoorden hebben, eer wij tot volgende beschouwingen overgaan.

---

1) Zie boven, bl. 87.

2) De naam van Joh. de Capistrano klonk in Brugmans tijden, als die van Bernardinus vroeger, door geheel Europa. Hij was een leerling van Bernardinus en hervormde de Franciskanen in Duitschland. Duizenden volgden hem om zijne predikatiën te hooren, die in het Latijn door hem voorgedragen en door een tolk vertaald werden. Een levensberigt van dezen man kan men vinden bij Schroeckh, *Chr. Kirchengesch*. T. XXXIII. s. 421. Belangrijke bijzonderheden deelt J. Busch, die hem persoonlijk gekend heeft, van hem mede in het *Chron. Windes*. p. 154.

Hoezeer het Brugman en zijnen medehelpers in het werk der klooster-hervorming, gelijk ons gebleken is, gelukte in vele minderboeder-conventen hier te lande de observantie te vestigen en vele nieuwe kloosters te doen stichten, waarin de regel aanvankelijk met ernst onderhouden werd, eene volkomene zegepraal over de broederen der verslapte tucht is hem niet te beurt gevallen. Te Deventer en Kampen, steden, waar hij dikwerf voor eenigen tijd vertoefde en werkte, en in andere plaatsen des lands bleven de Conventualen volkomen wat zij altijd geweest waren, zoodat nog in den loop der vijftiende en zestiende eeuw krachtige maatregelen genomen moesten worden, om hunne verregaande losbandigheid en zedeloosheid te beteugelen [1]. Bij de Observanten zelve ging het ook in ons vaderland gelijk elders: de tot stand gebragte hervorming verloor in weinige jaren hare meeste kracht, en naarmate de regel aanvankelijk te strenger ingescherpt en met te grooteren ijver onderhouden werd, naar die mate bleek het gevaar voor toekomstige afwijking te grooter en de verslapping der tucht onvermijdelijker. Dat was steeds het eigenaardige aan alle klooster-reformatiën. In de natuur des monnikenlevens zijn beginselen aanwezig, welke vreemd zijn aan de menschelijke bestemming en daarom ook vreemd aan het zuivere christendom. Worden die beginselen opgeheven, dan wordt het monnikenwezen zelf opgeheven; worden zij bewaard, dan laten zij zich, als alle afwijking van de hoogste waarheid, kennen in verderfelijke gevolgen, die nieuwe hervormingen noodig maken en doen ontstaan, hervormingen, welke in het oneindige moeten herhaald worden, totdat het monnikenleven zal ophouden te wezen, wat het was en is, en een christenleven zal geworden zijn. Zoo was dan ook Brugmans streven voor een gedeelte een vruchtelooze arbeid, maar toch voor een ander gedeelte

1) Zie Royaards, a. w. bl. 364.

zegenrijk. De reformatie, die hij tot stand bragt, was niet slechts een openlijk protest tegen het zedenbederf zijner broederen, maar ook eene oorzaak van veler zedelijke omkeering. Gelijk hij zelf vroeger van een losbandig monnik, vol wereldzin, een ernstig christen was geworden, die naar het licht, dat hem bestraalde, het goede zocht en werkte, zoo werden door zijnen invloed weder anderen tot een vroom leven gevoerd. Dezulken gingen naar hunne roeping het land door, zoo verre hunne termijnpalen zich uitstrekten, om de verwaarloosde gemeenten naar hun vermogen te stichten, de verdorven geestelijken te beschamen en de beteren tot een heilzamen naijver op te wekken. Zoo waren ook de Observanten uitstrooijers van menigerlei goed zaad van zedelijkheid en godsvrucht, waardoor een godsdienstig beginsel in het volk werd neêrgelegd, dat eerst later tot hoogere ontwikkeling zou komen. Het is waarheid, dat ook Observanten, gelijk de Conventualen, die hoogere ontwikkeling in de tijden der groote Kerkhervorming trachtten te onderdrukken[1]; maar waarheid is het ook, dat uit de orde, welke door Brugman in ons vaderland vernieuwd werd, mannen zijn voortgekomen, die aan de invoering van de gezuiverde godsdienst belangrijke diensten deden, een Tileman b. v. te Groningen[2], en vooral een Aalbrecht van Kampen, de welsprekende redenaar van 's Hertogenbosch, die bijna de gansche stad, tijdens zijne prediking aldaar, voor de leer der Hervormden wist in te nemen[3].

---

1) Daarom ook waren b. v. de Observanten te Amsterdam in de zestiende eeuw zoo zeer in haat bij het volk. Zie Brandt, a. w. D. I. bl. 382.

2) Zie over hem Hofstede de Groot, *Gesch. der Broederenk.* bl. 9.

3) Zie over hem van Heurn, *Histor. van der stad en meyerye van 's Hertogenb.* D. I. bl. 521—524.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE PREDIKER.

I.

Vroegere toestand der evangelie-verkondiging in ons vaderland. Geert Groote en Wermbold van Utrecht, reizende predikers. Gevestigde predikers.

Maakte Brugmans zending in ons vaderland het hem tot eene moeitevolle maar tegelijk zeer belangrijke taak, de minderbroeder-orde te hervormen en, zooveel in hem was, de observantie en de Observanten allerwegen te vestigen, hij had nog eene andere roeping te volgen, die vooral niet minder gewigtig was, de roeping om te prediken en predikende invloed te oefenen op de groote menigte des volks, wier zedelijke toestand zoo dringend behoefte had aan krachtige opbeuring. Gereed om hem ook in dit gedeelte van zijnen werkkring gade te slaan, werpen wij eerst nog een blik op den algemeenen toestand der evangelie-verkondiging onder onzen vaderen even vóór en gedurende het tijdperk, waarin hij optrad, opdat wij den prediker, die zoo grooten naam won, niet onvoorbereid naderen.

De lotgevallen der christelijke predikatie hier te lande sinds de stichting der kerk, door het verloop der middeleeuwen heen, liggen tot heden, even als die der andere deelen van de openbare eeredienst onzer vaderen, in een volslagen duister. Of er vóór de veertiende eeuw eene geregelde predikdienst voor het volk door de pastoors en

kapellanen vervuld werd, hoedanig de inhoud en vorm, welke de werking der sermoenen was en in welke taal zij gehouden werden, — ziedaar vragen, waarop tot heden òf geen òf althans geen voldoend antwoord is gegeven.

In het jaar 1366 vinden wij in de zuidelijke Nederlanden een synodaal voorschrift, door eene kerkvergadering van Doornik uitgevaardigd, waarin het preken voor de parochiegeestelijken als eene erkende verpligting wordt voorgesteld; maar het voorschrift zelf is van zoodanigen inhoud, dat wij er duidelijk uit zien kunnen, dat het heilige werk te dier tijde maar al te zeer verwaarloosd werd. „Zoo er pastoors waren," — dit was het, wat de verzamelde vaderen besloten — „die zelven niet prediken konden, dan zouden zij, op het minst eens in de maand, iemand ontbieden," — misschien dacht men hierbij aan een Minderbroeder of Dominikaner, — „die het in hunne plaats zoude doen [1]." Dat het in hetzelfde tijdperk in de Noord-nederlandsche gemeenten met de zaak beter gesteld was, kunnen wij naauwelijks denken. Wij weten toch dat onze toenmalige geestelijkheid maar al te zeer deelde in de algemeene onkunde, traagheid en wereldzin, die haren stand in de meeste landen der christenheid ontsierden [2]. Ja, wij meenen het er voor te moeten houden, dat nog op het einde der veertiende en gedurende

1) Zie Paquot, *Memoires*, T. VII. p. 42, 43.

2) Toen Wermbold, over wien wij straks nader handelen, in het jaar 1404 den Broederen des gemeenen levens te Deventer een bezoek bragt, getuigde hij, dat veertig jaren vroeger te Kampen, Zwol en Deventer bij alle geestelijken gezamenlijk „niet zooveel kennis van God bestond, als nu bij den minste dezer Broederen werd gevonden." Toen hij zelf nog een jongeling was, leefde er in Holland maar één vroom man van eenige kennis en ijver, tot wien hij zich wenden kon om goeden raad en eene goede opleiding. Deze man was pastoor bij Schoonhoven (*juxta Scoenhoviam*) en heette Joh. Guetman. Wermbold ontving van hem de aanmaning om, zoo hij wat leeren wilde, naar Parijs te gaan. Zie Dumbar, *Analecta*, T. I. p. 31.

een groot deel der vijftiende eeuw, goede en vlijtige predikers onder de parochiegeestelijken zeldzaam waren. Ware het toch anders geweest, wat verklaring kan men dan leveren voor de verschijnselen, die wij straks zullen leeren kennen: de wonderbare belangstelling, welke aan enkele mannen werd betoond, die het land doorreisden om in eene verstaanbare taal den volke het Evangelie te verkondigen; den ijver der menigte, niet alleen tot het bijwonen der collatiën van de Broeders des gemeenen levens, maar ook tot het inhalen van de Observanten, die vooral om hunne zorg voor het preekwerk geroemd werden; de herhaalde noodiging van burgelijke besturen aan sommige predikers om hunne gemeenten te bezoeken en voor het volk op te treden, en eindelijk, — wat hier wel het meest opmerking schijnt te verdienen — de onderneming van deze reizende predikers zelven, die, bij de bekende nederigheid en vroomheid van mannen als Geert Groote en diergelijke onbestaanbaar zoude geweest zijn, zoo zij niet de diepste overtuiging hadden gekoesterd, dat zij door hunne openbare predikatie in verschillende oorden des lands in eene dringende behoefte zouden voorzien. Immers, wat het laatstvermelde verschijnsel betreft, hadden bedoelde leeraren de bewustheid gehad, dat er overal naar vereischte door eene krachtige en stichtende prediking voor de zedelijke voeding des volks zorg gedragen werd, men had dan van hunnen ootmoedigen zin mogen verwachten, niet dat zij jaren aanéén van stad tot stad omgezworven, maar zich veeleer eene blijvende plaats gekozen zouden hebben, om daar in beperkter kring hunne talenten op geschikter wijze aan te wenden. Doch hoedanig de toestand der evangelie-verkondiging bij de toenmalige geestelijkheid moge geweest zijn, zeker is het, dat bij de algemeene ontwaking des godsdienstigen levens, waardoor het tijdperk onzer beschouwing zich onderscheidde, de stem der christelijke leerrede zich krachtiger dan ooit te voren in deze

landen verhief en op het zedelijk bestaan des volks een invloed begon te oefenen, die nog heden met dankbaarheid moet herdacht worden.

Gelijk de Broeders des gemeenen levens het voorbeeld gaven eener verstandige en liefderijke zorg voor de opvoeding der jeugd in ons vaderland, zoo waren zij het ook, die de evangelie-prediking op de meest doeltreffende wijze tot het volk rigtten. De stichter der broederschap was de man, die ook in dit werk zijnen geestverwanten voorging en hen in begeerte tot navolging deed ontbranden.

Nadat Geert Groote, — om nog eenmaal het woord van zijnen tijd te gebruiken, — „een vonkske ontvangen en zich neêrgeslagen had," zoodat hij een hooger geestelijk leven begon te zoeken, hield hij zich eenigen tijd op in het karthuiser-klooster Munnikhuizen bij Arnhem. Omringd van vrome vrienden en eene liefelijke natuur, den bewonderaren van het landgoed Klarenbeek nog heden wèl bekend, wijdde hij zich hier aan ascetische oefening, godsdienstige lectuur, overdenking en gebed, totdat hij na eene voorbereiding van drie jaren op aandrang der kloosterbroederen, die van zijne godsvrucht en talenten de hoogste gedachten hadden, van het kloosterleven afstand deed om als volksprediker de wereld in te gaan. Tot diaken gewijd — een rang hem noodig, indien hij volgens kerkelijke bepalingen zou mogen prediken, — en met eene bisschoppelijke goedkeuring voor zijne onderneming begunstigd, werd hij straks een alom gevierd redenaar, die te Deventer, Zwol, Kampen, Utrecht, Leiden, Delft, Gouda, Amsterdam en in vele andere steden en dorpen van het Sticht, Holland en Zeeland zich aanvankelijk in het Latijn, later in het Nederduitsch hooren liet voor geestelijken en leeken, voor geleerden en ongeleerden, voor menschen van alle rangen, standen en leeftijden. Waar hij zich vertoonde en „de bazuin des behouds" klinken liet, gelijk zijn levensbeschrijver het uitdrukte, daar

werd hem zegen geschonken over zijnen arbeid. Het volk, verbaasd over het vreemde verschijnsel van zulk een ernst en, in wereldschen zin, onbeloonden ijver, en hongerig naar eene geestelijke spijs, zooals het tot heden zelden of nooit genoten had, vloeide toe en vulde de kerken, waarin Meester Geert met toestemming der parochiegeestelijken optrad. Men vergat zijne maaltijden, de vreugde en zorgen des dagelijkschen levens en hing aan de lippen van den man, die dikwerf tweemalen op denzelfden dag den predikstoel beklom, om twee en drie uren aanéén leerredenen uit te spreken, welke men niet moede werd te hooren. Het schoonste van dit alles was, dat Grootes woord goede indrukken naliet, die zich ook toen nog bleven openbaren, als de spreker, door den nijd van eenige geestelijken tot zwijgen gebragt, van zijn zwervend leven reeds lang had afgezien. Volgens Thomas à Kempis preekte Meester Geert in den geest van Joannes den Dooper: „hij legde de bijl aan den wortel des booms, opdat allen den Regter leerden vreezen, ophielden te zondigen en vruchten der boete voortbragten in gebeden, aalmoezen en vasten.” Toen geschiedde hem, wat ook Joannes geschiedde: „velen werden geroerd en kwamen tot hem en deden naar zijnen raad, alle ijdelheid der wereld afleggende;” anderen wijdden zich aan eene strenge ascese, meerderen begonnen vergaderingen te vormen en gemeenschappelijk den Heer te dienen [1].

Het voorbeeld van Geert Groote bleef niet zonder navolging. Nog tijdens zijn leven, of althans kort na zijnen dood, zagen onze vaderen een ander prediker door het land reizen, wiens werkzaamheid mede hoogelijk geroemd werd, ofschoon hij later vergeten is en ook niet zoo veelzijdige

1) De trekken, waarmede ik Groote als volksprediker teekende, vindt men alle bij Thomas à Kempis, *Vita Ger. Magn.*, vooral c. 8 en 15. Het overige hiertoe behoorende kan men lezen bij Delprat, a. w. bl. 21, vv. en Ullmann, a. w. T. II. s. 69. ff.

verdiensten had als Groote. Wij bedoelen Wermbold van Buscop [1], ook Wermbold van Utrecht genoemd, omdat hij te Utrecht een groot gedeelte van zijn leven doorbragt als biechtvader van het Caecilia-convent, waarin hij ten jare 1413 stierf en in de kloosterkapel begraven werd. In vroeger jaren kapellaan van den Zeeuwschen edelman Rudolph van Kruiningen (een vriend van Geert Groote, die zeer uitmuntte door liefdadigheid jegens de armen) en geestverwant van Meester Geert, en waarschijnlijk eenmaal persoonlijk met hem bekend, wordt deze Wermbold door Thomas à Kempis en anderen beschreven als „een ijverig beminnaar der H. Schriften en een welsprekend volksprediker, die wegens de uitnemendheid van zijn, aan onthouding gewijd, leven bij allen bemind en zelfs door de hoogsten des lands vereerd werd.” Was hij bij zijne tijdgenooten bewonderd als „een schouwer” met „de gracie van visioenen en gezigten” begaafd, hij had gelukkig hooger verdiensten. Hij was de stichter van het klooster Vredendaal bij Utrecht, dat later onder het kapittel van Windesheim kwam, en zorgde dat geestelijken en monniken, op wie hij invloed oefende, de afschriften van goede theologische boeken vermenigvuldigden. Hij zelf maakte voor „leeken, die begeerig waren Gods Woord te vernemen, Nederduitsche vertalingen van eenige gezegden der heiligen,” waarschijnlijk eene bloemlezing uit de schriften der kerkvaders. Een gedeelte van zijn leven wijdde hij aan verschillende reizen door de provinciën Utrecht, Overijssel en Holland, en zijn ijver in dit moeizame werk was zoo groot, dat hij zich twee ligchamen wenschte, opdat hij zijnen arbeid verdubbelen mogt. Men heette hem „den Apostel van Holland,” omdat hij dáár vooral vruchtbaar ge-

1) Waarschijnlijk wordt Boskoop bedoeld. Thomas à Kempis zegt van hem, dat hij afkomstig was *ex quadam villa prope Goudam. Chron. Montis S. Agnetis* (achter het *Chron. Windes.*) p. 170.

werkt had, en „eene brandende kaars, die door het woord zijner prediking velen deed ontvlammen" voor een beteren wandel, „en door zijn goed voorbeeld en wijzen raad hen tot eene regte leefwijze voerde." Ook hij stichtte, als Groote, „vele devote vergaderingen van beiderlei kunne," en was de vriend en beschermer van alle „innige en hervormde personen." Toen hij kort vóór zijnen dood in een oogenblik van mystieke ecstase, in hooger sfeer opgetrokken, de toen alom bekende en heilig geachte Lidwina van Schiedam meende gezien te hebben, kon hij de begeerte niet wederstaan, om deze bij uitstek devote maagd, na haar in den geest ontmoet te hebben, ook in het ligchaam te leeren kennen. Zoo reisde hij dan naar Schiedam. Straks betrad hij den drempel van Lidwinas armoedig verblijf, en de aanschouwing van haar ligchaamslijden en de ontbering van de noodzakelijkste middelen, waardoor dat lijden eenigermate verzacht kon worden, bewoog hem diep. Na „eenige heilige zamenspraak over God en goddelijke dingen" met de kranke gehouden te hebben, schonk hij haar „dertig vlaamsche grooten" voor den aankoop van eenig lijnwaad. Maar daarbij liet hij het niet blijven. Uit Lidwinas woning haastte hij zich naar de kerk, „een priester door Gods geest aangeblazen," zegt Thomas à Kempis. Weldra was het volk, op het gerucht dat Wermbold prediken zou, zamengevloeid; de vereerde man hield een krachtig sermoen over den pligt der barmhartigheid; hij berispte de Schiedammers scherpelijk „over hunne gierigheid en onmeêdoogendheid, zooals zij verdienden, omdat zij een schepsel Gods, dat in zulk een staat van behoefte en smarten daar nederlag, niet te hulpe kwamen," en zijn woord droeg vrucht, zoodat er van nu af velen waren, die Lidwina „met een mild hart" voorzagen van het noodige [1].

1) De bronnen, waaruit ik voor de schets van Wermbolds geschiedenis putte, zijn, behalve de reeds aangeh. plaats van het *Chron. montis S. Agn.*, het *Chron. Windes.* p. 177, 330, 461, Dumbars *Analecta*, T. I. p.

Het lag in den aard der zaak, dat het aantal van zulke reizende predikers zich niet zeer vermenigvuldigen kon, en weldra begon ook de behoefte aan dusdanige leeraren voor het volk althans eenigermate af te nemen. Met de Fraterhuizen immers werd ook de geest van Geert Groote en zijne liefde voor de evangelie-verkondiging overal door den lande voortgeplant. Waar de Broederen zich vestigden, werd doorgaans ijverig gepreekt. Hunne collatiën genoten allerwegen ook bij het volk de wenschelijkste ontvangst, en waar geene Fraterhuizen gevestigd waren, vond men toch niet zelden, bij andere devote vergaderingen en onder de geestelijken, mannen die het hun gegeven voorbeeld volgden. Nog tijdens het leven van Florens Radewijns — hij stierf in het jaar 1400 — mogt ons vaderland zich verblijden in een aanzienlijk getal van gevestigde predikers, die door hunne edelste tijdgenooten om hunne gaven en de vrucht van hun werk ten hoogste geroemd werden. Amersfoort bezat Willem Hendriks, die dáár een Fraterhuis had gesticht [1]. Zwol Hendrik Goude, die evenzeer de heilige armoede beminde, als hij door welsprekendheid uitmuntte [2], en nevens hem Gerard van Kalkar, Rector van het Fraterhuis en een krachtig inscherper van alle christelijke deugden. „In de Hollandsche streken werkten eenige priesters, die geleerd waren in de wet des Heeren en uitmuntten door hun leven en hunne prediking, voormalige vrienden van Geert Groote en nu van Florens, die alle aan hunne eigene plaatsen den Heere groote vrucht droegen in de bekeering van menschen en de opbou-

---

29—31, 69, Brugmans *Vita Lidw.* (in de *Acta Sanctor. Apr.* T. II) p. 278, s., en hetzelfde *Vita Lidw.* naar de bewerking van Thomas à Kempis, c. 12, in de *Opera omn.* van Thomas, T. III. p. 165, 166. Nog kan men over hem nazien het Tijdschrift van Dr. P. J. van der Meulen, D. IV. bl. 76.

1) Vgl. Dumbars *Anal.* T. I. p. 29 en Buddingh, *Gesch. van opvoed. en onderw.* IIe St. 1e ged. bl. 120.

2) Vgl. Dumbars *Anal.* T. I. p. 14, 28, 29.

wing van devote vergaderingen." Te Haarlem arbeidde Hugo, de Goudsmit genaamd, „met zijne priesteren." Hij timmerde aldaar in 1400 een klooster buiten de stadsmuren, dat later onder het kapittel van Windesheim kwam [1]. Te Amsterdam onderscheidde zich Gijsbert Dou, die vroeger de biechtvader was van Geert Groote en daarna, van 1400 tot 1411, pater van het begijnhof der genoemde stad [2], en te Medemblik eindelijk zekere Paulus, „een goed man, die zich volkomen aan God had gewijd." Al de laatstgenoemde mannen gezamenlijk, waarbij wij nog anderen zouden kunnen voegen, worden door Thomas à Kempis geroemd als degenen, door wie in Holland „de devotie beginsel en voorspoedigen voortgang had" [3].

II.

Inhoud en strekking der prediking. Vertaalde kanselarbeid. De sermoenen van Bernardus en Jordanus.

Van den inhoud en strekking der prediking van de boven vermelde leeraren is ons niets bekend. Teregt heeft men evenwel gezegd, dat zij, door Thomas à Kempis voor vrienden van Groote en Florens Radewijns verklaard, waarschijnlijk ook in denzelfden geest predikten [4]. Volkomen zeker is dit echter van anderen.

Johannes van den Gronde, een priester, die op aansporing van Groote uit Amsterdam naar Deventer kwam, preekte dikwerf in de Deventersche kerk. Hij muntte uit door zijne

1) Zie Dumbar, l. l. p. 32 en *Oudh. van Kennemerl.* bl. 305. vv.

2) Vgl. *Oudh. van Amstelland*, bl. 195, Dumbar, *Anal.* T. I. p. 4, 32.

3) *Vita Florent.* c. 27. Vgl. Dumbar, l. l. p. 32, 33.

4) Vgl. Ullmann, a. w. T. II. s. 106.

schoone stem en den hoogen ernst zijner redenen en niet minder door de zeldzame lengte van zijne sermoenen. Toen hij eenmaal naar Zwol was gegaan, opdat hij daar in den vastentijd het lijden van Christus voor het volk predikte, hield hij zijne hoorders meer dan zes uren aanéén in de kerk, zonder dat de naam en de toeloop, welken de prediker genoot, daardoor schaden leden [1]. Groote lof werd ook toegebragt aan de welsprekendheid van een anderen Deventerschen Broeder, Gerard van Zutphen, den Boekenwaarder (Bibliothecaris) van Heer-Florenshuis, en ook hij vond voor zijne collatiën leergierige hoorders [2]. Beroemder echter dan al de reeds vermelden werden Thomas à Kempis en Joannes Brinckerinck, en wat deze mannen als kanselredenaars waren, kan nog heden blijken uit hunne overgebleven sermoenen en collatiën. Deze stukken waren wel is waar uitsluitend voor de kloosterlingen van den St. Agnietenberg en de nonnen van Diepenveen of de vrouwen van het Deventersche Zusterhuis bestemd, zoodat zij ons geen volledig denkbeeld kunnen geven van de natuur der leerrede, gelijk zij door deze predikers tot het volk werd gerigt; maar toch leeren zij ons den algemeenen geest en inhoud kennen, welke zonder twijfel ook in hun overig preekwerk wedergevonden werd.

Met het oog op de Latijnsche sermoenen van Thomas, de vijf Nederduitsche collatiën, welke van Brinckerinck overbleven [3],

---

1) Thomac à Kemp. *Vita. J. Gronde*, c. 2, p. 82.

2) Thomae à Kemp. *Vita. Ger. Sutph.* p. 107.

3) Brinckerincks collatiën werden, na eeuwen verloren geweest te zijn, vóór eenige jaren, te gelijk met vele andere hoogst merkwaardige handschriften, te Weesp teruggevonden door den Heer F. H. G. van Iterson, thans Predikant te Leiden, door wiens edelmoedigheid ook deze letterkundige schat aan de Koninklijke Bibl. te 's Hage werd toegebragt. Proeven uit deze collatiën kan men lezen in [van Vlotens] *Verz. van prozast.*, bl. 192, vv. In afschrift reeds in mijn bezit, zullen zij in haar geheel eene plaats vinden in mijne voorgenomen monographie over Brinckerinck.

en menigvuldige berigten, die aangaande de devote predikers van dien tijd tot ons kwamen, meenen wij van den kanselarbeid, welke onzen vaderen reeds toen aangeboden werd, eene vrij gunstige gedachte te mogen koesteren. Zeker heeft de kerkelijke dogmatiek in de toenmalige preek wel zelden een middel tot zuivering gevonden; maar slechts voor zoo verre aangewend als zij in verband stond met de praktijk des levens, en niet naar de wijze der scholastieken tot dorre en nuttelooze spitsvindigheden misbruikt, kon zij, bij al hare afwijking van de eenvoudigheid der evangelische waarheid, ongetwijfeld nog veel nut doen. Naarmate echter de leer der godsdienstige begrippen in de sermoenen meer op den achtergrond gehouden werd, naar die mate namen de leeringen aangaande de christelijke zelfverloochening, de dooding der booze begeerten, de vereeniging der ziel met God en den hemelschen Bruidegom, de hulpmiddelen der heiligmaking, sacramenten, vasten en gebed en de onderscheidende deugden van den christen, barmhartigheid, vergevensgezindheid enz. eene des te ruimere plaats in. Bij de liefde voor den Verlosser, welke de harten der beste predikers dier dagen evenzeer vervulde als die der goede evangelie-verkondigers van alle andere tijden, en de toen zoo algemeen erkende grondwaarheid, dat de wezenlijke godsdienst des christendoms in de navolging van Christus bestaat, is ook de getuigenis aangaande den Zone Gods, zijne geschiedenis en verlossingswerk zeker niet vergeten geweest. Was de toon der onderwijzing, dien Thomas en Brinckerinck en anderen van hunnen tijd binnen de wanden des kloosters aansloegen, gewoonlijk kalm en rustig, beschouwend, opwekkend en niet zelden geestig, de mannen, die als boetepredikers het land doortrokken, of in kerken en kloosterkapellen, wanneer ook het volk in de laatstgenoemde toegang had [1], voor gemengde vergaderingen optra-

1) In de kloosterkerken der Minderbroeders was dit zeker het geval.

den, wisten ongetwijfeld ook anders te spreken, dreigend als Geert Groote en berispend als Wermbold, naarmate der menschen en der tijden toestand het vorderde. Voor het overige moeten wij er ons van overtuigd houden, dat de volkspreek dier dagen ook hare schaduwzijde zal gehad hebben in het gebrek aan gezonde schriftverklaring, den devoten leeraren allerwegen eigen, in de mystiek-allegorische uitlegging, welke men zoo zeer minde en zoo kwistig en onbezonnen aanwendde, in gemis van goeden smaak en in alle andere onvolkomenheden, welke wij straks nader leeren kennen, als wij Brugman als kerkelijk redenaar beschouwen.

Verblijden wij ons, dat de evangelie-verkondiging aldus, sinds den uitgang der veertiende en den ingang der vijftiende eeuw, in het midden onzer vaderen in betrekkelijken zin begon te bloeijen, terwijl velen, voor hun tijd uitmuntenden, hunne krachten wijdden aan hare dienst, wij mogen niet nalaten op te merken, dat onze voorouderen daarenboven van de voorgeslachten in den vreemde een aanzienlijken schat van kanselredenen hadden geërfd, die, in het Nederduitsch overgebragt en in handschriften verbreid, allerwegen, zoo al niet in de gemeenten, dan toch in kloosters en vergaderingen gebruikt werden. Men bezat niet slechts vele vertaalde stukken en enkele homiliën, maar gansche bundels sermoenen van Augustinus, Chrysostomus, Gregorius den Groote, Beda en anderen [1]. Met eenig breed onderzoek naar deze verschillende voortbrengselen van, op vaderlandschen bodem overgebragten, kanselarbeid en het gebruik daarvan gemaakt, kun-

1) Over vertaalde homiliën van deze kerkvaders, zooals zij in handschriften en drukwerken gedurends de 15e eeuw in het licht kwamen, zie men Visscher, *Bekn. Gesch. der ned. Letterk.* D. I. bl. 131, den *Catal.* der bibl. van de Maatsch. van Letterk. te Leiden, D. I. bl. 27, 28 en eld., en den *Catal.* der stadsbibliotheek te Deventer, bl. 243, en eld. Vertaalde fragmenten van sermoenen der kerkvaders vindt men bij honderden in allerwegen bewaarde handschriften van genoemde eeuw.

nen wij ons thans niet bezighouden. Slechts mogen wij een enkel woord spreken over twee uitheemsche predikers, aan wier leerredenen bij onze landgenooten eene bijzondere onderscheiding te beurt viel, en wier werk invloed moet gehad hebben op de vorming van vele onzer toenmalige volksleeraren. Wij bedoelen Bernardus van Clairvaux en Jordanus van Quedlinburg.

Bij de beschouwing van Bernardus' homiletische voortbrengselen behoeven wij niet lang stil te staan, daar èn 's mans geest èn de eigenaardigheden van al zijne werken genoegzaam bekend zijn. Uitdrukking van een diep gemoed, dat onder den invloed van het christendom krachtig ontwikkeld was, vol praktisch-mystieken zin, warm en geestrijk gesteld, dikwerf verheven maar ook niet zelden gezocht en smakeloos, waren zijne sermoenen, als de overige schriften van dezen vruchtbaren geest, bij onze voorvaderen zeer bemind. Door wien en wanneer zij overgezet zijn, is ons niet bekend. Zeker is het intusschen, dat zij reeds in het midden der vijftiende eeuw in eene bruikbare vertaling afgeschreven en gelezen werden. De vertaler of vertalers maakten eene keus uit de vele sermoenen, die op Bernardus' naam gingen, zonder daarbij te onderzoeken of alle werkelijk hunnen oorsprong aan hem te danken hadden; want met zulke vragen liet men zich in dat oncritische tijdvak niet in. Zij stelden ze in de orde, welke het kerkejaar vereischte, naar de feest- en zondagen, waarop zij gebruikt konden worden, en verdeelden den ganschen bundel, volgens toenmalige gewoonte, in twee deelen, *het zomer-* en *het winterstuk.*

Het zomerstuk ving aan met de sermoenen voor het paaschfeest, het winterstuk met die voor St. Andries-avond en de zondagen van den advent. Wanneer wij, op dezen vorm van indeeling ziende, ons herinneren wat wij reeds vroeger opmerkten, dat zelfs beroemde predikers somtijds een of ander van Bernardus' Latijnsche sermoenen voor aanzienlijke

vergaderingen hielden zonder daarom gelaakt te worden, dan schijnt het ons hoogst waarschijnlijk toe, dat deze vertaalde preeken in kloosterkapellen en parochiekerken bij gebrek aan sprekers, die eigen werk konden leveren, voor de openbare voordragt aangewend zullen zijn [1].

Nevens de sermoenen van Bernard genoten die van Jordanus van Quedlinburg, naar zijn vaderland ook de Saxer genoemd, de eer van in het Nederduitsch overgezet en door onze voorouderen gebruikt te worden. Aangaande den persoon van dezen Jordanus en zijn leven is weinig bekend. Hij was een Augustijner-monnik en woonde in de laatste helft der veertiende eeuw in een klooster te Maagdenburg, waar hij den post van Lector bekleedde en schreef en preekte,

1) Zie wat wij boven, bl. 39, en in de aanteekening aldaar schreven. Handschriften van de vertaalde sermoenen van Bernardus (in 1485 werden zij gedrukt en, met houtsneden versierd, door Peter van Os te Zwol uitgegeven), komen voor in de bibl. van het Arsenaal te Parijs (zie Visscher, a. w. bl. 31), in de bibl. der Maatsch. van Letterk. te Leiden (zie *Catal.* D. I, bl. 28), in de stadsbibl. te Deventer (zie *Catal.* bl. 239) en die van de Remonstrantsch-Geref. kerk te Amsterdam. Het H. S. uit laatstgemelde boekerij ligt thans voor mij. Het bestaat uit twee stevige deelen in 4°, waarvan de papieren bladen aan beide zijden in twee kolommen beschreven en in bruin-lederen band met sloten zijn gebonden. Op een der schutbladen vindt men deze aanteekening: »Dit boeck hoert den susteren Sinte Marien Magdalenen, die men noemt die bekeerde susteren, tamsterdam bij die mynrebroders." Het eerste deel vangt aan met deze woorden: »Hier beghynnen Sinte Bernaerdus sermonen van die somer. Opten paesschen dach sermoen *Vicit leo de tribu Juda.*" De laatste woorden van het laatste blad van dit zelfde deel zijn: »dit boec wert geeynt int jaer ons Heren 1463 na midwynter. Bidt voer den scriver om Gods willen." De aanvang van het tweede deel is: »Sinte Bernaerdus sermoen des heilighen abts van Clarendael des voerscreven honichvloeyenden leerres ende vaders. Ende hier beghint dat wynterstuc. Op Sinte Andrias-avont des heiligen apostels sermoen." Het eerste deel bevat een-en-dertig, het tweede drie-en-vijftig sermoenen, die, gelijk de oorspronkelijke Latijnsche, in uitgebreidheid zeer van elkander verschillen.

totdat hij in 1380 stierf. Zijne sermoenen zijn van eene gansch andere natuur dan die van Bernardus. Vele gelijken een geraamte, waaraan vleesch en bloed, kracht en leven ontbreken. De schrijver maakt jagt op ontelbare aanhalingen uit de schriften der ouden, der kerkvaders, der scholastieken en mystieken, Aristoteles, Augustinus, Gregorius, Hugo van St. Victor, enz. Hij schijnt nooit gesproken te hebben tenzij hij eerst zijne gedachten had gemeten en geteld. Vandaar deelen en onderdeelen, bepalingen en onderscheidingen zonder einde, die zelfs de lezing dezer stukken uiterst vermoeijend maken. Wij zouden ons moeten verwonderen, dat zij bij onze devote voorvaderen ooit burgerregt konden verkrijgen, zoo wij ons niet herinnerden dat niet alle devoten tevens mystieken waren, zoodat er ook onder hen werden gevonden, die, meer verstands- dan gevoelsmenschen, vrienden konden wezen van sobere en zelfs nuchtere beschouwingen in streng scholastieken vorm. Ook de vertalingen van Jordanus' preken werden in de vijftiende eeuw in handschriften verspreid en, geschikt naar de orde welke het kerkejaar voorschrijft, waarschijnlijk als die van Bernardus tot openlijke voorlezing aangewend [1]. Werd door het gebruik

1) Over Jordanus en de Latijnsche uitgaven zijner sermoenen en andere schriften zie men de Append. van Wharton op Caves *Hist. Lit.* (Bas. 1744), p. 74, s. en Fabricii *Bibl. med. et inf. Lat.* T. IV. p. 517—519. De handschriften zijner in het Nederduitsch vertolkte preken, welke ik thans voor mij heb, zijn de volgende: een H. S. in 4° op papier, groot 144 bladen in twee kolommen aan beide zijden beschreven met een letter van het midden der 15e eeuw. De aanvang op de eerste bladzijde is: »Hier beghint dat derde somerstuc der sermonen Joerdanis. Opten XV sonnendach na pinxteren dat eerste sermoen." Op de laatste bladzijde staat: »dit boec hoert tamersfort tot St. Barbarencloester ende heeft ghegheven Stine van Kelre tot enen testament. Bid voer haer." Het incomplete werk bevat drie-en-dertig sermoenen. Een diergelijk H. S. in 4° op papier bevat 224 bladen, aan beide zijden in twee kolommen beschreven met verschillende handen en letter van de laatste helft der 15e eeuw. De aanvang op de eerste bladzijde luidt: »Op-

van Bernardus' kanselwerk, althans door het voorbeeld van vele zijner sermoenen, de smaak voor den vrijeren preekvorm van sommige devoten bij onze vaderen bevorderd, dat van Jordanus' leerredenen kan dienstbaar geweest zijn aan de verbreiding van eene strengere methode, die ongetwijfeld ook hier te lande beoefend en, gelijk wij zien zullen, door Brugman in zekere mate gevolgd werd.

III.

Brugman als reizend prediker. De praktische bedoelingen en ernstige zin zijner sermoenen.

Van alle reizende predikers, die ooit in ons vaderland omzwierven, is Brugman zeker de beroemdste geweest, en ook in ijver waarschijnlijk nooit overtroffen. Berigten aangaande zijne veelvuldige togten en de verschillende oorden, welke

---

ten weerdigen heilighen paesdach Meyster Jordanus sijn yerste sermoen." Op de laatste bladzijde leest men: »Dit boeck hoert toe den susteren van St. Elisabeth bynnen Heussen." Ook dit werk is incompleet en houdt slechts drie-en-veertig sermoenen in. Beide manuscripten behooren aan de Koninklijke biblioth. te 's Hage. Een derde H. S. op papier, groot 150 bladen in 8°, aan beide zijden in twee kolommen beschreven met een letter uit het laatst der 15e eeuw, thans het eigendom van den Hoogl. A. des Amorie van der Hoeven te Amsterdam, houdt veertig sermoenen in. Het eerste is voor den paaschdag en begint: »*Maria Magdalena et Maria Jacobi et Salome emerunt aromatica, ut venientes ungerent*". Aan het einde staat: »Dit boec hoert totten Regulierissen te Rijswijck in Nazareth bij 's Gravenhage." In een H. S. in mijn bezit, dat in den aanvang der 16e eeuw geschreven werd, staan een paar sermoenen en eenige fragmenten van sermoenen van Jordanus. Ook zijne *Meditationes de vita et passione J. Christi* zijn vertaald, en tegen het einde der 15e eeuw meermalen hier te lande en in België gedrukt. Zie Visscher, a. w. bl. 131.

hij bezocht, zijn slechts door toevallige omstandigheden bewaard gebleven, daar niemand noch tijdens zijn leven noch na zijnen dood, voor zoo verre wij weten, eenige zorg heeft aangewend om ze te verzamelen en tot de nakomelingschap over te brengen. Die berigten, grootendeels aanteekeningen in stedelijke rekenboeken en diergelijke schriften, zijn dan ook in betrekkelijken zin slechts weinige in getal. Maar hoe weinige zij ook zijn, geven zij ons een afdoend bewijs, dat Brugman, tijdens zijn twintigjarig verblijf in de Nederlanden, na zijne komst uit St. Omèr, zijne krachten niet gespaard en geene moeiten ontzien heeft om, waar hij kon, voor zijn doel te arbeiden. Omstreeks het jaar 1452 reeds een vermaard prediker onder onze vaderen, zwierf hij door de provincie Groningen om, terwijl de hoofdstad van dit gewest waarschijnlijk de plaats was, welke hij als het middelpunt zijner werkzaamheid beschouwde. Twee jaren later doorreisde hij Friesland. Op dezen togt schijnt Bolsward, waar hij, gelijk wij later zien zullen, een ongemeenen invloed verkreeg, zich geruimen tijd in zijne tegenwoordigheid verblijd te hebben. In 1455 treffen wij hem te Kampen aan, te Deventer, Arnhem en Nijmegen. In 1458 was hij in Zuid-holland werkzaam, bij welke gelegenheid hij herhaaldelijk te 's Gravenhage preekte, gelijk hij in hetzelfde jaar ook te Zutphen vele malen optrad. Het volgende jaar was hij wederom in Gelderland, en hoorde men hem nogmaals en dikwerf te Arnhem. In 1560 preekte hij andermaal te Zutphen en ook in de stad Gelre, niet ver van de grenzen van het oude hertogdom Kleef. In 1462 vonden wij hem reeds te Amsterdam. Terzelfder tijde, gissen wij, bezocht hij ook Haarlem. Zeker is het althans, dat de bewoners dezer stad zijne talenten voor den kansel door eigen ervaring leerden kennen. In 1463 verkeerde hij nogmaals in Friesland, bepaaldelijk in Gaasterland, en in 1464 te Kuilenburg in Gelderland. Of hij na dien tijd als prediker

nog nieuwe togten ondernomen heeft, weten wij niet. Van het jaar 1469 of 1470 echter schijnt hij zich voornamelijk in zijn convent te Nijmegen te hebben opgehouden, dewijl ouderdom en krankheid hem voor zijne vroegere leefwijze ongeschikt maakten. Wanneer wij nu aannemen, wat wij buiten twijfel mogen, dat hij nog in vele andere steden, en welligt ook in dorpen, is opgetreden, zonder dat desaangaande aanteekening is gehouden of ter onzer kennisse gekomen, en wij gedenken daarbij de menigvuldige bezwaren, welke in de vijftiende eeuw noodzakelijk verbonden waren aan een reizend leven, langs kwalijk toegemaakte wegen met gebrekkige vervoermiddelen en door een land, dat onophoudelijk door oorlog en burgertwist geteisterd en niet zelden door stroopende benden en roovers onveilig gemaakt werd, — hoe kunnen wij dan nalaten den ijver van dezen predikenden monnik te bewonderen?

Zoo groot als Brugmans vlijt was, zoo ernstig waren ook zijne bedoelingen. Ofschoon ons van de voortbrengselen zijner welsprekendheid, gelijk wij straks zien zullen, slechts zeer weinig bewaard werd, weten wij echter uit verschillende bescheiden, wat zijne prediking beoogde: geene verbreiding van dogmatische kennis, geene zuivering van kerkelijke leerbegrippen, — want hoe noodig deze ook waren, van de behoefte daaraan was hij evenmin als Thomas à Kempis en de meesten zijner geestverwanten, gelijk wij reeds opmerkten, overtuigd, — maar verheffing van den zedelijken toestand zijner medemenschen, wering van het bederf, dat onder allerlei gedaanten en door alle standen en rangen van kerk en maatschappij verwoesting aanbragt. Een geloovig Katholiek, kon hij natuurlijk van de dogmatische stellingen zijner kerk wel niet zwijgen; maar hoe eenvoudig hij in zijne populaire mededeelingen desaangaande op den predikstoel onderwees, kunnen wij opmaken uit de inleiding,

welke hij voor zijn Leven van Jezus plaatste [1]. Ook hij heeft zonder twijfel op de wijze der predikers onder de Broederen des gemeenen levens slechts in zoo verre gebruik gemaakt van het leerbegrip, als het in onmiddellijk verband stond met het werkdadige christendom, en zich onthouden van alle onvruchtbare vraagstukken der scholastieke godgeleerdheid. Aangaande deze zijne bepaald praktische bedoelingen werd dan ook alleen getuigenis afgelegd door zoo vele vroegere schrijvers, als Brugman òf door de overlevering òf door de lezing van zijne nu verloren sermoenen beter dan anderen gekend hebben. Ubbo Emmius zegt van hem, met het oog op zijn verblijf in Groningen: „Brugman was een mensch van streng en onberispelijk leven, bezield met een brandenden ijver tot het onderwijzen des volks. Toen hij de hoogst bedorven zeden van alle standen zag, de wellust en onmatigheid der geestelijken, de onregtvaardigheid der overheden, de gierigheid der monniken en hunnen bemoeizieken aard, heeft hij, als door de Godheid aangeblazen, allen [met zijne tong] kastijdende, Gods toorn en toekomende straffen, buiten- en inlandsche oorlogen en onvermijdelijke rampen aangekondigd, en zoo naauwkeurig voorzegd wat ongeveer vijftig jaren daarna geschied is, dat hij door de nakomelingen voor een profeet is gehouden" [2]. Deze getuigenis werd door Schotanus herhaald en overgenomen door Pontanus en Slichtenhorst, waar zij Brugmans prediking in Gelderland vermeldden [3]. Idsinga, die in het midden der voorgaande eeuw nog ettelijke sermoenen van Brugman in handschrift gelezen heeft — sermoenen, die naar zijn gevoelen waarschijnlijk te Groningen gehouden werden —

---

1) De lezer zal in het 2e Deel van dit werk met deze inleiding kennis kunnen maken.

2) *Rer. Fris. Hist.* L. XXIV. p. 374.

3) Schotanus, *Friesche Hist.* B. X. bl. 321, Pontanus, *Hist. Gelr.* p. 523, Slichtenhorst, *Geld. Gesch.*, bl. 254.

zegt, dat zij alle bepaaldelijk ééne hoofdstrekking hadden, bevordering van „de betrachting eener algemeene liefde onder de menschen" en aanbeveling van „weldadigheid jegens behoeftigen [1]."

Zoo was Brugmans prediking dan in de hoofdzaak eene prediking van bekeering, van de noodzakelijkheid eener hervorming en heiliging des levens, en wanneer wij ons herinneren, wat wij reeds op verschillende plaatsen van ons geschrift aangaande den zedelijken toestand onzer landgenooten in zijne dagen mededeelden, dan kunnen wij er ons geenszins over verwonderen. Onkunde en traagheid, simonie, concubinaat en ontucht, de vlekken der geestelijken in de gansche toenmalige kerk, heerschten ook hier, naar de getuigenis van Dionysius den Karthuiser en velen met hem, bij priesters en monniken op eene vreeselijke wijze. Waar „de zonde zóó uitging van de oudsten en voorstanders des volks," daar moesten de ongeregtigheden bij de menigte zich wel vermenigvuldigen. Zoo wij dan ook een tafereel wilden ophangen van de onregtvaardigheid en verdrukkingen van de zijde der overheden en van de ruwheid en den oproerigen zin der ondanen, van de heerschende weelde onder de hoogere klassen en de verwaarloozing der mindere, van het bijgeloof en het praktisch ongeloof, in één woord van de heerschappij van den geest des heidendoms in eene maatschappij van menschen, die zich christenen noemden, maar veeleer, gelijk dezelfde Dionysius het uitdrukte, „antichristen" moesten heeten, het zoude ons aan overvloedige stoffe daartoe geenszins ontbreken. Doch wij zullen niet herhalen, wat èn door ons zelven èn door velen vóór ons desaangaande reeds werd beschreven. Slechts willen wij eenige oogenblikken onze aan-

---

1) *Staatsrecht der vereenigde Nederl.* D. II. bl. 387. Mijne schriftelijke nasporingen te Groningen en elders naar het H. S., dat Idsinga gebruikte, zijn vruchteloos geweest. Men moet, helaas! vreezen, dat het verloren is gegaan.

dacht wijden aan drie hoofdgebreken van Brugmans tijdgenooten, waarvan wij weten dat zij door den prediker krachtig en geenszins vruchteloos bestreden werden, hartstogtelijke liefde voor het spel, ontwijding der feest- en zondagen, en wraakzucht bij den eeuwigdurenden strijd der partijschappen zijner dagen.

IV.

Brugmans prediking tegen de hoofdzonden zijner eeuw: speelzucht, ontwijding der heilige tijden en wraakgierigheid. Zijne eere en invloed bij de stedelijke besturen.

De kansspelen, die door de oude Germanen, lang vóór de invoering des christendoms in hun midden, bij uitstek bemind waren, schijnen door al de middeleeuwen heen in de Nederlanden maar al te veel belangstelling te hebben genoten. Reeds in het jaar 1287 moest een Bisschop van Luik, bij het stellen van eenige synodale bepalingen, ook aan de geestelijken van zijn bisdom het dobbelspel verbieden [1]. Maken wij hieruit op, dat, waar de geestelijkheid zich aan speelzucht verslaafd betoonde, hetzelfde gebrek bij de leeken althans niet geringer zal geweest zijn, voor de veertiende en volgende eeuw hebben wij meniguldige bewijzen, dat dit kwaad geenszins verminderde, maar zelfs zoodanig de overhand nam, dat het op het huiselijk en zedelijk leven onzer vaderen een uiterst verderfelijken invloed oefende. In vele steden van ons land — misschien wel in de meeste — had men, sinds den aanvang der veertiende eeuw, openbare huizen, dobbelscholen genaamd, die, niet zelden door de overheden of gemeentebesturen opgerigt, aan privaatpersonen ge-

1) Hoffman von Fallersl., *Horae Belg.* T. VI. p. 171.

geven of wel doorgaans verpacht werden, naar de wijze der speelbanken van onze tijden aan enkele Duitsche badplaatsen en elders. Hier kwamen de ingezetenen van alle standen zamen om hunne drift bot te vieren, en zoo druk werden deze verblijven bezocht en zoo grof schijnt men er gespeeld te hebben, dat alleen de winsten, welke aan de houders of pachters der dobbelscholen toekwamen, hoogst aanzienlijk moeten geweest zijn, zooals men besluiten mag uit de groote belangstelling, welke vorsten en magistraatspersonen voor de finantiële zijde dezer inrigtingen betoonden. Tegen het midden van genoemde eeuw en later begonnen de gemeentebesturen, zoowel in België als in ons vaderland, het oog voor het ingekankerde kwaad te openen. Van nu af vaardigde men wetten uit tegen het dobbelspel en diergelijke kansspelen, en werden gedurig straffen opgelegd aan zoovelen als zich aan overtreding schuldig maakten; maar de algemeene hartstogt liet zich niet beteugelen [1]. Ook gedurende de vijftiende eeuw woedde deze zonde in hooge mate voort, en wederom gaven de geestelijken maar al te dikwerf het voorbeeld, zoodat Dionysius Carthusianus, waar hij zijne broederen in de kerkedienst van grovere verkeerdheden afmaande, ook den dobbelsteen noemde [2]. Tegelijkertijd ongeveer waren er anderen, die met hem hiertegen de stem verhieven, en als zij de uitvinding van het dobbelspel aan den duivel toeschreven en

1) Meerdere bijzonderheden aangaande de speelwoede onzer voorvaderen vindt men bij Hoffmann von Fallersl., t. a. p. Vgl. Willems, *Belg. Museum*, D. I. bl. 251. Het door Hoffmann en Willems bijéééngebragte zou zeer vermeerderd kunnen worden, vooral uit de Aanteekeningen uit het Utrechtsche »Buurtspræck-boeck" in het *Archief* van Dodt, D. V. bl. 55—119. Wat aldaar geschreven staat over het dobbelen, valsch spelen enz. en de straffen den overtrederen der bepalingen daartegen opgelegd, zoude eenige bladzijden kunnen vullen. Het kwaad schijnt in de bisschopsstad inderdaad eene ongemeene hoogte bereikt te hebben, of — de magistraat aldaar is waakzamer geweest dan men elders was.

2) Zie het boven vermelde geschrift *De vita christ.* p. 116.

de vreeselijke uitwerkselen der speelzucht met de levendigste kleuren afmaalden, schilderden zij, — wij kunnen er ons van verzekerd houden — wat zij in het leven der hen omringenden met eigen oogen maar al te dikwerf aanschouwden: mannen en vrouwen, die door het spel ziel en ligchaam verdierven en tot schande kwamen; meisjes, die uit armoede, na alles verloren te hebben, zich veil gaven in bordeelen en op publieke plaatsen; jongelingen, die onder de krakeelen van het speelhuis verslagen werden; rijke heeren, die, om hunnen lust te voldoen, ten laatste huis en hof en voorvaderlijke bezittingen verkochten en tot den bedelstaf vervielen [1].

Dat Brugman, gelijk Bernardinus, de stichter zijner orde, en Dionysius, zijn vriend, bij de zonde der spelers geen onverschillig toeschouwer bleef, kunnen wij gereedelijk vermoeden uit alles, wat wij aangaande hem en zijne liefde voor de belangen zijner medemenschen weten. Werkelijk bestaan er dan ook heden nog bewijzen, dat hij door zijne prediking de dobbelzucht ten krachtigste bestreed, en eenmaal althans met den gunstigsten uitslag. Toen hij zich in 1460 in de stad Gelre ophield en ook daar meermalen den kansel beklom, maakte hij zijne hoorders met nadruk opmerkzaam op het kwaad, dat ook hier, naar het schijnt, maar al te zeer heerschte. Zijne „goede onderwijzinge" werd aangehoord door Heer Johan van Arendaal, te dier tijd Drost van Gelre, en de Burgemeesteren, Schepenen en Raad der stad, en de indruk van Brugmans woord was zoo sterk, dat genoemde overheden zich onmiddellijk vereenigden om alles, wat in hun vermogen was, aan te wenden tot wering van de verderfelijke kwaal hunner medeburgers. Blijkens eene aanteekening in een oud copijboek, op het raadhuis te Gelre nog voorhanden, werd

---

1) Zie het geestige stuk, getiteld *Oorsprong van den dobbelsteen*, in [van Vlotens] *Verz. van prozast.* bl. 216—218.

op hun last straks in de kerk en elders afgekondigd, dat niemand, wie hij ook wezen mogt, voortaan binnen Gelre meer dobbelen mogt, hetzij bij nacht of bij dag, in eigen huizen of in herbergen; die het deed of gedoogde, zoude eene boete van vijf marken betalen, zoo dikwerf hij schuldig werd bevonden, en indien iemand bij avond den waard of waardin eener herberg met woorden of daden durfde dwingen kaarslicht voor de speeltafel te ontsteken, „dat zou geweld gerekend en [als zoodanig] gerigt worden[1]." Gelijk Brugman te Gelre tegen het dobbelspel ijverde, schijnt hij het reeds vroeger, in 1455, te Bolsward gedaan te hebben. In het stedeboek althans, dat in genoemd jaar aldaar, gelijk wij later zien zullen, op raad en onder medewerking van den gevierden prediker opgesteld en ingevoerd werd, komt een artikel voor „van dobbelen en van andere boeverij," waarin alle „avontuurlijke" spelen „om geld of goed" op eene straffe van twee ponden verboden worden[2].

Tot het meest heerschende kwaad in de middeleeuwen behoorde ook de ontwijding der heilige tijden van de kerk. Terwijl van de zijde der Pausen en Bisschoppen het getal der feestdagen onophoudelijk werd vermenigvuldigd, en de priesterschaar de ongehoordste maatregelen nam, om door zinnelijke en schitterende ceremoniën, optogten, dramatische voorstellingen enz. de liefde der menigte voor die feestdagen te wekken en te onderhouden, nam de belangstelling onder den invloed van velerlei oorzaken, vooral ten gevolge van de veelheid der heilige tijden en de oneerbiedige wijze, waarop de geestelijken zelve de kerkdagen schonden, meer en meer af. Klaagde men reeds in het jaar 816, onder de regering van Lodewijk den Vrome, dat de kerken in het Frankische

1) Zie Mr. J. A. Nijhoffs *Bijdragen voor de vaderl. Gesch.* D. VII. bl. 330, waar vermelde aanteekening woordelijk is afgedrukt.

2) Zie toe Schwartzenberg, *Groot plakkaat- en charter-boek van Friesland,* D. I. bl. 561.

gebied op zon- en heilige dagen verlaten stonden, terwijl grooten en rijken den drempel der tempels allerwegen schuwden en het bijwonen der openbare eeredienst aan de armen overlieten, in later eeuwen was het geenszins beter gesteld. De groote menigte bleef in haren verwaarloosden toestand wat zij was, en waar een beter zin voor godsdienst en waarheid ontwaakte, ontstond afkeer van de kerk met hare onkundige priesters, en, onvoldaan met de zinnelijke natuur der eeredienst, zocht men elders en door andere middelen in zijne geestelijke behoeften te voorzien. Een merkwaardig voorbeeld van dit verschijnsel openbaarde zich op het slot der twaalfde eeuw in de dioecese van Bertrand, Bisschop van Metz. Deze schreef in 1199 aan Paus Innocentius III, dat vele leeken zijner kerk, zelfs vrouwen, de Evangeliën en Paulinische brieven in de landtaal lieten overbrengen, om deze vertalingen in bijzondere vergaderingen te lezen, terwijl zij hunne pastoren verachtten en zich aan de openbare godsdienstoefeningen geheel onttrokken [1]. Doch bij duizenden en honderdduizenden ontwaakte geen beter zin. Toen Nikolaas de Clemangis, in den aanvang der vijftiende eeuw, met Gerson en anderen het waagde de kerk met de grootste vrijmoedigheid opmerkzaam te maken op de zedelijke krankheden, waaraan zij allerwegen leed, had hij naauwelijks woorden, sterk genoeg om zijne smart te verklaren over de verwaarloozing en het misbruik der heilige tijden, welke hij aanschouwde. Het volk, dus schreef hij, vierde de feesten en zondagen niet in de kerk, maar in de herbergen. Hier verzamelden zich de kerkverachters; zij speelden, zij twistten en vochten van den morgen tot in den laten nacht; zij verbrasten op één dag, wat hun en hun gezin voor eene gansche week tot onderhoud had kunnen zijn. In steden

---

1) Zie K. G. F. Goes, *Verfall des oeffentlichen Cultus im Mittelalter* (Sulzbach, 1820), s. 36, 43.

en dorpen weêrklonken straten, markten en huizen van het gezang en geschreeuw der dansenden en zingenden, terwijl verlorene vrouwen van stad tot stad en van dorp tot dorp omzwierven, om de jonge lieden te verleiden. Men moest de feesten, meende hij, veeleer afschaffen, dan dat zij langer oorzaken van zoo vele misdaden bleven. Zij waren geen christelijke feestdagen meer, maar Saturnaliën, feesten des heidendoms, welke men kwalijk gevierd achtte, zoo zij zonder strijd en bloedstorting voorbij gingen [1].

Of de ontwijding der kerkdagen ook hier te lande in de vijftiende eeuw zulk eene vreeselijke gedaante had aangenomen, durven wij niet verzekeren. Bij den nationalen godsdienstzin, die onze vaderen, volgens Brugman, ook toen onderscheidde [2], mag het met de zaak iets beter gesteld zijn geweest dan in Frankrijk, waar genoemde schrijver leefde; maar dat bij de onzen eene algemeene belangstelling in de openbare godsdienstoefening werd gekoesterd, zooals een ernstig geestelijke bij zijne gemeente wenschen moest, kunnen wij op geenerlei grond veronderstellen. Ook hier toch bestonden dezelfde oorzaken, waardoor elders de liefde voor het kerkbezoek verzwakt werd, ondoelmatigheid van de openbare eeredienst met eene vreemde taal, eindeloos vermenigvuldigde ceremoniën en zinnelijk kerkgebaar, waardoor, inzonderheid op hooge feesten, de tempels in schouwburgen verkeerd schenen, en vooral de overmatige veelheid der feestdagen. Reeds in 1346 had men in onze vaderlandsche kerk, behalve de zondagen, meer dan vijftig dagen, waarop men naar het voorschrift van Bisschop Jan van Arkel zich van den arbeid te onthouden en de godsdienstoefeningen bij te wonen had [3]. Moest het den godsdienstige reeds zwaar

1) Zie Goes, a. w. s. 18, 19, 43, waar de plaatsen van Nikol. de Clemangis woordelijk bijgebragt zijn.

2) Zie boven, bl. 13.

3) Zie *Batavia Sacra*, Part. I. p. 191.

vallen zich aldus voor bijna een derde deel van elk jaar aan zijne dagelijksche bezigheden te onttrekken, hoe groot moet dan niet het verzuim van den kerkpligt bij de ongodsdienstige menigte geweest zijn? Wel had nu die menigte in den te grooten eisch, welken men van haar deed, eene verontschuldiging voor haar verzuim, maar mannen als Brugman konden hierbij op hun standpunt onmogelijk zwijgen. Dit deed hij dan ook niet. Blijkens het bovenvermelde stedeboek gebruikte hij te Bolsward zijnen invloed tegen het houden van markten en het verkoopen van vleesch op heilige dagen [1], en toen hij in den zomer van het jaar 1464, te Kuilenburg arbeidende, vernomen had, dat men in deze stad de jaarmarkt op St. Jansdag plagt te houden, waardoor natuurlijk de viering van dit feest grootelijks benadeeld werd, verhief hij ook hiertegen de stem zijner prediking, en geenszins vruchteloos. Gerard van Kuilenburg hoordde zijne vermaning met ernst, en plaatste de jaarmarkt op een anderen dag, en zulks in spijt van den Hertog van Gelre, van wien hij over die verschikking eenige onaangenaamheid moest ondervinden [2].

Een kwaad van boozer natuur dan de speelzucht en kerkdagontwijding, meer algemeen nog en van schroomlijker gevolgen voor onze landgenooten in Brugmans tijden, was de wraakgierigheid der staatkundige partijen in ons vaderland. Het is aan ieder bekend, hoe de geschiedenis van de gewesten, waarin hij zijn predikambt vervulde, gedurende den loop der vijftiende eeuw grootendeels eene geschiedenis van binnenlandsche oorlogen, bloedstorting, brandstichting en plundering is geweest. Ook in het midden van genoemde eeuw verhieven zich, als voormaals, in Holland de Hoeksche

1) Zie toe Schwartzenberg, a. w. bl. 538.

2) Zie Voet van Oudheusden, *Beschrijving van Culemborg*, bl. 105. Vgl. Slichtenhorst, a. w. bl. 254.

en Kabeljaauwsche twisten gedurig op nieuw. Hetzelfde had in Friesland plaats met die der Schieringers en Vetkoopers. De Geldersche geschillen tusschen Arnout en Gerard van den Berg werden van 1444 af steeds door nieuwe gevolgd, waardoor vijandschap ontstond tusschen den vorst en het volk, en de burgers van de voornaamste steden. In Utrecht was het niet beter gesteld; want ook hier waren de ingezetenen onder den invloed der Hoeksche en Kabeljaauwsche partijen in voortdurende beweging, en kerk en staat beide werden ten zeerste beroerd tijdens Zweder van Kuilenburg, Walraven van Meurs en Rudolph van Diepholt. Waar Brugman zich wendde of keerde, ontmoette zijn oog, gelijk dat van Bernardinus in Italië, den schrik des krijgs en der veeten met al hunne rampen en ongeregtigheden. Ofschoon enkele geestelijken te midden van dit verderf somtijds een edelen moed toonden, gelijk in 1444 die priesters te Amsterdam en te Haarlem, die bij den strijd der Hoekschen en Kabeljaauwschen op de straten en markten van genoemde steden zich met het heilig sacrament in de hand tusschen de woedende vechters wierpen om de bloedstorting te stuiten [1], daar waren onder de klerken en monniken maar al te velen, die geen woorden der verzoening spraken, maar zelven „verbondbrekers en vechters" moesten heeten, omdat zij rijkelijk deel namen aan alle beroeringen onder hunne medeburgers [2]. Geen wonder dat Brugman bij de vlam des oorlogs en der wraakzucht dikwerf met warmte van den christenpligt der vergevensgezindheid en de liefde tot den vrede sprak. Sommigen hebben gezegd, dat hij vooral het was, door wien de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten geheel of gedeeltelijk werden bijgelegd en

1) Zie Wagenaar, *Amsterdam,* D. I. bl. 150, en van Oosten de Bruyn, *Haarlems Gesch.* D. I. bl. 282.

2) Zie de ordonnantiën van Rudolph van Dieph. in *Batav. Sacra,* Part. I. p. 218.

wel inzonderheid te Amsterdam [1]. Die lof is buiten twijfel overdreven en misschien wel geheel ongegrond, — wij althans hebben bij onze onderzoekingen geen bewijzen gevonden, dat Brugman op de vereffening van deze geschillen, die lang na zijnen dood nog voortduurden, eenigen invloed oefende, — maar zeker is het toch, dat de magt van zijn woord in Friesland voor het minst eenmaal eene schitterende zegepraal behaalde over de woede der tweedragt in dit gewest. Toen in 1463 geheel Gaasterland door den brand des oorlogs bestookt werd en de bewoners elkander in de bitterste partijschap den ondergang bereidden, haastte Brugman, destijds een grijsaard, zich derwaarts heen. Nadat de strijd reeds menschenlevens gekost had, hield hij verschillende predikatiën, waarin hij allen bezwoer de wapenen neder te leggen en vrede te maken. Bij het houden van een dier sermoenen had hij een kind in de vergadering doen brengen, waarvan de vader korten tijd te voren door zijne medeburgers verslagen was. Reeds had de spreker veel gezegd over de deugd der vergevensgezindheid; maar nog durfde hij niet vertrouwen op de kracht zijner rede over de harde gemoederen. Plotseling stelde hij zijnen hoorderen de vraag voor: „of zij tegen den wil van den God des vredes nog verder durfden voortgaan met zondigen, zoo een onmondig kind door zijn voorbeeld een teeken mogt geven, hoe liefelijk het werk der vergiffenis en verzoening in het oog des Heeren is?" Naauwelijks had hij hun de verrassende vraag voorgesteld, of hij rigtte het woord tot den straks vermelden wees: „kindeke," zeide hij, „hebt gij liefde tot den vrede, en wilt gij afstand doen van alle voornemens tot wraak over den doodslag uws vaders, wanneer gij opgewassen zijt, zoo steek tot een teeken uwe regterhand op!" Het kind stak tot aller

1) Valer. Andreas, *Bibl. Belg.* p. 469 (Ed Lov. 1653). Vgl. Royaards, a. w. bl. 360.

verbazing terstond de hand op, en de geschiedschrijvers vermelden met niet minder verwondering, dat de oorlog in Gaasterland sinds dien dag een einde heeft genomen [1].

Terwijl Brugman alzoo in verschillende gewesten van ons vaderland zijne roeping vervulde, schijnt men allerwegen zijne verdiensten erkend en van zijnen zedelijken invloed op het volk de gunstigste gedachten gekoesterd te hebben. De oude rekenboeken der stad Deventer, Arnhem en Zutphen leveren daarvan eenige kleine maar niettemin merkwaardige bewijzen. Ofschoon de eerstgenoemde stad zich verblijden mogt in het bezit van Egbert ter Beek, Brugmans vriend [2], en anderen, die de geestelijke belangen des volks zonder twijfel trouw behartigden, wenschten de leden van den Raad van Deventer, dat de beroemde prediker ook voor hunne stadgenooten zou optreden. Des woensdags na elfduizendmaagdendag (na 21 October) van het jaar 1455 zonden zij derhalve een bode met een brief naar Kampen, waar Brugman zich toen ophield, met de vereerende noodiging, dat hij over mogt komen, om het volk „wat goeds te leeren en te prediken." Des zaturdags na St. Elizabethsdag (na 19 November) bevond hij zich te Deventer, en de stad betaalde aan den Procurator van Heer-Florenshuis, waarin Brugman zijn intrek had genomen, zijne verblijfkosten en daarenboven

---

1) In de *Historie van Friesland* door Peter van Thabor (*Archief* van Visser en Amersfoordt, 1e St. bl. 21, vgl. met bl. 48 in de Aanteek.) leest men eenvoudig dit. „Int iaer ons Heren 1456 [lees 1463] was groet, swacr ende hatich oerloch an die Gheesten. Dat soende een Minrebroer, hetende Brugman; *ende die sone bleef fast.*" Het uitvoeriger berigt vindt men bij Schotanus (*Friesche Hist.* B. X. bl. 332), die zegt dat het kind slechts eenige maanden oud was. Als Brugman hier eene *pia fraus* aanwendde — wie zal het hem ten kwade duiden? Maar waarschijnlijk was het kind oud genoeg om het woord: „steek uwe regterhand op!" te verstaan. Vgl. nog van Halmaels Treurspel *Ats Bonninga* (Leeuw. 1830), bl. 13 en 19.

2) Zie boven, bl. 89.

de vertering van eenige gasten, die den prediker in het gesticht „gezelschap deden.” Nog op denzelfden zaturdag ontving Brugman aldaar eene diergelijke noodiging van de stad Arnhem. Hij vertrok daarop des woensdags na St. Katharina-avond (na 25 November) derwaarts, en wederom betaalde het Deventersche bestuur de reiskosten voor Brugman en zijn vriend ter Beek, die met eenige anderen hem uitgeleide deed [1]. Nadat hij zich te Arnhem had laten hooren, schonk men hem van stadswege twee flesschen wijn als een eerbewijs en betaalde twee boden, die hem naar Nijmegen vergezelden en zijne boeken en kleederen droegen, omdat het najaarsweder den weg in een slechten staat had gebragt. In het jaar 1459 herhaalde Brugman zijn bezoek te Arnhem, waarschijnlijk ten gevolge eener nieuwe uitnoodiging. Voor ditmaal vertoefde hij lang binnen de muren der vorstelijke stad, en bij zijn vertrek schonk zij hem wederom een teeken van hare dankbaarheid, namelijk twee flesschen „malvesie en romenie [2].” Te Zutphen vielen den prediker in de jaren 1458 en 1460 diergelijke onderscheidingen en wel zeer dikwerf ten deel [3].

Van meer belang echter dan vermelde eerbewijzen was de

---

1) Ik dank deze mededeelingen aan de Heeren P. C. Molhuysen en J. A. Nijhoff, die de vermelde rekenboeken welwillend voor mij hebben nagezien.

2) *Konst- en Letterbode* voor 1818, D. I. bl. 367. Zie wat wij boven, bl. 69, aanteekenden, en vgl. [v. Hasselt] *Kronijk van Arnh.* bl. 35.

3) Volgens aanteekeningen in de stadsrekenboeken van Zutphen over genoemde jaren, mij beleefdelijk medegedeeld door Mr. R. W. Tadama. Onder die aanteekeningen is eene, welke de aandacht trekt: „Des dinxdages na *Exaudi* [1458], doe Brugman sine collacie dede in der Schepenen kamer, oen gescenct des middages van beveel der Schepenen II quarten malveseyen ende II quarten wijnss.” Brugman heeft dus in de raadskamer te Zutphen voor den magistraat gepreekt. Wat kan daartoe aanleiding gegeven hebben? Het Zutphensche archief geeft geen antwoord op deze vraag.

invloed, welken Brugman in gewigtige zaken bij de stedelijke besturen uitoefende. Had men te Kuilenburg en Gelre, gelijk wij vroeger zagen, redenen tot erkentelijkheid jegens den welsprekenden redenaar, wiens woord met gunstige gevolgen zedeloosheid en ongodsdienstigheid bestreed, te Bolsward zag men zich aan hem verpligt op eene wijze, die den weldoener zelven evenzeer tot eere strekt, als de weldaad voor tijdgenooten en nageslacht groot was. Toen men in genoemde stad, nadat de twisten der Schieringers en Vetkoopers haar vele jaren aanéén in een rampzaligen toestand van verwarring hadden gedompeld, naar middelen begon uit te zien om den zedelijken en burgerlijken staat der gemeente op te heffen en te verbeteren, was het voornamelijk Brugman aan wiens raad men het middel, dat daartoe in de eerste plaats dienstbaar konde wezen, dank moest weten. Hij wist namelijk te bewerken, dat er in het jaar 1455 eene breede omschrijving werd gemaakt van het stadsregt, dat regering en burgerij voortaan zouden naleven, een zoogenaamd Stadsboek, dat straks opgesteld en door Brugman goedgekeurd, ingevoerd en, naar het schijnt, door Sneek en misschien nog andere steden ten voorbeelde genomen werd, waarnaar ook zij hare Stadsboeken inrigtten[1]. Zoo wist de monnik den invloed

1) Zie over het Stadsboek van Bolsward Mr. Beucker Andreae, *Spec. Histor. Jurid. de origine juris municipalis Fris.* p. 445 (Traj. ad Rhen. 1840). Het werd geheel afgedrukt in toe Schwartzenbergs *Groot plakkaat- en charterboek*, D. I. bl. 553 vv. Aan het hoofd staan deze merkwaardige regelen: »In den name des Vaders ende des Soens ende des Heylighen Gheestes, Amen. Dit sint die punten ende articulen des Rechtes in der stadt Bolswaert, ghemaect by raede ende consent des eerbaren Vaders Johannis Brugman ende der Priesteren, der Schepene ende der Raedsluyden, ende by consente der ses ende dartich ende der gemene meente van Boelswaert, int jaer ons Heren 1455." De Heer Beucker Andreae, thans Burgemeester te Leeuwarden, en de Heer Eeckhoff, Archivarius van Friesland, hadden de goedheid voor mij te onderzoeken, of er te Bolsward in de archiven nog een of ander aangaande Brugmans verblijf aldaar was op te sporen. Dit onderzoek was echter vruchteloos.

bij anderen, dien hij aan zijne vroomheid en welsprekendheid dankte, aan te wenden tot het beste doel, en terwijl hij voor zich zelven met allen ernst afstand had gedaan van de wereld en hare bemoeijingen, wilde hij tot een zegen van die wereld leven en werken, en alzoo eene bestemming vervullen, die welligt even zwaar als schoon moet heeten.

V.

Brugmans kloostersermoen over Ps. XXIII: 5. Geschonden staat van het stuk. Wijze waarop deze en andere preken dier dagen voor ons bewaard werden. Het kunstmatige plan. De allegorisch-mystieke behandeling en smakeloosheid.

Wat wij tot heden aangaande Brugman als prediker berigtten, gold voornamelijk de bedoelingen, waarmede hij voor onze vaderen optrad, en den zegen, waarmede hij zijnen arbeid bekroond zag. Hebben onze daartoe behoorende mededeelingen, gelijk wij vertrouwen, den lezer eenige belangstelling ingeboezemd, zoodat de begeerte naar eene naauwkeurige en volledige karakteristiek van het werk des volksleeraars bij hem verwekt werd, met smart zien wij ons genoodzaakt te belijden, dat wij eene zoodanige karakteristiek niet kunnen leveren. Terwijl van vele kanselredenaars dezer eeuw een rijke schat van sermoenen tot kwam, — van een Gerson, een Bernardinus, een Dionysius Carthusianus, een Thomas à Kempis en anderen, — werd van Brugman, buiten eenige weinig beteekenende fragmenten [1], niets voor ons bewaard dan een enkel kloostersermoen [2], dat hij te Amsterdam of elders voor eene vergadering van begijnen of nonnen heeft gehouden, en waaruit dus de vorm en toon zijner eigenlijke volkspredikatie niet dan bij gevolgtrekking gekend kunnen

1) Zie Bijlage III.
2) Zie Bijlage II.

worden. En ware dat enkele sermoen slechts gaaf en ongeschonden tot ons gekomen! Maar ook dit mogt ons niet te beurt vallen. Die het stuk, zooals het reeds vóór meer dan honderd-en-twintig jaren door Le Long uit een, thans waarschijnlijk verloren, handschrift in het licht gegeven werd, aandachtig gadeslaat, bemerkt terstond, dat het van het begin tot het einde slechts eene zeer gebrekkige copij is eener rede, waarvan de afschrijver of afschrijvers den zamenhang òf niet gekend òf niet in acht genomen hebben, een verschijnsel, dat helaas! maar al te dikwerf ontmoet wordt, wanneer wij den kanselarbeid der voorvaderen onderzoeken, en dat zich ligt laat verklaren uit de wijze, waarop de sermoenen der ouden doorgaans werden opgeteekend.

Ofschoon er ongetwijfeld ook in de vijftiende eeuw kerkredenaars werden gevonden, die hunne stukken schreven [1], de meerderheid van hun getal schijnt aan het preken op schets, gelijk men het thans noemt, of aan het extemporeren de voorkeur te hebben gegeven. Een natuurlijk gevolg hiervan was, dat die sermoenen van gevierde redenaars wenschten te bezitten, verschillende middelen te baat namen om hun wensch vervuld te zien. Aan schrijvers, die vaardigheid genoeg bezaten om de woorden onder de voordragt op te teekenen, ontbrak het niet geheel. In Frankrijk werden er althans gevonden, die Gerson, wanneer hij in zijne moedertaal sprak, trouwelijk met de pen volgden [2], gelijk er ook in het klooster te Diepenveen eene vrome non leefde, Elizabeth van Delft genaamd, die de collatiën, welke aldaar door den Deventerschen Vader gehouden werden, uit des predikers mond plagt op te schrijven [3]. Maar groot was het getal dier snelschrijvers zeker niet. Vandaar dat men ge-

1) Zie Dumbar, *Anal.* T. I. p. 185. Vgl. *Chron. Windes.* p. 399.

2) Zie Cave, *Hist. Litt.* App. p. 109. Vgl. Lentz, *Gesch. der christl. Homilet.* T. I. s. 369, f.

3) Volgens mijn Handschr. D.

woonlijk andere wegen bewandelde, om zijne bedoeling te bereiken en het gesproken woord voor vergetelheid te bewaren. Sommigen, die een sterk geheugen bezaten, schreven het gehoorde op, dikwerf van woord tot woord, nadat de godsdienstoefening geëindigd was. Zoo b. v. deed Taulers geheimzinnige vriend, Nikolaas van Bazel, toen hij den Straatsburgschen leeraar over de onvolkomenheid zijner preekwijze wilde onderhouden[1]. Anderen echter, en dit zal wel de meer gewone toedragt der zaak geweest zijn, schreven òf tijdens òf na het uitspreken van het sermoen, met eenige vrienden of vriendinnen, die hetzelfde begeerden, zooveel op als zij konden, om later de opgevangen fragmenten, groot of klein, te zamen te brengen en zoo goed mogelijk tot een geheel te vereenigen. Zóó werden b. v. enkele collatiën van Rudolph Dier, den bekenden Rector van Meester-Geertshuis te Deventer opgeteekend[2], en zóó ook die van Brinckerinck, waarvan wij reeds meermalen gewag hebben gemaakt[3]. Dat nu deze laatste methode, die uit den aard der zaak hoógst gevaarlijk was voor den ongeschonden staat der alzoo bewaarde predikatiën, ook voor Brugmans besproken sermoen in toepassing gebragt werd, komt ons zeer waarschijnlijk voor, eensdeels om de reeds vermelde gapingen in den zamenhang, die even groot als menigvuldig zijn, anderdeels om de onmiskenbare misplaatsing en verminking der verdeelingsopgave, welke tot het tweede hoofddeel der rede behoort, en eindelijk om het ontbreken van het slot[4]. Doch hoedanig ook dit eenige overblijfsel van Brugmans prediking door ons bevonden worde,

1) C. Schmidt, a. w. s. 30.

2) Volgens mijn Handschr. G. Of Rudolphs collatiën nog bestaan, is mij onbekend. Eenige biographische voortbrengselen zijner pen vindt men in Dumbars *Anal.* T. I, en in het zoo even vermeld Handschr. G.

3) Dumbar, *Anal.* T. I. p. 19.

4) Zie de aanteekeningen op het sermoen.

dat wij het, gelijk het is, onze aandacht niet onwaardig keuren! De gewone gebreken en deugden van den kanselredenaar zijn er, met hetgeen hem eigenaardig of met anderen van zijnen tijd gemeen is geweest, althans gedeeltelijk, gelijk wij meenen, uit te kennen.

Dat de man, die dit sermoen hield, geen kunsteloos spreker was, wordt ons bewezen door de planmatigheid van het stuk, welke zonder moeite ontdekt wordt, niettegenstaande het gebrek aan duidelijkheid en geregelde orde in den gedachtengang, dat zich hier en daar gevoelen laat, ook waar de rede ongeschonden schijnt. Wij vinden hier geene eenvoudige meditatie, zooals b. v. door Thomas à Kempis, Brinckerinck, Tauler en anderen dikwerf voorgedragen werd, geen reeks van vrome overdenkingen slechts, die, tamelijk los aaneengeschakeld, gedurig heenleiden naar onderwerpen, welke met het thema of tekstwoord niets gemeen hebben; neen, Brugman had klaarblijkelijk eene symmetrische schets voor den geest, die hij, voordat hij den predikstoel beklom, met zekere naauwgezetheid vormde en voor de vergadering, wel met vrijheid, maar toch ook niet zonder aandacht, uitwerkte. Het woord van Psalm XXIII: 5, — volgens de vertaling, welke hij gebruikte: „Gij hebt eene tafel bereid" — gaf hem zijn onderwerp aan: „de geestelijke tafels, de maaltijden der innige zielen, welke de Heer der kerk den zijnen bereid heeft." Dat onderwerp werd door hem aangekondigd in eene inleiding, die, zoo zij geheel tot ons ware gekomen, waarschijnlijk zou doen zien, dat de redenaar een geleidelijken gang naar zijne verdeelingsopgave wist te nemen. „Onze lieve Heer had alzoo groote begeerte tot de menschelijke natuur en tot de verlossing onzer zielen, dat Hem de liefde dier zielen uit den schoot des Vaders nedertoog." Hij verscheen hier beneden, maar toefde slechts kort, zóó kort, dat het ons zou kunnen verwonderen, daar immers het verlangen naar zijne verschijning zoo vele eeuwen

gekoesterd was. Doch de Heer had geen reden hier langer te blijven. Hij werd kwalijk bejegend door de wereld, en vervulde, niettegenstaande de jaren zijns toevens zoo weinige waren, zijne taak volkomen, als een maaijer, die maait en dorscht en want, en zich na trouw volbragten arbeid wegspoedt. Drie tafelen rigtte de Heer den zijnen aan, toen Hij met hen verkeerde op aarde; drie tafelen rigtte Hij hun anderwerf aan gedurende de groote tijdruimte, welke het gansche verlossingswerk inneemt. Die tafelen wilde de prediker thans nader aan zijne hoorders bekend maken, en — wat na den greep, dien hij gedaan had, natuurlijk was — hij deed het in eene tweeledige rede, waarvan het eerste deel gewijd werd aan de beschouwing der eerste drie, het tweede deel aan die der laatste drie tafelen. Bij de ontwikkeling dezer beide deelen met hare drievoudige onderdeelen bragt de redenaar slechts zoovele toepasselijke aanmerkingen bij, als zijn gedachtenloop vanzelf aanvoerde. Een afzonderlijk gedeelte der rede daarvoor, eene eigenlijke toepassing, lag geenszins in zijn plan. Welligt echter behoorde nog eene korte na- of slotrede tot zijne schets, die evenwel niet tot ons is gekomen, daar zij òf door den redenaar niet werd uitgesproken — iets waarvan de mogelijkheid zich veronderstellen laat bij een, die zijn woord niet schreef maar improviseerde, — òf door den afschrijver niet werd opgenomen, wat wel het waarschijnlijkst is.

Is Brugmans sermoen, gelijk wij zien, kunstmatig gevormd, en het stuk daardoor onderscheiden van den kanselarbeid van andere devote redenaars onder zijne tijdgenooten, men meene daarom niet, dat men hier iets ontmoet, dat voor die eeuw zeldzaam zou moeten heeten. Het tegendeel is waar! Zoo wij al aannemen, wat zeer wel mogelijk is, dat Brugman gewoonlijk, ook wanneer hij niet voor eene vergadering van kloosterlingen of andere meer beschaafde hoorders, maar voor de volksmenigte optrad, diergelijke plan-preken hield,

ook dan hebben wij geenszins reden ons te verwonderen. Het streven naar eenen kunstigen preekvorm was eigen aan de leeraren der vier laatste middeleeuwen, zóó zelfs dat zij, die aan hunne rede de gedaante van de vrije homilie der oude kerkvaders gaven, de minderheid uitmaakten [1]. Dit was het natuurlijk gevolg van den invloed der scholastiek en der scholastieke leermethode, een invloed, waaraan een Bernardus en zoovelen als sinds de twaalfde eeuw als predikers beroemde voorbeelden werden, geenszins onttrokken waren. Ook hij en de meeste mystieken kenden, evenzeer als de zuiver scholastieke homileten, soortgelijke vormen als nog heden door ons plegen gebruikt te worden, en zij bragten die vaak in toepassing met eene gemakkelijkheid en handigheid, welke ons zou kunnen doen vragen, of de kunst in dit opzigt sinds zes of zeven honderd jaren wel iets is vooruitgegaan. Inzonderheid was dit het geval met Bernardinus, den hervormer der Minderbroederen, wiens leerling wij Brugman in zekeren zin noemden. Wanneer men de groote menigte sermoenen doorbladert, die van dezen volksprediker tot ons zijn gekomen — sermoenen, welke hij voor gemengde vergaderingen, voor menschen van alle rangen en standen hield — dan zal men opmerken, dat hij geheel meester was van een preektrant, die nog door velen van onzen tijd met wonderbare voorliefde beoefend pleegt te worden, den preektrant namelijk, die, het koste wat het moge, drie hoofddeelen zoekt voor de gansche rede, en drie onderdeelen voor elk hoofddeel [2]!

---

1) Tot bevestiging van het gezegde verwijs ik hen, die geene gelegenheid of lust hebben zelven sermoenen van middeleeuwsche predikers op te slaan, bij gebrek van beter, naar het boven aangeh. w. van Lentz, T. I. s. 244—389, waar men vele schetsen of plannen van de beroemdste homileten dier tijden verzameld vindt. Alleen in de zoogenaamde collatiën onthield men zich van kunstmatige verdeelingen der rede, doch ook hier niet altijd. Zie Dumbar, *Anal.* T. I. p. 185.

2) Wij hebben boven, bl. 112, de uitgave van Bernardinus' werken, waarin zijne sermoenen verzameld zijn, opgegeven.

Wenden wij van den vorm van Brugmans sermoen het oog naar den inhoud, dan vinden wij volkomen bevestigd, wat wij vroeger aanmerkten aangaande de wijze, waarop hij den Bijbel gebruikte. Ook in deze leerrede spreekt hij geheel schriftmatig, maar — op zijne manier. Aan historische of grammaticale exegese wordt in de verte zelfs niet door hem gedacht, en als hij voor eene enkele maal een woord, b. v. den naam Rachel, naar den letterlijken zin verklaren wil, tast hij uit gebrek aan taalkennis half mis, en de poging heeft geen ander oogmerk dan de bevestiging van de allegorisch-mystieke opvatting, welke hij ontwikkelt. Die allegorisch-mystieke opvatting heerscht door het gansche stuk. Van haar is de, aan den tekst ontleende, grondgedachte reeds uitgegaan: „de tafels, de maaltijden der innige zielen." Zij ontbreekt bijna nergens, waar een bijbelwoord of bijbelsche geschiedenis wordt vermeld. De drie tafelen, die Christus tijdens zijn verblijf op aarde voor de hem omringenden bereidde, drie werkelijke maaltijden, de twee wonderbare spijzigingen en het paaschmaal, beduiden volgens de, in het eerste deel des sermoens voorkomende, uiteenzetting iets hoogers: de boeken en figuren van Mozes en de profeten, de schriften des N. Testaments en het sacrament. De natuur der andere drie tafelen, welke in het tweede deel ter sprake komen, wordt op diergelijke wijze verklaard. De eerste tafel is de Schriftuur, de tweede tafel is het sacrament, de derde is de hemelsche glorie. Dat in dit tweede deel twee voorwerpen behandeld worden, die reeds in het eerste deel beschouwd zijn, hindert den prediker op geenerlei wijs. De bijbelboeken leveren hem ontelbare figuren en daarin vindt hij de verscheidenheid zijner stof. Jacob bij den put van Aram wordt een beeld van Christus, die het O. Testament opent voor de geloovigen des N. Testaments; Boas, die Ruth begunstigt, is een nieuw beeld van den Heer, die zich zelven in de offerande der mis aan zijne discipelen aanbiedt

en predikers des Woords uitzendt, gelijk Boas zijne maaijers, en alsof hem de Bijbel aan typen en figuren nog niet rijk genoeg ware, wendt hij zich daarenboven tot de wereld, welke hem in het dagelijksche leven omringt, om ook daar vormen te zoeken, die afbeeldsels zullen wezen van het geestelijke: kinderen, die ongeacht door de keuken der moeder omwandelen, de disch, dien wij vereerden gasten voorzetten, stoelen, die bij feestelijke gelegenheden in zekere rangorde zijn geplaatst, alles moet hem dienen, alles is hem beeld van het hoogere, en bij de aanduiding des inhouds laat zijne vinding hem nooit in verlegenheid.

Is Brugman alzoo ook in zijn schriftgebruik op den predikstoel geheel en al een kind zijner dagen, wij vinden daarenboven zijne aanwending der allegorisch-mystieke uitlegging vergezeld van al de gebreken, die haar bij zijne tijdgenooten gewoonlijk eigen waren, willekeur, valsch vernuft en smakeloosheid. De laatste ontsiert de rede soms op eene voor ons gevoel zeer kwetsende wijze. De man, die het brood des sacraments met een aan het kruis gebraden pannekoek vergeleek, die de voorstelling der onmatigheid van eene gelagkamer, vol dronken feestvreugde, op de verblijven der eeuwige zaligheid overdroeg, moet wel van alle gevoel voor het harmonische, het gelijksoortige, beroofd geweest zijn. Maar dat wij er den predikenden monnik van de vijftiende eeuw niet te hard over vallen! Deze eeuw had in het algemeen geen begrip van hetgeen wij gezonden smaak plegen te noemen, en de mystieken hadden het wel het minst. Zij waren, gelijk hunne geestverwanten van alle tijden, zeer eenzijdig ontwikkelde menschen. Gevoel en verbeelding werden door hen gevoed en gebruikt, geprikkeld en losgelaten; maar de hoogere intellectuële krachten des geestes werden door hen te sluimeren gelegd en verwaarloosd. Dezulken mogten vaak diepzinnige woorden spreken, verhevene gedachten koesteren, zelfs groote conceptiën vormen; maar beroofd

van het proevend en besturend vermogen eener altijd waakzame rede, waren zij steeds gereed om het lage te mengen met het hoogste, het belagchelijke met het ernstigste, het onreine met het heiligste. Zoo konden de bouwmeesters onzer schoonste kerken van die tijden gedoogen, dat de profaanste voorstellingen in het sanctuarium, in de nabijheid van het hoog-altaar, werden geplaatst. Zoo konden schrijvers van geestelijke dramas, die hunnen acteurs de heerlijkste woorden der Schrift in den mond legden, te gelijkertijd den representant van den booze de rollen van een gemeenen theater-nar opdragen. Zoo konden eindelijk schilders als een Hemling de kinderachtigste en wanstaltigste duivel-karikaturen vereenigen met heiligen-beelden, die de hemelsche verrukkingen eener ecstatische natuur afmalen. Men meene dan niet, dat Brugman om zijnen wansmaak beneden andere toenmalige predikers moet geacht worden! Wij durven gerust verzekeren, dat de meerderheid der mystieken hem in reinheid van aesthetisch gevoel geenszins vooruit was, en dat enkelen, zoo niet velen, ten opzigte van het bedoelde gebrek tot eene laagte gezonken waren, waarvan hij het peil evenmin in deze preek, als in de andere voortbrengselen van zijnen geest, welke wij kennen, bereikt heeft[1].

VI.

Lichtzijde van het besproken sermoen. Des predikers phantasie en praktische takt. Zijne uitwendige voordragt en profetische actie. Vrucht van Brugmans prediking.

Wanneer wij, afziende van de vlekken die Brugmans sermoen aankleven, het geheele stuk nogmaals aandachtig gadeslaan, onderscheiden wij straks plaatsen, die ons van de

1) Zie Bijlage VII.

talenten des redenaars geene geringe gedachten inboezemen. Reeds in de inleiding heerscht een levendige en naïve toon, die de hoorders buiten twijfel moest aantrekken, en die toon verheft zich zeer, wanneer de spreker zich ten laatste uit de nevelen zijner allegorische uitwijdingen gered heeft. Zijn stijl is somtijds zeer frisch en altijd vol verscheidenheid. Zijne rede verwisselt hare vormen onophoudelijk en met de grootste gemakkelijkheid. Nu eens verhaalt zij, dan weder onderwijst zij. Het eerste geschiedt met eenvoudigheid, het laatste met beknoptheid. Vragen en antwoorden treden daartusschen en wekken de belangstelling, als zij, aan de Godheid gerigt of den hoorderen voorgesteld, door den spreker met zelfvertrouwen worden beantwoord. Van het begin tot het einde leeft in het stuk eene innige overtuiging, de stem van een godsdienstig gemoed, dat zich met warmte openbaart, omdat het zelf gloeit, en bovenal staat den prediker eene phantasie ten dienste, waardoor aan zijne gedachten eene, soms wonderbare, aanschouwelijkheid wordt verleend, welke op de hoorderessen, die Brugman voor zich had, zeker eene wegslepende kracht uitoefende. Dit laatste geldt inzonderheid van dat deel des sermoens, waarin „de tafel der glorie" het voorwerp der beschouwing is. Dat wij er voor een oogenblik onze aandacht aan wijden en beproeven, of wij den gang der beeldrijke rede, die ons ook hier helaas! in geenszins onverminkten staat bewaard werd, voor een gedeelte kunnen volgen!

Als de prediker afgedaan heeft met de feesten van Ahasveros, welke hij, van zijn standpunt bezien, niet zonder geest tot „eene figuur van de vreugde des eeuwigen levens" verhief, vergelijkt hij, misschien gedachtig aan een beeld dat de Zaligmaker eenmaal bezigde [1], den hemel met een schoonen, grooten burgt, welks Heer omringd is door ontelbaren, die hem allen in hunne eigen gedaante en met hunne

1) Joh. XIV: 2.

eigene melodiën dienen en loven. Die burgt staat voor hem, en; opgeheven in de luchtkoets zijner verbeeldingskracht, snelt hij het heerlijke huis binnen, om der vergadering vóór hem te melden, wat hij aanschouwt en verneemt. Van nu af wordt de spreker een ziener, die niet langer zegt wat hij denkt en waarschijnlijk acht van de eeuwige zaligheid, hare verblijven en deelgenooten, maar met de levendigste kleuren schildert wat hij, in geestverrukking opgetogen, als met het oog ziet en met de hand tast. Het eerst verkondigt hij de heerlijkheid der Drievuldigheid, die den ganschen hemel bestraalt, gelijk de zon het gansche aardrijk. Die heerlijkheid vloeit van den Vader op den Zoon, van den Zoon op Maria en op alle, zelfs de minste der heiligen. De heiligen toch zijn één met God en één met elkander. „God is in hen en zij zijn in God, en de draden eens kleeds van scharlaken en damast sluiten niet digter aan elkander dan de heiligen aanéén sluiten in het eeuwige leven. God heeft een webbe geweven van het begin der wereld, en de heiligen zijn daarin geslagen als draden in een webbe, en de wever weeft nog en zal weven tot aan den jongsten dag, en wij hopen, dat ook wij in dit webbe geslagen zullen worden."

Na deze mystiek-verheven ontboezeming over de algemeene heerlijkheid der hemelbewoners en hunne inwendige vereeniging, waaraan nog een woord wordt toegevoegd over de naauwkeurige kennis, welke de heiligen van elkander hebben, en over hun werk, dat slechts bestaat in het bewonderen van hetgeen zij om zich zien en ervaren, doorwandelt de opgetogen redenaar de verschillende deelen van den hemelschen burgt. Hij komt het eerst „in eene schoone zaal, waar de tafel gedekt is en de Patriarchen aanzitten", Abel, Noach, Abraham, Izaäk enz., en „Jezus zit midden onder hen, en de Drievuldigheid heeft zich over de tafel gestrekt en overstort hen allen met glorie, en Jezus roept: zalig

zijn de Patriarchen, kinderen der ontferming; en zij antwoorden: gebenedijd moet gij wezen, o Patriarch der Patriarchen!" Nu treedt de ziener hun met vrijmoedigheid nader en vraagt: „wat lieden zijt gij, en hoe zijt gij hier gekomen?" en zij antwoorden: „weet gij niet wat lieden wij zijn, en hoe wij hier zijn gekomen? Laat het u niet verwonderen! Hebt gij niet gelezen, wat daar geschreven staat: zalig zijn de barmhartigen, want zij zullen barmhartigheid verkrijgen. Wij deelden van onze tijdelijke have den armen mede, en ons is barmhartigheid weder geschied." Uit de zaal der Patriarchen wendt hij zich thans naar een schoonen, gewelfden kelder, „maar geen kelder als hier in der tijd zijn." Ook daar „is de tafel gedekt, en er liggen vaten met wijn, met malvesie en romenie, maar niet zulken drank als hier is. Daar zitten de Profeten, Jesaia, Jeremia, Daniël en de andere Profeten, die geprofeteerd hebben van de geboorte en de menschheid des Heeren. Ook daar is Jezus midden onder hen, als een Profeet der Profeten." De Heer zelf schenkt den zoeten wijn, en David tokkelt de harp vóór de tafel, en er is groote feestvreugde. Ook op hen treedt de prediker toe met de vraag: „wat lieden zijt gij, en hoe zijt gij hier gekomen?" en zij antwoorden: „weet gij niet wat lieden wij zijn, en hoe wij hier zijn gekomen? Laat het u niet verwonderen! Hebt gij niet gelezen, wat de Schriftuur heeft: zalig zijn die hongeren en dorsten naar de geregtigheid, want zij zullen verzadigd worden! Wij hebben geprofeteerd en geschreven en wij verlangden naar de menschheid onzes Heeren, en nu genieten wij zijne tegenwoordigheid en worden verzaad." Van het verblijf der Profeten gaat hij naar dat der Apostelen, „de waardige mannen, die hier namaals regters zullen wezen", zittende op de troonen, hun toegezegd. En hij ziet op en hij aanschouwt hen daar boven in het regthuis, „St. Peter met den gekroesden baard en Paulus en de anderen, de raadslieden

Gods." Daar zit Jezus op een schoonen troon midden onder hen, en alles wat tot de belangen der kerk hier en elders behoort, wordt door hen besproken. Ook hier is de tafel gedekt en feestvreugde aangerigt. Hij treedt nader en roept: „Peter, broeder, gij zijt hier zeer wel! Paulus, broeder, hoe komt gij hier?" En zij antwoorden: „weet gij niet, hoe wij hier gekomen zijn? Laat het u niet verwonderen! Hebt gij niet gelezen: zalig zijn de armen van geest, want hunner is het rijk der hemelen!"

Doch genoeg tot bevestiging van het gezegde aangaande de kracht en vlugt van Brugmans phantasie. Die hem verder op zijne omwandelingen door de verblijven der zaligen wenscht te volgen, in de feestzaal der martelaren, der kerkvaderen, der monniken, nonnen, begijnen, gehuwde vrouwen, weduwen enz., leze het sermoen zelf, en hij zal overtuigd worden dat de man, die zóó spreken kon, eene gave bezat, welke hem uitnemend bekwaamde om, niet alleen in de kloosterkapel maar ook daarbuiten, op de ruwe volksmenigte een geweldigen indruk te maken. Wat Brugman geweest moet zijn, als hij in volgeladen parochiekerken, en somtijds misschien op pleinen en kerkhoven, de stem tegen de heerschende zonden van zijnen tijd verhief, — wat gedachten en beelden hem ten dienste stonden, als hij donderde tegen de verharde gemoederen en ingeslapen consciëntiën, — wat schilderij van de rampzaligheid der hel en hare bevolking hij dan wel mag opgehangen hebben, — wij kunnen het alles uit deze proeve genoegzaam opmaken. Hetgeen bij de lezing des sermoens ons billijke ergernis geeft, de platheid der taal, de grove zinnelijkheid der voorstelling, de onbezonnen overdragt van de dingen der ons omringende wereld op de hoogere, — dat alles kwam den spreker voor zijne onbeschaafde vergaderingen evenzeer ten goede, als hij er ons Protestanten verwerpelijk om zoude wezen, wanneer hij zich op dien trant voor ons liet hooren. Wat wij daarentegen in de rede

bewonderen, de praktische zin, de takt van den prediker, waarmede hij aan zijne phantastische mededeelingen uit het hemelrijk telkens en als van ter zijde eene leering voor het tegenwoordige leven verbindt, kan onmogelijk voor de schare, die aan zijne lippen hing, geheel onvruchtbaar zijn geweest. Dat gedurig wederkeerende referein, waarmede de hemelbewoners in hunne verschillende verblijven aangesproken worden: „wat lieden zijt gij, en hoe zijt gij hier gekomen?" de eensluidende antwoorden: „weet gij niet wat lieden wij zijn, en hoe wij hier zijn gekomen?" en de daarop volgende verwijzingen naar de zaligsprekingen van den Heiland, — ziedaar een greep, die zonder twijfel menigeen tot nadenken dwong over de diepe beteekenis van die zaligsprekingen en tot de erkentenis van haar gewigt voor zijn eigen tegenwoordig bestaan, en het verband van dat bestaan met de hoogere toekomst.

Regtstreeksche berigten aangaande Brugmans uitwendige voordragt zijn niet tot ons gekomen. Van ter zijde echter vernamen wij van zijnen vriend Dionysius den Karthuiser reeds een en ander, dat ook nu onze opmerking verdient. Hij heet Brugmans redenen „gloeijende woorden", spreekt van zijnen ijver in het prediken als van een vuur, waarbij de matiging te zeer ontbreekt, en maakt daarenboven gewag van een overdreven uitzetten der stem, hard en lang aanéén en boven de krachten, zoodat hij daarvan bij „den door ouderdom gebroken en zwakken man" gevolgen vreest, voor zijne gezondheid en zijn leven zelfs gevaarlijk [1]. De laatste wenk geeft ons zeker geene hooge gedachten van des redenaars uiterlijk talent; maar het berigt is onvolledig, en — wat door den beschaafden Dionysius berispt werd, verdiende in de oogen der menigte welligt den hoogsten lof. Brugmans welsprekendheid was wel grootendeels eene aangeboren gave

1) Zie de boven vermelde Boeken *De vita chr.* p. 8, 12.

en voortbrengsel van een ligt tot enthousiasme ontvlamd gemoed. Bij zulke sprekers werden slechts zelden kalm beheerschte gebaren en eene kunstmatige stemleiding opgemerkt, en zij zouden hun ook kwalijk voegen. De vormen zijn en moeten afhankelijk wezen van de natuur der persoonlijkheid van den prediker en zijner inspiratiën, en wij mogen veilig veronderstellen, dat zij ook bij Brugman in onderlinge overeenstemming waren. Zeker weten wij intusschen, dat hij even als Bernardinus de kunst verstond om van tijd tot tijd, misschien wel dikwerf, aan zijn woord eene zekere actie en eenige symbolische of profetische daad te verbinden[1], waardoor de magt zijner rede noodzakelijk zeer verhoogd moest worden. Wij bragten daarvan reeds verschillende voorbeelden bij: hoe hij te Amsterdam bij zijne toespraak aan het volk den medegedeelden quasi-dialoog aflas en het crucifix toonde; hoe hij in Gaasterland van de tegenwoordigheid van dat weesje behendig gebruik maakte, om aan zijne les van vergevensgezindheid ingang te verschaffen, en hoe hij te Deventer, bij zijn afscheidswoord, aan de Broeders, die hij zoo zeer beminde, eene in wijn gedoopte bete toereikte als teeken zijner liefde en blijvende gemeenschap, waardoor zijn laatst vaarwel een onuitwischbaren indruk maakte.

Wij hebben boven[2] gezien dat Brugman eenmaal, met het oog op de meerdere vruchten, welke hij door anderer arbeid voortgebragt dacht, eene uitdrukking van zich zelven bezigde, waarin hij twijfel openbaarde, of zijne prediking we looit, zelfs in de geringste mate, nuttig was geweest voor zijne medemenschen. Onder de schrijvers, die van hem en zijn kanselwerk gewag hebben gemaakt, waren sommigen, die dat woord van 's mans ootmoed als met handgeklap

1) Over de eigenlijke voorspellingen, die Brugman gedaan zal hebben, spreken wij later.

2) Bl. 91.

ontvingen en overleverden, als ware het een afdoend bewijs voor de regtmatigheid van hun eigen streng vonnis over den volksprediker en de voortbrengselen zijner lippen, die hun verachtelijk en boven mate onwaardig toeschenen. Wij kunnen ons hierin met die schrijvers op geenerlei wijs vereenigen, en zijn zelfs verzekerd dat Brugman, toen hij de bedoelde uitdrukking gebruikte, betwijfelde, wat in redelijkheid niet betwijfeld mogt worden. Geen leeraar van eenigen ernst, die in den naam van God en Christus zondaren van den weg des verderfs tot bekeering maande, — zij zijn leerbegrip, zijne zedekunde en leervorm ook uiterst onvolkomen geweest — had ooit, na twintigjarigen arbeid aan duizenden en tienduizenden, eene geheel vruchteloos vervulde taak te betreuren. De zegenrijke gevolgen, waarmede deze monnik zijn woord hier en daar bekroond zag, zijn ons reeds ter kennisse gekomen; maar wij mogen er ons van overtuigd houden, dat het goede, door hem gesticht, meerder was dan hij zelf hoopte en wij weten. Ook door zijne stem, als door die van Geert Groote, Wermbold en anderen, heeft de Herder der groote kudde ongetwijfeld menig verdwaald schaap uit de woestijn der toenmalige ongeregtigheid tot zich en den Vader getrokken, en ofschoon zijne woorden meerendeels vergeten en verloren zijn, en wij in dat verlies voor ons zelven naauwelijks eenige andere dan letterkundige schade zien, ook Brugmans prediking wierp in het gemoed van de kinderen des volks, die door eene onkundige en ontrouwe priesterschaar grootendeels aan hunne zonden prijs gelaten werden, zaden van godsdienst en zedelijkheid, die veelvoudige vrucht droegen voor later en beter tijdvak.

BIJLAGEN.

BIJLAGE I.

Brugmans brieven aan de Broeders des gemeenen levens te Deventer.

Brugmans brieven aan zijne Deventersche vrienden zijn voor de kennis van zijn karakter en zijne denkwijs zoo zeer gewigtig, dat ik mij verpligt zoude geacht hebben beide hier op nieuw te laten drukken, ook zoo zij vroeger op de meest wenschelijke wijze waren uitgegeven. Werkelijk werden zij reeds eenmaal in het licht gezonden, doch in zoo bedorven staat, dat zij op zeer vele plaatsen volkomen onverstaanbaar zijn. De Heer Dodt vond eene copij van de hand van Matthæus; hij erkende hare veelvuldige gebreken, maar nam haar echter op in het eerste Deel van zijn *Archief*, zonder uit te zien naar eenig middel om deze monumenten van Brugman, van wier belangrijkheid hij overigens geheel overtuigd was, tot hun oorspronkelijken toestand terug te brengen. Toch bestond zulk een middel. In het bezit van den Hoogl. H. W. Tydeman te Leiden was en is nog heden een Codex, die voormaals in de boekerij van Heer-Florenshuis te Deventer berustte, en later, naar het mij toeschijnt, door Dumbar gebruikt werd voor de uitgave van de biographiën, welke voorkomen in zijne *Analecta*, T. I. In dezen Codex, waarvan de Hoogl. J. Clarisse eene uitvoerige en zeer naauwkeurige beschrijving heeft gegeven (*Archief voor kerkel. Gesch.* van Kist en Royaards, D. I. bl. 394—397), vindt men afschriften van Brugmans brieven, afschriften die tot het laatst der vijftiende eeuw behooren en dus ongeveer van denzelfden tijd zijn, waarop de correspondentie door den auteur uit zijn convent te Nijmegen gevoerd werd. De eerste brief, die op fol. 208 van het H. S. aanvangt en eindigt op fol. 222, is geschreven met vele verkortingen, gelijk Latijnsche schriften van die eeuw plegen, maar

met eene schoone en regelmatige hand. Anders is het gesteld met den tweeden brief, die fol. 223 en 224 inneemt, en door een ander werd geschreven met zeer kleine letter, waarvan de inkt daarenboven zoo verbleekt is, dat ik bij de lezing niet zelden het vergrootglas moest gebruiken. Beiden echter zijn blijkbaar met zorgvuldigheid, misschien wel naar de oorspronkelijke stukken, gecopieerd. Verblijd ik mij den Heer Tydeman openlijk mijne dankbaarheid te mogen betuigen voor de goedwilligheid, waarmede hij mij zijnen Codex tot de tegenwoordige uitgave tijdelijk afstond, terwijl hij daarenboven door eenige schriftelijke mededeelingen mijne gansche geschiedkundige onderneming begunstigde, aangenaam is het mij ook te berigten, dat mijn hooggeachte ambtgenoot, de Hoogl. J. C. G. Boot, de moeite heeft genomen mijn afschrift met het H. S. te vergelijken, eer ik het aan de pers overgaf. De varianten, welke ik hier en daar aan den voet der bladzijden plaatste, zijn, gelijk de letter D aanduidt, aan de uitgave van Dodt ontleend. De tekst is die van het H. S., doch de paragraphering en punctuatie is van mijne hand.

I.

Epistola venerabilis Patris, Fratris Johannis Brugman Ordinis Minorum, ad quosdam Fratres [1] *domus Domini Florencii.*

§ 1. Exemplar illud vivificum, quod nobis in monte Calvariæ monstratum est, iugiter inspicere et secundum illud actibus virtutum luculenter conformari ac transformari, pro suavissima salute [2]!

Literas vestras, o Frater, omni suavitate nec non et sentencia plenas, desideranter atque gaudenter suscepi, quarum articulos, articulatim distinctos, respondendo colligere cum supportacione propono.

---

1) D. *quendam fratrem*. Het is moeijelijk te beslissen aan welke lezing de voorkeur moet gegeven worden. De brief is nu eens uitsluitend aan Egbert ter Beek gerigt, en dan weder aan de gezamenlijke Broeders van Heer-Florenshuis.

2) Diergelijke breede en soms zeer zinrijke begroetingen zijn gewoon in de correspondentiën der devoten van dien tijd. Zie b. v. de brieven der Deventersche Broeders bij Dumbar, *Anal.* T. I. p. 88—113.

Verum est in primis, quod quidam familiaris noster et laycus visendi gratia me pauperculum ac tremulum, caritate motus ac pietate, venerit ad locum infirmariæ nostræ, quem cum interrogarem de singulis amicorum nostrorum spiritualium statibus, contigit ut volaticio verbo depromerem, me velle ante mortem meam aliquid scribere dilectissimis confratribus meis, quos diligo in veritate magis quam dicere aut scribere possim. Nam ànima mea, licet imperfectionibus plena, conjuncta est animabus vestris, quemadmodum anima Jonathæ animæ David, et hoc in visceribus Christi Jhesu, quem intueor et veneror in vobis. Unde deprecor fraternitatem vestram quatenus ægre ne tuleritis, sicubi aut minus digeste aut minus discrete [1] subscripsero, quod prima fronte aut adulationem præferre aut correptionem videatur. Nam caritas, qua feror ad omnes vestros confratres, modum nescit neque personam. Et quia vos [2], o bone Pater, michi viam aperueritis per matura lamenta, quodammodo cæcitatem quorumdam tacite tangentia, hinc est quod pietati vestræ paulisper respondere conabor. Sustinuistis patienter me, aliquando tanquam canem oblatrantem adversus familiam vestram; sustinebitis nunc ex cane catellum factum, leniter cauda blandientem!

§ 2. Tangitis secundo, mi Pater dilectissime, quasi pia fraternitas vestra inter devotos foret portio vilis atque despecta. Nequaquam, nequaquam! Sed qui videntur nunc in cauda, locum accipient in capite, et qui nunc nuptiis Christi intersunt sedentes in novissimo mensæ, hiis dicetur: amici, ascendite [3] superius; et tunc eis erit gloria [4]. Benyamyn, inter fratres suos licet minimo, duplicata est portio a præposito domus Pharaonis [5], quia frater eius erat ex utroque parente [6]. Non miremini, pusillus grex, si humilitatis filii primas cathedras non suscipiatis in synagogis, et si non salutemini a mundanis hominibus in foro, neque dicatur

---

1) D. *distincte*.
2) D. mist *vos*.
3) D. *conscendite*.
4) *Luc*. XIV: 9, 10, volgens de Vulgata.
5) D. *Pharaonæ*.
6) *Gen*. XLIII: 34.

vobis: Rabbi, quum portio vestra in terra vivencium[1]. Complacuit enim Patri vestro vobis, simplicibus atque humilibus propter Christum Fratribus, dare regnum. Gaude proin, domus Florencii prædecessoris, viri devotissimi, quia nequaquam minima es apud Dominum in Alimania[2] nostra, quia ex te prodiit pia proles[3], quæ pro maxima parte religiosorum domos desertas et incultas cum adiutorio Dei reformavit. Unde non frustra tetigisse videtur in Proverbiis suis Salomon, dicens: quatuor sunt minima terræ et ipsa sunt sapientiora sapientibus: formicæ, populus infirmus, qui præparant in messe cibum sibi; lepusculus, plebs invalida, qui in petra cubile suum collocat; regem locusta non habet et egreditur universa per turmas suas; stellio manibus innititur et moratur in ædibus regis[4]. Quæ quidem verba declarat Dominus Iacobus de Vitriacho[5] in quodam passu, ubi loquitur de ordinibus Fratrum mendicancium. Conclusio huius reducitur ad hoc, si bene meminerim, perfectionem maximam latere in personis despectis, humilibus, caritativis et quietis. Masticetis bene verba fidelis Apostoli, ad Corinthios scribentis: videte, inquit, vocationem vestram, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat fortia, et ignobilia mundi et contemptibilia elegit Deus et ea, quæ non sunt, ut ea, quæ sunt, destrueret, ut non glorietur omnis caro in conspectu eius[6]. Verbum Francisci erat: tantus est homo, quantus est in oculis Dei, et non plus; sic et vos, Fratres mei[7], etc.

§ 3. Quod autem subinfertis[8], quod tanquam parvuli luctamini cum parvulis etc., hoc non sit vobis vanum! Nam angelus Domini non dedignatus est luctari cum Iacob simplici, ymmo post luctam ipse Patriarcha benedictionem meruit obtinere[9]. Neque

1) *Matth.* XXIII: 7, 8.
2) D. *Almannia.*
3) *Mich.* V: 2.
4) *Prov.* XXX: 24, ss.
5) Zie over J. de Vitriaco boven, bl. 95, n. 1.
6) 1 *Cor.* I: 26, ss.
7) D. *mi.*
8) D. *subinsertis.*
9) *Gen.* XXX: 24, ss.

etiam[1] in regia domo Nabugodonosor minimum videbatur cura[2] nobilium puerorum, de quorum numero Daniel sapientissimus extitit cum sociis eius Sydrach, Mysach et Abdenago[3], cultores Dei incliti. Nonne Alexander de Villa Dei quodammodo de doctrina parvulorum gloriatur, dicens:

Scribere clericulis paro doctrinale novellis,
Jamque legent pueri[4] pro nugis Maximiani,
Quæ veteres sociis nolebant pandere caris[5].

Nam ut verum fatear, ante adventum domus clericorum Daventriæ poterat querulose dici illud Trenorum: parvuli petierunt panem, et non erat qui frangeret eis[6]. Vos autem cum Apostolo, etsi non sapienciam aut philosophiam huius mundi tribuatis discipulis vestris, tamen tanquam parvulis in Christo lac potum datis[7] eisdem, et utinam, ut scribitis, mensura vestra aut portione tali contentati, perseverare velitis et nunquam ad maiora fastigia quomodolibet aspirare; quoniam-quidem[8], licet parvuli vocentur, tamen homines sunt, filii Dei sunt, Christi sanguine preciosissimo redempti sunt, non suscipientes doctrinam essentialem, cum ex pueris creverint in viros perfectos, sed accidentalem duntaxat. Ideo congratulandum potius in huiusmodi portione puerorum omni Deum timenti, quam mordacibus dentibus atque caninis morsibus detrahendum. Haec igitur, tenerrimi Fratres mei in Domino, sit semper portio vestra in hac militanti[9] ecclesia, quæ vos cum prole pia perducet[10] in terram vivencium!

---

1) D. *enim.*
2) D. *anima.*
3) D. *Abednego.*
4) D. *legens pueris.*
5) Zie over Alex. de Villa Dei boven, bl. 3. Maximianus was een grammaticus, die omstreeks het jaar 1200 te Parijs leerde en velerlei geschreven heeft. Zie Fabricii *Bibl. med. Lat.* T. V. p. 179, s.
6) *Thren.* IV: 4.
7) D. *dans.*
8) D. *qui quidem.*
9) D. *militandi.*
10) D. *producet.*

§ 4. Denique cum subdideritis, mencionem de me faciens eo quod commendaverim quoque[1] curam vos gerere parvulorum, quid mirum? cum egregius doctor ille, Magister Johannes Gerson, zelo salutis parvulorum tractatulum lepidissimum conflaverit de parvulis ad Christum trahendis[2], allegans illud Evangelii: sinite parvulos venire ad me[3]! O utinam tractatulus ille memoriis inesset omnium atque singulorum curatorum, prædicatorum, confessorum, nec non et scolasticorum rectorum ubilibet regencium. O utinam practica parvulis traderetur seu suaderetur a prædictis, quomodo vivere deberent et a quibus cavere! Procul dubio maior esset practica huiusmodi omni gloria Salomonis! Quid aliud voluit innuere Salvator ipse per amplexum parvulorum, nisi quod amorosis[4] et suavibus affectibus et exemplis debeant trahi ad Deum timendum et summopere diligendum? O quam moleste feret nostrorum Doctor parvulorum Christus eos præsertim, qui suos pusillos scandalizant et a tramite salutis retrahunt, cum indigne tulerit in Apostolis talismodi parvulorum accessum prohibentibus. Timeo plurimum ne talibus dicturus sit: non videbitis faciem meam, nisi duxeritis vobiscum fratrem vestrum minimum[5]! Non sit igitur vanum vobis, o Fratres, curam gerere parvulorum Christi! Nam et Patriacha Jacob, forma existens simplicium et exemplar humilium, rediturus ad patrem, sollicitudinem habuit non modicam, nedum de parvulis suis sed et mulieribus. Unde et Salvator dicit: nisi efficiamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum coelorum[6].

§ 5. Posterius autem cum subinferatis[7], quod aliquando senserim quamdam spiritualem esse cognationem inter ordinem nostrum et fraternitaten vestram, non etiam dixerim, tanquam diffiniens, vos esse minimos in ecclesia Dei, nos autem fore comparatione minores nomine et reputacione maiores; potest etiam stare,

1) D. *quandoque.*
2) Zie boven, bl. 93.
3) *Matth.* XIX: 14.
4) D. *a morosis.*
5) *Gen.* XLIII: 3.
6) *Matth.* XVIII: 3.
7) D. *submiseratis.*

quod verificabitur illud, quod de filiis Joseph, ni fallar, Patriarcha noster dixerit: quod maior serviet minori et quod manus dextera ponetur super caput Effraym, tanquam minoris aut minimi, læva vero super caput Manassæ [1]. Nec vos conturbent singulorum ordinum tytuli aut præclara nomina, utpote quia hic vocetur ordinis Basilii filius, alius Augustini, alius Benedicti, et sic de aliis, quum qui facit voluntatem Patris sui, hic mater, soror et frater est Christi [2]. Ait etiam: omnes autem vos fratres estis! [3] Puto Spiritus Sancti providentia actum esse, ut absque ullo alio tytulo Fratres dicamini, non per abiectionem aut contemptum, sed per quamdam hominibus occultam et ignotam excellenciam impositum esse nomen. Nomen quippe fraternitatis, quod antiquitus in ecclesia Dei floruerat et propter superbiam quorundam spiritualium personarum viluerat et sepultum fuerat, inter [4] alumpnos domus Domini Florencii reviguit [5], refronduit et refloruit, quemadmodum cernimus in præsenti. Quum enim philosophi nomen inter artistas nominatur, tunc extollitur artistis discipulus. Quum vero nomen Apostoli replicatur, tunc gloriatur doctus Pauli et humilis ymitator. Quum in medium profertur minorum minimus, tunc humilis Francisci filius cordialiter gloriatur. Quum igitur ore vulgi dicitur aut replicatur nomen fraternitatis piæ, tali tytulo vocitari, quasi per autonomasiam, debet axultare [6] quilibet bonus christianus. Florete igitur, o Fratres, sicut lilium! Date odorem veris christicolis! Frondete in gratiam, quia fraternitatis vestræ nomen os Domini nominavit!

§ 6. Porro non conturbentur corda vestra, si mundus non arrideat, aut si pomposi derideant, aut si philopompi aspernentur, aut si religiosus, rem religiositatis minime habens, vobis mordacibus detrahat verbis; quia cum pie studueritis Christo vivere, pro Christo persecucionem etiam ab inicio passi estis. Signum autem est electionis æternæ, et quod sitis legitima portio eccle-

1) *Gen.* XLVIII: 14.
2) *Matth.* XII: 49.
3) *Matth.* XXIII: 8.
4) D. heeft achter *inter* het woord *aliquot*.
5) D. *remigrans*.
6) D. *exaltari*.

siæ in splendoribus sanctorum, quia cum Christo ab amatoribus seculi huius passim crucifigimini, nunc ab uno, nunc ab alio; quod proprium est christianorum, bona scilicet facere et mala pati. Et quid mirum? Dissimilis est vita vestra carnalibus. Hinc eis graves estis ad videndum. Estis quippe malis odor mortis in mortem, sicut et bonis odor vitæ in vitam [1]. Non licet etenim virtuosum tutum esse cum malis. Hinc dicit Psalmista: quantas ostendisti michi tribulaciones multas et malas! Sed illico consolatur, cum subdit: et conversus vivificasti me! [2] Quot tribulaciones pertulisse legimus Doctorem gentium! Quid ergo deicimur, qui vix constantes informatores vocamur parvulorum? Sed ad hoc dicetis fortasse, quod aliquando ob persecuciones hominum intraverint aquæ usque ad animas vestras [3], et eo fortassis, ut tederet vos vivere. At ego: numquid aufuit Deus in tribulacione? Numquid non vobis, Deum timentibus, prope fuit omnibus, saltem invocantibus eum in veritate? Nonne tempore Domini Nicolai de Chusa, cum legatione fungeretur in Germania, invocastis Dominum, et ipse exaudivit vos in abscondito tempestatis? [4] Quæratur a patribus ac fratribus, quorum oculi tribulacionem viderunt, et quorum genua ex zelo Dei et sui status contremuerunt! Attamen navicula vestra inter procellas et tempestates, afflante Spiritu Sancto, inconcussa permansit. Sic et futuris temporibus idem Dominus eruet vos a malis, si boni æmulatores fueritis semper.

§ 7. Sed jam quæritur inter dispensatores seu instructores parvulorum, ut fidelis quis inveniatur. Quod de hac re capio, hoc sentio, et quod sentio, hoc salvo iudicio saniori in medio vestrum propono. Sentio quidem statum vestrum animabus, Christi sanguine redemptis, maxime esse salutiferum, tum quia videmini esse imitatores præcursoris Christi Jhesu, Johannis scilicet Baptistæ, quia discipulos vestros transmittitis ad ordines et ad monasteria, ut vita monastica reformetur et ut confortetur reforma-

---

1) 2 *Cor.* II: 16.
2) *Ps.* LXX: 20.
3) *Ps.* LXVIII: 2.
4) Zie Dumbar, *Anal.* T. p. 173.

tio atque conservetur; tum quia pauci vobis communicant in convictu et doctrina, quibus, etsi ad mundum reversis, non permaneat stimulus timoris aut amoris ad virtutes et exempla, quæ inter Fratres vestros vel domorum vestrarum quandoque didicerunt. Scriptum est enim: adolescens juxta viam suam, et cum senuerit non recedet ab ea [1]. Et quidam metrista dicit:

Quod nova testa capit,
Inveterata sapit.

Docetis eos comiter [2] illud Ecclesiastis: time Deum et mandata eius observa, hoc est omnis homo [3]. Tum tertio, ut summatim multa perstringam, animadverto quod similes sitis nutricibus, quæ lactant parvulos deliciosarum matrum. Cum enim puerulos usque ad ablactacionem in cura seu custodia tenuerint, referunt eos cum læticia genitricibus suis. Vos etiam estis nutricii parvulorum studentulorum, de quibus intelligi potest illud Prophetæ: et erunt reges nutricii tui et reginæ nutriciæ tuæ [4]. Quoniam igitur magni et summi Regis parvulos enutritis tam piis doctrinæ poculis, excellentissimam mercedem ab ipso, magnifico et summe liberali, suscipere debetis, attendentes verbum illud reginæ vel filiæ Pharaonis, de Moyse parvulo prolatum: accipe puerum istum et nutri eum michi, et dabo tibi mercedem tuam [5]!

§ 8. De tribus dolet anima mea, et quartum non possum sufficienter deflere. Primum est, quod unquam Deum meum et Patrem offenderim. Secundum est, quod talibus virtuosis, cuiusmodi vos, o Fratres mei, parvulos eruditis, disciplinis imbutus non fuerim. Tertium est, quod inter discolos [6] et irreligiosos religionis iuvenculos prima exemplaria vitæ quæsiverim. Quartum est, quod ibidem de statu religiosorum reformatorum et observantium, pariter et vestræ clericalis honestatis vitam momorderim,

1) *Prov.* XXII: 6.
2) D. *communiter.*
3) *Eccl.* XII: 13.
4) *Jes.* XLIX: 23.
5) *Exod.* II: 9.
6) Zie over dit woord bl. 5, n. 2.

laceraverim èt insipientia èt ignorantia, quæ quamvis me excusent a tanto non tamen a toto. O utinam, sicut cum essem parvulus, cogitassem ut parvulus, sapuissem ut parvulus et sub vestra ferula stetissem! Haut dubium in fervore adolescentiæ extitisfem timoratior, in ingressu religionis inter discolos cautior, et post transmigrationem inter Observantes Fratres vitæ eorum conformior. Profecto ex erudicione vestra formam vivendi religiose, abiectis hiis, quæ parvuli sunt et penitus evacuatis, aptius inchoassem, formam quando[1] vivendi optimam cum bonis pro fundamento assumsissem. Suadet Apostolus nos debere parvulos fieri malicia, non sensibus[2]. Jam proch dolor, cum iunior fuerim et senuerim, frequenter flagito hoc adipisci, sed non invenio. Quapropter consulo parentibus parvulorum, quod qui parvulus est inter natos ipsorum, timens Deum, veniat ad vos et bibat de lacte uberum vestrorum, ut crescat. Non enim vacat misterio illud Johelis: canite tuba in Syon, prædicate ieiunium, vocate coetum, congregate populum, sanctificate ecclesiam, coadunate senes, congregate parvulos et sugentes ubera[3]. O si nostra redirent in mores tempora priscos[4], clamarem utique una vobiscum, usque quo parvuli diligitis infanciam, et stulti ea, quæ sibi sunt noxia, sapient!

§ 9. Sed dicet quis: quid? miselle, tu magnipendis populum infirmum nullius existimacionis, plebem invalidam, nullius patroni aut sancti in ecclesia tytulo vel nomine sublimatam! Cui respondeo, quod ex eisdem parentibus, scilicet Christo et ecclesia, nati sunt tam clerici quam religiosi aliorum ordinum, quam huiusmodi devotæ conversacionis sacerdotes et clerici. Sponsus enim Christus est; sponsa vero ecclesia. Haut dubium quin sponsa desideret[5], ardentis amoris sponsi excessu succensa, prolis semper novo foetu multiplicari, novis sanctorum splendoribus illustrari, variarum virtutum perfectionibus superornari, tanquam regina a dextris sponsi in vestitu deaurato, scilicet caritatis amicta varie-

1) D. *formamque.*
2) 1 *Cor.* XIV: 20.
3) *Joel.* II: 15, 16.
4) Horatii *Carm.* L. IV: 2. 39.
5) D. mist *desideret.*

tate. Vox languentis sponsæ ad sponsum: da michi liberos, alioquin moriar![1] Concipit igitur ex dulcore[2] sponsi sponsa, sed cum dolore parit et cum labore nutrit partum suum, et cum honore nutritos ad eam, quæ sursum est Jherusalem, electos filios exaltandos in domum Patris sponsi sui cum gaudio transmittit. Et fit verificacio verbi Christi, ubi dicit: mulier, cum parit, tristiciam habet; cum autem peperit, non meminit pressuræ propter gaudium, etc.[3] Placuit igitur sponso ad se diversorum statuum formare ac procreare filios, et populum sibi procurare[4], Deo Patri acceptabilem. Unde primo dedit Apostolos, vocans eos ex teneretudine, amoris præcipui filios. Deinde transmisit martyres inclitos, ad robur fidei confirmandum. Successerunt doctores illustres, ad confutandum errores. Advenerunt anachoritæ, in disertis et speluncis habitantes, quibus dignus non erat mundus, carnis illecebras conterentes. Multiplicati sunt coenobitæ, vitam monasticam ducentes, panem artum et aquam brevem pro victu sumentes. Hiis subiuncti sunt et fraterna caritate couniti[5] collegiorum canonici, vitam regularem in communi ducentes. Postremo, cum mundus in maligno esset positus, non distulit pius sponsus transmittere quatuor ordines, quos mendicantes vocamus, tanquam equos fortes et varios, ad discurrendum per mundum pro recuperacione eorum scilicet filiorum, in quibus caritas refriguerat, et tanquam quatuor fabros ferrarios, ad conterendum petras; quia de populo scriptum est, quod induraverunt facies suas supra petram et noluerunt reverti. Siquidem omnes isti religiosi quosdam habuere patronos, unus scilicet Sanctum Basilium, alius Anthonium, alius Augustinum, alius Benedictum, alius Bernardum, alius Wilhelmum, alius Noortbertum, alius Petrum Coelestinum, alius Dominicum, alius Franciscum, sic consequenter; placuit igitur ecclesiæ sponso et gavisa est mater virtuosorum super virtutibus educatæ prolis et conversione populorum. Sed postmodum, cum apud

1) *Gen.* XXX: 1.

2) *Dulcor* voor *dulcedo,* meermalen bij Tertullianus en andere kerkvaders.

3) *Joh.* XVI: 21.

4) D. *procreare.*

5) D. *connexi.*

plerosque advesperasceret et inclinaretur dies, mater pia postulasse videtur filios, qui, talismodi patronos non habentes, solis antiquorum patrum ac primitivorum ecclesiæ germinum institutis contenti, eorum, qui parvuli sunt, curam susciperent ac verbo pariter et exemplo populum dulci susurrio ad Christum attraherent. Ideo, o Fratres mei carissimi, quamvis non profiteami aliquam determinatam regulam huius vel illius Sancti, utpote Basilii vel Augustini vel Benedicti, aut Patris nostri Francisci, nichilominus formulam implicite observatis, ut confido, quæ a beato Petro, Apostolo, tangitur primæ Epistolæ cap. primo, ubi dicit: animas vestras castificantes in obedientia caritatis et fraternitatis amore, simplici ex corde invicem diligite attentius [1].

§ 10. Quomodo igitur, popule Dei, adeo videmini fratribus vestris alieni? An degeneres facti estis, quia fortassis viciis peiora foventes proprium deseruistis ortum? Absit, confratres mei, absit! Sed quid? quoniam Pater vester diligit vos eo quod genuerit vos quasi in senectute sua, hoc est in istis diebus novissimis, in quibus refriguit caritas multorum; præterea quia tunicam polumitam geritis in domibus vestris, omni varietate decoratam, regularibus scilicet disciplinis contextam, tanquam viri religiosi nullam attamen professionem regulæ cuiuspiam facientes, sed in caritate et simplici obedientia ceterisque virtutibus proficientes, sane quandoquidem cum Benyamyn mane deripitis dyabolo praedam, dividentes escas ad vesperam in collationibus vestris [2], haut dubium, religiosus sanæ mentis non detrahet tam sanctæ societati, sed ypocrita pestifer, status sui et votorum suorum contemptor, dentes bestiarum infigit vobis. Sed quid obest, si vos aspernentur carnales homines et dixerint omne malum adversum vos mentientes, et posuerint vos deorsum cum Abakuo [3] etc., cum Rachel pariens ultimum filium Benonij, id est filium doloris sui, vocaverit, quem pater eius Jacob Benyamyn, filium dexteræ, postmodum nominaverit [4]. Hic igitur facta est mutacio dexteræ Excelsi, cum Benyamyn

---

1) 1 *Petr.* I: 22.
2) *Gen.* XLIX: 27.
3) D. *Abassico* (?).
4) *Gen.* XXXV: 18.

natus a patre susceperit nedum nomen, sed et benedictionem et partem in tribubus sub funiculo distribucionis. Sic et Paulus etiam, de tribu Benyamyn natus, de Saulo Paulus vocatus, licet minimum se dixerit inter Apostolos et nequaquam dignum se fateatur nominari Apostolum, plus tamen omnibus laboravit et pluriora pro Christi nomine passus est, et inter Apostolos etiam ad dexteram poni promeruit. Beatus Pater noster Franciscus gloriabatur se et fratres suos esse et vocari minores, cum viderit illud Evangelii verificari: quod uni ex minimis meis fecistis, michi fecistis [1]. Unde merito propter humilitatem suam dici potest apud contemptores vitæ Christi et inimicos crucis eiusdem illud Proverbium: visio, quam locutus est vir, cum quo erat Deus, et qui Deo secum morante confortatus, ait: stultissimus sum virorum et sapientia hominum non est mecum; non didici sapientiam et novi sapientiam sanctorum [2]. Vani etenim sunt omnes homines, in quibus non est scientia Dei.

§ 11. O quam præclara confessio [3] summi Doctoris nostri, in Evangelio dicentis: confiteor tibi, Pater, Domine coeli et terræ, quia [4] abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis! [5] Sed proch dolor, inveniuntur nonnulli, qui Spiritui Sancto resistunt, retrahentes parvulos a Christo malis exemplis suis et corruptis suadelis, quorum sapientia in fumo laborat; cum se sapientes esse dicant, stulti facti sunt; de quorum numero quemdam novi, apud mundanos maxime reputatum et apud doctos in religione nostra famosum, qui cum videret observanciam nostram, Fratrum minorum scilicet, Spiritu Dei duce introduci in partes istas, inflato stilo stomachantique spiritu scripsit fratribus nostris dicens: o plebs invalida, quid præsumis inducere nomen observanciæ in terminis meis, etc. [6] Non enim intellexerat illud, quod superius dictum est, quod quatuor sunt minima terræ etc., ubi habetur de formicis populoque infirmo, quæ præparant in

1) *Matth.* XXV: 40.
2) *Prov.* XXX: 1, 2, 3.
3) D. *sapientia.*
4) D. *quod.*
5) *Matth.* XI: 25.
6) Zie boven, bl. 123.

messe cibum sibi, et consequenter de lepusculo plebeque invalida, in petra cubile suum collocante, nec non de locusta, regem non habente et per turmas suas egrediente, nec non de stellioue, manibus innitente et in ædibus regum morante. Nam vere sapientissimus ille, qui vivens in mundo congregat sibi cibum tempore messis, et qui cubile suum et requiem in petra Christo collocat, et qui in humilitate simpliciter obedit propter Deum rectori suo, non considerans personam hominum, et qui non veretur sub pannosa veste et repeciata de laboricio manuum vivere, et tamen seipsum in tali paupertate divitem tanquam regem in domibus pauperculis reputare. Sed heu ve illis, qui prudentes sunt apud semetipsos, et qui dicunt bonum malum, ponentes lucem tenebras et dulce amarum.

§ 12. Sed fortassis dicere poterit adversarius: unde tibi tantus ausus laudandi simplices istos Fratres? Respondeo quod, quia blasphemus fuerim aliquando, cum cæcus essem, modo video. Praeterea scripta doctorum, in Concilio Constansiensi super modo vivendi Fratrum istorum conflata et auctentice cum allegationibus ydoneis et patrum sentenciis communita, me prius cæcum credere[1] fecerunt. Postea vero indultum apostolicum, quod incipit *Recta ratio*, et similia oculos meos aperuerunt[2]. Experientia quoque vitae atque conversacionis fratrum ipsorum me ad amorem eorum, et caritas præcipue, ad commendandum allexerunt. Sed quid laudis poterit pietati prædictorum Fratrum accrescere aut commendacionis, cum sordescat laus peccatoris[3] coram oculis virtuosorum? Et quid accrescere facit monti magno et alto granum synapis? Quid solari iubari fax aut candela accensa? Quid adiutorii præstat Herculi assistentia Ganimedis? Quid redundanciæ

1) D. *videre*. Over de beoordeeling van de zaak der Broederen bij de kerkvergadering van Constans zie men Ullmann, *Reform. vor der Reformation*, T. II. s. 182, ff.

2) De bul *Recta ratio*, die ten gunste der Begijnen strekte, wordt besproken bij J. Molanus, *Natales Sanct. Belgii*, fol. 5 vers. Over andere, ten voordeele der Fraters zelven gegeven, zie men Revius, *Daventria illustr.* p. 68, ss. en den *Codex Regularum et Constitution. clericalium* van A. Miraeus.

3) D. *pictoris*.

affert gutta oceano? Revera timeo ne, ubi conscientia me ad scribendum compulerit, sicut minus ydoneus ita et indignus laudator inveniar.

§ 13. Gaudeat nichilominus ecclesia, tantorum parens filiorum, quam sic sponso adornare placuit. Humilietur aut confundatur synagoga sathanae, eorum præsertim, qui non proponunt Deum in conspectu suo. Vos autem, filii humiles, crescite et multiplicamini et replete terram! Benignus Dominus det vobis reædificare muros Iherusalem, ruinas videlicet ordinum deformatorum. Multiplicamini, inquam, et crescatis in mille millia, ita ut semen vestrum fiat sicut stellæ coeli in omni dyocesi, ad gloriam huius, qui habitare facit sterilem in domo matrem filiorum lætantem [1]. Sed caute dignemini agnoscere et probare spiritus filiorum, quos ad reformationem monasteriorum antiquorum emittitis. Nam experientia docet, quod flumina, intrantia mare [2] salsum, non diu retinere possunt innatam dulcedinem; sed mox cum intraverint, in salsuginem convertuntur et amaritudini conformantur. Est et aliud quo sanctitates vestras velim haberi sub correctione exoratas, scilicet non confidatis in baculo arundineo acquirendorum prævilegiorum, quum pius Dominus in prædecessoribus vestris talia arma in virtutibus contulit et reliquit, quæ nisi prius abieceritis, invicta vos firmitate protegent. Vereor etenim ne propter confidentiam prævilegiorum relinquere velit vos Dominus, quos hactenus tanquam filios defensavit. Sufficit diei malicia sua. Nolite nimium esse solliciti; sed si quid talium acceperitis aut in arcu aut lancea aut in scuto adversus superbos, usque ad tempus belli abscondatis oro, ne fortassis fortis, occasione armorum patencium, inpingat in fortem et ambo collisi graviter cadant.

§ 14. Nec deiciamini, obsecro, si per noctem totam aliquando laborantes nichil capere in parvulis timeatis, sed potius ducite in altum naviculam et mittite in dexteram navigii rethia, laxantes in capturam. De duobus enim pisciculis pavit Dominus quinque millia hominum. Nolite igitur desperare, si prima fronte non arrideat rethium iactura; nam dicitur proverbialiter: non

---

1) *Ps.* CXII: 9.

2) D. *in mare.*

eodem cursu ultima primis respondere. Sed cur pius Dominus interdum permittat regem impium prosperari plus quam cultores suos, animarum videlicet in captura, hoc a simili ex verbo Salvatoris nostri sumi potest, dicentis: filii huius sæculi prudenciores sunt filiis lucis in generacione sua[1]. Unde non mirum, si rex impius, astutior quovis homine mortali, fallax et milleartifex, plures secum trahat in sagenam pisces, quam nos capere possimus rhetibus nostris. Accidit michi frequenter, dum prædicarem populo in Haerlem, quod pestifer seu ille serpens per os cuiusdam obsessæ quasi ridendo proclamaret: o fatue, inquit, supervacue laboras seu vociferaris; nam illi, de quibus prædicas, non veniunt nec sunt hic; *postkens ende spirinck moegestu crigen of vangen, mer carpers ende snooken, die sal ick crigen of vangen*[2]. Qui quamvis sit mendax ac pater mendacii, nichilominus sapit hoc verbum ex tenore Scripturarum, ubi de humilibus fit mencio nec non et de superbis ait quidem psalmista: populum humilem salvum facies et oculos superborum humiliabis[3], et in multis aliis etc.

§ 15. Sed cum dixeritis in processu literæ de caligine, qua princeps tenebrarum totum videtur etiam post incarnationem Christi obtexisse mundum, nichil est quod debeatis admirari, quum scriptum est: contra malum bonum est et contra mortem vita[4]. Intuere omnia opera Altissimi: duo contra duo, unum contra unum. Unde fit, quod in omni statu, quantumcunque sancto et alto, hostis ille impius et rex super omnes filios superbiæ nisus fuerit ab inicio seminare quod suum est, impietatem scilicet et iniquitatem, tanquam zyzaniam. Quapropter dicit psalmista: vidi iniquitatem et contradictionem in civitate etc[5].

1) *Luc.* XVI: 8.

2) Diergelijke stoornissen overkwamen Brugman onder zijn ijverig preken meermalen. Toen hij in 1455 te Arnhem was opgetreden, was er »een geck, die hem in der kercke stoerde, ende in den geckentoren [in de Sabelpoort] geleid werd." Zie [G. van Hasselt in de] *Konst- en Letterb. voor* 1818, D. I. bl. 367.

3) *Ps.* XVII: 28.

4) *Ecclesiastic.* XXX: 15.

5) *Ps.* LIV: 10.

Continua quippe versatur guerra[1] inter Jherusalem et Babilonem et suburbia earumdem, quæ pro nunc ex parte Jherusalem annotari possunt Nazareth, Bethleem et Bethania, propter pudicos, humiles et caritativos cives et sanctos. Ex parte vero Babilonis subnotari possunt Casphym, Hay et Iherico, propter carnales, cupidos et superbos; nec inter istos et illos integralis et vera potest fieri pax et concordia. Magnum etenim cahos firmatum est inter istos et illos, inter tenebras et lucem, inter filios Dei et filios Belyal.

§ 16. Consequenter de columba nostra immaculata, quam commemoratis, o Frater, nichil rescribo, quia caecus sum, non indicans de coloribus. Dicit enim beatus Pater noster Franciscus, se non velle in filiis, distorte ambulantibus, considerare peccatum, et hoc propter reverenciam summi Regis, cuius ministri sunt et vocantur. Pertulit Dominus Ely ac filios eius, illicita perpetrantes, ad tempus tantum, quos postmodum acriter punivit. Verendum est quam maxime, ne vinea electa, quam Dominus plantavit, expectans ut faceret uvas, fecerit autem labruscas eo quod exterminaverit eam aper de silva singularisque ferus depastus sit eam[2]. Ubi, secundum Nicolaum Gorram[3], dominium universitatis quorumlibet viciorum potest intelligi. Dicitur quoque in Canticis: capite nobis vulpes parvulas, quæ demoliuntur vineas[4]. Ea propter oremus omnes, ut pax descendat in terram nostram de coelo. Nam pax a paganis, pax ab hæreticis, sed non profecto ab ecclesiæ filiis. Idcirco iterum dico: oremus omnes, dicentes: Domine, Deus virtutum, convertere, respice de coelo et vide et visita vineam istam, et perfice eam, quam plantavit dextera tua[5]! Alioquin leo superbus, scilicet Turcus seu princeps Turcorum, et vulpeculæ Boemorum invadent cum apro dentato egregiam vineam tuam, quod deflendum est. Et proch dolor, nonnulli filiorum, quos enutrivisti et exaltasti, spernunt Te, Patrem, et speciosam sponsam tuam, ecclesiam tuo precioso sanguine subar-

---

1) *Guerra,* gelijk *guerrarius, guerriare* enz., gewoon in middeleeuwsch Latijn. Zie Du Cange in v.

2) *Ps.* LXXIX: 9—14.

3) Zie boven, bl. 95.

4) *Cant.* II: 15.

5) *Ps.* LXXIX: 14, 15, 16.

ratam et desponsatam. Unde plurimum timendum est ne oculi caecorum tandem aperiantur, et quod residuum erucae comedet locusta, residuum locustae commedet brucus, et residuum bruci comedet rubigo [1].

§ 17. Temporibus primitivis vineæ seminaverunt religiosi agros et plantaverunt vineas et fecerunt fructum nativitatis; sed nunc transeamus per agros virorum pigrorum et per vineas virorum stultorum, et videbimus quod totum repleverint urticæ et spinæ, quia apud deformatorum loca periit nedum regularis disciplina, sed et, proch dolor, noticia regularum, quas profitentur, sepulta est et obtenebrata. Comminatur enim justus Dominus, per Prophetam dicens: auferam sepem eius, et erit in direptionem; diruam maceriam eius, et erit in conculcationem, et ascendent super eam vepres et spinæ et ponam eam desertam [2]. Ea propter dixerim illud poetæ:

> Felix quem faciunt aliena pericula cautum;
> Nam tua res agitur, paries dum proximus ardet [3]!

O quam sapiens est ille, qui inter stultos Dei annumerari non veretur, et qui pro Christo stultisare mundo non erubescit, juxta illud Pauli: si quis inter vos videtur sapiens, stultus fiat, ut sit sapiens [4]. Nonne Christus, sapientia Dei, stultisare coram Herode visus est, cuius figuram gloriosus rex David, discooperiens se et saltans in ephot lineo coram archa Domini, humiliter ostendit, quemque Mycol regina, typum mundanorum gerens, in corde suo despexit [5]? Sed, proch pudor, nunc a plerisque religiosis sapiencia pauperis contempta est, et tam facta quam verba eius non sunt audita, cum tamen liberaverit ab hostibus obsessam urbem. Student nonnulli altum sapere et humilibus dissentire, sentire de Domino cum inflacione, simplicitatem cordis et humilitatem omnimodam conterentes. Nos autem minores et minimi fraterculi, qui purgamentum mundi huius esse videmur et sumus, cum le-

---

1) *Joel.* I: 4.
2) *Jes.* V: 5, 6.
3) Den tweeden regel vindt men bij Horat. *Epist.* L. I. *Ep.* 18, v. 84.
4) 1 *Cor.* III: 18.
5) 2 *Sam.* VI.

pusculo collocemus in petra cubile nostrum, attendentes illud saucti Boecii:

Quisquis volet perennem
Cautus ponere sedem
Stabilisque nec sonori
Sterni flatibus euri.

Conclusio ibidem est ista:

Fugiens periculosam
Sortem sedis amoenæ,
Humili domum memento
Certus figere saxo.
Quamvis tonet ruinis
Miscens æquora ventus,
Tu, conditus quieti,
Felix robore valli,
Duces serenus ævum,
Ridens ætheris iras [1]!

§ 18. O frondiflua doctrina domus Fratrum minimorum! O florigera et odorifera vitis conversacio filiorum! O quam fructifera et necessaria procuracio parvulorum pro reformacione deformatorum, ubilibet locorum diffusa! Eant ligna et faciant sibi regem! Vos autem, o Fratres, cum ficu nolite deserere grossos vestros, cum vite nolite deserere vinum vestrum, quod lætificat Deum et homines, et cum oliva ne velitis deserere pinguedinem vestram, sed nec sub rampno velitis abduci, ne forte cum cedris Lybani incendium [2] aut ignem comminetur [3]. Attendant capita vestra et humiles familiæ vestræ directores illud, quod scriptum est: rectorem te posuerunt; noli extolli, sed esto inter eos quasi unus ex ipsis [4]. Ne velimus ambulare in magnis atque mirabilibus super nos, sed consideremus studia, quæ nobis reliquerunt patres nostri, veterani nostri, sanctiores nostri, Dominus scilicet Florencius venerabilis et discipuli eius, de quibus mencio fit in Dyalogo quodam, qui super conversacione eorum

1) Boetius, *de Consol. Philos.* L. II. *Metr.* IV.
2) D. *incendant.*
3) D. *comminentur. Judic.* X: 8—15.
4) *Ecclesiastic.* XXXII: 1.

laudiflue conflatus est [1]. Nec terreamini, si a latere vestro cadat nunc ille nunc iste, quia id divina permissione fit, ut quidam a societate vestra resiliant, quia non est reperire frumentum sine palea, vinum sine fece nec oleum sine amurca. Non enim domus vestra melior est domo Abrahæ, in qua fuere cohabitantes Ysaach et Ysmael fratres; nec sanctius est collegium vestrum collegio Christi et Apostolorum eius, de quorum numero solus filius perdicionis deperiit.

§ 19. O Fratres mei cordialissimi, de facili ab exerciciis necessariis parvulis studentulis averti nolite! A propagacione filiorum Christi cessare ne velitis! Sed sicut Ruth spicas post terga metencium colligite, atque cum Apostolis ne pereant fragmenta satagite, attendentes verbum illud veritatis, ubi dicit: qui non est mecum, adversus me est, et qui non colligit mecum, dispergit [2]. Domos vestras ne permiseritis steriles fieri ob provisionem custodum vasorum domus Domini, ne deficiatis in domibus vestris! Non enim, quamdiu bos bonus est aratro, exponitur pascuis ad impinguandum; nec gallina, plena ovis et et productiva pullorum, ad clausuram caveæ, nec vetera proiciuntur, nisi novis supervenientibus. Idcirco rogo Dominum et obsecro, qui dat parere filiabus suis, familias vestras seu domos fraternitatis vestræ usque ad sterilitatem conceptus, partus et nutrituræ parvulorum suorum pervenire non sinat. O utinam ubera vestra semper turgescant atque pinguescant, ut lacte enutrire possitis parvulos summi Regis! Et o utinam distinctæ vobis esse vel fieri possent urbes refugii tres vel quatuor, sicut est Mons Sancti Iheronimi prope Hattem [3], quem scilicet locum optaverim aliquando nemus aut silvam eiusdem beati Iheronimi nuncupari propter commoditatem orandi, meditandi, atque contemplandi clericis seu fratribus illic a Deo

---

1) Brugman bedoelt de elf levensbeschrijvingen van Thomas à Kempis, die door eene zamenspraak tusschen een *novitius* en *senior* zijn aaneengeschakeld. Zie *Opera Omn.* T. III. p. 5—128.

2) *Luc.* XI: 23.

3) Zie over het fraterhuis te Hulsbergen bij Hattem Delprat, a. w. bl. 93. Vgl. *Oudheden van Deventer*, D. II. bl. 496, waar Brugmans woorden over dit gesticht vertaald voorkomen. De schrijvers schijnen dus een afschrift van dezen brief gehad te hebben.

datam, ut postea, hausto spiritu, ex eodem nemore mortificata supposita [1], velut ligna cedrina et cypressina, ad regendum cœnobia virginum eligerentur pariter et virorum.

§ 20. Aegre ne deprecor tuleritis, sicubi verborum insipiditate aut inutilitate digressus fuerim, quia amor fraternitatis vestræ meme omni privat scribendi modo, et quoniam loqui non valeo per præsenciam, cum sim tremulus ac viribus quibuslibet destitutus, loquor saltem per cartam. Mencionem facitis, o dilecte Frater, discipulorum Christi director optime, de testamento transmittendo [2], cum testamentum nullum facere valeam, existens vetulus pauper et nudus, indigens recuperatione sanctorum omnium ecclesiæ triumphantis, nec non et quorumvis gemitibus et lacrimis electorum ecclesiæ militantis opus habens. Satisfactum haberi pro nunc per cartam hanc votis vestris humiliter precor. Quod si hæc responsio ad literas vestras taediosa sit, eo quod epistolares transgrediatur metas, hoc saltem rogo quatenus tanquam collatiuncula, licet inepta et insulsa, suscipiatur.

Scriptum anno Domini 1470, sexta Novembris, per me fraterculum vestrum, super lectum doloris et ægritudinis meæ sub correctione, in conventu Nomagensi, fratrem Johannem Brugman, vere vestrum, salva grammatica, vestrissimum [3].

Salutate venerabiles Patres domus Domini Florencii, præsertim Dominum Egbertum, Rectorem vestrum, et omnes Fratres, quos diligo in veritate et caritate non ficta.

---

1) *Mortificata supposita*, personen, die der zonde afgestorven zijn. *Supposita* is in het monniken-latijn hetzelfde als *suppositi*. In het *Chron. Windes*. p. 155, wordt gesproken van *supposita universitatis cujusdam*, de onderhoorigen, de studenten en professoren van eene universiteit. Vgl. Du Cange in v. *suppositum*.

2) Wat testament hier bedoeld wordt, kan men zien in Bijlage VIII.

3) Brugman had zijn *vestrissimus* kunnen verdedigen met het *ipsissimus* van Plautus. De begroetingen in de brieven der devoten zijn doorgaans niet vrij van overdrijving. Zie b. v. de boven aangeh. bij Dumbar, *Anal.* T. I. p. 88, ss. *Pars vestri* noemde men zich, *portio vestri, immo vos ipsi, vestri per omnia*, enz.

II.

Epistola Johannis Brugman ad Dominum Egbertum, Patrem huius domus [*Domini Florencii*] [1].

§ 1. In Eo, qui est flos campi et lilium convallium [2], iugi successu ac prospero reflorere!

Optime ac florentissime tyro! Poscit caritas vestra per epistolam semel consolari, insuper confortari, simul et incitari pusillanimitatem vestram gratum se habituram affirmat. O mi dulcissime Pater! æstimo quod vos non lateat, quomodo in salicibus suspenderim organa mea, denique quomodo manus meæ tremulæ jam incipiant distillare mirram, adeo ut minus capax sim ad proferendum verba composita in medio sensatorum, minime autem valens apices calamo ad plenum formare. Pali pontis [3] emarcuerunt; nil superest nisi ut Brugmannulus vester eat in sepulturam.

§ 2. Cogitaveram utique, priusquam literas vestras acceperam, vota vestra prævenisse [4], ad hoc me compellente caritate; nam stabilimentum pariter et augmentum cleri vestri seu clericalis vitæ vestræ, salvo religionis [5] cujuslibet titulo seu dignitate, michi cordi fuit, est et erit semper, Deo teste. O bone Jhesu, tu nosti omne desiderium meum, et spiritus meus a te non est absconditus! Si, quod absit, prælatus forem in ecclesia Dei, munirem gregem vestrum graciis ac prævilegiis oportunis [6]: si princeps aut potestas terræ, quam inhabitatis, vallarem domum vestram præsidiis usque ad effusionem proprii sanguinis mei. Sed quid? Frater minorculus inter minores indignus habito, nulla

---

1) Het opschrift ontbreekt bij D., zoodat deze tweede brief, als ware hij een postscriptum, aan den eersten gehecht is. Dat de copij in den Codex in Heer-Florenshuis gemaakt werd, blijkt hier.

2) *Cantic.* II: 1. *Flos campi etc.*, zoo noemde men Christus gaarne. Zie Thomas à Kempis, *Vallis Lilior.* c. 1.

3) D. mist *pontis*.

4) D. *convenisse*.

5) Zie het boven, bl. 5, aangemerkte over het woord *religio*.

6) D. *operturus*.

prorsus auctoritate polleo[1]; regnum meum non est de hoc mundo. Unde nil superest michi nisi ut lacrimas fundam et precibus pulsem in conspectu piissimi Patris, Patris, inquam, misericordiarum, quatenus sanctam familiam vestram crescere faciat in mille millia per universam ecclesiam suam sanctam, quamdiu scilicet humiles, simplices, modesti et exemplares perseveraveritis in zelo animarum, sub obedientia sanctæ matris ecclesiæ, in caritate fraterna viventes.

§ 3. Obsecro denique vos, ne vos conturbent[2] barbarorum rabies, scientes sanctissimorum patrum pacienciam magnam, in rebus, in fama, in corpore multipliciter afflictorum. Utique hora novissima est, et multi antichristi reperiuntur in omnium statu, gradu, sexu et ætate[3]. Nec licet bonum vivere cum malis, nec pium quiescere cum impiis, nec christianum verum cum ypocritis. Proch dolor, timendum est, ne verificandum sit illud de proximo: captabunt in animam iusti et sanguinem innocentem condempnabunt[4]. Sic enim semper decuit servos Dei sustinere a Babiloniis, Hebræos ab Egiptiis vim pati, minores ab maioribus calumpnias et persecutiones hilariter comportare. Nonne dixi alias cum essem apud vos: quidem minores nobiscum coram Deo estis in re, licet non dicamini nomine. Utique tempore suo serviet maior minori et adimplebitur in nobis illud prophetæ: Jacob dilexi, Esau autem odio habui[5]. Postquam persecuti vos fuerint, qui minores estis in oculis nunc ridentium et contemptibiles, illi forte iidem numero vel specie tyranni saeculares saevient in pinguiores et maiores natu. Nam si in viridi hæc faciunt, in arido quid fiet[6]? Nos autem levioris tribulacionis flagra suscipimus; illos autem gravioris virgæ, ne dixerim ferreæ, vexacio manet.

1) D. *pollens.*

2) D. *conturbet.* Wat Brugman bedoelt, waar hij spreekt van vervolging tegen de Broeders, zal in het tweede Deel dezer monographie verklaard worden.

3) 1 *Joh.* II: 18.

4) *Ps.* XCIII: 21.

5) *Mal.* I: 3.

6) *Luc.* XXIII: 31.

§ 4. O Daventria, utique de ventre tuo quondam fluxere aquæ vivæ[1], doctrinæ scilicet salutaris et vitæ regularis. Sed iam, proch pudor[1], de ventre tuo fluescunt aquæ mortuæ tyrannidis et impietatum in electos Dei, quare et bibes de calice Babilonis et eadem statera seu mensura, qua mensa fueris, eadem remetietur et tibi. Frustra in te conflavit conflator, quia non exivit de te rubigo. Quid superest nisi ut fiat illud tibi, quod scribitur in Psalmo: dissipa gentes, quæ bella volunt[2]. Liberavit te Dominus de manu principis potentissimi; pestilenciam denique, populum tuum devorantem, misericorditer compescuit. Sed haeccine reddis Domino, Deo tuo, et clero eius, popule stulte insipiens? Quare deprimendo bonos et devotos Christi filios et manutenendo indevotos et irregulariter viventes, propter iniusticias tuas quandoque humilieris et de calice bibes iræ Dei, quem florentibus inter spinas liliis propinasti.

§ 5. Sed quid ex hoc, piissime Pater, ex parte concludere velim, quæso animadvertatis! Timeo ne fortassis in tribulacionibus hiis aut similibus, de quibus michi scripsistis, deici aut tabescere quandoque possit pusillus grex vester. Unum[3] deprecor per viscera misericordiæ Dei nostri, quatenus scilicet navicula vestra litori fortiter hæreat, quamdiu procellis ac tempestatibus mare vestrum crispaverit. Spero firmiter[4] quod radix et mater[5], domus scilicet Domini Florencii, finaliter non peribit. Quid dicam? Philosophia gentium inter Achademicos montes viguit; sanctitas anachoretica in desertis comicuit[6]; vita cœnobitica in silvis vel locis petrosis efferbuit; clericorum honesta vita inter dracones et strutiones effloruisse noscitur. Nempe rara avis est hæc ubilibet terrarum et ypocritis gravissima ad videndum. Attamen super omnia ne dederitis commotioni pedes vestros,

---

1) D. *dolor.*

2) *Ps.* LXVIII: 31.

3) D. *unde.*

4) D. *fortiter.*

5) Het woord *mater* is, in de plaats van een in den tekst doorgeschrapt woord, met eene andere hand op den rand der bladzijde van het M. S. geschreven.

6) *Comicuit* = *emicuit*? D. heeft, misschien beter, *concrevit.*

mutando statum vestrum aut deferendo domum pro qualicunque tribulacione futura. Spero enim quidem, multus vobis fructus in clero restat et gloria magna. *Duyct, laet overgaen*, quantum poteritis sustinere, et Dominus erit vobiscum, virorum fortissime! Jam enim apparet quis, qualis, quantus sit et fuerit Frater Egbertus Verbeeck [1], non pastor aut ydolum derelinquens gregem.

Valete in Virginis Filio, frondete hylariter, florete suaviter, fructificate feliciter in gracia semper! Oro, dominus [2] ut mitescere faciat Daventrienses, coopidanos vestros, erga vos et omnes servos Dei electos, quia Deventriam semper dilexi.

Scriptum cursorie Novimagii XIV [3] Septembris, sed manu aliena, per me, abortivum et inutilem fraterculum vestrum et minorculum, Johannem Brugman.

B IJ L A G E II.

Brugmans sermoen over de drie Tafelen.

Brugmans sermoen over Ps. XXIII: 5 werd voor de eerste maal uitgegeven door J. Le Long in zijne *Reformatie van Amsterdam*, bl. 361—369. Hij vond het „in een boekske in octavo, met eene oude hand geschreven en onder hem berustende.” Aan het hoofd stond: „een seer suverlick sermoen van drierhande tafelen; die sullen wij nu claerliken beduden op dat woert: du heves een tafel bereit.” Le Long verzekert, dat hij het stuk in zijn geheel „van woord tot woord” heeft geleverd zooals hij het vond, eene getuigenis, welke ik niet kan bevestigen, daar het H. S., waarnaar hij copieerde, niet door mij gezien is. Ik vermoed dat het uit ’s mans nalatenschap in het bezit van

1) D. *ter Beeck*.
2) D. *Deum*.
3) D. IX.

van Damme overging en daarna (in 1764) verkocht werd onder den titel: *Kluchtige predikatie van Broeder Jan Brugman, Minrebroeder, binnen Amsterdam, omtrent den jaare* 1462 *over Psalm* XXIII, *duidelijk op papier geschreven* [1]. Waar het sinds gebleven is, mogt mij na veelzijdige nasporingen niet blijken. Twee jaren nadat het vermelde werk van Le Long in het licht verscheen, werd hetzelfde sermoen nogmaals uitgegeven, maar nog gebrekkiger en met veranderde spelling, in het zoogenaamde *Leven van Jan Brugman*, dat in de *Levensbeschrijving van beroemde en geleerde mannen* voorkomt (III[e] stuk, bladz. 236—262, Amsterd. 1731). De afdruk, welke den lezer hier aangeboden wordt, is naar dien van Le Long genomen. Daar mij alle hulpmiddelen tot eenen betere uitgave, helaas! ontbraken, moest ik den tekst laten, zooals hij voor mij lag, slechts zoovele kleine veranderingen aanbrengende, als mij bij eene bedachtzame lezing noodzakelijk voorkwamen. Deze veranderingen betreffen, behalve de punctuatie, welke bij Le Long uiterst slordig is, zulke plaatsen, waar of de afschrijver blijkbaar gefeild, of Le Long kwalijk gelezen heeft. Waar de oorspronkelijke afschrijver of afschrijfster (misschien waren er meer dan één; zie wat ik boven, bl. 180, 181, desaangaande opmerkte) den prediker in den zamenhang zijner rede niet schijnt gevolgd te hebben, en een en ander van hetgeen hij hoorde achterwege liet, plaatste ik eenige punten.

Gaet voerby herwaerts ende verciert ons die taefel, ende dattu gereit hebste in dinen handen, dat deilt den anderen mede!

Susteren, ghi hoert alrede wael, waer mijn herte hennen wil. Ghi weet oeck wael, dat ic niet en meynde die taefel, daer dese arme romp mede gespiset wort, mer [2] ic meynde die taefel der ynniger zielen. Salomon hadde voel vriendynnen, mer onder hem allen hadde hij een moerynneken, die om [3] alreliefste was. Desgelikes hevet onse lyeve Here een moerynneken ende noch

1) Zie Paquot, *Memoires*, T. X. p. 324.
2) Maar.
3) Hem.

een brunneelliken ende noch voel meer brunneellikens. Geesteliken te verstaen, soe is dat moerynneken die menscheliken natuer, ende dat brunneelliken is die helige kerke [1], ende die voel brunneellikens dat sijn die geloevige sielen.... Onse lieve Here had alsoe groete begeerte totter menscheliker natueren ende totten zielen te verloesen, dat Hem die mynne der zielen nedertoch uutten schoot des Vaders in den licham der uutvercorene Maget Maria, sijnre lieve moeder. Mer hi bleef hier een corte tijt, naedat hij lange begeert was. Een vraghe hier op: Here, mij verwoendert des, nae den dat ghi soe lange tijt begeert waert, ende doe ghi gecomen waert, dat ghi soe corte tijt by ons bleeft; want een mensche, den nae sinen lieven vrient herteliken seer verlanget heeft ende groete begheerte hevet gehadt [oen] toe sien, ende wanneer hi gecoemen is, dat hij dan soe haesteliken weder en wechscheit, dat vermeeret die droefheit. Al desgelikes ist metten olden vaderen. Sij hadden om u seer neernsteliken geroepen ende u wael vijfdusent iaer begeert myt schreyen ende suchten. Doe ghi quamt en liet ghi u niet dan XXXIII iaer sien, ende ghi waert recht als een wandeleer ende een wechverdich man, ende als een die vuir gehaelt hevet, als die Propheete Jheremias gesproken hevet; want ghi waert recht als een die sijn coern maeit; ghi maeident, ghi dorstent, ghi wandet ende pijndet u weder en wech te comen. Trouwen, Here, ic riet u oec [2]; want ghi wort hier quelliken gehantiert....

Gaet voerbi herwert ende bereidet ons of verciert ons die tafel [3]! Onse lieve Here hevet drie taefelen bereit, een in der woestynen, die ander opt hoy, die derde in den aventmael.

---

1) Le Long heeft: ende die brunneellikens, die helige kerke.

2) Ik zoude het u ook aangeraden hebben.

3) Bij Le Long volgen hier deze woorden: »Wij lezen in der Heligen Scriftueren van drien tafelen. Die ierste taefel is die taefel der figueren ende der Scriftueren, die ander taefel der gracien, die derde taefel der glorien." Zij bevatten de inhoudsopgave voor het tweede deel des sermoens en behooren derhalve hier niet, tenzij Brugman de inhoudsopgave voor het eerste deel aan deze regelen heeft laten voorafgaan.

Die ierste taefel was die taefel der wostynen, daer hij vijf dusent menschen spijsde van vijf garstenbroede ende van luttel vissche. Die vijf garstenbroeden beteikenen die vijf bueken Moysis, ende recht als die garste scarp ende hart is ende blieft hem [1] in den tande hangen, alsoe waren die vijf Moyses-bueken. Ende die figueren ende prophecien in den Olden Testament waren duister ende swaer te verstaen, ende die olde vaders lagen daeraen ende knachden recht als een corste ende en conden niet verstaen. Sij hadden die corst ende wij hebben die krume. Dat sij hadden in der figueren, dat hebben wij in waerheit. In der Bibelen steet gescreven: doe onse lieve Here die kynder Israhel leyden uut Egipten int lant der beloeften doer die wostine, doe hadden sij gebreck van brode ende van noetdroefen. Doe mormeyerden sij tegen God ende seiden: en mach God niet een taefel bereyden in der wostynen? Recht of sij seggen wolden: neen, Hij en heves geen macht. Mer dat logen sij valschelick! Doe liet onse lieve Here regenen Manna, dat is hemelsbroet, alsoe avervloedeliken, dattet daer lach op der eerden alsoe wit, recht oft greypt of gesnyet had geweest, ende hadde alle sueticheit van smake in hem. Dit was een figuer van den heligen Sacrament. Mer sij waeren ondancbaer ende spracken: wan [2], hoe suet is dit broet! ons walget van deser sueter lacker spisen. Daerom begeerden sij vleis, dat sij in Egypten plagen te eten.

Die ander taefel hadde onse lieve Here bereit in der wostynen opt hoy. Daer gaf hi der scharen tarwenbroet; dat was smakeliker dan garstenbroet, ende dat beduyt die Helige Scriftuer, die wij nu hebben.

Die derde taefel had hij bereit in den aventmael. Daar gaf hi puk der terwen, dat was sijn helige lichaem. Doe daerof gehoeft ende gebrast was, doe ginck men daerof maken een pannekroese [3], dat was dat helige Sacrament. Jhesus was daer gast

---

1) Hun.

2) Wan = waen, een uitroep: wat dan! zie *Reinaert de Vos*, Boek II. 6425 (uitgave van Willems, 1850, bl. 240).

„Waen, Reinaert, fel quaet cockijn!"

3) Pannekoek.

ende weert, ende des anderen dages wart hi gebraden aen den cruce..... Sancte Lucas scrieft in den Evangelio van den vrient, die des nachtes quam tot sinen vrient ende bat oen om drie broeden te lenen, dat is dat broet der kennenisse, dat broet der mynne ende dat broet der crachten.... Die Vader seit: kent mij ende mynnet mij ende dient mij. Wij en cunnen of wij en willen noch wij en vermoegen nyetes niet van ons selven. Dat wij niet en cunnen, dat sullen wij eysschen van den Soen, ende dat wij niet en willen, dat sullen wij eysschen van den Heligen Geest; dat wij niet en vermoegen, dat sullen wij eysschen van den Vader.

Wij lesen van drierhande taefelen in der Heliger Scriftuere. [Die ierste is die taefel der figueren ende der Scriftueren]. Die ander is die taefel der gracien, dat is die taefel des heligen Sacramentes. Die derde taefel is die taefel der glorien ende der crachten. Die ierste taefel lesen wij, die ander geloeven wij, die derde hopen wij.

Die ierste is die taefel der Scriftueren. Die had lange gesloeten geweest. Daer was een put in Aram ende hij was wonderlike diep, ende daer lach een groten steen op, ende daer gyngen die hierden ende die hierdinnekens[1] ende hueden die cudde ende oer vee. Ende het geviel dat Jacob, die Patriarch, daer voerbi ginck ende sach die hierden ende die hierdinnekens ende hoer cudde, ende hi sach si arbeiden, ende sij hadden dorst ende hi ginck si alle voerbi. Mer onder hem allen sach hij die schone Rachel, daer hij sijns hertzen oge op geworpen had. Doe hij sach dat sij arbeiden ende dat oer doersten, doe greep hi tien man crachten ende nam den steen ende warp den af, dat hij wyentelde. Doe sprack Jacob tot Rachel: nu drincket, mijn alreliefste! Ende Rachel dranck, ende die hierdekens ende die hierdynnekens droncken ende hoer vee, ende Jacob dranck alreierst. By Jacob versteet men Christum. Die quam ende sach drie cudden; ende dat ierste cudde waren die gevallen engelen, die hij voerbi ginck ende hadde daer geen ontfarmenisse op; dat ander

1) Herders en herderinnen.

cudde was die olde synnagoge; die sach hi oec ende ginck voerbi; mer doe hij sach dat derde cudde, — dat waren die ghene die totten geloeve bekiert sullen werden, die beteikent sijn by der schoenre Rachel, daer hij sijns hertzen oge op geworpen hadde; want Rachel beduyt alsoe voel als een scaepken Godes, — doe hij sach dat sij arbeiden ende dat sij dorst hadden, doe greep hij tien mans cracht ende warp den steen van den put. Die put beteikent ons die Helige Scriftuer; dat water beteikent ons dat verstant der Heliger Scriftueren. Ende dat water was seer diep in den put ende daer lach enen groeten steen op den put; want dat verstand der Heliger Scriftueren was hem te diep te verstaen, ende sij hadden hem bedect, gelick dattet water bedect was in den put mitten steen, ende die olde vaders lagen ende arbeiden om den steen af te doen ende die Scriftuer te verstaen. Want wat meynddy, dat die Propheeten al verstonden dat sij profetierden, David ende die ander Propheeten? Neen sij niet! Mer alsoe voel verstanden sij, als hem noet ende behoerlicke was te verstaen; mer doe Christus quam ende aen den cruce geslagen wart ende sijn syde opgedaen wart, doe greep Hi tien mans crachte ende warp den steen af. Doe wart die put gheopent, dat is die Helige Scriftuer; want doe wart den Apostelen den Heligen Geest gesant. Doe verstanden sij die Scrift. Doe wost Peter te seggen van David ende van Johel. Sancte Peter was een grof visscher ende en had niet ter schoelen gegaen. Wat woste hij van David ende van Johel? Mer doe die Heligen Geest quam, doe worden hoer herten van binnen verlucht, dat sij die Helige Scrift verstanden ende verclaerden; want doe was die steen afgedaen ende dat water ende dat bloet uut sijnre syden, dat water, dat oer die bruit daerin wasschen solde, ende dat bloet, dat sij oer daermede cieren solde. Wij en sullen niet alleen hebben dat water sonder dat bloet, mer wij sullen hebben dat water ende dat bloet; want wat dat wij hoeren van der Heliger Scrift of van der menscheit of van der kynsheit ons lieven Heren of van der wijsheit Gods, dat sal altoes gemenget wesen mytten bloede, dat is dat lyden Christi.... Die tafel, die baven dat cruce ons Heren stont, die was gescreven in drierhande tongen, in Ebreusch, in Grickx ende in Latijn. Die Ebreusche tonge was

moder van alle tongen; die Grickxsche tonge was die wijste tonge; die Latijnsche tonge, dat was die edelste tonge, ende die hadde Christus sunderlinge vercaren; want hij was een Coninck der Joden, hij was een Lere der Griecken ende hij was een Verloeser der Roemscher kerken.

Die ander taefel der gracien dat is die taefel des heligen Sacramentes, als David seit: Du hebste een taefel voer mijn ansicht bereit tegen die ghene, die mij bedrucken. Want en had onse lieve Here hem selven niet gelaten in den heligen Sacrament, den Apostelen en hadde niet genueget wat hij hem anders gelaten had, oec en had ons God hem selven niet gelaten in enen ewighen testament, wat solden wij dan geweest hebben? Want hoe roekeloes of woe onbereit [1] dat een mensche is, hij bereit hem ummer een luttel, als hij ten heligen Sacrament gaen sal, of hij hevet ummer iet vreisen? [2] Die wijse man seit: als ghi genoedet wardet ter warscappe, soe mercket nauwe wat men u daer voerset, ende weet dat ghi alsulke dyngen sijt schuldig weder toe bereiden. Onse lieve Here hevet ons voergesat drie- of vierehande gerichte. Hij hevet ons voergesat sijn godheit ende sijn menscheit, ende alle guet, dat in den hemel ende in der eerden is. Wat sullen wij hem weder voersetten, als hi ons voergesat hevet? Want onse lieve Here weet wael, woe armen luden te moede is, dat sij niet en moegen geven drie- of vierehande gerichte. Mer hi can wael mit armen luden lyden! Wij sullen onsen lieven Heren voersetten drierhande gerichte. Dat ierste is puerheit, dat ander is willige armoede, dat derde is willige vercleyninghe. Wij sullen begeeren veroetmoedicht ende vernedert ende ongeacht toe wesen, recht als beslabde [3] kynder, die in der koeken lopen, daer men niet op en acht. Onse lieve Here duet mit ons als een guet vader mit sinen kynderen. Alsoe lange als sij cleyn ende ionck sijn, soe laet men si lopen slabben in der koeken; mer als sij wat meere sijn, soe set men si aen een cleyn taefelken besyden des vaders taefel, ende als sij dan volwasschen

1) Hoe onvoorbereid. Woe = hoe.
2) Eenige vrees.
3) Bemorste.

sijn ende men si bestaden sal, sijn sij des geloeft aen des vaders taefel te sitten beneven sijnre syden. Wij sullen hier wesen recht als beslabde kynder ende ongeacht ende cleyn in ons selven. Die Helige Drievoldicheit gevet ons noch drie gerichten. Die Soen geeft ons hem selve hier in der tijt in den heligen Sacrament; die Helige Geest geeft ons sijn gracie ende sijn mynne. O Hemelsche Vader, wat suldy ons geven? Die Hemelsche Vader antwoert ons: weest ierst welpkens [1] ende crupt onder die taefel ende leest die crumen op ende veroetmoedicht u, soe suldy comen tot mijnre bekennenisse, ende van der bekennenisse tot mijnre mynne, ende dan sal ic desen rump uutwerpen ende schudden ende verkiesen u.... Ierst sal hi [die mensch] gaen totter older weduwe, dat is totter heliger kerke, ende die sal hem leren, dat hij doen sal, ende dese leert hem dat hij die gebaden der heliger kerken halden sal, ende dat hij gaen sal tot Boas, dat is tot Christum, die hevet maeyers gesant, dat sijn sijn predikers. Ende hij seget hem, dat hij sal gaen vergaderen ende lesen die aren, die hem ontfallen, dat sijn die woerden der Heliger Scriftueren, die sij ons leren. Dan seget onse lieve Here tot sinen maeyers, dat is tot sinen predikers, dat sij hem veel sullen laten ontfallen. Somwilen sullen sij hem instorten wijn der berispynge, ende somwile oly der vertroestinge, gelick als guede menschen, wanneer sij wat guets hoeren in colacien, soe pijnt hem een yegelick wat te onthalden, ende wanneer sij dan byeen sijn, soe seget een yegelick wat hij guets gehoert hevet. Gelick als Ruth ende oer moder te samen een koeck maecten van den aren, die sij gelesen hadden, ende waren vrolick te samen, alsoe verbliden hem guede menschen te samen, als een yegelick seget, wat hi guets gehoert hevet. Ende woe een mensche ducker [2] dat woert Godes hoert, hoe dat hi mer verlicht wort van bynnen ende mer begeert te hoeren. Voert soe hiet Boas Ruth, dat sij genoech lesen solde ende dat sij oer broet mede doepen solde in den edik, dat is dat wij ons oefenen sullen in den lyden ons Heren; want wanneer dat wij totten heligen Sacrament gaen sullen, soe sijn wij schuldich dat leven ende dat

1) Jonge honden.

2) En hoe een mensch meermalen.

lyden ons lieve Here te voeren te aerdenken [1] ende ons daerin te oefenen, gelick als ons lieve Here selven gesegget hevet in den Evángelio: alsoe duck als ghi dyt doet, soe suldyt doen in gehoechgenisse mijnre passien. Ende als [2] wij hem geheel ontfangen, soe sullen wij ons selve te voeren geheel opofferen, want wij warden mer van hem ontfangen; ende alsoe voel als wij verenicht werden mitten wil Gods in gelatenheit ons selves ende in vermetelheit ons selves, alsoe voel sullen wij ontfangen. Ende gelick als Ruth voer Boas voeten ginck liggen ende veroetmoeden haer, alsoe sullen wij oec dat voeteinde ierst verkiesen ende veroetmoedigen ende vercleynen ons gelick als Ruth dede, soe sal Boas, dat is Christus, ons verheffen ende verkiesen ons tot sijnre uutvercorene bruit.

Die derde taefel is die taefel der glorien. Gaet voerby herwert ende bereit ons die taefel der glorien! In der mynnenboeck [3] steet gescreven: etet ende drinckt, mijn vriendinne, ende wardt droncken, mijn alreliefste! Alle kerstemenschen wort geheiten dat sij eten sullen, ende den vrienden wort geheiten dat sij drincken sullen; mer den alrenlyefsten wort gebaden dat sij droncken worden sullen. Die alrenlyefste sullen sijn geestelike menschen; want sij hem mit anders geenen dingen en dorven becummeren dan mit God. Ic heb menige fyguer gelesen in der Bibelen ende nye en vant ic schoenre historie, die gelicker was der vrouden [4] des ewigen levens, dan die figuer van Aszverus. Aszverus, doe hij was yerst Coninck geworden int ierste jaer sijns rikes, doe was hij slecht [5] ende en hielt genen stoet noch genen hof, ende doe noeden hi slecht die gene, die in die stat van Susa woenden, ende doe gaf hij garstenbroet. Int anderde jaer sijns rijkes, doe hielt hij een luttel stoets, ende doe noeden hij alle sijn landesheren ende princen, en doe gaf hij roggenbroet. Dat was wat smakelicker dant garstenbroet! Mer int derde jaer sijns rijkes, doe hielt hij vollen feest in die stat

1) Overdenken.
2) Gelijk.
3) Het Hooglied.
4) Vreugde.
5) Eenvoudig.

van Susa. Die duerden C daghe ende LXXX daghe, ende daertoe noeden hij alle sijn lantscap ende alle sijn heren ende princen ende sijn vorsten, die onder hem geseten waren, ende hij satte si al nae ordenancien, elck na sijnre weerdicheit, ende doe gaf hij weitenbroet, dat is smakelicker dant ander. By Aszverus verstaen wij onsen lieven Heren; die macten oec drie warscappen. In sine ierste jaer, dat was in der tijt voer der ewe [1], doe gaf hij garstenbroet; want doe en waren daer niet voel menschen, die onsen lieven Heren bekanden of mynden. In sijn ander jaer, gaf hij roggenbroet; dat was smakelicker; want doe hadden sij die gebaden ontfangen ende doe warden daer meer genoedet tot sijnre warscappen. Mer in sinen derden jaer, doe hielt hij vollen feest ende doe gaf hij weitenbroet; dat was smakelicker dan ander... in der tijt der gracien, ende doe noeden hij si al tot sijnre warscappen ende gracien; want daerin warden alle menschen geroepen, Heyden ende Joden ende alle die genen die comen willen. Ende hij ordeniert enen yegelick nae sijnre werdichsten staet der verdienten; want een yegelicks stoel is gesat in den ewigen leven ende een yegelicks crone is gemaect, mer sij en is noch niet volmaect; mer onse stoel wort voerwarts of achterwarts gesat, naeden dat wij ons hier schicken ende naeden dat wij voerwarts of achterwarts gaen in doechden. Ende onse crone vercieren wij dageliks selven, alsoe ducke als wij onse becaringe [2] wederstaen ende ons selven verwynnen, ende als wij wat doen dat ons suer wort, soe setten wij een schoen perle ende enen costeliken steen aen onser crone, ende hoe dattet ons suere [3] wort, hoe dat wij onse crone schoenre versieren. Want somyge luden sijn alsoe slecht ende alsoe gesaemt, den en wordet soe suer niet; want sijt in der natueren hebben. Die en sullen oec alsoe voel loens niet hebben als die gene, die die natuer tegen hebben. Ende die gene, die oer natuer gewelt doen, die sullen hundertdusentwerf meer loens hebben.

Van der vrouden des ewigen levens en mach men niet voel

1) Wet.
2) Verzoeking.
3) Zuurder.

spreken dan mit siendeliker[1] gelikenisse. Wanneer ic van der vrouden des ewigen levens dencken wil, soe neme ic voer mij een gelikenisse van eenre schoenre borch. Gelick als groete heren haer cappelanen ende hoer sangers ende hoer cralen[2] hebben, tien of twelf sangers[3], al desgelicks hevet onse lieve Here oec sijn sangers ende sijn cralen, dat sijn sijn engelen. Ende hij en hefter niet allene tien of twelve, mer hij hefter alsoe ontellike voel als stof in der sonnen, ende een yegelick hevet sijn sonderlinge gedaente ende sijn sonderlinge melodien in sijnre stemmen.

Susteren, ic sal u seggen een weinich van der vrouden des ewigen levens! Niet dat ic daer geweest heb; mer alsoe als mij mijn verstant ende die Scriften [leren] ende alsoe ic mit ogen der mynne ende der begheerten gesien heb, soe vinde ic XV grade in den ewigen leven... Daer is Helige Drievoldicheit, een God ende drie personen, gelick der sonnen. Die sonne verlucht alle die werlt, nochtant onderscheit men hoer radien[4] ende hoer heite[5], ende gelick als die radie van der sonnen voertcoemt, alsoe is die Soen voertgecomen van den Vader. Gelick dat die heite comet van der sonnen, soe comet die mynne van den Heligen Geest. Ende van den Vader ende van den Soen ende van den Heligen Geest comen ons seer wonderlike gaven. Gelick als wij in der sonnen merken drie dyngen, dat is die sonne, die radien ende die heite, nochtant ist een sonne, alsoe is die Helige Drievoldicheit drie personen ende een wesen, nochtant alsoe merclic ende alsoe onderscheydelike ende alsoe claerlike als enich dinck. Ende gelick als die sonne verlucht al die werlt, alsoe verlucht die Helige Drievoldicheit al den hemel...... Die Godheit is beteikent by den hoefde, ende die ziele Christi is beteikent by den monde, ende Maria by den halse, ende alle die heligen sijn beteikent by den licham. Die Godheit stort haer glorie alsoe overvloede-

1) Zinnelijke, eigenlijk: zigtbare.

2) Koralen, chooren.

3) Le Long: gelikenisse: als groete heren, die hebben haer cappelanen ende haer sengers ende haer cralen. Sij hebben tien of twelf sengers.

4) Stralen.

5) Hitte.

lic in der zielen Christi, recht als een sluse die mit driftischeit nederlopt, ende al dat die ziele Christi ontfangt, dat stort sij alsoe voert in Maria ende alsoe voert in die mynste heligen, die in den ewigen leven sijn. Doe onse lieve Here ghetransfiguriert wart op den berch van Taber, doe wart sijn aensicht claer als die sonne ende sijn cleder wit als die snee. Dat sijn ansicht claer was als die sonne, dat hoerde God toe, ende dat sijn cleder wit waren als die snee, dat hoerde ons toe, ende alsoe als die claerheit der sonne gaet boven die witheit des snees, alsoe gaet die glorie Gods boven die glorie der heligen. God is in den heligen ende die sijn in God ende slutten alsoe ineen, men en mach geen scherlaken of dammes [1] soe subtil ineen weven, dat die draden op een slutten als die heligen op een slutten in den ewigen leven. God hevet een webbe geweven van begyn der werlt, ende die heligen sijn daer in geslagen recht als draden in een webbe, ende die wever wevet noch ende sal weven hent [2] an den ionsten dach, ende wij hopen dat wij oec in dat webbe geslagen sullen werden.... Mit alsoe groter mynne sijn die heligen in God verenicht, dat sij liever niet en wolden wesen dan dat God niet en weer, ende sij wolden liever nederdalen ter hellen dan dat Godes glorie niet en weer, gelick als men leest van Sancte Augustinus. Doe onse lieve Here hem vraechde ende seide: Augustinus, hoe lief hebstu mij? doe antwoerden Augustinus ende seide: Here, ik heb u alsoe lyef, dat soe ic God weer ende du Augustinus warste, soe wolde ic Augustinus wesen ende laten u God wesen.

Die helige in den ewigen leven die bekennen malcanderen, wen [3] sij gecomen sijn, ende die sunden die sij gedaen hebben, mer niet tot enigen verwitten of in eniger schande. Ende sij bekennen oec, wat verdient God in eenre yegeliker zielen gewracht hevet. Ic sie u nu al op uwen rugge hier voer mij sitten [4], mer dan sal ik u sien doer u herte ende doer uwen

1) Damast.

2) Tot. Le Long las: heit.

3) Vanwaar.

4) De zusters zaten, gelijk men hier ziet, niet met het aangezigt, maar met den rug naar den prediker gewend. De devoten waren streng

gront[1], ende alle dat guet ende al dat quaet, dat ghi ye[2] gedaen hebt; mer tot uwer schanden niet, mer tot uwer groter glorien.

Wat sullen wij in den ewigen leven doen? Daer en sullen wij niet arbeiden ende noch geen werck doen. Wat sullen wij dan doen? Daer sullen wij anders niet doen dan gapen ende kicken[3]. Nu sijn daer voert die IX choren der engelen, cherubyn, seraphyn, ende die ander choren der engelen. Daer en willen wij niet af seggen; mer als ic voert in mine verstant begripe, soe vynde ic noch negen choren, ende soe sijnder te samen XVIII choren....

Doe ic dat aversach, doe dochte ic in mij selven: waer moegen wesen die Patriarchen? Doe sach ic om. Daer sach ic enen schonen sael. Daer was een taefel gedect, daeraen saten die Patriarchen. Daer sat Abel, Noy, Abraham, Ysac ende Jacob ende voert die andere Patriarchen, ende daer sat Jhesus midden onder, ende daer had oer die Helige Drievoldicheit over die tafel gestrect ende gestort ende vervolden si al mit glorien. Doe sprac Jhesus: selich sijn die Patriarchen, kynder der ontfarmherticheit! Doe antwoerden sij weder: gebenedit moeste sijn, Patriarch der Patriarchen! Doe vraechden ic hem: wat luden sijddy, ende hoe sijddy hiertoe gecomen? Doe antwoerden sij mij weder: en weetty niet, wat luden wij sijn? En laet u niet verwonderen! En hebdy niet gelesen, dat daer gescreven steet: selich sijn die barmhertigen, want sij sullen barmherticheit vercrigen. Ende want wi onse tijttelike have den arme medendeilden, daerom is ons barmherticheit weder geschiet.

Doe dacht ic inwendelike in der memorien in mijnre zielen:

---

in dit stuk. . Van eene Begijn uit Meester-Geertshuis te Deventer leest men, dat zij Jan Brinckerinck, haren Rector, dien zij natuurlijk gedurig had hooren preken, *nooit* in het gelaat gezien had, dan na zijn overlijden, toen het lijk in de kist lag. Brinckerinck zelf was gewoon den rug naar de zusters te keeren, als hij met haar sprak, zelfs dan, wanneer zij, op het sterfbed liggende, voor de laatste maal bij hem biechtten. Zie Dumbar, *Analecta*, T. I. p. 15, 16.

1) Gemoed.

2) Ooit.

3) Aangapen, vol verbazing toezien op de hemelsche heerlijkheid.

waer moegen dan wesen dese mannen, die Propheeten? Doe sach ic gynder enen schoen kelre, niet alsulken kelre als hier in der tijt sijn. Daer was die taefel gedect! Daer lagen die vaten mitten wijn ende mitter romennyen ende mitter malvesyen[1], mer niet alsulken dranck als hier is. Daer saten die Propheeten, Isaias, Jheramyas, Daniel ende die andere Propheeten, die geprofetiert hadden van der gebuerten ende van der menscheit ons Heren. Daer was Jhesus mydden onder als een Propheet der Propheeten. Daer ginc hij schyncken ende tappen mit vollen toyten, ende sij droncken dat sij borsten, ende daer spranck David mit sijnre herpen voer der tafelen, recht of hij mijns Heren dwaes[2] weer. Doe vrachden ic hem: wat luden sijddy ende woe sijddy hiertoe gecomen? Doe antwoerden sij mij weder: en weetty niet wat luden wij sijn ende woe wij hier gecomen sijn? Ende en laet u niet verwonderen! En hebdy niet gelesen in der Scriftueren: selich sijn si die hongert ende dorst na der gerechticheit, want sij sullen versadet werden. Wij hebben geprofetiert ende gescreven ende ons hevet verlanget nae der menscheit ons Heren, ende nu gebruken wij sine tegenwoerdicheit ende werden versadet.

Doe dachte ic voert in mij selven: waer moegen wesen dese weerdige mannen, die Apostelen? Sij sullen voert mer hier namaels richters wesen. Doe sach ic op! Doe saten sij gynder baven int richthuus. Gynder sat Sancte Peter, mijn heerscap mit sinen gecrusden bart. Daer sat Pauwelus. Daer saten alle die andere Apostelen als Schepen ende Raetsluden Godes. Daer sat Jhesus mydden onder in een schonen troen, recht als een eerwerdich, mechtich, geweldich Coninck, ende daer was Sancte Peter, recht als een van den oversten Raetsluden. Daer ginc men te rade ende wordet al vercalt[3], woe dat men hier ende in anderen steden maken solde. Daer was die taefel gedect. Daer schyncten men en daer droncken sij al uut vollen toyten. Doe sprack ic totte Peter: Peter, brueder, ghi sijt daer harde wael[4]! Pauwelus, brueder,

1) Le Long: melmesyen.
2) Hofnar.
3) Besproken.
4) Zeer wel.

woe comdy hier? Sij antwoerden: en weetty niet, woe wij hier gecomen sijn? Ende en laet u niet verwonderen! En hebdy niet gelesen: selich sijn sij die arm sijn van geest, want dat rijcke der hemelen is hoer.

Doe en was ic noch niet te vreden; want ic nergens en sach die jonge Apostelen, Franciscus mit sinen gesellen. Doe dacht ic in mij selven: waer mach wesen Franciscus mit sinen gesellen? Doe ic nernstelicke toesach, soe sach ic si sitten beneven die Apostelen. Daer was een taefel gedect! Daer sat Franciscus ende sijn gesellen, die der Apostelen leven geleit hadden, ende waren wael te vreden.... Doe dacht ic voert in mij selven: waer moegen wesen dese baenrodsen [1] ende dese ridders, dese merteleers? Doe sach ic si gynder sytten in die etecamer. Daer waren die taefelen gedect! Daer sat Steffanus, Lauwerencius, Vyncencius, Jorien ende voert al die merteleers, die om den gelove Christi gemartelesiert sijn, ende daer was Jhesus midden onder als een croen ende loen der merteleers. Ende hij dienden hem allen verblidende, gelic als hij selven seit in den Evangelio.... al voer belidende sal ic hem dienen. Ende woe si meer mertelien geleden hadden, hoe si scoenre ende glorioser waren, ende die geene den hoer halsen afgeslagen waren hier opter eerden, dat en was hem tot genen mysstaen, mer sij waren recht of sij rode krallen om den hals hadden gehadt. Doe vrachden ic hem: wat luden sijddy, ende woe sijddy hier gecomen? Sij antwoerden weder: en weetty niet, wat luden wij sijn ende woe wij hier gecomen sijn? En laets u niet verwonderen. En hebdy niet gelesen: selich sijn sij die persecucie liden om die gerechticheit, want dat rike der hemelen is oer. Wat schadt [2] ons nu, dat wij persecucie geleden hebben ende dat wij gedoet sijn? Nu ist al vergeten, ende nu wordet ons al vergolden ende avervloedeliken geloent.

Doe dacht ic voert: waer moegen wesen dese doctoers ende dese leerres? Die saten gynder in die scole ende in die librie [3]. Daer sat Gregorius, Ambrosius, Jheronymus, Augustinus, Hila-

1) Magtige heeren.
2) Schaadt het.
3) Boekenkamer.

rius. Daer sat Jhesus midden onder als een leerre der leerres. Daer hadden sij dat boec des levens ende sloegen die blaeden om, ende vonden alle dage nye vonden ende nye consten, ende dat licht der wijsheit des verstandes dat doerluchten si ende doerscheen si.

Doe dacht ic voert in mij selven: waer moegen wesen die monnyken ende die nonnen ende die susterkens, die geen oerden en hebben[1], ende die cellebruederkens? Doe sach ic si gynder sitten in enen schonen boemgaert. Daerin waeren mengerhande blomen. Daer stonden die alreschoenste ackeleien. Men en mach er hier alsoe niet versieren, soe als sij daer stonden, ende dat alreschoenste dat daer was, dat waren lelyen etc. Daer saten mijn susterkens ende mijn bruederkens ende waren wael te vreden. Doe vraechden ic hem: wat luden sijddy ende woe sijddy hier gecomen? Sij antwoorden mij ende seyden: en weetty niet wat luden dat wij sijn ende woe wij hier gecomen sijn? Ende en hebdy niet gelesen dat daer gescreven steet: selich sijn die sachtmoedigen, want sij sullen die eerde besitten. Dit hebben wij nu daer voer, dat wij geslagen ende versproken[2] sijn ende dat wij onse capittel gehoert hebben[3]. Wat schadet ons nu? Et wort ons al vergolden. Doe ic sach dattet hier aldus genuchliken was, doe had ic daer gaerne gebleven. Doe seyden sij: schuddet u nutten rump, ende comet by ons! Doe seyde ic: dat sal ic doen, als ic alreierst mach[4].

Doe dacht ic in mij selven: waer moegen sijn die vrouwen, die in der echt geweest hebben ende drie of vier kynder gehadt hebben, ende voel lydens ende droefheit gehadt hebben, ende nochtant die geboden Godes geholden hebben? Doe hoerden ic van veer enen groven sanck. Doe dacht ic in mij selven: wat dinck mach dat wesen? Doe ginc ik voert. Daer sach ic in der

1) De Begijnen en Zusters des gemeenen levens, die geene geloften aflegden en geen patroon hadden, zooals Benedictus, Franciscus, enz. voor hunne nonnen waren.

2) Gelasterd.

3) Dat wij gekapitteld zijn, d. i. ons onze gebreken onder het oog hebben laten brengen. Zie boven, bl. 107.

4) Zoodra ik vrijheid daartoe heb.

nederster cameren diegene die in der echt geweest hadden. Daer was Jhesus alsoe mynliken onder, ende Maria was daer oec in der mydden onder als een, die oec in der echt geweest had mit Joseph. Sij songen mit groven, gebraken stemmen; mer sij songen natuurliken, sueten sanck; mer hij was recht als grove orgelen onder die cleyne. Hier en bleef ic niet lange. Mij dachte dat mijn geselschap hier niet en was: mer doch daer was grote genuechte. Ic had daer geern gebleven, mer nochtant had ic liever geweest by minen susterkens in den schonen boemgaert, of by minen cleynen Apostelen.

Doe dacht ic in mij selven voert: waer moegen wesen die weduwen ende weduweren, die, naeden dat sij die echtscap besocht hebben, hem in reynicheide onthalden hebben? Doe hoerden ic enen sanck, die wat cleinre was, mit eenre myddelbaeren stemme. Doe sach ic in die middelste camer. Daer waren die weduwen ende weduweren. Daer waren wael hondert weduwen tegen enen weduwer, iae dusent; want selden vynt men dat die mannen weduweren bliven, mer die vrouwen dragen die crone van der weduwenscap. Daer was Jhesus mydden onder. Onse lieve Vrou was oec een weduwe; want en had Joseph niet doet geweest, onse lieve Here en had Sancte Johannes sijn lieve moder niet bevalen. Doe vraechde ic hem: wat luden sijddy ende woe sijddy hier gecomen? Sij antwoerden: en weetty niet wat luden wij sijn, ende woe wij hier gecomen sijn? Ende en hebdy niet gelesen dat daer gescreven steet: selich sijn si die scrien, want sij sullen getroest werden. Wij hebben gescreit ende hebben ons onthalden, naeden dat wij die echtscap besocht hebben, ende nu werden wij getroest.

Doe hoerde ic van veerst een dat alresuetste geleut ende een die alresuetste stemme ende een die alresuetste pipkens. Doe dacht ic: wat mach dat sijn? Doe quam ic voer dat alreoverste kemmerkijn. Dat was alom ende om beslaten. Doe clopten ic daer voer. Doe vraechden sij mij: wie sijddy? Ic antwoerden hem: hier is Brugman! Die Here wil, dat ic van elker wat sien sal. Mer sij en wolden mij daer niet inlaten. Al had ic daer tot nochtoe gestaen, sij en hadden mij niet ingelaten. Mer ic sach doer een retken. Daer sach ic Agnes, Katheryna, Barbera ende Vrsula

ende alle die gene, die om die mynne hoers lieven Brudegoms gemertelesiert waren om der reynicheit te behalden. Och, woe wonderlike waren die bruitten des Lams versiert van den hoefden totten voeten, ende woe wonderlike schoen dingen hadden sij om den hals. Doe vraechden ic hem: wat luden sijddy, ende woe sijddy hier gecomen? Sij antwoerden: en weetty niet wat luden wij sijn? Ende en laet u niet verwonderen! En hebdy niet gelesen datter gescreven steet: selich sijn sij die reyn van herten sijn, want sij sullen God sien. Die een seyde: ic heb mijn kele of laten steken om mijn reynicheit te behalden; ende die anderen seyden: ic heb minen hals of laten houwen om mijn reynicheit te behalden; ende sunderlynge [1] seyden: sij hadden hem laten villen om oer reynicheit te behalden. Daer was Jhesus midden onder, ende Maria was daer oec midden onder, als een maget der mechden, ende spranck voer ende alle die mechden sprongen nae [2].

Doe dacht ic voert: waer moegen die geene wesen, die in die echt niet geweest en hebben ende nochtant quellick gemact hebben butten die echt, ende hebben hem bekiert tot penitencien? Doe sach ic in dat nederste huus. Daer sach ic Thaes, Plagia, Maria van Egipten ende Maria Magdalena als een capiteynster van hem allen, ende Jhesus nam si by den arme als sijn lieve vriendynnen. Doe vraechde ic hem: wat luden sijddy en hoe sijddy hier gecomen? Sij antwoerden: en hebdy niet gelesen: selich sijn die vredsamige ende die afgelaten hebben, want sij sullen kynder Godes geheiten werden. Wij hebben avergevloeit in die genuechte der werlt, ende wij hebben afgelaten ende hebben ons bekiert tot penitencien, ende daerom dancken wij nu onsen lieven Heren mit vroliken herten. Doe vraechden ic hem: en mach men u nu u groete lelike sunden wael verwitten ende voerholden, die ghi gedaen hebt? Doe spraken sij: neen, neen, dat is nu al vergeeten!

Doe dacht ic voert: ic en vynde ummer noch mijn luden niet. Hier moet noch ummers mer volcs wesen? Ic dachte: waer moe-

1) Sommigen.

2) Maria voerde de maagden ten dans.

gen wesen die gebaren dwasen ende die onnoesel kynderkens, die nae doepsel gestorven syn? Dese vant ic int voerpertael. Daer was Jhesus midden onder alsoe rechte minlike ende vriendelike, recht of sij voel om sinen wil geleden hadden. Doe vraechden ic hem: wat luden sijddy ende hoe sijddy hier gecomen? Sij antwoerden: en weetty niet wat luden wij sijn? Wij sijn die gene die dwaes gebaren sijn, ende die kynder, die nae den doepsel gestorven sijn in onser onnoeselheit, ende overmits den verdiente Christi behalden sijn, recht als die Propheet seit: sij hebben dat begeerlike lant te vergeves[1] ontfangen. Want somigen hebben hem laten doeden ende somigen hebben heymelike penytencie gedaen ende hebben den hemel gestalen, ende wij hebbent vergeves, mer niet al te vergeves; want al en hebben wijt mit onsen arbeide niet verdient, nochtant soe hevet onse lieve Here voer ons verdient. Sij en hadden niet verdient, ende onse lieve Here en had hem niet mer gegeven dan dat sij gedoept solden sijn, ende overmits den bloede Christi solden sij behalden warden. Alst eens geviel dat men eenen vrachden, die dwaes gebaren was, doe hij sterven solde: of hij bichten wolde? doe antwoerde hij: God en sal mij niet meer eyschen dan hij mij gegeven en hevet! Wie had hem dat geliert dan die inwendige vonck des Heligen Geestes, die in sijnre ziele wrachte; want nye en had hem enich mensche een wijs woert hoeren spreken....

Gaet dan nu voerby herwarts ende besiet hoe dese taefelen sijn bereit van Jhesum, die gebenedit is nu ende in der ewigheit. Amen.

Deo Gracias.

BIJLAGE III.

Vier fragmenten van sermoenen van Brugman.

De twee eerste fragmenten, welke hier voorkomen, zijn uit een H. S. der Maatschappij van Letterkunde te Leiden het eerst be-

1) Om niet.

kend gemaakt door Dr. van Vloten, in zijne *Verzam. van Nederl. Prozast.*, bl. 257 en 258, en andermaal uitgegeven door den Hoogl. J. M. Schrant, in zijn *Oud-neêrlandsch Rijm en Onrijm*, bl. 225 en 226. Beide brokken zijn gedeelten van sermoenen, door Brugman in 1458 te 's Hage in de kapel van het St. Elizabethsklooster gehouden. De twee laatste fragmenten vond ik in een H. S. in 12° van dezelfde Maatschappij, dat in de tweede helft der 15e eeuw op papier geschreven en, met N. 153 geteekend, vermeld is in den *Catalog.* D. I. bl. 54, als voormaals tot de bibliotheek van den Heer J. Koning onder N. 148 te hebben behoord. Beide plaatsen worden aangetroffen in eene bloemlezing uit verschillende schrijvers. Boven het eene fragment staat: *Pater Brugman seide op een tijt*, en boven het ander: *Brugman.*

I.

Van der overhoger waerdiger Drievoudicheit seit Rygardus [1], dattet rike Gods die gloriosicheit heeft van den Vader, ende die scoenheit van den Soen, ende die volweeldicheit van den Heiligen Geest. Die Vader heeft die gloriosicheit van hem selven alleen ende niet van den Soen, mer die Soen heeft die scoenheyt ontfangen uuten Vader, ende die Heilige Geest heeft die volweeldicheit ontfangen van den Vader ende van den Soen; want hi is haerre beyder Geest. Ende daeruut comt den heiligen een genoechlic lustich gebruken Gods. Dat gebruken der heiliger Drievoudicheit en geschiet den heiligen niet in geliker manieren; mer na eens yeghelics verdienten so is sijn bekennen, sijn gebruken ende sijn invlieten in Gode, gelijc als wi uutwendeliken mogen sien, daer wel glasen staen van menigerhande verwen. Als daer dan die sonne doerschijnt, so ist van binnen te sien recht of die sonne groen of blaeu of roet of paers waer, daerna dat die glasen geverwt sijn, ende nochtan en is die sonne in haer selven niet dan een blenckende licht, scoen claerheit, eenformich, onwandelbaer in verwen. Alsoe is oec die heilige Drievoudicheit haer

1) Richard van St. Victor.

glorie stortende ende schijnende in enen yegeliken heilich na maten sijnre verdiente. Ende so wie volcomenste hier in deuchden is, die sel Gode in den hemel naest wesen int gebruken [1].

II.

God is die ewige volmaectheit alleen, ende want aen hem niet en gebreect, ende men daer of noch toe en mach doen; so is hi volmaect ende hem en gebreect niet, ende is selve die almogentheit; dus is hi volmaect, also hi van ewen tot ewen geweest heeft ende bliven sel. Want waer men of, of toedoen mach, en is niet volmaect. Noch engelen in den hemel, noch geen heilich, noch geen dinc, dat God gescepen heeft, en is volmaect. Want God sach alle dinc dat hi gemaect hadde, ende het was seer goet, mer niet seit die Scryft volmaect. Want wat hebben die engelen ende die heiligen in den ewigen leven ende alle creaturen, sij en hebbent van Gode, ende sceppen al haer glorie, al haer vreuchde uut die ewige volmaectheit, die God selve is? Dus hebben si haer volmaectheit in Gode ende niet in hem selven; want sij versekert sijn met Gode sijns nymmer te derven.

III.

Een mensche, die sinlike liefte hadde op creaturen ende hem om die minne Godes daer of kierde ende storve die creaturen, als die mensche comet in den ewighen leven, soe sal hi in sinen vijf sinnen hebben ene sonderlinghe liefte ende rustelike ophanghelicheit in die sinlike menscheit ons lieven Heren, voer anderen menschen die sodanighe becoringhe niet en hebben ghehadt.

IV.

Het is onsen lieven Heren also ghenaem [2] dat men bidt voer die sielen, die int veghevuer sin, als of men hem te hulpe ghecomen hadde, doe hi henc an der galghen des cruces in sijnre meester noet, ende hadde sijn heilighe wonden besalvet mit sachter salve.

---

1) Genieten.
2) Aangenaam.

BIJLAGE IV.

Een Spiegelkijn van bekeering.

Het voortreffelijk opstel, dat den lezer hier aangeboden wordt, is door mij gevonden in een H. S. uit het midden der 15e eeuw, hetwelk ik in 1852 aankocht uit de verzameling van wijlen den Heer J. Schouten van Dordrecht. Het is met eene zeer duidelijke hand geschreven op papier in 12o formaat, 102 bladen (204 bladzijden) groot en bevat stukken van verschillenden aard: *een sermoen van den leesmeister van Straesberch*, een opstel *van Jesus liden* volgens de Evangelisten, *een gulden epistel van behoden sijns selves* (vertaling van *Epist.* II van Thomas à Kempis, zie *Opera Omn.* T. III. p. 192, ss.), eenige vertaalde hoofdstukken van de *Imitatio Christi* enz. Ware het H. S. iets eenvoudiger (sommige voorletters toch zijn vrij zwierig opgesierd), dan zou ik vermoeden, dat het uit een of ander Fraterhuis afkomstig was. Wie de auteur van het Spiegelkijn is geweest, weet ik even min als ook of het eene oorspronkelijke Noord-nederlandsche lettervrucht mag genoemd worden. Voor het gebruik, dat ik boven, bl. 29—31, van den inhoud maakte, is het genoeg, dat het opstel in het midden der 15e eeuw in Nederduitsch gewaad in omloop was.

Een sonderlinghe goet onderscheit van bekeringhe der menschen, gheheten een Spieghelkijn.

Och dat sommighe menschen alsoe blint sijn van herten, dat si selven haren gront ende dat beghin ende die sake haerre bekeringhe niet en bekennen! Soe heb ic ghedocht een cleyn Spiegelkijn te maeken, voer die ogen haers herten te houden, daer si hem[1] in spieghelen moeghen ende voertgaen van grade te grade, totdat si coemen in dat hoechste.

---

1) Zich.

Het is te weten dat alle bekeringhe der menschen, ya der gheenre die waerachtelic bekeert sijn, die spruyt uut eenre wortele, dat is dat ghelove der kerstenheit, dat wi gheloven datter is een Heer, een God, die alle dinghen ghescapen ende ghemaect heeft. Ende wi gheloven oeck dat hi gherechtich ende ontfarmhertich is, ende dat hi die sonden wreken sal mit pinen nae desen leven, ende die doechden loenen mit glorien. Uut deser wortel des gheloves soe spruten twe stammen. Die een is die anxt der pinen. Die ander is die begheerte der glorien. Ende noch soe rijst uut deser wortele een edel ranckelkijn[1], ende dat wast al recht op tusschen dese tween, ende raket al totten hemel toe, ende en neyghet niet hem noch totter eenre siden noch ter ander, mer het gaet al recht op in der minnen Cristi, ende dit is dat alreedelste dat wesen mach. Soe wie dat anders bekeert worden dan uut desen drien, die en houde ic niet bekeert te wesen; want si hebben gheen wortel in den gront. Daerom soe vallet haestelic weder of, alsoet toeghevallen is. Maer oec ic laet om der cortheit wille meer daer of te scriven. In Cesarius boeck[2] daer staet dat ghenoech verclaert. Daerom wil ic nu voertgaen mit desen drien.

[Van der eerster maniere des bekeringhe.]

Die eerste, die gheen die van anxte der pinen bekeert worden, dier is wel drierehande. Die eerste die ontsien alleen die pine van der hellen; ende dit sijn menschen, die haer leven altemael quaet ende lelic is, alsoe dat si selven wel verstaen, waert dat si hierin storven sonder beteringhe, si souden ewelic verdoemt werden. Ende want si sien, dat dit leven onseker is, ende si oec niet en weten, hoe of wanneer dat si sterven sellen, soe crighen sie een anxt ende een groet vrese van binnen, die se altoes prekelt ende en laet se niet rusten tot dier tijt toe, dat si die son-

---

1) Een rankje, spruitje.

2) De schrijver bedoelt het eerste boek van den *Dialogus miraculorum* van Cæsarius Heisterbacensis. Dat eerste boek handelt in 43 hoofdstukken *de conversione*. Ed. Strange, T. I. p. 1—55.

den begheven ende beteren hoer leven. Mer want si selven cranck bevinden die sonden te laten, om die menichfoudighe occasie, die in die werelt is, siet, soe vlien si totten cloester! Ende dese menschen, die niet anders en ontsien dan die ewighe pine der hellen, dien ist ghenoech dat si alleen die groete doetsonden scuwen, opdat si die ewighe pine moeghen ontgaen. Mer ander sonden en achten si niet, noch si en hebben gheen naersticheit haer ghebreken te verwinnen ende penitencie te doen voer haer oude sonden, noch vuerighe begheerte doechden te vercrighen; maer nadat si ghebiecht hebben ende die ghesette penitencie voldaen is, soe duncket hem al ghenoech te wesen, omdat si dan van der ewigher pinen verlost scinen te wesen, ende dan soe scicken si hem te vreden; want het duncket hem dat dan ghenoech is. Dese menschen die bliven dan voertmeer laeu ende traghe, versumich ende idel, lichvaerdich ende hoevaerdich, onwillich tot gueden wercken, eyghenwillich, stuer ende zuer ende onwerdich, lecker ende ledich ende haer ghemack ende ghewin in allen dinghen soekende, ende si nement al dat si crighen moeghen. Dese menschen staen hardde campelike ende recht op dat canckijn [1], ende eer sijt weten, soe sijn si dicke daer in ghevallen. Dese menschen sijn in hondertdusent aventueren of si ymmermeer volstandich sullen bliven; want die viant die becoert se ende quelt se menichsins, ende als si hem dan weder vinden in die selve periculen, daer si te voren in waren, doe si daer buten waren [2], siet, soe vallen si in mistroest ende in groeter onghedoechsamheit [3], ende en hadden si dan gheen vrienden bi Goede of bi hem [4], die hem [5] daer weder uut hulpen, siet, soe mochten si verderven; want si hebben al den hope verloren ende dencken: siet, doe ic in die werelt was, doe hadde ic doch hope: nu, als ik uter werelt ware, soe soude ic mi doch beteren; mer nu en weet ic mijns gheenen raet. Dan soe vallen si in mistroeste ende willen

1) Kantje, rand van den afgrond.
2) Buiten het klooster.
3) Onlijdzaamheid.
4) Bij zich zelven.
5) Hen.

ghaen uut den cloester ende wederkeren ten werelt, ende worden argher dan si te voren waren; of si gheven hem den duvel op, of hi besit se, of si worden uut haren sin overmits groetheit der temptacien, dien si niet gheliken en conden[1]. Ende ist alsoe dat si overcomen sonder desen val, so sijn si nochtans in groeter aventuren hoe dattet hem ghaen sel in dat eynde, of si dan oeck overcomen sullen of niet. Ende ist dat si dan overcomen, soe sullen si noch soe groet veghevier ende lang liden moeten, dat twisken[2] die helle ende dat veghevier gheen ondersceit sijn en sal. Ende als dit dan al uytgheleden is, so sellen si dan licht moeghen comen in dat alrenederste choer der engelen ende in die nederste stat; want si en hebben gheenre minnen ghepleghen, mer mit groter dwanghe en van node sijn si ingheghaen in die alreminste staet. Wiste ic deser menschen enich, als si noch buten waren, ic en namer niet een an, maer ic bevael se haren Scepper.

Die ander maniere der menschen die en ontsien niet alleen die ewighe pine der hellen, mer oeck soe ontsien si dat gruwelike vaghevier, daer si in comen mochten, ende daerom soe en scuwen si niet alleen die doetsonden, mer oeck alle daghelicse sonden, ende hoer ghebreken pinen si te verwinnen, ende si suchten ende wenen oeck om haer voerleden sonden ende doen penitencie. Mer ist dat si in desen wech begrepen worden, eer si verder voertgaen in duechden, siet, soe moeten si oec noch groet vaghevier liden ende lanck; mer wel hondert- of dusentwerve min dan die eerste manier der menschen, omdat haren rouwe ende penitencie, die si deden voer die pine die si verdient hebben of mochten hebben, niet van minnen en was, ende omdat si der goetheit Goeds so onghetrouwe gheweest hebben. Daerom soe en hadden si gheenen toeganck tot God mit hope ende mit betrouwe sijnre goetheit in sijnre heiligher passien ende verdienten. Hierom soe moeten sijt al selve vervollen mit pinen. Ende als dit al uutghedaen is, soe moeghen si licht comen in dat ander choer der engelen. Ende si sellen oec wel hondert-

1) Daar zij niet tegen opgewassen waren.

2) Tusschen.

werven meerre glorie ende loen hebben dan die eerste, omdat si haren evenmenschen meer goeder exempel achterghelaten hebben dan die eerste.

Die derde maniere der menschen die sijn noch naerre hierin bekeert dan enich van desen tween; want si en ontsien niet alleen die helle noch dat groete vaghevier, mer si souden gheerne altemael sonder vaghevier ten hemel comen. Daerom soe en scuwen si niet alleen die doetsonden ende die ghemene daghelixse sonden, mer oeck alle cleyne daghelicse ghebreken, hoe cleyn dat si sijn, die pinen si hem te scuwen ende te verwinnen, als si alrebest connen, omdat si ymmer niet mit hem brenghen dat barnen [1] mach. Ende si sijn naerstig ende vlitich tot alre penitencien ende goede wercken te doen ende tot liden, om af te doen alle dat vaghevier, dat si verdient hebben. Ende dese sijn veel beter dan enich van den anderen. Nochtans soe moeten si oeck vaghevier liden, omdat si dit al doen om hem selven, meer dan om die eere Gods. Mer het sel noch veel minre sijn ende veel corter dan die ander, omdat si naerre der weghen gheghaen hebben dan die ander. Ende als dit al uutgheleden is, so moeghen si licht gheset werden in dat derde choer der vertuten [2], omdat si hem meer ghepijnt hebben te sterven ende te verwinnen haer sinlicheit. Si sullen oec veel mere glorie hebben om dat goet exempel, dat si achterghelaten hebben.

Ende dit is al gheseit van der eerster stamme, die der luchterside [3] is uutghesproten, die welke is die anxt van der pinen.

Van der ander maniere des bekeringhe.

Nu willen wi voert spreken van der ander stamme der begheerten der glorien, die ter rechtersiden uutsprutet. Die ghene die hieruut bekeert worden, dat sijn ghemeenlike gheern menschen van vroliker ende vlitigher natueren, dien meer trect die begheerte der ewigher glorien dan die anxt der pinen; want si

1) Branden.
2) Virtuten, krachten. Zie *Eph.* I: 21. 1 *Petr.* III: 22.
3) Linker-zijde.

dencken aldus in hem selven: siet, of die cleyne verganclike dinghen u nu alsoe ghenoechlic voerstaen ende alsoe wel smaken, die niet dueren en moeghen, wat sel dan sijn hier boven, daer gheen aertsche vroechde bi te gheliken en is, ende die mensche niet uutspreken en mach, ende oeck nymmermeer verghaen en sal. Dit ende deserghelike trect hem alsoe zeer, dat sij alle aertsche vroechden versmaden ende keren hem van der werelt ende beghinnen Goede naerstelic te dienen. Dese sijn noch veel beter dan enich van den anderen; want als dese menschen ten cloester comen, soe sijn si also naerstich ende vlitich, dat si niet alleen en pinen alle sonden te scuwen, mer si sijn oeck naerstich ende begheerlic alle duechden te vercrighen. Ende waer hem dunct dat si yet in verdienen moeghen, daer sijn si naerstich ende vlitich toe; want als si dencken op dat ewighe goet ende loen, dat hem nakende is, soe en mach hem niet verdrieten wat si doen of liden moeghen, opdat si dat vercrighen moeghen. Voert soe sijn si oeck hebbeliker, ende hebben meer reeschap in hem tot hoghen ende volmaecten duechden te comen, dan enich van die anderen. Daerom dat si in desen staet storven, sonder verder te gaen in deuchden, si souden gheset werden in dat vierde choer der potestaten, om haere grote naersticheit wille; mer niet sonder vaghevier, omdat si al hem selven hierin soeken, meer dan die eere Goeds. Ende dit comt hem dicwijl uut onbekennisse ende uut onbesochtheid [1]. Deser menschen voertganc leit alremeest in liden ende in temptacien, in becoringhen ende in yeghentheit [2]; want daerin soe leren si hem selven bekennen, hoe dat si dit goet in hem selven mit eyghenscap besaten, ende hadden Goeds eer ende glorie altemale vergheten ende minden alleen hem selven. Hierom soe moeten si mit menigherhande liden ende yeghenheden gheproeft worden tot dier tijt, dat si hem selven leren verwinnen ende versaken altemael, ende minnen ende menen die eer Goeds boven hem selven, ende haren evenmenschen ghelijc hem selven. Siet, dan ghenaken si eerst der gherechticheit ende der welgheordineertheit; ende

1) Uit onkunde en onervarenheid.

2) Tegenspoed.

storven si dan, eer si vorder voertghinghen, si souden gheset worden in dat vijfte choer der principaten, ende si souden luttel of gheen vaghevier hebben. Ende ist dat si noch langher leven ende voertghaen in dese doecht, die si nu begrepen hebben, siet, soe souden si cortelic comen tot alsoe groeter starcheit, dat si nae gheen temptacien noch tribulacien noch yeghentheit vraghen en souden. Ende dit comt uut den versaken haers selfs ende haers eighenheit; want waert daertoe ghecomen, soe souden si haer lant besitten in rusten ende ghenaeken der volmaectheit. Ende storven si dan, soe mochten si dan int seste choer der dominacionen comen mit groeter glorien, sonder enich vaghevier.

Dit is gheseit van der ander stamme, die welke is die begheerte der glorien.

Van der derde manier des bekeringhe.

Nu soe willen wi voert spreken van den derden, dat is van den ranckelkijn, datter midden uutspruyt. Dit sijn die gheen die alleen aenmerken die overgroete goetheit Goeds, ende dat hi hem alsoe veel goets ghedaen heeft. Hieruut soe ontspringhet in hem een minnende begheerte Goede te dienen ende weerdelic te loven; ende want hi niet en weet, wat hi best doen sel dat Goede alrebequaemste waer, soe roept hi tot Goede mit groeter begheerten ende mit groeter anxte ende minne als Sinte Pouwels, ende seit: Heer, wat wilste dat ic doe? Recht of hi segghen woude: och, och, och Heer, mocht ic weten wattu van my begheerdes ghedaen of ghelaten of gheleden te hebben, daer en wil ic mi niet in sparen; daerom bidde ic di, dattu in mi volbrenghes mit dijnre gracie. Och, die pine van der hellen en mach desen mensche niet vervaren, noch die begheerte der glorien en mach hem niet trecken, mer alleen die minne Goeds. Siet, dese mensche heeft oeck rouwe om sijn sonden, mer dat en is niet van anxte der pinen, die hi verdient heeft, mer van rechter minnen tot Gode. Dat hi der goetheit Gods soe onghetrouwe gheweest heeft, dat en can hi niet vergheten, ende hi en weet niet hoe hi dat ghenoech over hem selven sal moghen wreken.

Hem dunct, hadde hi dat oerdel also wel in sijnre macht als onse lieve Heer doet, hi soude hem selven warpen seer langhe tijt in dat vaghevier. Ende omdat hi aldus gherechtich gheworden is ende selven hem aldus veroerdelt, siet, soe en sel hi niet veroerdelt warden. Ende al hadde dese mensche alsoe veel sonden ghedaen, als alle menschen ye ghededen[1], si worden hem in die selven ogenblic altemael vergheven. Storven si hierin, si voren van den monden ten ewighen leven, ende si worden gheset in dat sevende choer der thronen; want si waren den Heer een vat der uutvercorenheit gheworden. Ende leefden si noch hiernae, soe souden si in voertghanc staen mitten cherubinnen in den godliken lichte. Aldus souden si altoes voertlopen, mitten Prophete David singhende dat soete liedekijn: *paratum cor meum*, *Deus*, *paratum cor meum*, mijn herte is bereit, Here God, mijn herte is bereit te lieve ende te lede, te doen ende te laten, niet nae minen wille, maer nae dinen, in al dattu op mi ghestadichte in tijt ende in ewicheit. Hiernae soe beghinnen si te quelen[2] mitten seraphinnen, seggende: och, wi sal mi verlossen van den lichaem deser doet, opdat ic mochte leven mit Cristo! Cort hiernae soe comen si weder hiertoe, dat si weder segghen mit Sinte Pauwels: ic hebbe begheert ghebannen te sijn van Cristo om die minne mijnre broeders, dat is om die vrucht, die hem dunct dat hi doen mach in andere menschen. Ende hierin soe behaghet hi Goede noch bet dan hi te voren dede, om der ghelatenheit wille ende omdat hi hem selven aldus verliest om Gode ende om die minne sijnre broeders. Siet, soe daelt hem God weder neder in desen mensche, ende besit den gront des menschen mit hem selven. Dan soe mach dese mensche wel segghen: ic, ic en leve nu niet, mer Cristus levet in mi! Dat wi alle hiertoe moeghen comen, des helpe ons God! Amen.

---

1) Deden.
2) Zingen.

BIJLAGE V.

Sermoen over de volkomen bekeering.

Dit sermoen werd afgedrukt naar het, aan het hoofd der voorgaande Bijlage beschreven, Handschrift. De auteur bleef mij onbekend; maar de Nederlandsche oorsprong van het hoogst belangrijke stuk schijnt gewaarborgd te worden door de plaatsen van Ruysbroeck, welke de schrijver, gelijk ik straks nader aanwijzen zal, heeft opgenomen. In allen geval werd het sermoen in het midden der 15e eeuw, blijkens het H. S., in ons vaderland gelezen.

Hoe dat die volcomen bekeringhe gheleghen is in drien dinghen.

Onse lieve Here seit in den Evangeli: *soe wie comen wil nae mi, die versake hem selven ende boer op sijn cruus ende volghe mi nae.* Van desen woerden ons lieves Heren Ihesu Cristi soe moeghen wi wel merken, dat die volcomen bekeringhe gheleghen is in dezen drien, als in versaken ons selves, in opboeren des crucees, ende sijn heilighe leven nae te volghen.

Van den eersten, wat dat is te versaken ons selves, dat leert ons die ghebenedide Ihesus in een ander Evangeli, daer hi seit aldus: soe wie sijn ziel mynnet, die sel se verliesen, ende soe wie se hatet, die sel se verwaren[1]. Dit is een wonderlike sentencie, seit Sinte Augustijn, dat des menschen mynne in sijn ziel verliest se, ende die hate in sijnre zielen die bewaert se. Ist dattu se qualiken minste, soe haetstu se. Ist dattu se wel haetste, soe minstu se. Voer alle dinc soe moeten wi pinen ende arbeiden ons selfs te versaken, dat is niet ghebreclic ons selven te mynnen, mer doeghentlic te haten, wil wy Christum Ihesum ende sijn

1) Behouden.

heilighe leven naevolghen ende wil wy comen tot vrede des herten ende tot volcomenheit. Want Hubertinus [1], een devoet lerar, seit: dat bekennen onser dieper quaetheit, ende daeruut volcomene hate ons selves, is een fundament van alre volcomenheit ende alles goedes; mer die quade mynne ons selves is een hinder der gracien ende een wortel alles quades. Ende als die heilighe maghet Katherina de Senis seit [2]: hoe dat die ziel meer heeft van der mynnen Goeds, hoe si meer heeft van der hatet haer eyghene sinlicheit; want uuter mynnen Goeds comt natuerlic hat der sonden, die men teghen Goede doet; ende want die mynnende ziel siet, dat die sonden een oersproncnemen uut der sinlicheit, soe wart si behoet [3] daerteghen mit groter hate, ende pijnt mit al haren crachten die sinlicheit te doden. Mer dat en mach niet gheschien sonder stadighen ende pijnliken strijt der zielen teghen die sinlicheit; ende want si siet dat si dat niet en mach volbrenghen in desen leven, daer en blijft altoes een wortel doch van cleinen sonden ende ghebreken, soe crijcht si een mishaghen van versmadenisse haers selves, ende dat is dat heilighe hat. Ende gheen dinc en is, dat die ziel soe betroewende ende seker maket, als die heilighe hat; want die ziel wert daermede behoet voer die laghen van al hoerre vianden. Daerom, alreliefste, soe hebt in iou die heilighe hat! Want het sel u maken Goede ende den menschen minlic ende ghenaem. Mer we der zielen, daer dese heilighe hat niet in en is; want daer moet van node in regnieren eyghen mynne, die alre sonde een wortel is ende een sake van alre quader begheerlicheit. Daerom soe wie comen wil tot vrede sijns herten ende tot volcomene bekeringhe, die pine mit alle sinen crachten uut te roden die wortel sijnre eyghenre quader mynnen, opdat hi daer planten mach die heilighe hat. Want sonder alle twivel, dit is die coninclike

1) Hubertinus de Casali was een Karthuiser-monnik, die in de 14e eeuw leefde en door zijne *Sermones* en andere schriften bekend werd. Zie Fabricius, l. l. T. I. p. 984, s.

2) Deze Katharina stierf te Rome in 1380 en werd later gekanoniseerd. Hare Italiaansche schriften werden gedeeltelijk in het Latijn vertaald. Fabricius, l. l. p. 1010.

3) Het H. S. heeft: beroet.

wech, die die ghebenedide Ihesus in allen sinen leven ons voerghegaen heeft.

Opdat wy oec bekennen moghen, of wi ons aldus salichliken haten of scadelike mynnen, soe sellen wi weten, dat die scadelike mynne onser zielen is gheleghen in drien. Dat eerste, dat die mensche, die hem selven scadelike mynt, begheert van anderen menschen groet gherekent te wesen ende veel gheacht, ende dat se van hem hoechlike voelen. Dat ander, dat si gaern hebben, dat men hem [1] ende hoer wercken prisen ende niet quaets van hem spreken. Dat derde, dat hem niemant verdriet an en doe noch onghemac, mer dat men hem doet alle dat der naturen ghenaem si, van binnen ende van buten. Hierteghen is die heilighe hat. Overmits een ongheveinsde bekennisse haers selfs ende hoerre boesheit, ende daeruut versmadenisse hoers selfs, soe begheert si ten eersten ongheacht te wesen ende van ghienre weerden, alsoe veer als in hoer is; ten anderen, dat men se verspreke [2], berespe ende mit confuusliken woerden haer overloepen; ten derden, dat si van binnen ende van buten mit onghemac ghepinicht werde. Dese drie heeft die zoete Ihesus ghehat, als men merken mach in sijn heilighe leven, van dat hi ontfanghen was totdat hi sine ziel overgaf in den doet.

Siet hier een exempel ende een spiegel, daer nu wi in merken moghen, of wi dese quade mynne of salighe hat hebben. Soe wie hem selven aldus salichlike hatet, dat hi hem selven niets waert en rekent, ende van anderen menschen niet begheert gherekent te wesen, mer mit scanden ende confusien ende versprekinghe begheert versmaet te wesen, ende bittere dinghen verkiest voer zuete, dese is waerachtelike Goede een duerbaer vat; want in dat zuete fundament sijns oetmoedighen hartes soe rust die Heilighe Gheest mit al sinen gaven ende drijft den mensche tot allen goeden, ende is een vrient Goedes, ende dese mensch besit alleen vrede des hartes. Mer soe wie hem aldus niet en vint ghestorven te wesen, ende rekent dat men hem onrecht doet, als hi van anderen menschen bedrucket wart ende mit onwaerdicheit versmaet wart, of als men hem onghe-

1) Hen.

2) Kwaad spreke.

mac andoet, ende begheert des verdrach, dese is onder die beghinnende menschen te rekenen, al heeft hi menich iaer een gheestelic habijt ghedraghen, ende en heeft noch die volcomenheit des Gheests niet ghesmaect. Want soe wie gheleit wart van den Gheest Goedes, die en mach noch en wil hem selven niet ontsculdighen of wreken, noch oec cronen[1] van dat sinen persoen aenghedaen wart, al ist oec onrecht; mer mit vredeliken herten soe beveelt hijt altemael Goede. Dit en willen niet horen hoverdighe menschen, die hem selven lief hebben. Daerom bliven si sonder rechte godlike vrede ende in horen ghebreken, ende worden gheiaghet van horen passien, naedat si hem beieghenen ende moeten[2]. Ende aldus en kunnen si niet voertcomen, als hem orberlic waer.

Hoe gloriose ende hoe edel dat is, dat een mensche hem selven kan niet rekenen te wesen, dat leert ons die heilighe vrou Angela, die seit[3]: o onbekende niet, o onbekende niet, ende noch, o onbekende niet! Dat is: dit niet te wesen is onbekent van vele menschen, die niet en weten, wat daer salicheits is in gheleghen. Daerom begheer ic, alreliefste, dat ghi u selven clein ende niet rekent; want dat is dat alle twiedracht verdrivet ende eendracht maket. Ende dit clein te wesen neyghet die ziel, dat si siet haer eyghene ghebrec ende dat pijnt te beteren. Dit cleyn te wesen en doet nyemant onreden, noch ten maect den menschen niet lastich sinen evenmenschen, noch ten is niet kiefachtich in woerden; mer het maect eendrachticheit mit den ghenen, daer men mede ommegaet, sonder welker eendrachticheit ic niet en sie daer men in der waerheit Goede behaghen mach. Tot deser oetmoedicheit vermaent ons onse Here Cristus in den Evangeli ende seit: leert van mi, want ic sachtmoedich bin ende oetmoedich van herten, ende ghi sult vinden rust uwen sielen. O alrelief-

---

1) Klagen.

2) Ontmoeten. Voorkomen.

3) Angela de Fulgineo stierf in 1309. Haar *Visionum et instructionum Liber* werd nog in 1851 te Keulen (bij Heberle) herdrukt, nadat het door J. H. Lammertz op nieuw gerecenseerd en met aanteekeningen voorzien was. De in den tekst bedoelde plaats vindt men in deze uitgave op p. 371.

ste, merct ende siet die hoecheit ende diepheit deser leringhe! Onse heer en seit niet: leert van my te vasten ende die werlt te versmaden, ende in armoede te leven of mirakel te doen (al ist dat ghi wel hebt ghedaen, als ghi alle dese goede wercken ghedaen hebt); mer alleen seit hi: leert dat ic sachtmoedich bin ende oetmoedich van herte; want dat is een fundament van allen doegheden. In deser oetmoedicheit pijnt u, alreliefste, te fundieren, op dat ghi moecht vercrighen rust ende vrede in uwen zielen, dat ons moet gunnen God die Vader! Amen.

Daernae volghet dat ander punt, dat is een opboeren [van] sijn cruce.

Dit cruce is drierhande: ten eersten sellen wy ons selven pinighen; ten anderen sellen wy draghen dat cruce in onsen herten overmits medeliden tot onsen evenmenschen; ten derden sellen wy blideliken draghen dat cruce des lidens ende der becoringhe, dat onse lieve Heer op ons sendet of verhenghet.

Van den eerste cruce seit Sinte Pouwels: die Cristus toebehoren, die hebben hoer vleysch ghecruust mit den ghebreken ende mit den begheerlicheden. Dit cruus der penitencien sellen wy draghen oetmoedelic ende stantastelic ter tijt toe dat die Heilighe Gheest seit: rustet van uwen arbeiden, want uwen wercken sellen u naevolghen.

Van den anderen cruce, als medeliden tot onsen evenmenschen, seit Sinte Pouwels: wie isser siec ende ic [en] werde mede sieke; wie worter ghescandalizeert ende ic en brande overmits medeliden? Ende Sinte Benedictus seit, dat wy draghen sellen die crancheit onser broderen mit groete verduldicheit, het si crancheit der lichaemen of der zeden. Ende sonderlinghe sellen wy mynlike draghen die crancheit der gheenre, die in becoringhe sijn ende die ghemoeyet sijn mit passien, ende die sijn wy sculdich van Goedes weghen te bewisen medicijn der sachtmoedicheit op die tijt. Hierom wanneer wy yemant sien, die mit passien ghemoeyet is ende in onvreden, die en sellen wy niet bespotten, mer van herten sellen wy mit hem medeliden hebben ende mit zachten ende zueten woerden hem te help comen. Want soe wie sijns evensmenschen ghebreken ontsculdicht ende bedect, als hi best mach, die sel

God sine ghebreke verhuden ende ontsculdighen voer sinen oerdel. O hoe salich is die ziel, die overvloeyt mitten douwe der barmherticheit, medeliden hebbende in nootdruchticheit der armen, hem bedroevende in benauwinghe der bedructer, in versturinghe der drovigher wenende, voer die ghebreken der sondaren biddende ende voer allen menschen ellendicheit mit allen sinen binnenste Goede anropende! Hoe behaechlic is sulke zoete ziel Goede, die aldus bereit is te hulpe te comen horen naesten! Ja, het is onmoeghelic dat al soedanighe mensch ghien ontfermherticheit van Goede soude verdienen, die alsoe mitten bedructen ende bedroveden medeliden heeft ende hoer sonden bescreyet. Soedanighe menschen, die alsoe barmhertich sinnen, die bliven selden of nymmermeer verloren, nae dat Augustinus ende sommighe doctores scriven. Hierom wie nu niet mit rechter minnen ende mit waren medeliden een yghelijcs liden ende ghebreken mit barmherticheit aensiet, die mensche mach hem wel beanxten, dat hem God sinen barmherticheit besegghen of weygheren sal; want mitter maten daer du mede uutmetes, mit dier sal men di weder inmeten. Daerom een yghelic sie voer sich, dat hi sinen evenmensche niet en veroerdelt noch en verdoeme, ist dat hi ewelike niet verdoemt wil warden.

Van den derde cruce, dat wy opboeren sellen, als dat liden dat ons God toesendet of over ons verhenghet, hierom spreect Sint Pouwels: tsy veer van my te glorien dan in den cruce ons Heren Ihesu Cristi; dat is die rechte wech des Heren sonder alle dwalinghe. Als die mensch enighe swaerheit beieghent, soe sel hi dencken, dat hi sijn cruus moet opboeren ende dat hem anders niet toebehoort dan dat cruus te draghen, ende sel segghen als Cristus sprac: Vader, dijn wille warde in mi volbrocht! Want dat was den Vader dat ghenoechlichste woert ende den viant dat leetste, dat ye ghesproken wert, ende ghien woert en hevet God liever van ons dan dat, ende ghien woert en is hem lustigher dan dat; want die dat spreken can in der waerheit, die en mach nymmermeer onvrede hebben noch oec bedruct werden, ende hi sel in der meester ghelatenheit meer smaecs ende vrede vinden; want God is die gront der ghelatenheit. Ende in elken overghevene, dat hi hem overghevet gheheliken, soe voelt hi die gront

der ghelatenheit, die daer onwandelbaer is, Ihesus Cristus [1]. Daer help ons God toe! Amen.

Hiernae volghet dat derde punt, hoe dat wi Ihesum sellen naevolghen, als daer voer gheroert is.

Wat is Cristum nae te volghen dan dat een yghelic die wech naewandert, die hi voer heeft ghewandert overmits sijn heilighen leven ende penitencien. Dese wech mach een yghelike ziel wanderen, die wil tot Goede comen overmits ene corte pine ende clein penitencie. Alle pijn ende penitencie, die wy doen moghen, is cort ende cleyne, als wy aensien die sware pine, die wy verdient hebben, ende dat grote loen ende glorie, die ons daervoer gheloeft is. Dat leven Cristi ende die wech, die hi ons voergheghaen heeft, sel een yghelic mit recht naevolghen; mer doch niet in alre wijs. Onse lieve Here vastede viertich daghe. Des en sel niement annemen, dat hi onsen Here alsoe naevolghe; want Cristus heeft veel wercken ghedaan, daer wy hem in sellen volghen gheestelic, niet lijflic. Ende daerom sel hem die mensche pinen, dat hi Cristum vernuftilike naevolghe; want hi heeft meer begheert onse mynne hem mede te mynnen, dan onse wercken die wy moeghen wercken. Daerom acht ic meer een vernuftich werc, dan een uutwendich lijflic werc [2].

Onse lieve Here Ihesus heeft drie dinghen ghehat in sinen heilighe leven ende in sijnre penitencien, die welken een yghelic devoet mensch nae sijnre vermoeghen behoort nae te volghen. Dat eerste is volcomen armoede, dat ander stadighe ende openbaer versmadenisse, dat derde daghelixe ende onghemetene pine.

Ten eersten heeft onse Heer Ihesus ghehat willighe armoet der tijtliker dinghen; want hi levede arm alre tijtliker dinghen deser werlt, alsoe dat hi niet en hadde noch huus noch lant noch ghelt noch enich andere eyghene dinghen. Ende hi ghebrukede der dinghen deser werlt niet dan tot sijnre

1) De laatste 10 regels zijn bijna woordelijk genomen uit Ruysbroecks *Boexken van den xij doechden*. Zie [van Vlotens] *Verz. van Prozast.* bl. 45.

2) De laatste 16 regels zijn weder bijna woordelijk genomen uit het vermelde werkje van Ruysbroeck. Zie [van Vlotens] *Verz. van Prozastukken*, bl. 48.

uterste nodrofte mit hongher, dorste, coude ende hetten, ende mit vele arbeides sijns hardes ende strenghens levens. Ende oec soe woude hi openbaren ende leven in deser werlt als een arm, simpel ende cranc mensch, sonder glorie ende menschelike wijsheit. Aldus sellen wi ons selves wijsheit ende onses selves wesen versaken ende ons eyghene wille afterlaten om Cristus een luttel te gheliken in sijnre armoede, ende wi sellen armoede begheren van herten; want die arme van gheeste verwacht dat ewighe leven.

Dat ander dat Ihesus ghehat heeft in sinen leven ende in sijnre penitencien, dat was stadighe ende openbaer versmadenisse; want hi woude leven in deser werlt als een vercoft ende versmaet knechte, ende als een ongherecht knecht, bescempt ende bespot. Ende als men hem tijtlike eer doen woude, soe stont hijt weder ende vloech daer van; mer versmaetheit ende snoetheit heeft hi altoes ghemynt. Ja, die Ioden seiden hem toe, dat hi waer eens tymmermans soen van armen gheslacht, ende dat noch scandeliker was, si seiden, dat hi was een sonder ende een vrient der sondaren ende een publicaen [1], ende dat hi waer een overaet [2] ende een wijndrancker ende een bedriegher des volks. Item si seiden oec, dat hi waer onsinnich ende verwoet, beseten mitten duvel, ende dier gheliken veel seiden si van hem. Och, hoe onghelijc sijn wy onsen Brudegom, als wy gheprijst willen wesen, of als wy scempelike woerden niet verduldelike en draghen. Laet ons dan mit Ihesus blidelike ende verduldelike nemen, als onse aensichten bedecket werden mit confuselike ende verwitelike woerden; want hebben wy ghedaen dat men ons verwitet, soe ist groet orbaer, dat wijt horen mit rusteliker consciencien, al ist der natuer wat swaer; want mit sulker confusien wart onse ziele ghereinicht van der pinen, die wi overmits die misdaet verdient hebben, ende voldoen daermede der godliker rechveerdicheit. Ende hebben wies oec niet ghedaen, soe sellen wijt noch blideliker ontfaen, omdat wi onse Brudegom alsoe veel te gheliker daerin sijn, ende opdat wy daermede moeghen verdienen alsoe veel meere gracien.

Dat derde dat Ihesus ghehat heeft in sinen leven ende peni-

---

1) Tollenaar.

2) Vraat.

tencie, dat was stadelike pine ende bedruckenisse; want van dier tijt dat Ihesus ontfanghen was in sijnre moeder lichaem totdat hi sijn ziel opgaf in die hande sijns Vaders overmits den bittesen doet des cruces, soe heeft hi onbegripelike pijn ghedraghen sonder ophouden ende druc in sijnre herten; want sijn ziel ende lichaem waren verenicht der Godheit ende was een persoen, God ende mensch, vervullet mit volcomenre wijsheit, ende sach claerlic te voren alle pine ende ellendicheit, die hi draghen soude in sinen lichaem, ende die slaghe ende martelien ende die gate der naghelen, ende soe wat hi anders liden soude, sach hi claerlic al te voren. Ende daertoe sach hi alle die suchtinghe ende benauwinghe sijnre bedroefder moeder, ende dit droech hi stadelic voer sijn oghen alle te samen ende elc bisonder. Daer noch toe droech hi stadelike drovicheit in sijnre herten, om te voldoen sijn Hemelsche Vader voer alle die sonden sijnre uutvercoerrende (*sic*) leden, die van aenbeghin der werlt ghedaen waren ende noch ghedaen souden werden tot den eynde der werlt.

Aldus soe hebbên wy in dese voirscreven, hoe dat onse lieve Ihesus in alle sijn leven lanc ghehat heeft dese drie dinghen: als armoede, versmaetheit ende pijnlicheit. Hierom soe wie hem hierin wil gheliken, die sel nae sijn vermoeghen scuwen ende vlien gheeert te wesen, ende hi sel mynnen versmaet ende verworpen te wesen, ende dat alle menschen van hem volen, dat hi wel waerdich is snoetheit, versmaetheit ende verdriet te liden, alsoe dat niemant medeliden mit hem en hebbe, ende dat hi in ghiens menschen herte en begheer gheacht te wesen, maer alleen Gode pijn te behaghen, ende alle verdriet ende wederstoet, tribulacien, becoringhe ende alrehande liden van binnen ende van buten, dat sel hi om Goeds willen verduldelic verdraghen; want daerin bekennen wy of wy hem volcomenlic mynnen, ist dat wi mitten wercken bewisen ende leven nae onse crancheit, als hi gheworcht [1] ende ghelevet heeft, ende niet bet mach hi Gode behaghen dan dat hi sijn heilighe leven pijn nae te volghen [2].

---

1) Gewerkt, gewrocht.

2) Het einde ontbreekt in het Handschrift.

BIJLAGE VI.

Drie Schriften van Hendrik Mande.

De stukken, welke hier voor de eerste maal in druk verschijnen, zijn mij bekend gemaakt door den Heer F. H. G. van Iterson, Predikant te Leiden. Zij werden door dezen geleerden kenner onzer middeleeuwsche stichtelijke literatuur gevonden in een der manuscripten van de voormalige Weespsche klooster-bibliotheek (zie boven, bl. 156, n. 3) en met het Handschrift, waaruit de naauwkeurige pen van den vinder ze copieerde, welwillend aan mij ten gebruike afgestaan. Naauwelijks had ik ze gelezen, of ik was met mijnen onbaatzuchtigen vriend overtuigd, dat deze geschriften om vorm en inhoud beide de uitgave verdienden, en even als hij betreurde ik het, dat in het Handschrift geenerlei aanwijzing aangaande den auteur der merkwaardige opstellen was te vinden. Alle nasporingen, daaromtrent door den Heer van Iterson ingesteld, waren vruchteloos geweest, en aanvankelijk waren het ook de mijne. Tot mijn geluk echter was ik korten tijd, nadat zij mij ter hand kwamen, verpligt het *Chronicon Windesemense* van Joh. Busch te herlezen. Toen ik p. 456 en 457 had bereikt, was het vraagstuk voor mij opgelost. Daar vond ik den catalogus der veertien Nederduitsche geschriften, welke door Hendrik Mande tijdens zijn verblijf in het klooster te Windesheim zijn opgesteld, en in dien catalogus drie titels, welke, door Busch in het Latijn vertolkt, slechts naast de Nederduitsche opschriften behoeven geplaatst te worden, om ieder te overtuigen, dat hier alle twijfel aangaande de identiteit moet wegvallen.

1. Liber de tribus statibus hominis conversi, in quibus consistit perfectio vitae spiritualis.	1. Een boekskijn van drien staten eens bekierden mensche, dairin begrepen is een volcomen gheestelic leven.
2. Liber de praeparatione internae nostrae habitationis.	2. Een boekskijn van der bereydinghe ende vercieringhe onser inwendigher woeninghen.
3. Allocutio brevis amantis animae cum amato suo.	3. Een corte enighe sprake der minnender sielen mit haren gheminden.

Bewijzen deze titels reeds, dat Mande de schrijver moet geweest zijn, en dat wij dus nog een gedeelte bezitten van hetgeen sinds meer dan twee eeuwen verloren geacht werd[1], de inhoud der stukken is van dien aard, dat zij een schrijver doen veronderstellen, zooals Mande werkelijk geweest is, een vriend en ver gevorderd beoefenaar van het schouwende leven met de daartoe behoorende ecstasen en visioenen. Zoodanig toch was de Windesheimsche monnik èn volgens genoemden Kronijk èn volgens mijn Handschrift G, waarin op twee plaatsen van hem gesproken wordt.

Van Mandes leven is slechts weinig bekend. Dordtenaar van geboorte verkeerde hij gedurende zijne vroegere levensjaren aan het Hof van Graaf Willem VI en diens gemalin Margaretha, den post van 's Graven geheimschrijver bekleedende. Op zekeren leeftijd gekomen, gevoelde hij zich, waarschijnlijk na een sermoen van Geert Groote gehoord te hebben, tot de devoten en der devoten leven getrokken, en hij begaf zich naar Deventer, waar hij eenigen tijd omgang hield met de Broederen des gemeenen levens, totdat hij door Florens Radewijns naar Windesheim werd gezonden, waar hij tegelijk met Reinier van Arnhem professie deed en gekleed werd. Was Reinier het klooster lange jaren aanéén nuttig als een geoefend zanger, Mande diende de broederschap op eene andere wijze. Hij was een bekwaam „verluchter"[2] of miniatuurschilder, die dertig jaren lang, zooveel zijne ziekten het toelieten, de hoogste zorg besteedde aan het versieren des missalen, bijbels, muzijkboeken enz. der kloosterkapel. Joh. Busch[3] en een der schrijvers of schrijfsters van mijn Handschrift G roemen hem bovendien als „een vuerigen, goddienstigen man," die buitengemeen matig in spijs en drank, zeer devoot in zijne gesprekken en zeldzaam rijk aan „gracie des schouwenden levens" was. Van zijne visioenen en profetische gaven sprak men wijd

---

1) Volgens Val. Andreas, die (p. 263 zijner *Biblioth. Belg.*) even als zijn afschrijver Foppens (*Bibl. Belg.* T. I. p. 457) onzen Mande ten onregte Henricus a Maude heette, waren zijne boekskens reeds in de eerste helft der 17e eeuw uit het oog verloren, dat ligt geschieden kon, daar de auteur zijn naam had verborgen gehouden.

2) „Verluchten" is hetzelfde als het moderne „illustreren."

3) *Chron. Windes.* p. 452. ss.

en zijd in den omtrek, en gelijk men Swedenborg, toen hij in ons vaderland vertoefde, gewoon was te plagen of te vleijen met vragen naar den toestand der zielen van deze en gene afgestorvenen, zoo deed men het toen Mande, die, naar het schijnt, slechts zelden in gebreke bleef op zulke vragen zeer bepaalde antwoorden te geven. In zijne zoogenaamde *Apocalypsis*, welke Busch in het Latijn vertaalde en in zijn Kronijk opnam [1], schreef de schouwer berigten aangaande den staat der afgescheidenheid van de meest bekende devoten zijner dagen, Geert Groote, Johannes Vos, Florens Radewijns, Jan Brinckerinck, Hugo de Goudsmid, Wermbold en andere geestverwanten, die hij overleefde. Mande stierf omstreeks het jaar 1430 in hoogen ouderdom, niet te Windesheim, zooals Val. Andreas en Foppens berigten, maar in het klooster Sion te Beverwijk, een Regulieren-convent van de Windesheimsche vergadering, dat op Mandes raad en met zijne hulp, volgens Busch, begonnen was [2].

Het „boekskijn van drien staten eens bekierden mensche" doet ons zien dat Mande een vlijtig beoefenaar was van de schriften van Ruysbroeck, wiens theorie aangaande den weg der volkomenheid hij blijkbaar geheel tot de zijne had gemaakt, en wiens wijze en vorm van behandeling hij bijzonder wèl wist te gebruiken. Gelijk de twee andere opstellen van zijne hand laat het, zijne mystieke afdwalingen daargelaten, den schrijver kennen als een man van een veelzins verlicht en diep godsdienstig gemoed, die het wezen des christendoms in menigerlei opzigten goed verstond en in populaire taal met levendigheid en kracht wist uit te spreken. Zijne christelijke levenservaring en vooral zijn vruchtbaar vernuft blijken bijzonder uit het tweede stuk, het „boekskijn van der bereydinghe ende vercieringhe onser inwendigher woeninghen," eene zeer zamengestelde allegorie, waarin het gewone thema, de weg der volkomenheid en der vereeniging met Christus, wordt behandeld op eene wijze, in Mandes dagen zeer gebruikelijk [3]. De

---

1) P. 457. ss.

2) Vgl. *Oudheden van Kennemerl.* bl. 333, 334.

3) Zie b. v. (in [van Vlotens] *Verz. van Prozastukk.* bl. 209. vv.) het *Klooster-sermoen*, waarin geleerd wordt, hoe „een yegelike mensche

drie stukken gezamenlijk moeten, naar mijne meening, beschouwd worden als eene geenszins onbelangrijke bijdrage tot de kennis van den letterkundigen arbeid der school van Geert Groote en Florens Radewijns, waarvan men te regt geklaagd heeft, dat maar al te weinig bewaard gebleven of openbaar gemaakt is [1].

Het Handschrift, dat mij door den Heer van Iterson werd bezorgd, behoort thans met de overige manuscripten der Weespsche verzameling aan de Koninkl. Bibliotheek te 's Hage. In den uitmuntenden, nog ongedrukten catalogus dier manuscripten, door genoemden Heer opgemaakt en mede te 's Hage voorhanden, staat het onder N. 30. Het is een bandje in 12°, groot 162 bladen, perkament en papier, aan beide zijden met eene naauwkeurige en vrij duidelijke hand van de 15e eeuw beschreven. Van bl. 1^a—27^a komt het stuk „van der bereydinghe ende vercieringhe onser inwendigher woeninghen" voor. Dat van de „enighe sprake" wordt van bl. 27^b—33^a gevonden, en het boekske „van drien staten" van bl. 49^a—92^a. Slechts voor de uitgave van het laatste geschrift stond mij een tweede manuscript ten dienste, te weten het boven (bl. 240) vermelde der Maatsch. van Letterkunde, N. 153, waarvan de bladen 198^a—217^a een gedeelte van het opstel bevatten, namelijk den proloog en het eerste deel, dat „het werkende leven" behandelt. Uitgenomen de spelling komen beide afschriften bijna geheel met elkander overeen. Hier en daar echter gaf het laatst genoemde Handschrift mij gelegenheid den tekst te zuiveren. Somtijds schreef ik er eene afwijkende lezing uit af, die ik aan den voet der bladzijden achter de letter B plaatste.

---

selve een cloester van hem maken mach," en (ald. bl. 219) het stukje, getiteld *De zeven zakken*. In mijn Handschr. G komt in de levensgeschiedenis van Stijne Zuetelincks, eene zuster in Meester-Geertshuis, eene breede beschrijving voor van den hof des harten, welken deze Begijn zich had weten te bereiden. De voorstelling van het hart met zijne deugden, onder het beeld van een tuin met schoone bloemen en nuttige kruiden, is hier in ontelbare détails uitgewerkt.

1) Zie Ullmanns *Vorrede* vóór von Arnswaldts *Vier Schriften von J. Rusbroek*, Hann. 1848, s. VIII.

I.

Hier beghint een boecskijn van drien Staten eens bekierden mensche, dairin begrepen is een volcomen geestlic leven.

Convertimini ad me in toto corde vestro, et scindite corda vestra et non vestimenta vestra[1]. Dit spreect of bedudet aldus in duutsche: wert bekeert tot my in al uwer herten, ende sindet uwe herte ende niet uwe clederen. Want dan die almachtighe God ons weder roept tot hem selven overmids penitencie, die overmids sonde van hem ghekeert ende ghedwaelt sijn; hierom ist ons groot noet dat wy ons sine minlike woirde ter herten laten gaen, ende dat wy merken die grote min ende sorchvoldicheyt ons minliken Heren, die hy heeft tot onser salicheyt, opdat wy mit hem sijn rike besitten moghen in der ewicheyt. Hierom roept hy sonder ophouden ende seyt: wert bekeert tot my in al uwer herten!

So wye dat hem bekeren sal, dat is een teyken dat hy op enen onrechten weghe sy. Sal hy dan wederkeren in den rechten wech, so moet hy hem van den onrechten weghe keren totten rechten weghe, opdat hy coemt totter stat, dair hy begheert te wesen. Dairom die menschen die leven na der ghenoechten der werlt ende des vleysches, ist dat sy comen willen totten ewighen leven, dair sy toe ghescapen sijn, so ist noot dat sy ommekeren tot enen anderen weghe, dat is totten ghenen die seyt: ic bin die wech ende die wairheyt ende dat leven; of hy segghen woude: keert u tot my, want ic bin die wech; ende ist dat ghy my navolghet, so en seldy niet dwalen, want ic bin die wairheyt, die nyemant en bedrieghe noch niet bedroghen en mach werden; oec bin ic dat leven, want soe wye mijn stemme hoert ende navolghet mine woirden ende minen leven, al wair hy doot in sonde, hy soude, overmids dat hy my navolghede, levendich werden. Dairom bekeert u tot my overmids penitencie, ende ic sal my tot u keren overmids mijnre gracien.

---

1) *Joel.* II: 12, 13.

Nu staet ons voirt te sien, hoe wy ons voirt tot hem keren sullen. Oec moeten wy merken neerstelic, dat hy niet slechtelic en seyt: wert bekeert tot my in uwer herten, mer in *al* uwer herten, dat is, also hy spreect op een ander stat: Israhel, ist dattu dy bekeert, so bekeer dy! Of hy segghen wolde: o du Israhel, dat is o du siel, die Gode siende biste overmids den ghelove, ist dattu dy tot my keren wilste, dair du toe ghemaect biste, so keer dy gheheellic tot my, niet te halven, dat is dat wy ons niet also tot hem keren en sullen, als dat wy der werlt behaghen willen ende onser lieven Here; want dat is onmoghelic, als Sunte Pouwels seyt: waert dat ic noch der menschen behaghede, so en wair ic Christus knecht niet, dat is waert dat ic noch overmids den werken der werlt den menschen behaghede, so en wair ic Christus knecht niet. Als oec onse gheminde Heer Ihesus Christus selve seghet: wairt dat ghy van der werlt wairt, die werlt soude nemen dat hair wair; mer want ghy van der werlt niet en sijt, daerom haet u die werlt. Oec seyt die Apostel Sunte Iacob: so wye een vrient wil wesen deser werlt, die wort gheset een vyant Gods. Als oec ghescreven staet: we den sonder die in wil gaen by twe weghen, dat is dat hij half Gode wil dienen ende half der werlt. Hierom laet ons ons keren tot onsen lieven gheminden Heer mit al onser herten, van buten ende van binnen, mit enen vollen opset onsen lieven Heer ewichlich te dienen sonder ommesien; want wye sijn hant aen die ploech slaet ende weder ommesiet, die en is niet werdich des ewighen levens! Wy sullen ons oec keren tot onsen lieven Heer blidelic; want den bliden ghever mint God. Oec sellen wy ons tot hem keren mit ongheveinsder herten, ende sinden onse herten ende niet onse clederen, als hy te voren seyt, dat is dat wy van buten tonen in den clederen of in den abite [1], dat sullen wy van binnen hebben in der herten, of ons dat pinen te crighen na al onser macht.

Voert hoe wy ons bekeren sullen ende wair, dat leert ons onse gheminde Heer ende seyt: ghy die overghetreden sijt overmids sunde, keert weder totter herten, dair seldy my vynden. Hy en

1) Habijt=kleeding.

seyt niet: loept hier ende dair pilgrimaedse, of vaert over see; mer hy seyt dat wy totter herten keren sellen ende dair sellen wy hem vynden. Wy sellen merken mit rouwe ons herten die quade weghe, die wy ghewandert hebben ende laten ons die leet wesen, ende setten mit gheheelre herten op die sonden te laten ende ons totter doecht te gheven mitter hulpe Gods, na onser macht.

Ist dat wy ons hiertoe gheven willen, so moeten wy ierst vlyen ende scuwen die dinghen, die ons hinderlic moghen wesen tot onser salicheyt, ende wy moeten aengripen vlijtelike ende mit vuricheden die dinghe, die ons hulpelic sijn tot onsen opsette, dat is dat wy ons hertelike moeten gheven tot bewaringhen ons herten ende onser sinnen van buten ende onser seden, ende moeten ons gheven tot goeden oefeninghen, uutwendelic ende inwendelic, ende moeten doen als die wise man seyt: mit alre behuetheyt bewaer dijn herte; want dair coemt dat leven uut.

Nu so sellen wy dan in den eersten scuwen ende aflegghen alle grove sonden, alle hoverdye, ghulsicheyt, oncuusheyt, ghyericheyt ende deserghelike, dair die werlt mede ommegaet, ende alle quade begheerten ende vleyschelike ghenoechten des lichaems. Dair-[na] moeten wy in ons pinen te doden alle ongheordineerde liefte tot ons selven of tot enighen creatueren. Voirt moeten wy scuwen alle ydelheyt ende onleden [1] der werlt, ende alle roekeloesheyt ende menichvoldicheyt des herten. Ende sullen wy voirt toenemen in doechden, so moeten wy aflegghen alle middel ende onghelijcheyt ende alle sake der sonden na onser macht, als daghelicse sonden ende alle cleyn ghebreke. Oec sullen wy scuwen ydel ghelaet, ydel ghedachte, ydele woirde, onstichtighe werke, onnutte wandelinghe ende al, dat ons tot sonden trecken mach ende der doecht contrari is ende ons van Gode sceyden mach. Voirt sullen wy onse lichaem dwinghen ende onderhouden mit penitencien ende mit goeden gheesteliken oefeninghen, also dattet ghehoersam sy der overster reden ende den gheeste, ter tijt toe dat wy overmids die gracie Gods verwinnen ende vergheten moghen alle quade ghewoenten der sonden, ende dat wy comen in een ghewoente der doghet, also dat ons die

1) Storende, belettende bezigheden.

doghet smaket ende dat wy die doecht weselic besitten moghen.

Dit en mach niet ghescien in eenre corter tijt; mer mit groter neersticheyt ende mit langher oefeninghen ende mit groten arbeyt, mit ghestadighen bybliven by Gode ende bider doecht moeten wy hiertoe comen, ende mit menighen sterven ons selfs; want als Job seyt: des menschen leven is een ridderscap op der eerden, ende ten sel nyemant ghecroent werden dan diegheen, die wittelike strijt. Ende die wise man seyt: sone, die gaetste totten dienste Godes, sta in anxte ende bereyde dijn siel in becoringhe. Die Apostel spreect oec: al diegheen die goddienstelike willen leven in Ihesu Christo, die moeten persecucie liden. Ende onse minlike Heer Ihesus Christus spreect self: die werlt sal verbliden, mer ghy selt droefheyt hebben; mer u droefheyt sal verwandelt werden in bliscappen, ende die hair [1] in droefheyden, als voirscreven staet: dat leste der weerliker bliscap is droefheyt.

Hierom en laet ons niet ontsien den arbeyt, mer laet ons horen die stem ons lieven Heren, die seyt: comt tot my al die dair arbeyt ende belastet sijt in den weghe der becoringhen, ende ic sal u vermaken; want liden ende doghen [2] mit verduldicheden, dat is die rechte wech te Gode; want onse suete gheminde Heer seyt: salich sijn die gheen die persecucie liden om die rechtverdicheyt, want dat rike der hemelen is haer, dat is die liden om die sonden te wederstaen ende die doechden te vercrighen. Als onse lieve suete Heer seyt: soect eerst dat rike Gods ende sijn rechtverdicheyt, ende al des u noet is sal u toegheworpen werden. Dat rike Gods, spreect hy, is in u, ende dat rike Godes doghet ghewelt, ende die hem selven cracht ende ghewelt doen, die sullent ghewinnen. Hierom laet ons mit geheelre herten tot onsen lieven Heer ons keren; want als hy selve seyt: wy en moghen ghienen tween Heren, die contrari sijn, dienen, dat is God ende der werlt; want God ende die werlt en hebben niet ghemeens. Oec en moghen wy niet te samen dienen den gheest ende der naturen of den vleysch; want Sunte Pouwels seyt, dat vleysch ende bloet dat rike Gods niet besitten en sellen; want mit vrouden ende mit ghenuechten der werlt coemt men ter

1) De hare.

2) Doghen=lijden, vandaar ons woord: mededoogen.

hellen; mer mit droefheden ende mit liden coemt men ten ewighen leven. Sunte Ambrosius seyt: also veel ghenuechten als die mensche hier neemt in tijtliken dinghen, also veel sceydet hy hem van den ewighen goede, dat God is, ende also veel pinen ende rouwen sal hy dairvoir moeten liden in desen leven; want so meer ghenuechten in der werlt, so min vrouden in den ewighen leven. Ende so wy min werliker ghenuechten ende bliscappen om God hebben in deser tijt, so wy meer gheesteliker vrouden ende ewichs levens sellen hebben; want God en wil ghien twe hemelriken gheven noch twe hellen; want dat is onmoghelic, dat wy alhier onse ghenoecht solden hebben ende ons wil na desen vleysch ende na der naturen, ende dairtoe Gode leven ende sijns ghebruken in der ewicheyt; want na den woirde ons Verlossers, die sijn siel mint in deser werlt, hy sal se verliesen in den ewighen leven. Hierom seghet hy oec: die na my wil comen, die verlochene sijns selfs ende boer op sijn cruus ende volghe my na. Dat cruus Christi dat is penitencie ende liden ende doghen ende verduldicheyt, ende in sachtmoedicheyt die natuer te verdrucken ende die beestelike sinne te doden.

Mer yemant mach my antwoirden ende segghen: dit is al te hart te doen! Wye macht al volbrenghen? Och, Here God! het sal veel harder wesen: gaet ghy vermaledyde int ewighe vuer! Dairom seyt onse lieve Heer Ihezus Christus, dat die porte enghe is, die gaet ten ewighen leven, ende datter luttel is die dair ingaen, dat is die haers selfs te recht vertyen ende uutgaen connen ende hairre sinnen ende goetdunckens sterven. Mer dair isser seer veel oec in gheesteliken scine, die den wyden wech wanderen, dat is in allen uutwendigheden ende onleden, ende soeken dat rike Gods al buten hem, ende dat also doirlike ende laeuwlike, dat sijt nauwelic ummermeer vinden. Mer souden sy volghen die woirde ons lieven Here, die seyt: pijnt u in te gaen doir die enghe poert, dat is souden sy hem keren in dat enghe leven, dat is in die enicheyt ende in die inwendicheyt hairs groudes mit enen verlochenen hairs selfs, dat wair hem een doot hare sinnen [1]. Dairom wanderen sy in haren

1) B. sonden.

uutwendighen sinnen ende in menichvoldicheden ende willen hem veel dinghes onderwynden ende berechten mit woirden ende mit werken ende behouden hem selven ende alle ghenuechlicheyt der sinnen, die sonder grove sonden wesen moghen, opdat sy goede lude heyten, ende sijn nochtan verre van den rike Gods ende en werden niet ghewaer, hoe God in hem levet mit rijcheyt sijnre ghenaden. Dat rike Gods en is niet in tijt noch in stat, mer in den gront der sielen. Dair woent God ende dat is sijn eyghen stat. Hierom sijn sy al bedroghen, die wanen dat God ghevet sijn graci na tijt ende na stat. Mer wanneer die mensch bereyt is, so gheeft God sijn gracie in allen tiden ende in allen steden, sonder onderlaet; want God en neemt niet uut tijt noch stat noch persone, mer die hem selven dairtoe keert, dien neemt God als een uutverkoren mensche. Dairom ist dat hy seyt: keert u tot my ende ic sal my tot u keren; want so wair die sonne ghien gat noch spleet en vyndet, dair en coemt sy niet in. Also ist mitter ewigher sonnen der rechtverdicheyt, onsen lieven Heren. Het en sy dat wy onse herte openen ende bereyden hem te ontfanghen, hy en sal in ons mit sijnre gracien niet scinen. Hierom laet ons pinen in te gaen doir die enghe poerte vry ende ledich in dat ewighe leven; want ist dat wy comen willen tot enen volcomen leven ende tot rechter gheestelicheyt, so moeten wy eerst een fundament legghen ende beghinnen aen dat nederste, ende clymmen van onder opwart ende van den minsten totten meesten, ende van den nedersten totten hoechsten, dat is dat wy eerst moeten beghinnen aen een werkende leven; want werkende leven is een fundament ende een beghin van enen gheesteliken leven.

[Van enen werkenden leven, wat een werkende leven is ende wairin dattet gheleghen is ende wat hem hijndert[1].]

Werkende leven dat is een stervende leven, dat is, als voirscreven is, dat wy die sonden sullen leren sterven ende die doech-

1) Dit opschrift ontbreekt in beide Handschriften.

den oefenen, ende dat wy onse natuer verdrucken ende onderhouden mit penitencien, dat is mit vasten, mit waken, mit beden, mit werken der ontfermherticheyt ende der minnen, ende mit uutwendighen arbeyt, die noetdurftich ende orberlic[1] is na bescheydenheyt. Ende altoes sellen wy in al onsen werken van binnen ende van buten meer soeken die eer ende glorie Gods, dan enich tijtlic of ewich leven, of ons selfs ghemac of orbaer; ende also sellen wy crighen ene bereydinghe tot enen inwendighen gheesteliken leven. Ende aldus is dat werkelike leven gheleghen in vier punten. Dat [eerste] is in een afkeren ende in een vlyen der sonden, als voirghescreven is. Dat ander is in een toekeren tot Gode ende totter doecht. Dat derde in een versmaden der werlt ende alle verganclike dinghen. Dat vierde in een sterven der natueren, of in een derven alle dies, dat niet noetdorftich en is. Ende om dit volcomeliker te vercrighen, so horen hiertoe seven doechden.

Die eerste doecht dat is kennisse ons selven; want als Sunte Augustijn seyt: het waer nutter ende saligher enen mensche, dat hy hem selven kende, dan dat hy hem selven vergate ende kende den loep des firmaments ende alle crachte der cruden ende der sterren. Oec seyt Sunte Bernaert: also veel als een mensch naket tot kennissen sijns selfs, also veel ghenaket hy totter kennisse Gods; want ist dat wy ons selven te rechte kennen, so en sellen wy ons selven niet lichtelike verhoverdighen. Die ander doecht dat is die vrese Gods; want als die wise man seyt: die vrese Gods is beghinsel der wijsheyt, ende die God ontfruchtet[2] die sal goet doen ende sal hem oftrecken van sonden, ende salich is die mensche, die altoes anxt heeft. Ende die Propheet seyt: salich is die man die den Heer ontsiet, dat is Gode, ende die in sinen gheboden seer begheert. Die derde doecht dat is hoede van sonden. Dairof seyt onse Heer: waket ende biddet, opdat ghy niet en valt in becoringhen, ende Sunte Peter: broeders, weest sober ende waket; want u wedersaet[3], die duvel, gaet omme als een breschende lewe, soekende wyen hy verslinden mach. Hierom seyt die Pro-

1) Nuttig.

2) Vreest.

3) B. wedersaker.

pheet Abbacuc: ic sal staen op mijn hoede ende ic sal minen voirtganc of mijn grade vestighen, dat is mit voirsienicheyt setten; of hy segghen woude: ic sal staen op mijn hoede, opdat ic niet mit onversienicheyt in sonden en valle ende also van Gode verscheyden werde. Ende die Propheet David: afneyghe van den quade ende doe dat goede. Die vierde is godlike meninghe, dat is dat onse wairom van al onsen werken God sal wesen. Dairom, als onse lieve Heer seyt, ist dat ons inwendighe oghe, dat is ons meninghe, reyne is, so is al ons lichaem, dat sijn al onse werken, scone. Want is ons opset ende meninghe rechtverdich ende wy niet en soeken noch en menen in al onsen werken van binnen ende van buten dan Gode dairin te behaghen, so sellen wy te mael reyn ende ontfanclic wesen onsen lieven Heer, ende ons verdienstlic. Die vijfte is oetmoedicheyt; want sonder oetmoedicheyt en moghen onse goede werken Gode niet behaghen, als Sunte Gregorius seyt: die alle doechden vergadert sonder oetmoedicheyt, die is recht als die assche in den wynt draghet. Ende die Heer spreect doir Ysaiam den Propheet: op wien sal mijn gheest rusten dan op den oetmoedighen ende den rustighen, ende die mijn woirde ontvruchtet. Ende als Sunte Bernaert seyt: en hadde die oetmoedicheyt onser sueter Vrouwen, der reynre Maghet, ghedaen [1], om hair reynicheyt alleen en had sy den Godszoen niet ontfanghen. Hierom, ist dat wy toenemen willen ende voirtgaen in doechden ende in goeden leven, so is ons sonderlinghe noet wairachtighe oetmoedicheyt van herten, dat is dat wy ons niet alleen van buten en veroetmoedighen ende ons snode rekenen voir den menschen, mer dat oec mitter herten meynen, als onse lyeve Heer seyt: leert van my dat ic sachtmoedich bin ende oetmoedich van herten. Die seste is reynicheyt van herten. Dairof seyt onse lieve gheminde Heer: salich sijn se die reyn sijn van herten, want sy sullen Gode sien; want een reyne mensch van herten die trecket alle dinc ten besten, die hy siet of hoert; want hij slacht der bye, die dat hoenich uuttrecket uut den bloemen, dair die spinne, dat is die onreyne van herten, venijn uut trecken. Die sevende doecht dat is verduldicheyt

1) Zoo de ootmoed het haar niet gedaan had.

in allen liden van buten ende van binnen, dat wy ons pinen verduldich te wesen in allen teghenheyden, die van buten op ons vallen of dat God op ons verhenghet, dat sy in versmaetheyden, in scarpen woirden of in ghebrec onser noetdurften of hoe dattet sy, ende van binnen in becoringhen, in siecheden ende in anderen zwairheiden, die onse lieve Heer op ons verhenghet niet sonder sake; want hy seyt: in uwer lytsamheyt saldy uwe sielen besitten, ende salich sijn sy die persecucie liden om die rechtverdicheyt, want dat rike der hemelen is hair. Hy heeft ons den wech des lidens voirghetreden ende heeft ons den weg ghewiset; want als Sunte Gregorius seyt: het is van meerre verdiente teghenheyt ende tribulacie verduldelike te liden dan in anderen goeden werken te arbeyden. Ende onse lieve Heer die seyt doir den Propheet, dat hy mitten ghenen is, die in tribulacien of in liden sijn. Hierom is ons noet, dat wy in allen teghenheyden ende verdriete ons pinen lidesaem te wesen ende onse siel dairin te besitten, ende onsen lieven Here altoes te dancken ende te loven, als die Propheet seyt: ic sal den Heer benedien in alre tijt, dat is in teghenheyt ende in voirspoede, opdat wy niet en sijn van denghenen, dair die selve Propheet of seyt: hy sal dy, Heer, belien of loven, als du hem weldoetste. Ende hiermede wort dat werkende leven gheoefent ende alle sonden afgheleghet ende die doechden begonnen.

Nu sullen wy weten dat ses punten sijn, die seer hinderlic sijn enen beghinnenden mensche in den werkenden leven. Dat ierste is ydel hoep, dat is dat die mensche also seer hopet op die ontfermherticheyt Gods, dat hy daerop sondighet ende goet leven of enich goet werc dairom afterlaet; want dair staet ghescreven: vermaledijt is die mensch, die sondighet op hope. Ende als Bernaert seyt: die hopen te vergheves, die menen dat se God mit haren quaden werken ende quaden opsette beholden ende salich maken sal. Niet also, ghy quade menschen! Niet also! Mer hy sal een yghelicken rechten na sinen opsette ende werken. Dat ander is ydel anxt of vrese, dat is dat die mensche ontsiet een goet werc aen te gaen ende sijn leven te beteren, van anxte dat hijs niet volbrenghen en sal, of dat hy ontsiet enich dinc, dat op hem vallen mach van buten of van binnen, als

liden, doghen, teghenheyt, versmaetheyt van der werlt of van vrienden of van maghen, of voir herdicheyt des levens ende der penitencien. Dit is al ydel vrese! Ende dese twe, als ydel vrese ende ydel hope, hinderen sonderlinghe veel menschen, die goet ende vrome werden solden, waert dat sy gheheelic hem [1] overgheven consten ende segghen mitten Apostel: ic vermach alle dinghen in den ghenen, die my sterket. Ende hierom sellen wy vlijtlic [2] die doecht aennemen op den troest ons lieven Heren; want hy nyemant en laet, die op hem betruwet, als die Propheet seyt: wye heeft in den Heer ghehopet, die bedroghen is? Dat derde punt dat ons hindert, dat is onghestadicheyt, dat is dat wy niet op een en bliven. Als nu willen wy in een cloester gaen; als nu willen wy alleen woenen, of wy willen pilgrimaese gaen, of die een manier of die ander aennemen; als nu willen wy ons aldus oefenen, als nu anders; als nu willen wy den enen biechten, als nu den anderen, also dat wy niet lang op een en bliven, als Sunte Jacob seyt: die man die twivoldich is van ghemoede, die is onghestadich in al sinen weghen. Hierom, ist dat wy voertgaen willen in doechden ende in goeden leven, soe is ons noot, dat wy onse lichaem ende ons herte op een stede setten ende ons gheven tot stantafticheyt ende denken, wair wy comen, dat wy menschen vinden sullen, ende dat wy oec ons selven mededraghen, wair wy wanderen, en onse ghebreken ende passien; want ist dat wy al den liden ontlopen willen, dat en hebben wy ghien macht in desen leven; want dat cruce Christi dat is die rechte leder [3], dair men mede opclymt totten ewighen leven, ende so wye enen anderen wech gaen wil, die dwaelt, als voirscreven is. Voirt van inwendighen oefeninghe sullen wy ons keren totter godliker radien [4], als Dyonisius seyt, ende merken in ons selven, wair wy van binnen meest toe verwecket werden, dat is die radie ende dier sullen wy volghen, ende laten enen ygheliken sine oefeninghe der doechden hebben, ende loven ende

1) Zich.
2) B. blidelike.
3) Ladder.
4) Stralen.

minnen die in enen ygheliken, gelijc als Sunte Bernart seyt: ic holde een manier van leven van buten mitten lichaem, mer ander goede maniere van leven die holde ic in der minnen. Die minne en mach niet verliesen. Het mocht wesen, seyt hy, dattu een werc doeste, ende du en hadste dair gheen minne toe, ic saghe of ic hoirde van dien wercke ende ic mynde dat in dy, ic solde loen hebben van dinen werke. Sich[1], wattu hebben soudeste! Ende dairom, als ic voirseyde, en mach die minne niet verliesen. Nu vynt men sommighe menschen, die also als sy ghesint sijn ende sy hair oefeninghe van doechden hebben, so willen sy dat alle menschen hebben, ende die also niet en hebben noch en voelen, die dunct hem dat sy dwalen; dair sy onrecht an hebben! Want die menschen sijn seer onghelijc in haren sinnen ende in haren begripe; oec sijn sy onghelijc van complexien ende van natueren, ende dicwijl dat den enen goet is, dat is den anderen quaet. Also ist oec in inwendighen oefeninghen. Want herde, stuere menschen, ende die onachtsam sijn ende lichtverdich, ende die die sonde niet en weghen als sy souden, hem is noot dat sy dencken van der hellen, van den ordel, van der doet ende desghelikes, opdat sy overmids aendencken der pinen der hellen, des veghevuers of des doots verwecket moghen werden totten anxte ende vresen Gods die sonden te laten ende hair ghebreken te verwinnen. Denghenen die swairhertich sijn ende bereyt tot droefheyt, ende denghenen die anxtvoldich sijn ende cleynmoedich, dien is nutte, dat sy dencken van der goetheyt Gods ende van sijnre barmherticheyt ende van sinen weldaden, die hy ons ghedaen heeft, ende deserghelike, opdat sy hope crighen moghen ende hem verbliden in onsen lieven Here. Ander, minlike, suethertighe menschen die sijn meer gheneyghet te dencken van der goetheyt Gods, van sinen weldaden, die hy ons ghedaen heeft in sijnre gheboirten, in sijnre passien ende in anderen goeden dinghen, die hem dat herte verwecken moghen totter minne ons liefs Heren. Mer so wair een mensch meer voirtgancs in voelt, ende hem meest helpt ende verwecket totter minnen Gods ende tot vreden van herten,

1) Zie.

dat sal hy liefst holden; want al onse oefeninghen die sullen dairom wesen, opdat wy overmids inwendingher oefeninghen ghestadicheit van herten mochten crighen ende onsen lieven Heer aenhanghen mit minnen, ende aen hem cleven mit onser begheerten, ende opdat wy mit hem verenicht mochten werden in den gheest, als Sunte Pouwels seyt: die Gode aenhanghet die is één gheest mit hem. Ende Sunte Augustijn seyt: dairom is God mensche gheworden, opdat wy sijnre ghebruken souden. Mer sonderling is te houden, dat die passie ende dat liden ons Heren Ihesu Christi enen ygheliken van ons dienen mach in sijnre oefeninghe, ist dat wy se trecken ende ordineren connen tot onsen orber; want als die Propheet seyt: dair mach men honich suken uut een steen, dat is dair mach men uut trecken soeticheyt der devociën overmids medeliden, ende oly der bermherticheyt uuten alrehertsten steen, ende dair vijndet die mensche een huus of een woeninghe, dat is die lichtverdighe of die stuere menschen vinden dairin, dair sy hem in satighen moghen of vermorwen tot ynnicheyt, ende die tortelduve, dat is die oetmoedighe ende die anxtvoldighe, die hier suchten ende carmen om haer sonden, vijnden dair een nest in, dat is een seker betruwen ende vaste hoep haerre ionghen in te legghen. Dair sijn hare zuchtighen ende hare ghedachten in te vestighen, als dat sy overmids der passien ende der verdienten ons lyeven Heren salich sullen werden ende dat ewighe leven vercrighen. Die begheerlike menschen, die suethertich sijn, die vijnden dairin grote materie of sake der minnen, als sy aenmerken uut hoe groter minnen onse lieve Heer voir ons ghestorven is, ende mit hoe groter begheerten dat hy na onser salicheyt ghedorstet hevet, als hy spreect in den avontmael: mit begheerten of mit verlanghen heb ic begheert dit avontmael of desen paesschen mit u te doen, eer ic lide. Die stuere, herde ende lichtverdighe sullen horen die stemme ons Heren: o mensche, merke ende aensye wat ic voir dy gheleden heb, ende merke hoe zwaer dat dijn sonden sijn ende pyn se dy te laten; want ic om dy te reynighen ende weder te vermaken also bitter pijn gheleden heb, ende en scoer of sinde dijn herte mit medeliden ende mitten sonden te wederstaen, opdat mijn bitter liden aen dy niet verloren en werde. Totten anxtvoldighen ende bedructen

spreect onse Heer: en wilt u niet ontsien, cleyne oetmoedighe cudde! want minen Vader heeft behaghet, dat hy overmids mijnre passien ende verdienten u sijn rike gheven wil. Dairom comt tot my, ghy alle die mijns begheert; want ghy selt overmids mine passien ende liden vervollet werden mit allen goede. Die begheerlike ende minnende herten sullen horen sijn suete stemme, dair hy seyt: comt, mijn duve ende mijn vriendynne, ende make dijn woeninghe in die gate des steens, dat is in minen wonden, ende sye aen hoe ic dy gheminnet hebbe ende minne; want ic my selven om dijnre minnen wille in den doot ghegeven hebbe, opdat ic dy tot my trecken mocht ende van dy gheminnet werden. Dairom ganc in doir mine wonden ende sich aen mijn herte, dat van minnen ghescoert ende te broken is, ende clym voert op tot mijnre gotheyt; want ic bin die dore, ende so wye doir my gaet, hy sal uutgaen tot mijnre godheyt ende sal altoes weyde vinden. Die vierde hynder in enen werkeliken leven dat is sinlic leven, dat is dat hem die mensch al te seer uutwert keert ende sijn sinne becommert mit uutwendighen dinghen boven noetdurfte, of dat hy al te curioes is ende stort hem hierop of dairop, ende maect dair sine ghenuecht in, of besit dat mit sulker minnen, dat hijt sonder bedructheyt niet wel laten of overgheven en mach. Ende so wye dat veel uutwendichs ende sinlic ghemercs heeft, ende sijn sinne veel uutwart keert op creatueren of op menichvoudicheyt, dat is een teyken dat die mensche luttel in hem heeft ende dat die werlt noch in hem leeft. Hierom soude hy hem inwert keren ende nemen sijns grondes wair van binnen, ende leren sijns selfs sterven ende alre ghenoechten derven, ende soude bliven ghestadelic by sinen edelen, suveren gronde, ende soude sijn verstandenis ende sijn ghemerc in hem selven keren ende vergaderen sijn crachten in één, ende horen wat die Gheest Gods in hem spraec, so mocht hy weten wat God wair, ende dan soude hy die wairheyt verstaen ende dair soude meer wairheyts ende godliker wijsheyden in hem gheopenbaert werden in eenre uren ende in enen oghenblic, dan alle die meysters van Parijs souden connen leren van buten; want onse Heer heeft ghesproken als comt die Gheest der wairheyt, hy sal u leren alle wairheyt. Die vijfte hinder dat is onachtsamheyt totten dienste

Gods ende totter doghet; want in Apocalipsi staet dat onse Heer seyt: oftu warm of cout waerste! mer wanttu laeu biste, so sal ic dy beghinnen uut minen monde te spyen. Daerom laet ons mit vrier ende begheerliker herten ons tot Gode gheven ende keren; want onachtsamheyt hindert al te sere tot enen goeden leven te comen. Dat seste dat is een onrechte meninghe, dat is dat wy ons selven te lief hebben ende ons selven te seer soeken in allen dinghen, ende meynen meer ons selfs ghemac ende orbaer dan die eer Gods. Ende dit hindert al te seer onsen voirtganc in goeden leven. Die Apostel scrivet, datter sellen comen luden, die hem selven sellen minnen. Daerom die hem selven ongheordinierlike minnet, ende sinc ghenuechte ende vrede sueket in sinen werken ende in verganckliken dinghen, die heeft cleyn minne tot Gode ende tot hemelschen dinghen. Ende so wye dat eertsche dinghe smaect ende die groot achtet, hy acht cleyn Gode ende ewighe dinghe. Ende so wye dat Gods ghesmaect ende hemelsche dinghe, die versmaet lichtelic ende achtet cleyn al dat verganclic is; want eertsche dinghen sceyden den mensche van Gode ende vermiddelen en verblinden sine redene ende verbeelden sijn verstant, dat hy God noch hem selven niet kennen en can, ende sy vergroven ende bevlecken die begheerte, dat die mensche Godes niet ghesmaken noch gheminnen en can. Oec maken sy den mensche menichvoldich ende onghestadich van binnen, ende woest ende ydel[1] van allen gheesteliken goede, ende doen hem Godes vergheten ende der doecht ontbliven. Daerom laet ons onses selves vertyen ende alle dinghen, ende altoes onses grondes waernemen van binnen, ende leren die nature mit redene dwinghen. Wy sellen aen Gode hanghen mit rechter minnen ende Gods eer meynen in alle dinghen. Oec sellen wy leren, dat wy alle dinghen ten beste brenghen, selden spreken, luttel onderwijnden ende mitter werlt luttel menghen ende dat wy Gode vresen sonderlinghe, so moghen wy in Gode vrede ghewinnen.

1) Ledig.

Van enen geestliken of ynnighen leven, wat een gheestlic leven is ende wairin dattet gheleghen is ende wat hem hijndert.

Gheestlic leven dat is inwendich of ynnich leven, dat is dat een mensche levet na den eysche ende na edelheyt des gheests, also dat die mensche ynnich sy tusschen em[1] ende Gode, ende dat hy inghekeert sy ende insiende ende inwoenende ende inblivende in hem selven ende byblivende by sinen eenvoldighen gronde, niet uutsiende noch menichvoldich op lijflike of op sinlike dinghe, mer dat hy sijns grondes van binnen wairneem ende dien oefen ende dien suver ende ledich houde, onvermiddelt ende onverbeelt na sijnre macht, ende sijns selfs in allen dinghen vertye ende uutga, ende dat hy aen Gode mit minne pine te cleven. Dit is een gheestlic leven; want een gheestlic leven is een sterven der natueren, een afsceyden van allen creatueren, een volbrenghen der ee[2] ende der Heyligher Scriften, een versmaden der werelt ende alles verganclics dinghes, een bybliven der wairheyt, ene wanderinghe boven tijt in ewicheyt, een leven boven sinnen, een vertyen eyghens willen, een doirbreken ende een overliden[3] ons selves ende alre menichvoldicheyt, ende een ghebruken godliker teghenwoirdicheyt. Een gheestlic leven is een recht wech tot Gode, een inwendighe vroude ende ghewarich vrede ende een vryheyt in den Heylighen Gheest. Het doet Gods ghevoelen. Het heeft claer verstant. Het heeft een voirsmaken Godes in der tijt ende een ghebruken Gods in der ewicheyt.

Gheestlic leven is gheleghen in vijf punten, dat is in een oetmoedich versmaden of vertyen ons selfs ende alre eyghenscap; in een minlic aencleven aen Gode mit minnen; in ynnighen ende devoten oefeninghen; in een nauwe wairnemen ons selves van binnen, ende in een sterven onser natuerliker of vleyschliker sinnen. Want ist dat wy ghinder leven sullen, so moeten wy hier in den sonden sterven, als ghescreven is in Apocalipsi: salich sijn

1) Zich zelven.
2) Ee = ewe, wet.
3) Voorbijgaan.

die doden, die in den Heer sterven; want die Gheest sal voertaen segghen, dat sy rusten van haren werken; want hair werken volghen hem na.

Sullen wy dit vercrighen, dairtoe horen neghen punten; dat sijn: ghelove, hope, min, enicheyt, ynnicheyt, suverheyt, sedicheyt, willighe armoede ende afghesceydenheyt. Dese sijn fundament der gheestlicheyt ende wortel alre heylicheyt. Nu sijn neghen punten die seer hinderen in enen gheestliken leven; dat is: te grote vriheyt, te grote vrese, te grote ledicheyt ende te grote menichvoldicheyt, eyghen wille, eyghen minne, eyghen behaghen, onghestadicheyt ende onghestorvenheyt.

Ist dat wy werden willen gheestlike menschen ende ons gheven willen tot ynnicheyt, so sellen wy ons selven wairnemen van binnen, wat of uut ons gaet in woirden ende in ghedachten, ende sellen ons pinen, dat wy ons selven leren kennen in onsen gront ende nauwe merken. Wy sellen sterven alre behaechlicheyt ons selfs ende ghenuechlicheyt onser sinnen, ende wy sellen ons dairtoe pinen, dat [wy] God alleen mit herten minnen ende alle creatueren om God ende in Gode. Wy sellen ons selfs uutgaen ende verlochenen of vertyen onder den liefsten wille Godes in al onsen werken, ende ons selven niets niet toescriven dan onse ghebreken. Ende daerom sullen wy altoes Gode hebben in onse meninghe ende hem alle goet toescriven. Wy sellen ons houden suver ende ledich van binnen, dat is dat wy ons hoeden sellen, na onser macht, van quader begheerten, van quaden vermoeden ende anderen menschen te ordelen. Oec sellen wy ons pinen te wanderen in enicheyt des herten mit onsen lyeven Heer, ende ons gheven tot ynnighen ende devoten begheerten; want die trecken onsen lieven Heer tot ons, als die Propheet David seyt: die begheerte der armen, dat is der oetmoedighen, heeft die Heer verhoirt ende die bereydinghe hairre herten hebben dine oren, dat is des Heren, ghehoert. Oec sullen wy ons pinen te hebben minlike neyghinghe tot onsen lieven Heren; want Sunte Augustijn seyt, dat ghien dinc en is, dat onsen minliken Heren lichteliker tot ons trecket dan oetmoedighe ende minlike neyghinghe ende begheerte des herten tot hem. Ende dairom sullen wy ons pinen te swighen ende alleen te wesen, also veel als wy

moghen, behoudelic der minnen; want dair staet ghescreven: in swighen ende in horen sal onse stercheyt wesen; ende op een ander stat: het is goet dat een mensch sitte, dat is dat hy hem veroetmoedighe ende swighe, dat is van allen onnutten woirden ende ghedachten of fantasien, ende heffe hem selven boven hem selven, dat is dat wy alle tijtlike dinghen ende al dat men dencken of ymaginieren mach, lichamelic of gheestlic, achter rugghe setten sellen, ende sullen opclymmen in die onbecantheyt ende duusterheyt, dair wy Gode in onwete scouwen moghen. Ende dan sullen wy horen wat die Heer in ons spreect van binnen, als die Propheet seyt: want hy spreect vrede in sinen volc ende totten ghenen, die hem ter herten keren. Wy sullen ghehoirsam wesen der godliker maninghen ende den beweghinghen des Heylighen Gheestes, ende nemen der gracien ende sijnre gaven waer, ende die niet ydelic ontfaen, mer dairmede werken; so moghen wy hebbelic werden meer gracien te ontfanghen. Oec sullen wy scuwen te grote ledicheyt van buten. Mer wanneer wy scheynen van buten ledich te wesen, so sellen wy inwendelic arbeyden ende ons verenighen tot onsen gheminden mit vurighen ende begheerliken ghebede, ende onse herten pinen tot hem op te heffen. Wy sullen oec scuwen te grote onlede. Mer wanneer dat wy overmids ghehoirsamheyt of nutticheyt onlede moeten hebben, so en sellen wy ons niet temael daer op storten; mer wy sullen in der onlede van buten ons altoes pinen na onser macht saticheyt des herten te houden ende scuwen alle onmanierlike haesticheyt, dair wy moghen; want als wy mit al te groter onmanierlike haesticheyt die dinghe doen, dat hindert ons merkelic in onsen binnensten, en dicwyl doen wy die dinghe qualiker dan wy doen souden, waert dat wy se deden mit vreedsamer herten ende mit saticheden. Wy sellen alle dinc doen mit onderscheyde ende in eenre rechter ghelatenheyt ons selves, opdat onse eyghen wil in onsen werken niet ghevonden en werde. Mer wy sellen altoes segghen mit monde ende mit herten: Here, u wil gheschye ende niet die mijn! Voert sullen wy ons pinen te scuwen alle ydelheyt in seden, in woirden ende in ghelate, ende alle menichvuldicheyt ende rusten mit Gode in enicheyt ons herten. Wy sellen altoes na onser macht pinen te ghebruken god-

like teghenwoirdicheyt ende wat wy sien van den creatueren ende van den dinghen, die God ghescapen heeft, dat sellen wy altoes tot onsen besten trecken ende laten ons duncken, dat sy ons toespreken ende segghen: loeft den Heer, die ons ghemaect heeft tot uwer behoef, ende danket hem, want wy en hebben ons selven niet ghemaect! Hair wesen dat is hair stemme, als Sunte Augustijn seyt. Ende aldus sullen wy leren Gode scouwen in allen creatueren. In alle onse dinghen sellen wy altoes meer meynen ende soeken die eer Gods, dan ons selves bate of nutticheyt; so sellen wy Gode vrucht voirtbrenghen. Wy sellen minnen ende dairna pinen, dat wy crighen reynicheyt des herten ende vrede der consciencien, ghestadicheyt in den sinnen ende ghesaetheyt van binnen ende enicheyt van gheeste. Wy [sellen] hebben een ghemeen minne tot allen menschen om God ende in Gode, ende sien alle creatueren aen op hair edelste, ende merken hair edelheyt ende hair wairomme. Ende aldus sullen wy in allen dinghen onse best soeken ende onsen gheesteliken orbaer doen. Wy en sellen nyemant ordelen dan ons selven; want onse lyeve Heer seyt: en wilt niet ordelen van den aenschine van buten, want dair wort menich in bedroghen. Dairom sullen wy alle dinc op hem selven laten staen, ende laten denghenen ordelen die die herten ende nieren ondersoect; want hem hoirt alle ordel toe! Wy sullen ons ledich houden van dat ons niet toe en hoert, ende ons luttel onderwijnden van den dinghen, die ons niet bevolen en sijn. So moghen wy vrede houden in ons ende in anderen menschen. Oec en sullen wy in ghienen dinghen vrede soeken noch ghenoechte dan in Gode ende in dat Gode toebehoert, of dat ons tot Gode leyden mach. Ghien dinc en mach ons ontvreden noch ontsetten dan sonde ende verlies van gheesteliken goede. Ons en sal ghien dinc moghen verbliden dan doghet. Wy en sullen nyemant ontsien dan Gode, dat is te verstaen, dat wy nyemant ontsien en sullen, dat wy om yemants ontsich[1] doen teghen Gode of teghen sijn ghebode. Oec en sullen wy niemant anders begheren te behaghen dan onsen lieven Heren, of om sinen willen, dat hy in ons gheloeft werde. Wy en sullen ghien

---

1) Ontzag.

verkyesen hebben in den dinghen noch ghien eyghenscap, so en sullen wy niet verliesen. Wy sullen alle doechden minnen in allen menschen ende die in hem loven. Wy sellen ons selve dicwile ende altoes offeren onsen lieven Heer, mit al dat wy vermoghen ende alle creatueren. Oec sullen wy ons pinen aen onsen lyeven Heer mit begheerten ende mit minnen te cleven, ende staen opgherecht tot Gode mit al onsen crachten van binnen. Wy sellen ons oec altoes pinen in ons selven onghedeilt ende onverbeelt van herten te wesen; so moghen wy ons altoes vrilic tot Gode keren. Oec sullen wy ons pinen simpel te wesen ende eenvoldich van binnen in ons selven, ende schinen van buten dat wy van binnen sijn, ende van binnen als wy van buten tonen. Die werlt sal ons een cruce wesen, ende wy sullen der werlt een cruce wesen, also dat wy niet ghelycs en hebben mitter werlt. Ghien dinc en sal in ons stat hebben dan God, noch ghien mensch en sal in ons hebben eyghenscap dan om God, ende also verre alst Gode eerlic is. Wy sellen ons altoes houden in eenre godliker ghelijcheyt na den beelde ons Heren. Oec sellen wy in allen onsen seden ende werken altoes anmerken dat oetmoedighe, heylighe leven ons liefs Heren Ihesu Christi, ende ons dairna schicken na al onsen vermoghen; want in sinen leven moghen wy vijnden een exemplaer ende een spieghel alre heylicheyt. Sijn passie ende sijn pijn sellen wy altoes in onsen herten hebben of draghen, ende al ons liden dairtoe trecken. Wy en sullen oec niet alleen aenmerken die passie van buten, die hy om onsen wille gheleden heeft; mer wy sullen meer aenmerken die grote minne, die hy altoes tot ons ghehat heeft ende noch heeft, overmits welker mynnen ende medeliden mit ons hy mensch gheworden is, opdat hy ons Gode,, dat is godlic maken mochte. Ende als die Propheet seyt: hy verblide hem als een ruese[1] den wech te lopen sijnre passien, opdat hy ons van der ewigher doot verlossen mochte ende mit hem erfghenamen maken des ewighen rikes. Dit ende deserghelike sullen wy aendencken, opdat wy verwecket moghen werden tot sijnre mynnen; want als Sunte Augustijn seyt: God die van minnen

1) Reus, held.

om ons ghestorven is, dien en moghen wy niet bet wederlonen noch bet dancken dan mit minnen. Hierom laet ons seer pinen onsen lieven Heer te minnen, so sullen ons alle dinghen ten beste comen. Amen.

Van enen scouwenden leven, ende wat een scouwende leven is ende wairin dattet ghelegen is, ende van sommighen punten die daerin hijnderen.

Sunte Gregorius seyt, dat een scouwende leven is die minne Godes ende die minne ons naesten mit alre herten te hebben, van uutwendigher verscroeyliker werkelicheyt te rusten ende alleen den Scepper aen te hanghen, also dat ons voirtmeer niet ander en ghenoeghe te doen, dan alle hinder onder die voete te treden ende onses Sceppers aensichte mit vurigher minnen alleen begheren te scouwen. Scouwende leven gaet boven beelden ende formen ende boven al, dat men ghewoerden[1] mach of begripen. Scouwende leven dat is een mynlic ontsinken des gheests in den diepen afgronde der godheyt ende een minlic verenighen mit Gode overmids een navolghen der goetheyt Gods, ende een stille ledicheyt sonder werc van buten, mit verheven crachten ende mit enen onwandelbaren ghemoede, boven alle onlede ende menichvoldicheyt ende boven tijt in ewicheyt. Dat scouwende leven bestaet in vier punten, dat is: in enen afkeren alre tijtliker dinghen; in een ghebruken Godes ende godliker inghewoirdicheyt[2]; in een verhevenheyt des gheestes boven tijt in ewicheit, ende in een claer aenstaren der bloter godheid, of in een bekennen der ewigher waerheyt. Hierin leyt onse hoechste volcomenheyt ende onse ewighe salicheyt. Hiertoe horen seven punten, dat is: hoghe begheren, innighe ghedachte mit bybliven, jubilieren, rusten ende ghevoelen, scouwen ende gebruken.

Sullen wy dan die wairheyt verstaen, so moeten wy clymmen mit oefeninghen ende mit minnen ende mit verstandenissen boven ons selven ende boven alle sinnen, also dat wy mit onsen over-

---

1) In woorden brengen, uitdrukken.

2) Inspraak?

sten crachten verheven staen ende opgherecht in Gode. Wy moeten opclymmen boven nature in gracien ende boven redelic ghemerc in den ghelove. Ende wy moeten onse ghemoede verheffen boven menichvoldicheyt in enicheyt ende boven tijt in ewicheyt. Oec moeten wy aensien ghevoelike die goetheyt ende volcomenheyt godliker nature, ende bovenal moeten wy ons laten onder Gode, ende volghen sijn inwerkene ende sine beweghen tot op dat hoechste na al onsen vermoghen, ende wy moeten ons selfs vertyen in allen dinghen ende mit vurigher minnen aen Gode cleven. Drie dinghe sijn die den menschen of den gheest verheffen boven hem selven, dat is: gracie, minne ende ynnighe oefeninghe; want dair onse gheest verheven staet boven hem selven in onser bloetheyt ende vriheyt, dair ontfaen wy antwoirde van Gode, ende dair werct God sijn werc in ons, ende dair wort ons wairheyt ghegeven van Gode, als ons noet is; want dair schijnt dat overnatuerlike licht der wairheyt.

In desen hoghen scouwenden leven werden wy ghehindert in drien manieren. In den eersten, dat wy niet en volsterven, dat is dat wy ons selven te gronde niet veroetmoedighen ende vertyen onder Gode ende onder alle creatueren. Dat ander, dat wy ons selven te seer zoeken ende meynen in gheestelic ghemac, dat is dat wy ons te seer neyghen ende te langhe bliven mit ghenuechten ende mit rusten op die gaven Gods, als op inwendighen smaec ende sueticheyt, ende willen Gode tot onsen wille hebben. Dat [derde] is, dat wy te seer ghekeert sijn op manieren ende op goetduncken ons selves, ende onderwilen op eyghen behaghen ons selfs ende onser wijsheyt. Consten wy dese drie doirbreken ende verwinnen ende ons selven overliden ende al onser werken, die God doir ons werket, also dat wy in der verhevenheyt ons selves simpelic consten liden dat inwerken Gods ende ons selfs ledich bliven, dat is dat wy ons van allen den goeden werken, die God doir ons wrochte, ons niets niet toe en screven, mer dat wy Gode alle eer ende lof dairof gaven, ende dat wy God sijn werc lieten werken, hoe ende wat hy woude, sonder enich andraghen, ende dat wy waren als een ledich instrument Gods, dat is dat hy mit ons doen mochte, hoe ende wat hy woude, also dat wy bereyt waren van binnen al dat te doen,

dat wy wisten dat hem behaghelic wair, na onser macht, ende te laten dat hy verbyet, ende dat wy oec bereyt waren al dat liden, dat God op ons seynde of verhenghede van buten of van binnen, in tijt of in ewicheyt; so souden wy ghevoelen in ons volcomen eninghe mit Gode, ende souden sonder middel ghewrocht werden van den Gheeste Gods ende van hem rikelike begaeft werden. Mer al so langhe als wy verbeelt sijn of vermiddelt van enighen tijtliken dinghen, ende wy noch ghelijc hebben mitter werlt, ende wy ons te gronde niet ghelaten hebben, mer ons selven mit eyghenscap ende mit natuerliken lieften beseten hebben, ende dat wy mit minnen noch hanghende sijn aen creatueren ende aen sinlike dinghen, also langhe en moghen wy Gode in ons volcomelike niet ghevoelen noch ons met Gode verenighen. Mer wanneer wy ofgheleyt hebben alle middel ende onghelijcheyt, also dat wy vry ende onghehijndert sijn van binnen, so moghen wy verlicht werden ende Gode ghebruken ende minnen. So wanneer dat wy staen los ende ledich van binnen ende in een godliker ghelijcheyt mit Gode, so moghen wy mit Gode verenighen, ende so wert God onse weerc *(sic)*; want ghelijcheyt is een sake der minnen ende der eni[n]ghen, want alle ghelijc mynt sijn ghelyc!

Wy sullen oec weten dat God scouwende leven ende claer bekennisse Godes, daert boven reden gaet ende boven wisen, dat is boven manieren, dat en can nyemant den anderen leren of wisen; dat is boven manieren, wanttet onleerlic is, ende oec en mach mens mit ghienen boeken eyghelic noch mit ghienen inwendighen werken verreyken [1], noch vercrighen God in sijnre eyghene stat te siene, anders dan overmids onkennisse ons selfs, ten sy dat wy selve in den gheest verheven ende opghevoert werden, ende dat wy sien doir alle menichvoldighe werke onghestedicheyt [2] tot in die eenvoldighe stilheyt Godes, boven alle werkelike beweghinghe. Want ghien werc, hoe goet dattet is, of hoe veel dat wy er doen of werken moghen, het sy van buten of

1) Bereiken.

2) Door de ongestadigheid van alle menigvoudige werken? Deze gansche plaats is duister en misschien door den afschrijver bedorven.

van binnen, dat en stedicht ons niet eyghelic boven ons selven in Gode. Mer dat werc, dat ons eyghelic in Gode stedicht ende daert namelic aen staet, dat is dat wy selve sijn een ewighe, voirtgaende, heylighe offerhande Gods boven al onsen navolghenden werken, overmids drieheyt Godes ter enicheyt Godes ghekeert. Ende dairmede comen wy totter smakender wijsheyt Gods, dair wy in Gode mede rusten boven al onse navolghende werken; want een onledich, onghestadich hert en mach nummer tot ghewarigher wijsheyt comen, noch tot claren, godliken onderscheyde, ten sy dattet eerst ruste van alle werken voir dat blote, weselike, claer ende intreckende aenschijn Gods sonder middel. Dair moghen wy bescouwen ende merken ende alle wairheyt verstaen ende ontfanghen van Gode, ende dat overste onses gheests sonder arbeyt, ende dat in redenen connen voertbrenghen, ist dat ment woerden mach of spreken.

Al ist dat men dese sonderlinghe godlike gave des scouwens, die van ghenade coemt ende niet uut eyghenre cloecheyt, onder ghien seker reghele enigher leringhen besluten of beduden en mach, nochtan vint men sommighe weghe ende oefeninghen, die dairtoe helpen te vercrighen mitter ghenade Gods, als dat hem die mensche meer oefene in ynnighen ghebeden, ende dat hy pine onsen lieven Heren meer an te hanghen mit ynwendighen begheerten ende mit minnen, dan dat hy hem gheve tot veel uutwendichs wercs of onlede sonder noot, of om vele boeken over te lesen; want wy sullen in al onsen lesen meer soeken devocie dan veel te weten, ende ons meer gheven tot heylichen ghedachten dan veel woirden te bewisen in onsen ghebede sonder aendachte; want onse lieve Heer siet meer aen dat herte dan die woirden.

Mer nu, dat seer te beclaghen is ende te bescreyen, so sijn veel gheesteliker menschen in oirdenen, in vergaderinghen ende in sloten [1], dat nochtan vernaemde menschen heten in consten ende in gheesteliken leven, die die wairachtighe conste ende oefeninghe Godes, die in den gheeste ghelegen is ende in der wairheyt, afterlaten, ende hebben al dat oghe op uutwendighe

1) Besloten kloosters.

goede werken ende in den seden ende manieren van buten, recht of dat al ghenoech sy tot enen volcomenen leven, dair sonderlinghe gheordende menschen in cloesteren ende in vergaderinghen toe gheroepen sijn; tot welken onse lieve gheminde Heer seyt: weest volcomen als u hemelsche Vader volcomen is, ende tot welken Sunte Bernaert seyt: ten hoert u niet toe, dat ghy sult legghen quellen na den gheboden van buten; mer ghy selt altoes sien ende merken wat die liefste wille Gods is ende die meeste volcomenheyt, ende dairna sal een yghelic pinen na volcomenheyt. Dat wart voir volcomenheyt gherekent! Want wy en moghen niet staen [1] in den weghen. Wy moeten voert of wy moeten afterwaert gaen; ende niet voert te willen gaen, dat is afterwairt ghegaen. Dairom sullen wy doen als Sunte Pouwel raet: wy en sellen niet dencken, dat wy yet vercreghen hebben, mer wy sullen vergheten dat gheleden is, ende pinen ons totten dinghen die voir ons sijn, [ende] sullen altoes sien wat ons ghebreect ende dairna pinen ons te crighen; want het is een segghen int gemeen: so wye staet na enen gulden waghen, hy crighet dairof enen naghel; want byblivende [2] arbeyt die verwint grote dingen.

Dairom sullen wy ons altoes pinen, hoe wy ons lyeven Heren alrenaest comen moghen ende na sinen liefsten wille leven; want God en heeft die sielen der menschen dairom niet ghemaect of ghescapen, dat hy haer edelheyt mit gheleerden consten, die men in scapesvellen scriven mach, vervullen souden; mer dairtoe sijn sy ghemaect, dat sy heylighe tempel Godes souden wesen, opdatter die Coninc des vredes des hemelschen Iherusalems overmids die godlike wijsheyt in mochte woenen. Welke godlike wijsheyt van Sunte Pouwel gheleert is ende van Sunte Dyonisius sinen discipel bescreven, ende is gheheten: een uutstreckinghe der minnen in Gode overmids der minnen begheerte. Welke godlike wijsheyt boven allen ghescapenen consten gaet ende dairof ghesceyden is, als die hemel van der eerden; want die consten der werlt leren die meysters, mer dese leert die ingheestinghe Godes alleen, sonder enich middel. Die godlike wijsheyt wort

1) Stil staan.
2) Volhardende.

van godliker inluchtinghe ende van hemelscher indrupinghe gheprint ende ghedrucket in des menschen herte; mer die ander wort mit pennen ende mit yncte ghescreven in vellen. Mer nu staen veel gheestliker menschen al op die figueren, ende laten die wairheyt staen. Sy nemen die blade, ende laten die vrucht staen, ende verteren hair silver, dat is hair verstant of hair wetenheyt, niet in brode, dat is niet in dien dinghen, dair hair siel of ghesterket ende ghevoet mocht werden. Dairom isser veel die cranc ende teder [sijn] in den dinghen te begripen ende te verstaene, die den Gheest toehoren, ende dairom ist datter veel slapen ende hair inwendighe oghen toe hebben, dair sy Gode mede sien souden; want sy hebben hair volcomenheyt slechts gheset op uutwendighen werken ende oefeninghen, ende bliven dairin staende, ende sy en horen niet, dat onse Heer seyt: een dinc is nootdurftich, dat is dat wy al onse werke ende oefeninghe sullen doen, opdat wy overmids onsen goeden werken ende oefeninghe moghen comen totter minne Gods ende mit hem verenicht werden.

Nu, dat seer te bescreyen is, so sijn veel gheesteliker menschen in cloesteren ende in vergaderinghen, ist dat yemant verwecket wort van binnen tot goddiensticheyt of tot enen scouwenden leven ende dat hy raet dairtoe begheert ende hulpe, sy houden haer spot daermede, of sy verspreken se smadelike ende vraghen, of sy vlyeghen willen, eer sy vederen hebben, of sy segghen hem dattet dwalinghe is, ende raden hem te bliven bi den ghemenen goeden seden ende oefeninghen, ende segghen dattet ghenoech sy, dat sy dencken van haren ghebreken, van der doet ende desergheliken, ende dat sy hier beneden bliven; niet anmerkende, dat dese sinlike oefeninghen niet dan instrumenten ende toeweghen en sijn, mer dat goddiensticheyt ende godscouwinghe dat wairomme ende dat eynde is van allen oefeninghen. Och, Here God! dese gheestelike menschen slachten den honde, die int hoey leyt. Hy en mach thoey selve niet eten, ende hy en machs niet liden, dattet die beesten, dat is die peerde of coeyen, eten. Dat is dairomme, want sy sijn selve al ghescicket op uutwendighe oefeninghen, ende rekenen groet, dat sy veel vasten, waken, singhen ende lesen moeten, ende anderen uutwendighen arbeyt doen moghen, ende menen dattet daer al aen staet. Ende

sy en horen niet dat die Apostel seyt, sonderlinghe tot hem als die den abijt ende den staet der volcomenheyt aenghenomen hebben, dat lichamelike oefeninghe doech tot luttel dinghen, mer goddiensticheyt is tot allen dinghen goet ende heeft beloefnisse des levens, dat nu is ende dat hierna toecomende is. Die duvelen vasten ende waken altoes, nochtan en sellen sy nymmermeer in hemelryc comen. Oec sijn veel gheleerder menschen, die lude singhen ende veel lesen, mer sy sullen horen dat ghescreven staet: niet lude roepen, mer mynne ludet in den oren Gods; ende als dairvan Sunte Bernaerts broeders..... broeders dat die heysche broeder allene ghehoirt wert, die niet singhen en mochte[1], want hy grote begheerte hadde; ende als Sunte Gregorius seyt, dat grote begheerte maect groot gheruchte in den oren Gods. Oec vint men wel sommighe, die groten arbeyt doen van buten, nochtan dat sy dat ewighe leven niet crighen en sullen; want dat wairomme niet recht en is. Mer dat mach men houden voir wair, dat goddiensticheyt ende vurighe mynne ende begheerte tot Gode ende mit minnen aen hem cleven dat ewighe leven vercrighet, al en hadde hy noch hande, noch voete, noch tonghe uutwendighe werke of oefeninghe mede te doen. Dit en sal men nochtan also niet verstaen, dat uutwendighe goede werke ende oefeninghe der doechden quaet sijn, of dat men se niet doen en sal; mer dat men na den exempel ons Heren Ihesu Christi ende menigher goeder, vernoemder heylighen, die wonderlike werke van penitencien ghewrocht hebben, in al den goeden werken van buten ende van binnen meer sal aensien die sake des werkes ende dat eynde dan dat werc in hem selven, als oec gescreven staet in der Vader Collacien, dat men alle goede werke, alse vasten, waken, lesen ende anderen arbeyt van buten dairom doen sal, opdat men overmids sulker oefeninghen comen moghe tot reynicheyt des herten ende overmids dien trappen of graden opstighen moghe tot volcomenheyt der minnen. Ende hoe goet dat die werken scheynen, die hiertoe hinderen te comen die sullen wy scu-

---

1) De zin is door den afschrijver bedorven. Waarschijnlijk moet er staan: ende als dairvan Sunte Bernaert tot sine broeders seyt, dat die heysche [heesche] broeder, enz.

wen; want het mach vallen dat al dese werken, [die] van buten ghedaen werden, ghedaen werden buten der minnen, ende so en [sijn] sy niet verdientlic totten ewighen leven. Mer so wye dat wairachtighe minne heeft ende mit begheerten clevet, die en mach niet verliesen; want hy heeft in alle sinen goeden werken meer voir oghen dat eynde ende die sake des wercs. Oec en scrijft hy hem selven niets niet toe van alle den goeden werken, die God doir hem werket; mer hy scrivet God lof ende eer toe van allen goeden werken. Ende oec is hy een levendich, willich instrument Godes; want wat hy weet of verstaen can dat Gode lief is of dat hy van hem begheert, dat pijnt hy hem na sijnre macht te doen, ende te laten dat hy verbiet of dat hem contrarie is, ende hy is bereyt al dat te liden, dat God op hem ghestaet, hier ende in der ewicheyt; want wair die minne is, dair moet sy werken, anders en ist ghien minne, als Sinte Gregorius seyt. Mer al ist dat sy vele groter, goede werken werket, sy en wort niet opgheblasen dairof, noch sy en ordelt die gheen niet, dies niet en vermoghen of mit beteren dinghen becommert sijn; mer sy verblyt hair in eens yghelics voirtganghe, ende sterket elke in sinen opsette, ende sy rekent eens yghelics voirtganc voir haer selven ende hair[1] te wesen.

Mer nu vint men sommighe menschen, ist dat sy yemant sien die hem inwert ghevet of niet also wel werket van buten, als hem dunket dat sy selve doen, dien rekenen sy traech of ledich, ende segghen mit Marthen tot onsen Heer, recht haer uutwendighe werke groot te maken: Here! en ist dy ghien achte, dat mijn suster of broeder my alleen laet dienen? of sy segghen wouden: Here! sie, ic doe groten arbeyt om dinen wille, ende mijn broeder sit hier al ledich; sech hem of hair dat sy my helpen. Mer die also dencken of segghen die sullen horen die woirde ons lieven Heren, die hem antword: broeder, du biste seer sorchvoldich ende wertste ghestoert in manichvoldicheyt der goeder werken; mar nochtan een dinc is noetdurftich; dijn broeder heeft dat beste deel vercoren, dat van hem niet ghenomen en sal werden; want hy hout die lere mijns Propheten, die seyt: mine

1) Haar eigendom.

oghen sijn altoes totten Heren; want hy sal mijn voete verlossen van den stricke, of hy segghen woude: niet mine werke noch arbeyt. Dieghene die in cloesteren of in vergaderinghen wonen, die solden horen die woirden des Heren, die seyt doir den Propheet: weest ledich van onnutter becommeringhen des herten, ende siet dat ic God bin; ende noch doir denselven: hoir dochter, dat is die ghelovighe siel, ende sie ende neyghe dijn oren ende verghete dijn volc ende dat huus dijns vaders, ende die Coninc sal begheren die[1] scoenheyt; want hy is dijn Heer, dijn God; of hy segghen woude: o! siel, die die werlt ende die dinghen der werlt om minen wille schijnste ghelaten te hebben, ghif dy inwert ende hoir wat ic in dy spreke, ende ist dattu hoirste wat ik in dy spreke, so saltu siende werden ende my bescouwen. Neyghe af dijn oren van uutwendighen dinghe ende tijtlike dinghe, die ghien noot en sijn, ende verghete, dat is set after rugghe, die dinghen, die gheleden sijn, ende ghif dy gheheellic tot my; want ic bin dijn Coninc, dijn God, ende ist dattu dy aldus tot my keerste, so sal ic dine scoenheyt begheren ende sal dy een mit my maken.

Hierom laet ons vervullen die begheerte ons lieven Heren, ende laet ons inwert sien na den lichte, dat van binnen schijnt, ende dien lichte volghen, so sullen wy mitter hulpe Gods smaken ende sien dat die Heer soet is. Och! wy versumen also veel goedes, dat wy verdienen mochten binnen also corten tiden, waert dat wy ons mit minnen pijnden aen den Here te cleven; want also dicwile als die minnende siel verenicht wort mit haren gheminden, so verdient sy mere gracie ende ewich leven. Ende want luttel menschen sijn, die hem pinen tot deser hoechtijt te comen, dair men Gode scouwen mach; dairom ist dat die weghe van Syon, dat sijn die begheerten der godminnender menschen, uut rechten mededoghen screyen, datter nyemant en is of seer weynich, die tot deser hoechtijt tyden of pinen te comen.

Tot deser hoechtijt ende tot deser hoechster bescouwinghen ende eninghe Godes souden wel veel menschen comen, waert so dat sijt pinen wouden ende doen dat in hem wair; want onse lieve

---

1) Lees: dine.

Heer soude se wel voirthelpen. Mer sy ontsien hem al des arbeyts, ende ist sy somels[1] beghinnen, wanneer dattet hem niet en gaet te hans na horen wille ende sy niet en vinden soeticheyt of smake dairin, so laten sy te hans af ende holden hem an hore oude, ghewoenlike dinghen. Ende dairin werden veel gheestliker menschen bedroghen, dat sy menen dat die eninghe mit Gode gheleghen is in sueticheden of in smake. Hets niet also, al ist nochtan dat dieghene, die hem gheven totter eninghen ons lieven Heren, sonder sueticheyt ende smake niet en sijn; want die altoes staet ende dient voir eens Heren tafel, hem wort ymmer sommels drincken ghegheven van sinen wine, ende hy ghevoelt oec dicwijl den roec ende smaec van sijnre spise. Mer die eninghe mit Gode is gheleghen in een uutstreckinghe der begheerten ende der minliker cracht in haren gheminden, also dat sy overmids minne ende vurighe begheerte mit hem verenicht werden. Ghelike als een yser, dat men leghet int vuur, een wort mitten vure ende gegloeyet, also dattet al doet dattet vuer doet; want also verre als yser is, so is vuer, ende also verre als vuer is, so is yser, nochtan en wort dat yser niet vuer noch dat vuer yser, mer een yghelic hout sijn nature ende sijn materie; ende desghelikes en wort des menschen gheest niet God, mer godformich overmids der eninghe mit God. Ende hierom so mach die alrehoegste scouwinghe also wel mitter hulpe Gods crighen een puer leye of een arm vroukijn als een groet meyster of clerc; want sy meer geleghen is in der minnen ende in der vurigher begheerten, dan in der consten of in der letteren. Hierom sal een godminnende mensche aensien ende bekennen sonder onderlaet die goetheyt ende die werdicheyt ende volcomenheyt Godes, ende merken die cleynheyt ende ghebreclicheyt ende noetdurfticheyt sijns selfs, die edelheyt sijnre sielen ende vrouden des ewighen levens. Hy sal merken vruchtbaerheyt der doghet ende sal altoes van binnen staen op een oetmoedich vertyen ende vernieten sijns selves, ende sal hem laten onder Gode ende onder allen creatueren, ende dencken altoes, dat hy die minste sy onder allen menschen. Hy en sal oec niet meer van hem selven houden dan hy

1) Somwijlen.

van hem selven heeft, ende hy sal alle tijt beghinnen een nuwe leven ende hem selven altoes oefenen in nuwer waerheyt te bekennen. Hy sal hebben luttel woirde ende vele levens. Hy sal groot weghen [1] al sine ghebreke ende sijn ontbliven [2], mer niet cleynmoedich noch verveert dairom te werden; mer hy sal altoes opsetten hem te beteren mit ghelater herten, ende hopen op die goetheyt Godes. Oec sal hy groot weghen alle doecht ende al dat ewich is, ende hy sal versmaden ende cleyn weghen die werlt ende al dat verganclic is. Hy sal begheren ongheachtet ende onbekent te wesen van allen menschen ende ghelaten om die ere Godes. Also sal [hy] hem houden, dat hy Godes nimmer en ghemis in sijnre sielen, ende dat alle menschen van hem ghebetert werden. Oec sal hy pinen dat hy alle doechden werke op hair volcomenste, ende wesen dien dinghen genoech, die hy verstaet, totdat hy op een naerre [3] ghewijst werde. Hy en sal ghien dinc doen in der tijt, dat hem rouwen mach na der tijt. Hy sal hebben in langhen liden een stadighe verduldicheyt, ende in menichvoldicheyt een versmaet ghemoede. Niet en sal hy eyghens hebben in der tijt, noch hem selven niet soeken in ghienen dinghen, lijflic noch gheestlic. Oec en sal hy hem mit niet mynders laten ghenoeghen dan mit Gode alleen, ende hy en moet oec niet meer begheren. Hy en sal in hem niet laten comen dan God. Hy sal hem houden afghesceyden mitter herten van allen dingen ende van allen creatueren, ende hy sal ledich wesen van allen inghetoghen beelden, ende sijn ghemoede vrien van allen toevallen. Hy sal altoes leven of hy te hans sterven soude, en hy sal nauwe merken wat hy is ende wat hy gheweest heeft, waer hy hene moet, wat sijn leven is ende sijn oefeninghe ende sijn hoep ende sijn onderstant, ende bliven gestadich in der doghet ende volstandich in der wairheyt. Dat wy dit vercrighen moghen, des gonne ons die Vader, die Soen ende die Heylighe Gheest, een God in der ewicheyt, Amen.

Hier eyndet een boecskijn van drien staten eens bekeerden menschen, daerin begrepen is een volcomen gheestlic [leven]. God sy ghebenedijt in der ewicheyt!

---

1) Het H. S. heeft: wesen.

2) Te kort komen.

3) Nader, volgend.

II.

Hier beghint een devoet boecskijn van der bereydinghe ende vercieringhe onser inwendigher woeninghen.

Elegit Dominus Syon. Elegit eam in habitacionem sibi. Haec requies mea in saeculum saeculi. Hic habitabo quoniam elegi eam. Dese woirde die spreect die Heylighe Gheest doir den Propheet David in den Salter [1] ende beduden aldus in onsen duutsche: die Here heeft uutvercoren Syon. Hy heeft se uutvercoren tot eenre woeninghe. Dit sel wesen mine ruste in ewicheyt der ewicheyt. Hier wil ic woenen; want ic heb se uutvercoren. — Onse lieve, suete Heer ende God, die een Brudegom is der minnender sielen, heeft altoes onse salicheyt begheert van beghinsel, ende is noch sonder onderlaet die begherende van onsprekerliker minnen, die hy heeft tot ons, ist dat wy onse hert tot hem keren ende hem dat mit begheerten opdoen willen; want dat moghen wy oec merken, dair hy doir Sinte Jan in Apocalipsi spreect: ic sta voir die doer ende cloppe, ende so wye dat my opdoet, tot hem sal ic ingaen ende sal mijn aventmael mit hem holden ende hy mit my. Och, laet ons dairom merken ende laten wy ons ter herten gaen die onsprekelike min ende die grote, vurighe begheerte onses Sceppers ende onses Ghesontmakers, dat die Coninc der Coninghen ende Heer der Heren hem also seer veroetmoedicht, dat hy mit ons, armen wormen, die niet en sijn dan eerde ende assche, begheert sine woeninghe te maken! Och, het soude ons billicx trecken tot groter ende vurigher begheerten hem weder te minnen, die ons also seer gheminnet heeft, dat hy hem selven in den scandeliken doot gegheven heeft, opdat hy ons hebbelic maken mocht tot sijnre woeninghe, als hy in menigher stat geopenbaert heeft door den Propheten, hoe vurighe begheerte hy altoes ghehad heeft ende noch heeft mit ons te wesen ende te woenen. Hierom laet ons ons selven dairtoe schicken ende bereyden mit oetmoedigher herten, dat wy hem in ons ene bequaem woeninghe maken, also dat wy den groten Heer ende onsen

---

1) Salter = psalter, het boek der Psalmen. Zie Ps. CXXXI: 13, 14.

Brudegom Ihesum Christum in ons weerdelike ontfanghen moghen, ende hy mit ons ende wy mit hem in der ewicheyt moghen rusten.

Want dan die Heylighe Gheest doir den Propheet spreect ende openbaert ende te kennen ghevet sijn grote begheerte ende minne tot ons, ende seghet: die Here heeft uutvercoren Syon; hy heeft se hem uutvercoren tot eenre woeninghe; so sullen wy in den eersten merken, wat Syon bedudet, of wat hy daermede meent. Syon beduut also veel als een scouwinghe, of als een ziel die Gode bescouwende is overmids ghelove. Van deser zielen spreect die minlike Heer, dat hy se vercoren heeft hem tot eenre woeninghe, ende begheert dat sy hem opdoe, opdat hy in haer comen moghe ende mit haer woenen in der ewicheyt; ghelike als hy seyt op een ander stat: mine weelden sijn te wesen [mit die] kijnderen der menschen. Hierom, o! du siele, die begheerste dinen Brudegom in dy te hebben ende sijns te ghebruken, bereyde ende verciere dine woeninghe also, dat sy bequame werde dinen Brudegom te ontfaen!

Ist dan dat wy begheren desen Coninc der glorien in ons te ontfanghen, so moeten wy ierst onse woeninghe scone maken ende suveren van alle dien, dat wy weten of vermoeden dat sinen oghen contrarie sy, of hem teghen mochte wesen in enigher wijs. Ierst sullen wy maken enen bessem, daer wy onse woeninghe mede keren. Daertoe te maken sullen wy vergaderen alle die weldaden ende goede, die onse lieve, minlike Heer ghedaen heeft ende noch alle daghen allen creatueren int ghemeen doet; ende daerna wat hy ons bysonder ghedaan heeft ende doet, ende wat hy ons beloeft heeft. Dit sullen wy te samen binden mit twe banden. Die nederste band sal wesen die ghedenckenisse der pinen, die hy bereyt heeft denghenen, die hier sijn weldaden ondancbaer sijn ende haer woeninghe voer hem sluten ende gheven hem tot anderen, ydelen dinghen, daer ghien nutticheyt in en is, ende segghen mitten werken: Here, ganc van ons! die wetentheyt dijnre weghen en wil[len] wy niet! Die overste band sal wesen die ghedenkenisse der beloften, die onse suete, mynlike Heer beloeft heeft denghenen, die hem hier van sinen weldaden

dancbaer sijn ende haer woeninghe hem opdoen, ende roepen met groter vurigher begheerten van binnen ende segghen: come, Heer, ende en wil niet merren ende vande[1] ons in vreden! Tot desen sal hy segghen in den lesten ordel: ic was gast ende ghy hebt my ontfanghen; ic was hongherich ende ghy gaeft my teten; ende voert dierghelyc.

Mit desen bessem sullen wy onse woeninghe, dat is onse consciencie, beghinnen te suveren ende scoen te maken, dat is dat wy uut aenmerkinghe der weldaden onses lieven, minlikes Heren overmids anxt der pinen der hellen, die den quaden bereyt is, of overmids belofte der glorien des ewighen levens, die den uutvercoren beloeft is, ons selven van binnen verwecken sullen onse woeninghe reyn te maken, dat is onse leven vlijtlic te ondersoeken; want wy sullen na den exempel Ezechiae des conincx al onse jaren, dat is alle die tijt onses levens, van dier tijt dat wy eerst sonde mochten doen, overdencken ende ondersoeken in bitterheyt onser sielen, ende vergaderen dat onreyn keerquaet[2] onses olden, sondighen levens, hetsy van groven sonden of van cleynen, aen een hoep. Ende als wijt al te samen vergadert hebben, dair wy ons voir Gode sculdich in kennen, so sullen wijt te samen doen in enen dichten corf, dat is in onse vaste memorie ende ghehuechnisse, also dat ons daer ghien mul, dat is ghien sonde, hoe cleyn ende daghelicx dat si sy, uut en ontfallen. Ende desen corf onses onreynen keerquaets sullen wy uutdraghen, als wy alreierst moghen[3], ende uutstortent, also dat wy den corf ommekeren den bodem opwerts, opdatter niets niet muls in en blive, dat is wy sullen uut eyghenen, beradenen wille oetmoedelike ende mit mishaghen ons selfs te biechte gaen ende uutstorten voir onsen biechter, den Preester die in Gods stat sittet, die vuulnisse onses ouden, sondighen levens, ende ommekeren den corf den bodem opwerts, dat is wy sullen mit groter scaemten alle die sonden, die wy in onser memorien ende ghehuechnisse op die tijt hebben, van gronde onser herten ende onser goeder meninghe

1) Vind, bezoek.
2) Vuilnis.
3) Zoodra wij kunnen.

ende altemael sonder enighe verberghinghe of deylinghe, sonder enighe veynsinghe of bemantelinghe of onsculdinghe, puerlike ende eenvoldelike, als wy nochtan hoeffliker connen, hem openen ende biechten ende niets niet willens ende mit opsette binnen houden, mit eenre rechter meninghe die sonden willen te laten na onser macht, opdat wy altemael ghereynicht moghen werden daervan; want daer staet ghescreven, dat alle sonden in der biechten ofghewasschen werden, ende oec seyt die Propheet in den Salter: licht ende scoenheyt is in sinen, dat is in Godes aensichte; dat is te segghen: al hebben wy die scoenheyt onser onnoselheyt overmids sonde mismaect ende bevlect, wy moghen nochtan hopen Godes aensicht te scouwen, ist dat wy oetmoedelic ende waerlic onse sonden biechten willen. Voirt opdat onse biecht volcomen sy, so sellen wy willich ende bereyt wesen mit enen bliden ghemoede alle die penitencie te onfanghen, die ons onse Preester of Biechter voer ons sonden settet, ende volbrenghen die oec in den werken ende in den voldoen mitter hulpe Godes, na al onser macht. Ende als wy dat doen, so moghen wy sekerlike hopen, dat onse lieve Heer dat oec tot ons segghen sal, dat hy doer Ysayam den Propheet spreect: al ist dat uwe sonden gheweest hebben als ghele verwe, sy sullen verwittet werden als sne, ende al ist dat sy roet gheweest hebben alse rode verwe, sy sullen wit werden als wolle. Ende oec sal in ons dat volbracht werden, dat onse Heer doer Ezechiel den Propheet seyt: ist dat die bose penitencie doet van al den sonden, die hy ghewracht heeft, ende alle mine ghebode behoedet ende ordel ende gherechticheyt doet, hy sal in den leven leven ende niet sterven. Alle sijnre boesheyt, die hy gewrocht heeft, en sal ic niet ghedencken. In der gherechticheyt, die hy ghewracht heeft, sal hy leven. Mer want vele ghebreke in ons sijn, die wy selve niet en bekennen, als die Propheet seyt: wye mach al die versumenissen ende ghebreken verstaen ende bekennen? Van miner heymeliken ghebreken reynighe my, Here! Opdat wy dan dese heymelike ghebreken ende versumenissen, dat sijn die cleyne hoeken van onser woeninghen, dat is onser consciencien, scone moghen maken ende bequaem, so sullen wy te samen binden ende vergaderen alle punten der passien ende des lidens ons

lieven ende sueten Heren Ihesu Christi, die hy van minnen voer ons gheleden heeft, ende maken daeraf een bondelkijn van mirren, ende dat sullen wy altoes in onser woeninghen hebben ende draghen, opdat wy overmids medeliden sijns doghens ghesuvert ende ghereynighet moghen werden van onsen heymeliken ende onbecanden ghebreken ende versumenissen. Ende meynde dit die Propheet niet, doe hy tot onsen Here sprac: Here, du salst my besprenghen mit ysope dijns herten ende duerbaren bloets, ende ic sal ghereynighet werden; du salst my wasken mitten salighen water der wonden dijnre rechtersiden, ende ic sal boven snee wit werden?

Als wy dan aldus als voirs[eyt] is onse woeninghe, dat is onse consciencie, ghesuvert ende scone ghemaect hebben, so ist noot ende oec behoerlic, dat sy verciert werde ende hebbelic ghemaect om so groten Here eerbaerlic ende weerdelike te ontfanghen; wanttet anders niet betaemlic noch behoirlic en wair. Willen wy dan onse woeninghe vercieren ende bereyden, alset onsen Coninc ende Brudegom toebehoert, ende also als hy aen ons begherende is, so sullen wy in den eersten die wanden van onser woeninghen, daer te voren plaghen te staen afgoden, dat waren ydele ende onnutte ghedachten, die sullen wy al behanghen mit duerbaren abiten ende clederen, dat sal wesen mitten leven onses lieven, gheminden Heren Ihesu Christi ende der heylighen, opdat hy sijn wapen sye in onser woeninghe; want overmids die wapen pleghet men te kennen der heren woeninghen; ende oec dat wy ons daerin allen daghe spieghelen moghen, ende verwecket werden hem na te volgen ende hem te minnen. Voert sullen wy onse woeninghe al over bestroyen mit groenen grase ende mit welrukenden crude[1], opdat die Here overmids den soeten roeke ghetoghen werde tot onser woeninghe te comen. Ende want die groene verwe die oghen verclaert ende dat verstant scerpet ende oec stantachticheyt bedudet, so sal onse gras wesen, daer wy onse woeninghe [mede] bestroyen sullen, een oetmoedich bekennen onser eyghenre crancheyt mit enen volcomen opsette onse leven te beteren, ende onsen lieven, sueten Here ewelic te

---

1) In de middeleeuwen plagt men de vloeren der woonvertrekken met stroo, gras, bloemen enz. te bestrooijen, gelijk wij nu tapijten leggen.

dienen ende hem mit sijnre hulpe aen te hanghen. Die welrukende cruden dat sellen wesen vurighe, heylighe begheerten ende oefeninghen der duechden mit oetmoedighen, pueren ghebeden tot onsen lieven, minliken Here. Oec sullen wy in onse woeninghe setten scoen ende welrukende lelyen; want in der Minnenboec [1] staet ghescreven, dat onse gheminde Brudegom onder die lelyen ghevoedet wart. So sullen dan onse lelyen wesen reynicheyt des herten ende reynicheyt des lichaems; want daer dese lelyen sijn, daer is onse gheminde gaerne. Van reynicheyt des herten spreect hy selve: salich sijn die reyn sijn van herten, want sy sullen Gode sien. Van reynicheyt des lichaems seyt Sunte Thomas, die Apostel: Jonferlike reynicheyt is een coninginne van allen doechden ende een vrucht der ewigher salicheyt; si is een suster der enghelen ende een besittinghe alles goets. Voert sullen wy in onse woeninghe stroyen welrukende, rode rosen ende welrukende fyolen-bloemen. Die welrukende, rode rosen sullen wesen een onderworpen ende ghelaten lydesamheyt onder den liefsten wille onses ghemindes, in al dien dat ons bedrucken ende beswaren mach van binnen ende van buten. Hierom spreect onse gheminde selve: in uwe lydesamheyt sulle ghy uwe sielen besitten. Oec seyt die wise man: beter is een lijdsam man dan een starc man, ende die sijn ghemoede verheert, is beter dan die steden winnet. Die welrukende fiolen-bloemen sullen wesen wairachtighe ende ongheveynsde oetmoedicheyt van herten, mynnende ende omhelsende alle laster ende verworpenheyt om des ghemindes wille. Hierof spreect hy selve: leert van my dat ic sachtmoedich ende oetmoedich bin van herten, ende ghy sult ruste vinden uwer zielen; ende op een ander stat: salich sijn die arm van gheeste, dat is die oetmoedich sijn, want dat rike der hemelen is hair.

Wanneer wy onse woeninghe aldus behanghen ende bestroyet hebben, ist dat wy onsen gheminden by ons behouden willen, so moeten wy hem bereyden een bedde op te rusten, opdat hy te liever by ons blive ende in ons woene; want dair staet ghescreven, dat sijn stat in vrede, dat is in ruste, ghemaect is. Sullen wy hem dan in ons ontfanghen om mit ons te woenen

1) Het Hooglied.

ende te rusten, so moeten wy hem in ons bereyden inwendighen ende uutwendighen vrede: inwendighen vrede onser eyghenre consciencie, also dat sy sonder wroeghen ende berispen sy van groven dootsonden. Hierof spreect die Propheet: Here, veel vredes is denghenen die dine ewe[1] minnen ende hem en is ghien scande; want inwendighe onruste ende scande comt oerspronghelic van eenre onsuver consciencie, als Ysayas die Propheet seyt: ghien vrede en is [in den] bosen, seghet die Here. Hier teghen so coemt altoes inwendighe vrede ende rust van eenre suver consciencien, als die wise man spreect: een seker ghemoede dat is een suver consciencie, ende is als een stedich werscap.[2] Uutwendighe vrede sullen wy hebben mit onsen evenmenschen, also dat wy na Sinte Pauwels lere, also verre alst in ons is, mit allen menschen vrede hebben ende pinen te houden. Ende daerom sullen wy, als ons oec Sinte Pauwels leert, den toorne stede gheven, dat is wy sullen, alst also nutte ende orbarlic is, den toernighen ende beroerden menschen goedertierlic wiken, ende hem na sijnre beroeringhe ende toernicheyt niet antwoerden, opdat wy den vrede onghestuert bewaren moghen ende die salicheyt vercrighen, daer onse gheminde selve af seyt: salich sijn die vredesamen of vredemakers, want sy sullen kijnder Gods gheheten worden.

Nu sullen wy op dit bedde des vreden legghen enen hoeftpelu, daer die scolderen ons lieves ende ghemindes, ons Heren op rusten moghen. Ende dat sal wesen een oetmoedich onderworpen wille onder den wille ons lieven Heren Godes; want die en wort niet lichtelike verladen of beswaret van enighen dinghen, die God op ons staedt in tijt of in ewicheyt; want onse meeste vroude ende ghenuechte sal altoes wesen, dat die liefste wille Gods in ons ghescie, oec so wat dattet sy, lief of leet, suete of suer. Hierof spreect onse minlike Heer doer Ysayam den Propheet: op wyen sal mijn Gheest rusten dan op oetmoedighen ende rustighen ende die mine woirde ontvruchtet?

Op dit bedde ons ghemindes sullen oec wesen twe scoen, witte lakenen. Dat onderste slaeplaken sal wesen ontfermherticheyt of

1) Wet.

2) Gestadige maaltijd.

medeliden mit allen menschen, die in noden of in pinen bedrucket sijn, hier of in den veghevuer, ende dat wy dien te hulpe comen van binnen of van buten, na onsen macht; van binnen mit heylighen begheerten ende mit innighen ghebede; want beyde sijn sy seer behulpelic by Gode. Van der heyligher begheerte spreect die Propheet: die begheerte der armer, dat is der oetmoedigher, heeft die Heer verhoert. Van den ynnighen ghebede seyt Sinte Jacob, die Apostel: dat eenpaerlike ghebet des gherechtighen vermach vele; ende op een ander stat: dat ghebet des gherechtighen doergaet die hemelen. Van buten sullen wy den behoevighen te hulpe comen mit uutwendigher weldaet in noetdurften of anders, daer sijs te doen hebben ende wy vermoghen; want Sinte Ian seyt: die goet van deser werlt heeft ende sinen broeder, dat is sinen evenmenschen, siet noot hebben ende sluut sine binnenste op [1] hem, hoe blivet die minne Godes in hem? Recht of hy segghen woude: in ghienre wijs! Ende onse lieve gheminde seghet selve: salich sijn die barmhertighen, want sy sullen barmherticheyt vercrighen, dat is die Heer selve sal in hem rusten, die die ewighe barmherticheyt is. Oec seghet hy: wat ghy enen van minen minsten ghedaen hebt, dat hebdi my ghedaen. Dat overste slaeplaken dat sal wesen gronthertighe mildicheyt tot allen creatueren na den liefsten wille Gods, die in den hemel ende in der eerden sijn, dat is dat wy allen creatueren gonnen sullen dat hem God gav, ende ons daerin verbliden ende begheren, dat God altoes sine gaven meerre in sinen creatueren na sijnre voersienicheyt, ende dat wy gheerne voer alle menschen liden wouden, also verre alset Gode behaechlic ware, ende onse siel voer onse broeders setten, als onse gheminde ons gheleert heeft ende mitten werken bewijst.

Voert want onse lyeve Here hem beclaghet ende segghet: die vossen hebben hole ende die voghel des hemels hebben neste, mer des menschen Soen en heeft niet, daer hy sijn hoeft op lenen mach, dat is sijn godheit; hierom sellen wy hem een sacht oercussen legghen opten poelu, ende dat sal wesen een oetmoedighe, betruwende hope op sine goetheyt, also dat wy

1) Voor.

op ons selven noch op onse werke ende verdiensten ons niet verlaten en sullen, noch onsen entliken troest daerop setten, mer altemael op sinen verdiensten ende op sine passien, die hy voer ons gheleden heeft. Ende ist dat wy aldus onse hope in hem setten, so sal hy tot ons segghen, dat hy doer den Propheet in den Salter seghet: want hy in my ghehoept heeft, so sal icken [1] verlossen ende bescermen ende glorificieren. Ic sal [hem] vervullen mit lancheyt der daghen ende sal hem openbaren ende sien laten minen heyl.

Nu moeten wy voert op dit oercussen legghen enen sconen, witten hoeftdoec, om ons ghemindes hoeft mede te decken, ghelijc als ghescreven staet in Ezechiels des Propheten boec, dat die cherubinne, die hy sach, mit haren vloeghelen sijn hoeft bedecken. Dese doec sal dan wesen waerachtich ghelove alle der Heyligher Scrift ende der woerden ons lieves Heren ende sijnre beloften. Ende wes wy niet begripen en connen ende boven onsen verstande gaet, als van der godheyt of van der heyligher Drievoldicheyt, dat sullen wy oetmoedelike eren ende bedecken dat mitten ghelove. Ende aldus sullen wy ons ghemindes hoeft decken ende overmids den ghelove salich ende behouden bliven.

Voert moeten wy boven allen desen een deken hebben, daer al dat ander bedect mede moghe werden, ende dat sal wesen die minne, die alleen allen anderen doechden ene forme ende ghedaente gheeft, ende die oec die hoechste wech is, die totten ewighen leven leidet, als Sinte Pauwels seyt: ic sal u noch enen hogheren wech wisen. Siet, dat is die minne! Ende oec seyt hy: ghelove, hope ende minne, dit sijn drie; die meeste van desen is die minne. Mer dese deken moet dubbelt wesen; want dair staet ghescreven van den sterken wive, daer wy die heylighe kerke by verstaen, dat al hoir ghesinne ghecleet is mit dubbelden clederen, dat is mit dubbelder minnen; want die minne Gods en mach niet wesen sonder die minne ons naesten, als Sinte Ian seyt: ist dat wy onsen broeder niet en minnen, dien wy sien, hoe sullen wy Gode minnen, dien wy niet en

1) Ik hem.

sien? Hierom sel dan onse dubbelde deken wesen die minne Gods ende die minne onser evenmenschen. Ende hieronder is onse gheminde alte gheern ghedecket, ende daer dese deken niet en is, daer en wil hy niet rusten; want wat men doen mach, dat mitter minnen niet ghecleet en is, dat en mach onsen lieven ende gheminden Heren niet behaghen noch ons helpen tot onser salicheyt. Hierom seghet Sinte Augustijn: hebbe minne ende doe dattu wilste; want die minne werct alle werke opt hogheste. Ende dair sy recht ende vurich is, dair en can sy niet anders ghewillen, dan dat sy meynt dat haren gheminden ghenuechlic ende behoerlic sy.

Wanneer dan onse woeninghe aldus bereyt ende verciert is mitten bedde des vredes ende sinen toebehoren, als voir ghesproken is, ist so dat onse lieve gheminde Here bi ons bliven sal, so moeten wy hem bereyden een tafel daer hy op eten mach, enen stoel op te sitten, spise, dranc ende ander dinghen, die noetdurftich sijn daertoe. Ierst sullen wy hem setten een tafel der penitencien, dat is dat wy al ons leven, dat wy hier moghen leven, gheern ende oetmoedelic in penitencien leven willen. Van deser tafel sal hy gheern eten; want hy seghet selve: doet penitencie, want dat rike der hemelen sal u naken, ende den enghelen is meerre vroechde van enen sonder, die penitencie doet, dan van neghen ende tneghentich rechtverdighen, die ghien penitencie en behoeven.

Op dese tafel sal legghen een scoen tafellaken, dat sal wesen een puer ende rechte meninghe in onser penitencien ende in al onsen anderen goeden werken, also dat wy in al onsen doen ende laten meer soeken ende meynen sullen die eer Gods dan ons selfs nutticheyt of orber, hier ende in der ewicheyt. Ende dit laken heeft hy seer gheerne op die tafel der penitencien, als hy selve seyt: ist dat dijn oghe, dat is dijn meninghe, eenvoldich is, so sal dijn alinghe [1] lichaem, dat is al dijn werc, lustich wesen, dat is het sal dy selven verdienstlic wesen ende dinen evenmenschen stichtelic.

Voert opdat dit tafellaken, dat is onse rechte meninghe, te

---

1) Alinghe=allick, geheel.

scoenre ende te reynre blive, so sullen wy daerop legghen ene scoen dwael [1], dat sal wesen een oetmoedich, minlic aencleven met minnen aen onsen sueten, lieven Heren God; want overmids een minlic aencleven an Gode so bliven onse hande, dat sijn onse werken, te mael scoen; want so wie hem mit minnen ghenaket of roert, die wort reyn.

Noch sullen wy op dese tafel legghen twe manieren van brode, als dat broot des rouwen ende dat broot des voedighen versadinghen, daer die Propheet of spreect in den Salter: mijn tranen sijn my gheworden broot dach ende nacht. Dat broot des rouwen is dat wy screyen ende beweghet sullen werden om onse sonden ende ghebreclicheyt, ende ons daerof in rechter oetmoedicheyt vernederen, opdat tot ons ghesproken moghe werden dat die Propheet in den Salter seghet: stant op, nadien dat ghy ghegheten hebt, die daer etet dat broot des rouwen! Ende dit sijn die tranen der nacht, daer die Propheet Jeremias van seghet: al screyende heb ic ghescreyet in der nacht. Dat broot der voedinghen of versadinghen is dat wy noch meer sullen screyen van minnen ende begheerten tot onsen gheminden, ende dat wy noch so verre van hem versceyden sijn. Ende dit is dat broot der voedinghen, dair die Propheet of seyt: dat broot sterket des menschen hert. Ende op een ander stat seyt hy: ic bin gheslaghen als hoey ende mijn hert is verdorret; want ic heb vergheten te eten mijn broot. Dat is oec dat broot daer die armen van gheeste mede versadet werden, als die selve Propheet seyt: dine armen sal ic versaden mit broden. Ende dat sijn die tranen des daghes, die den gloriosen lerar Sinte Augustijn wael becant waren, doe hy, als men van hem leset, also overvloedelike screyede in ymnen ende in gheesteliken sanghe. Ende mit dien tranen wert hy also versadet, dat hem mishaghede al dat hy in der werlt dede, omme die sueticheyt Gods ende om die scoenheyt sijns huses, dat hy minnede. Ende mit desen brode of dachtranen was Sinte Pauwels also versadet, dat hy, als hy selve tughet, alle dinghe achtede als drec, opdat hy Christum winnen mochte.

---

1) Dwael, ons tegenwoordig dweil, een doek om iets mede af te vegen, handdoek, servet.

Ende van desen brode is onse gheminde gheerne ghespiset, die om onser ewigher salicheyt wille gheboren woude werden in Bethleem, dat een huus des broots beduut.

Nu sellen wy voert op die tafel setten den wijn, die dat herte verblyt, dat is gheestelike bliscap, daer die Apostel of seyt: verblijt u in den Heer altoes, dat is, hebdi voerspoet, hebdi wederspoet, verblijt u in den Heren, ende niet in uwes selves cracht of moghentheyt. Van desen wine der gheestliker vrolicheyt seghet die Propheet: die wijn maect des menschen herte blide, also dat hy in alre tijt den Heren benedijt ende sijn lof altoes in sinen monde is. Hierof seyt Sinte Anthonius: eene enighe sake den viant te verwinnen is gheestelike bliscap.

Wy sullen oec onsen gheminden enen stoel setten, daer hy op sitten moghe. Daerof seyt die Propheet: rechtverdicheyt ende ordel is een bereydinghe dijns stoels. Willen wy hem dan enen weerdighen stoel in ons maken, so laet ons in ghewarigher gherechticheyt hem alle goet toescriven ende wedergheven. Laet ons onses evenmenschen ghebreclicheyt, also veel als wy connen, onsculdighen ende altoes wat goedes op hem vermoeden. Ende laet ons ons selven van onsen ghebreken strenghelike oirdelen ende nyemant anders; want ist dat wy ons selven hier oirdelen, als die Apostel seyt, so en sullen wy niet veroirdelt werden. Dairom sullen wy op allen menschen een goet oghe hebben, mer op ons selven een scalc oghe.

Hierna moeten wy spise bereyden, die onse gheminde eten sel tot sinen brode. Wat [sal] dese spise wesen, die hy gheerne etet? Dat sal wesen een ghebraden lammekijn, daerby beteykent is mynlike eenvoldicheyt des herten, daer die wise man of seyt: soect den Here in eenvoldicheyt des herten, niet twivoldelic; want daer staet ghescreven: we den sonder, die ingaet by twien weghen, dat is in twivoldicheyt, als anders te spreken mitten monde ende anders te menen mitter herten. Sal nu dit lam bereyt werden, dattet onse gheminde eten moghe, dairtoe behoren drie dinghen. Dat eerste is dat men dat vel of moet doen, dat is onse eyghen wil; want als Sinte Bernaert seyt: daer en sal nyet bernen in die hellen dan eyghen wille; ende doe of dinen

eyghen wille ende dy en sal ghien helle wesen; want sullen wy een spise Gods wesen, so moet onse wille te mael ghelaten wesen onder den wille Godes ende onser oversten. Hierna moet dit lam ghebraden wesen; want onse gheminde en wil ghien spise eten, die ghesoden is in den water der weerliker ende eertscher wijsheyt, mer hy wilse al ghebraden hebben bi den vure der godliker minnen. Voert meer moet dit lam ghesouten wesen; want onghesouten spise en is niet goet teten, ende oec want onse suete gheminde Heer ghebiedt, dat wy in alrehande offerhande salt offeren sullen. Hierom moet[en] wy onse ghebraden lammekijn, dat is ons minlike eenvoldicheyt, solten mitten solte der gheestliker besceydenheyt; want sonder besceydenheyt en is ghiene doecht rechte doecht, als ghescreven staet: ist dattu rechte offerste ende niet te recht en deylste, du hebste ghesundicht. Laet ons dan al onse duechden ende werken, die wy uut eenvoldigher meyninghen werken, mit besceyde doen, so moghen sy Gode behaghen ende ons verdienstlic wesen! Ende so is dat lam ghesolten ende bereyt onsen gheminden teten!

Voert sullen wy op die tafel setten ene kerse, ofs noet waer, dat is dat wy selve bernen sullen in minnen ende in goeden werken ende in goeden leven, ende daermede onsen evenmenschen exempel gheven; want die keerse goeden exempels luchtet verre, ende die heeft onse gheminde Heer gheern, als hy selve seghet: also moet u lichten voer den menschen, dat sy sien uwe goede werken ende glorificieren uwen Vader, die in den hemel is.

Wanneer wy dus onse woeninghe bereyt hebben ende verciert als voersproken is, so ist oec noet, dat wy enen hof daeraen hebben, daer onse gheminde in wanderen maghe ende hem verluchten, opdat hy niet altoes beenghet ende benauwet en sy in der woeninghen, ende opdat hy oec hem verlustighen moghe van den roke ende smake der welrukenden cruden, die dairin wassen. So sullen wy hem dan onse herte bereyden tot enen hove; want daer staet ghescreven, dat die wise wandert in breetheyt[1] of wijsheit sijns herten. Mer ist dat die hof ons herten noch onghe-

1) Bereidheid?

bouwet ende onabel[1] is, omdat hy noch onreyn ende becommert is mit stenen, mit benen ende mit dierghelijc, ende omdat hy al becommert ende bewassen is mit dystel, mit doerne, mit netele ende mit alrehande ander crude, die hinderen ende beletten dat men daer ghien goet cruut in sayen noch planten en mach; so is ons in den eersten groot noet te weten, hoe wy den hof ons herten bouwen ende reynighen ende bequaem maken sullen, al sulc cruut daerin te sayen, daer ons gheminde hem of verluchtighen [*sic*] moghe. Ghelikerwijs dan dat die ghene, die sinen uutwendighen hof bouwen ende bereyden ende besayen wil, eerst den hof ommespeten ende ommegreven moet, ende al dat hy daerin vindet van stenen ende benen ende van anderen harden dinghen, die al verre uuten hove moet draghen, also dat sy daer niet weder in en comen, also sullen wy doen in den hof onser herten. Wy sullen, na rechten ordele onser verlichter reden ende verstandicheyt onser herten, ierste ommespitten ende doergraven, ende wes wy daerin vinden van toernicheyt, van hertneckicheyt, van eenwillicheyt, van eyghen goetduncken, van eyghenre wijsheyt, van hate, van nide, dat al steen ende been ende harde wair sijn, dese sullen wy uut al onsen hove draghen, dat is dat wy metter hulpe Godes volcomelic opsetten sullen ende menen ons voertan daervoer te hoeden. Voert sullen wy dat ander oncruut, dat langhe in ons verwildert is, als ydelheyt, lichtverdicheyt, ydel glorie, gulsicheyt, oncuusheyt ende ander menighe ghebreke, die wy in onsen hof overmids versumenisse hebben laten wassen, die sullen wy uutroden ende wechwerpen, of wy sullen dair mes of maken[2], onsen hof mede te messen. Als wy dit ghedaen hebben, so sullen wy mes in onsen hof halen, opdat die goe crude, die wy daerin sayen sullen, te bet wassen moghen. Onse mes sal wesen dat wy ons oude leven ende onse sonden ende ghebreke voer ons oghen setten sullen, ende ons daerin veroetmoedighen sullen, ende ons onwerdich rekenen enigher gaven of gracien van onsen lieven Heren te hebben of te ontfanghen. Mer opdat onse hof te vruchtberre werde, ende oec dat die mes niet te seer en

1) Ongereed, ongeschikt.
2) Mest van maken.

stinke, so sullen wijt onderspitten ende bedecken mit eerden, dat is dat wy volcomelic hopen sullen op die goetheyt ende goedertierenheyt ons lieven Heren Ihesu Christi, dat overmids den verdiensten sijnre duerbaer passien al onse sonden bedect ende vergheven sijn. Ist dat wy onsen Verlosser voertaen minnen ende hem dienen willen, dan werden al onse sonden bedecket mitter minnen, als Sinte Peter seyt: die minne bedecket menichvoldicheyt der sonden. Ende die Propheet spreect: salich sijn sy, die hair sonden bedect sijn.

Wanneer wy dan aldus onsen hof bereyt hebben, soe sullen wy goet saet daerin sayen, opdattet wasse. Onse goede saet dat sal wesen ende is, als onse gheminde selve seghet, dat woert Godes. Dit saet sullen wy sayen in der minnen, want anders en cant niet wassen noch te gronde gheworteld werden; want alle doechden ende alle goede werken, die in der minnen niet ghedaen en werden, die sijn sonder wortel ende doot voer Gode, ende daer en mach ghiene vrucht of comen tot onser baten, als Sinte Pouwels seyt: en heb ic ghien min, soe en bin ic niet. Mer als wy onse goede saet aldus ghesayet hebben, so ist noet, dat wijt bedecken, opdattet van den voghelen, dat is van den bosen gheesten niet ghegheten noch vernielt en werde. Willen wy dan onse saet wel bedecken voer alle hinder, so sullen wy overdencken dat Sinte Pouwel seghet: noch dieghene die plantet, noch diet beghiet is niet, mer die hem den wasdom gheeft, dat is God. Dien sullen wy altoes dancber wesen ende hem alle goet toescriven.

Wanneer ons cruut beghint te wassen ende op te gaen, dat is wanneer wy beghinnen te ghevoelen enighen gheestliken voertganc in doechden, so wil altoes dat oncruut mede opcomen, dat is ydel glorie, hoverdie, ghesien of gheloeft willen wesen. Dit moeten wy uutplucken terwile dattet ionc is, anders soldet onsen goeden cruden al overwassen. Ende dat moeten wy oefenen ende doen also lange als wy leven in den vleysche, willen wy onsen gheminden in onsen hof hebben. Ende ist dat wy hierin neerstig sijn ende behoet, so sal onse goede cruut ghemenichvoldighet werden ende sonder hinder sinen volmaecten wasdom crighen, also dattet onsen gheminden lustelic sy an te sien ende aen te ruken,

ende ghenuechlic sy teten ende te smaken. Wat sijn dan dese welrukende ende duerbaer crude, die aldus onsen gheminden lustighen? Dat sijn menigherhande heylighe doechden, als sachtmoedicheyt, oetmoedicheyt, goedertierenheyt, soberheyt, reinicheyt, goddiensticheyt, lidesamheyt, ghelaticheyt, ghehoirsamheyt ende desergheliic. Hoe deser welrukender crude der deuchden meer in den hove ons herten wassen ende ghevonden werden, hoe dat onse gheminde liever ende blideliker daerin wanderen ende wesen wil. En hy sal tot ons seggen, dat hy tot sijnre uutvercoren bruut in der Minnenboeck sprac: ic bin ghecomen in minen hof, mijn suster ende mijn bruut! Ic heb mijn mirre mit minen waelrukende cruden ghemayet.

Ende want onse gheminde aen ons begheert, dat wy enichlic of in enicheyt sullen wesen ende die menichvoldicheyt scuwen, opdat in swighen ende in hopen onse stercheyt sy, so sullen wy onsen hof omtrent begraven [1], opdat daer nyemant vreemdes in en coem, die onsen gheminden verstore of moyelic sy. Die graft, die wy maken sullen, dat sal wesen een vernieten ons selfs ende al onser werke onder Gode ende onder alle menschen. Dese graft is seer diep, ende daer en connen die dieve of die vreemden, dat sijn die duvelen, niet over gheraken. Ende opdat onse hof te bet besloten sy ende opdat wy min ghesien werden, so sullen wy op die graft een hoghe muer maken, dat sal wesen een waerachtich ende seker betrouwen op die goetheyt Goeds, ende dat hy alleen onse stercheyt wesen sal, ende sullen segghen mitten Propheet: mine stercheyt sal ic, Heer, tot dy bewaren, ende mijn stercheyt ende mijn lof is die Heer.

Voert sullen wy een poerte maken aen onsen hof. Ons poerte sal wesen een oetmoedighe, suete ende vuerighe begheerte of begheerlike neyghelicheyt tot Gode; want als Sinte Augustijn seyt, so en is ghien dinc, dat onsen lieven Heren meer beweghet ende trecket totter sielen te comen, dan een oetmoedighe ende goddienstighe begheerlike neyghelicheyt. Tot deser poerte sullen wy een poertyer setten, ende dat sal wesen besceydene ende vroede [2] voir-

1) Rondom den hof eene gracht maken.

2) Wijze.

sienicheyt, die nyemant in en late, daer ons gheminde of ghestoert mocht werden. Dese poertier moet vol oghen wesen, van voer, van achter ende al omtrent, als die vier dijren waren, die Sinte Ian in Apocalipsi sach, daer die vier Evangelisten bi beteykent sijn, opdat hy van allen siden sien ende scouwen moghe, wie ende hoedaen hy sy, die doir die poerte ons hoves gaen wil, weder[1] hy vrient of viant sy, weder hy trouwe of loes ende gheveynset sy; die oec ondervinden ende ondergronden moghe, waerom hy in onsen hof gaen wil, weder om onse waelrukende crude te beghieten of om te treden, weder om dat oncruut helpen te wyeden of om dat goede cruut op te plucken ende te vernielen, weder om hem selven in den roke ende scoenheyt onses hoves te verlustighen of alleen om die minne onses ghemindes met hem daer in willen te verbliden. Aldus ende deserghelijc so moet die poertier der poerte onses hoves seer vroet ende voersienich wesen, opdat hy nyemant in die poerte en laet, daer ons welrukende cruut yewer[2] [van] vertreden of vernielt of verminret mochte werden, of daer onse lieve gheminde in enigher wijs van bedrucket of ontrustighet mocht werden.

Als wy dan aldus onsen hof bereyt ende besloten hebben ende onse woeninghe verciert, so sal onse lieve gheminde Heer tot ons ende van ons segghen: dit sal mijn ruste wesen in ewicheyt der ewicheyt. Hier wil ic woenen, want ic heb se vercoren. Dat wy dan onse woeninghe ende onsen hof moeten bereyden, als voer ghesproken is, opdat wy onsen lieven, sueten, gheminden Heer in ons moghen ontfanghen ende by ons behouden in der ewicheyt! Des moet ons helpen ende gonnen onse lieve, suete Heer Ihesus Christus selve, die mitten Vader ende mitten Heylighen Gheest levet ende regniert, een God in ewicheyt der ewicheyt, Amen.

---

1) Of.
2) Ooit.

III.

Hier beghint een corte enighe sprake der minnender sielen mit haren gheminden.

Och hoe salich is die siele, die in vreden slaept ende wes hert altoes tot Gode waket! O! wonderlike hoecheyt der rijcheyden van desen rusteliken smake of smakeliker rusten. O hoe onbegrijplic sijn haer blijscappen, ende hoe onondersoekelic sijn die ghenoechten ende die vrouden, als die minnende siel wort ingheleyt of ghevoert in die onsprekelike, vrolike begheerten ende ghenuechten, daer sy den ghenen, die een Scepper ende een maker is alre creatueren ende een God alre dinghen, niet en rekent als een Here, mer als haren gheminden. Van desen sonderlinghen smake ende van deser ruste scrivet Sunte Augustijn in den boeke sijnre biechten[1] ende seyt: o mijn siel, verhef dy, ende clim op ende verganc[2] alle gheeste ende al dat ghescapen is, ende dan moechstu Godes smaken! Het en sy dattu alle ghemoede overclymmest, du en mogheste Gode niet gheraken; hoe vele min, ist dattu in den vleysche bliveste. Hierom, o mijn siel, verhef nu dijn ghemoede, ende stighe op boven alle ghescapenheyt, ende roep mit vurigher ende groter begheerten: och, wanneer sal ic comen ende openbaren voir dat aenschijn des Heren! Och, wanneer sal my openbaer werden die fonteyne des levens! Want ghelijc dat die hert begheert der fonteynen der wateren, also begheert mijn siel tot dy, ewighe God! O hoe langhe sal ic verbeyden! Hoe langhe sal ic na dy roepen ende carmen, o minlike, goedertieren Heer! O ewighe trouwe ende ghetrouwicheyt, sonder welke nyemant trouwe wesen en mach! Hoe soude ghy, minlike Here, den ghenen onghetru moghen wesen, die u mit al sijnre herten gheerne ghetru waer? Want nyemant en mach begheren ghetru te wesen, hy en hebbe dat selve van uwer trouwen ontfanghen. Hierom, mijn lieve, ghetruwe Vrient, hoe mach dat wesen, dat ghy der sielen, die u so

1) De *Confessiones* worden bedoeld.
2) Ga voorbij.

hertelike begheert ende soeket, u so langhe verhudet ende vertrecket uwe teghenwoerdicheyt?[1] O minlike, goedertieren Heer, laet u doch noden ende beweghen die bitter tranen, die u gheminde stort van groten verlanghen; want sy quellet van uwer minnen!

Die stemme des gheminden: O mine vriendinne ende mijn uutvercoren, ic bin dijn salicheyt. In ewigher minnen heb ic dy vercoren ende overmids mijn ontfermherticheyt tot my ghetoghen, begherende dy te maken mijn vriendinne. Mijn rose, mijn scoen ende mijn duve, wat wilstu dat ic dy doe? Ist dattu mine begheerte vervullen wilste, so segghe my dine begheerte, ende proeve dan die minne. Dat is mijn begheerte, dat ic die dine in allen goede vervullen mach. Ende hierom, mijn uutvercoren, bidde mit betruwende ghemoede, ende so wattu biddest, dat sal ic dy gheven. Waert dattu wistes, hoe seer dat my dine vurighe begheerte ende ghebet behaghet, machschyen[2] du en souste niet bidden, mer ghebieden.

Die stemme der gheminder: O mijn uutvercoren, nu en can ic niet voer my selven ghebieden noch begheren; want dijn minnentlike woerden hebben my te mael verwonnen ende ghedodet, ende mijn vleysch ende mijn herte sijn te mael van hem selven ghecomen ende hebben in dy verblijt, mijn Heer ende mijn God! Ic en mach nu niet sorchvoldich wesen voer my selven noch my in veel dinghen verstroyen; want waert dat dy yet ghebraec of ghebreken mocht, so mochten dine minners sorchvoldich wesen. Mer nu bistu overvloedich in allen rijcheden; want die volcomenheyt alre dinghen, die men begheren mach, die sijn in dy. Du sijste die volcomenheyt alre goeder begheerlicheden, ende al dat goet, dat enich hert begheren mach, dat sijstu. Hierom sijstu die waerachtighe vrede over Israhel. Mer dat herte, dat dy niet en weet[3], dat en mach nymmermeer rusten. Och mijn minlike Vrient, wat sal ic bidden? Eén dinc wil ik bidden, ende dat wil ic van dy begheren, dattu my gheheellic ende altemael verbin-

---

1) U zoo lang verborgen houdt en uwe tegenwoordigheid uitstelt.

2) Mag geschiën=misschien.

3) Dat u niet kent.

deste in dinen dienst; want al waren alle dinghen mijn eyghen, alse se dijn eyghen sijn, so woude ic nochtan liever alle dinghen laten ende uwen gheboden onderdanich wesen, dan dat ic alle die dinghe besitten woude ende u niet dienen. Och minlike Heer, leyt my in die toepade uwer gheboden, want ic die mit al mijnre herten begheer, ende en wilt my niet verjaghen, want ic daer meer in verblide dan in allen rijcheden. Helpt my, lyeve Heer, dat al mijn cracht mit allen haren toevallenden begheerten in der ewicheyt dy moeten gheënicht werden ende ghebonden u te dienen, ende dattu, minlike Heer, mijn krachten noch minen arbeyt niet en spaerste, mer voldoe mijnre begheerten, als du my ghelovet hebste; want ic te mael u eyghen wesen wil in der ewicheyt.

Die stemme des ghemindes: Sich [1], mijn uutvercoren vriendinne! du begheerste mine ghebode, du setste volcomelic op die te houden [2]. Nu ghebiede ic dy, ende bovenal so begheer ic, dattu mit my van my leven wilste, dat is dattu my selven als dijn eyghen hebste ende my als dijn ewighe ruste in der ewicheyt besitste; want mijn blischap is mit dy te wesen, ymmer dijn eyghen te wesen. Ic bin dat alreoverste goet; mer had ic yet beters dan my selven, dat woude ic u gheven.

Die stemme der gheminder: O minlike, suete Heer, du hebste my vercloect ende ic bin vercloect. Ic heb begheert uut al mijnre herten, dat ic dienen mochte tot dijnre tafelen, ende du ghebieste my, dat ic mit dy eten sal. Mer sich, mijn enighe uutvercoren, so wil ic, dine arme dienstmaghet, dy nemen tot mijnre behoef in eenre ewigher besittinghe; niet dat ic mijn behoefticheyt vervullen moghe, mer opdat ic dijnre begheerten ghehoersaem sy; niet opdat ic my salicheyt verwerve, mer opdat ic dinen honger der goetheyt ende der sueticheyt ghenoech sy; niet om minen wellust, mer puerlic om dinen wil. Want als my duncket, so is al dijn sorchvoldicheyt, dat ic salich werde. Nu besweer ic alle gheesten bi den Scepper alre creatueren, want du, gheminde Heer, al sulken cleynen ende armen worme, als ic bin, al sulke goetheyt ende minne bewijst hebste, dat sy hertelike ende mit

1) Zie.

2) Gij hebt een volkomen opzet ze te houden.

alre begheerten mit my dy loven ende dancken. Mer want ic dat sye ende merke, dat alle creatueren in hemel ende in der aerden in dy te loven ghebreken, ende dy niet loven ende dancken en connen na uwer weerden, so en can ic noch niet te vreden wesen noch rusten, het en sy dattu selve, mine gheminde, voer my betaelste; ende want alle die ghedachten ende begheerten der enghelen ende der menschen niet en connen dy, Heer, weerdelic voer my belyen noch loven, so bid ic doch, dat haer ontbreken ende ontfallinghe[1] haerre ghedachten ende begheerten u ene sonderlinghe hoechtijt maken moeten. Ende ist dattu wilste ymmer, Heer, — want du my dat gheloeft hebste ende my dat sculdich biste — mijn ghebot te houden ende mijn bliscap te vervullen, so is nu mijn hertelike begheerte, dat ic dy overmids minne dy selven weder gheve; want also als ic niet volcomelic salich wesen en mach, tensy dat ic dy hebbe, also en mach ic oec niet recht rechtveerdich wesen, tensy dat ic dy dy selven wedergheve; ende ghelijc als dine minne ende weerdicheyt dy my ghegheven heeft, also gheeft mine devocie ende ynnicheyt dy dy selven weder. Ende dat is mine ruste in der ewicheyt, als dat ic wesen mach een dienstmaecht dijnre weerdicheyt, u besittende, ende dattu sijste een hulper mijnre begheerten ende devocien, om dy te loven ende te dancken in der ewicheyt, Amen, Amen, Amen.

BIJLAGE VII.

Sermoen over den lijdenden Christus.

Wij hebben boven, bl. 187, met een enkel woord over den wansmaak der predikers van de vijftiende eeuw gesproken en onze meening geuit, dat Brugman, zoo wij hem beoordeelen naar de vruchten zijns geestes, die voor ons bewaard bleven, geens-

---

1) Tekortkoming.

zins onder de meest smakeloozen behoort gesteld te worden. Ten bewijze van het gezegde laten wij een sermoen volgen, waarin het bedoelde gebrek meer heerscht dan in eenig ander, dat ooit ter onzer kennisse kwam. Het schijnt ons toe in tweeërlei opzigt hier eene plaats te verdienen: eensdeels als een historisch document, dat den toekomstigen beschrijver van de geschiedenis der kanselwelsprekendheid in ons vaderland dienst zal kunnen bewijzen, en anderdeels als een waarschuwend voorbeeld voor zoovelen als nog heden vrienden zijn van het allegorisch-mystiek gebruik of liever misbruik der H. Schrift op den predikstoel, en daarin den volke voorgaan. Het sermoen werd overgenomen uit een Handschriftje in klein 8° in mijn bezit, dat in den aanvang der zestiende eeuw waarschijnlijk in een onzer kloosters geschreven werd en nevens dit stuk en een kalender nog vele andere „devote oefenyngen van den liden ons Heren" bevat.

Ic bin geworden als een droncken man, die vol is van wijn. Dese woerden spreect onse Here doer Ysayam [1] den Propheet. Nu merct, een droncken mensche heeft seven dingen over hem. Dat yerste is dat hi beroeft is sijnre sinnen ende te mael vergesel sijns selfs. Aldesghelijcs heeft die mynne den alrenwijsten God also verwonnen, dat hi alle sijnre moghentheit vergat ende gebeerde als een onsynnich man. O en was hi niet wael droncken, doe hem die mynne dwanck, dat hi quam van den oversten hemel in dit nederste dal der eerden, van den throen der glorien in den pallaert [2] der onsalicheit, van der stat der claerheit totter stat der heffen [3], van der stat der weelden der engelen totten moyelicheiden der menschen, van den schoet sijns Vaders in den buuck der armer moeder, ende van der nauwicheit des meechdelicken buucs tot in den stinckenden stal des os ende des ezels, liggende als een onnosel kijndeken? Nochtant had hi doe volcomelick sijn verstant als huden opten dach; mer sijn overgrote

1) Lees: Jheremyam. Zie Jerem. XXIII: 9.
2) Bordeel, van het Fransche *paillard*, *paillarder*?
3) Doorzinksel, droesem, vandaar: heffe des volks.

mynne tot ons bedecte dat. Ten anderen mael so en ontsiet een droncken mensche gheen perikel. Also was Christus Ihesus also droncken van den wijn der mynnen, dat hi niet en ontsach dat perikel der wreder doot; want hi ghinc vriwillichlick totter steden, daer sijn verrader comen solde, ende doe sijn vianden hem sochten en ghinck hy niet uten wege, mer hi ontmoete hem ende gaf hem te kennen, wie hi was. Niet hem en eysde[1] voer dat liden, mer die mynne verwan die vrese. Ten dorden mael so en wort een droncken mensche niet lichtelick toornich om bespottinge, die men hem doet. Aldesgelijcs, doe Christus Ihesus bespot waert aen den cruce als een dwaes ende een crancksynnich mensche, doe en waert hi niet toornich; want die mynne maecte hem bereyt tot alre bespottinge, die men hem aendoen mocht. Ten vierden mael en schaemt hem een droncken mensche niet. Also was Christus also droncken van den wijn der mynnen, dat hi hem niet en schaemde opten berch van Calvarien voer al den volck, doe hi naect hinc aen den cruse tot enen aengaep alre menschen. Nochtant ghinc sijn schaemte boven alre reynre schemelre meechden schemelheit. Ten vijften mael so en vuelt een droncken mensche sijn wonden niet, also wael als voer of na. Desghelijcs so was Christus also droncken van den wijn der mynnen, dat hi sijn wonden niet en bevuelde, dier hi nochtant menich dusent had, ende om dit te bewisen so recte hi uut sijn hande ende arme aen den cruce ende liet sijn hande ende voeten doergraven mit nagelen. Niet hi en vuelde sijn wonden wael[2]; want hi leet meerre pijn van der mynster wonden dan alle martelaren ye geleden; mer die mynne tot ons was also groot, dat sy alle pinen boven ghinck. Ten sesten mael so is een droncken mensche also milde, dat hijt al ewech gheeft, dat hi heeft. Also was Christus also droncken van mynnen, dat hy mildelick ewech gaf al dat hi had. Sonderlinge so gaf hi ses dingen. Ten yersten mael gaf hi een oetmoedich begeerlick gebet uut tot God, sinen hemelschen Vader, voer sijn vianden. Ten anderen mael gaf hi sijn cleder den crucers. Ten dorden mael gaf

1) Hij ijsde niet.

2) Niet dat hij zijne wonden niet voelde.

hi sijn moeder Sunte Iohannes ende beval hoer Sunte Iohannes weder. Ten vierden mael gaf hi den moerdenaer dat paradijs. Ten vijften mael gaf hi sijn rijcke verdiensten der moeder, der heiliger kercken. Ten sesten maal gaf hi sijn ziel God, sinen hemelschen Vader, op mit al den zielen sijnre uutvercorenre, die doe waren ende noch namaels comen solden. Ten sevenden mael heeft een droncken mensche over hem, hoe hi meer drinct hoe hem meer dorst. Also was Christus Ihesus also droncken van den wijn der mynnen, dat hoe hi meer leet hoe hi meer begheerde te liden. Want doe hi hinck ende weynden [*sic*] hem hier ende daer als een swack wormken aen den cruce, ende niet en wist van groetheit der pinen, waer hi hem henen keren mocht — want hi en mocht een lit niet rueren dan sijn weerde hoeft, dat neychde hi op sijn borst, — het is te weten dat Christus Ihesus doe stont als een goet middelaer vóer God, den Vader, tusschen tween volken, die hem swaerlick vertoornt hadden, als die Heyden ende die Ioden, ontfangende wonden int gescheit [1], begerende alle menschen mit sinen hemelschen Vader te versuenen. Ja, hi was also droncken van mynnen, dat hi liever in dier groter pinen gehangen hadde totten ionxten dage toe, eer hi een ziele verloren had laten bliven bi sijnre scout [2]. Ende opdat hi ons mocht openbaer maken die mynne sijns herten, so sprack hi: mi dorst, recht of hi alle sijn voerleden pinen vergeten hadde. In Christo Ihesu was tweerhande dorst, als natuerlick ende overnatuerlick. Natuerlick, want hem alle sijn bloet ontloepen was, ende wi sien een mensche, die ter aderen laet, die is temael zeer dorstich op die tijt, meer dan voer of na. Hier merct, o getrouwe ziele, hoe dat die ghene die alle hemelsche ende eertsche creatueren verzaedt mitter claerheit sijns ewigen lichts, die verdorste ende verdroechde in den cruce van crachtiger heytten [3] der mynnen. Die sueticheit ende vroude der engelen waert gespijst mit edick ende gelaeft mit gallen. Oec dorste Christus overnatuerlick, ende dien dorst was hondertdusentwerf mere

1) Tot slechting van het pleit?

2) Schuld.

3) Hitte.

dan die yerste; want hi was also overdragende[1] groot, dat hi niet gelesschet en mocht werden van groetheit noch van lancheit der pinen noch van menichvoldicheit des lidens. Ja, die vlamme der mynnen was also sterck in hem als die doot; want gelijckerwijs als die doot geen dinck en wederstaet, also en heeft oec geen dinck Christum mogen beletten van den wercken onser salicheit, ende hart als die helle is geweest die vuericheit der mynnen, mit welker ons Christus Ihesus heeft gemynt; want gelijckerwijs als die helle van geenre pinen der onsaliger en mach gesaticht werden, also en mocht die mynne Christi in den wercken onser verloessinge niet uutgedaen werden noch verkoelt; want onse mynlike Here Ihesus Christus die heeft ons gemynt driesyns. Ten yersten sterckelick; want hem dorste na dat liden, ende hi haeste daertoe mit groter begeerten, als dat geiaechde herte na der fonteynen. Ende om dit opelick te toenen sprack hi tot Iudas: dattu doen salste, dat doet haestelick! Ten anderen mael heeft ons Christus Ihesus gemynt suetelick; want die bitterheit des lidens achte hi weelden ende die alreoverste waellust te wesen, ende daerom leet hi alle liden blidelick, ja begheerlick. Ten dorden mael heeft hi ons ghemynt volherdelick; want die bant der mynnen, daer wi hem mede toegevuecht ende verenycht waren, was also sterck, dat hi van ghenen liden noch van gheenre versmaetheit of bespottinge gebroken en mocht werden; want die vlamme der caritaten brande so zeer in hem, dat nye menschen also zeer en dorste na enighen dranck, noch nye mensche, die sterven most en begheerde so zeer te leven, als hem dorste den sunder van mynnen te verloessen ende hem dien mynlick te bewisen. Ende hierom mocht onse Here wael seggen: ic bin geworden als een droncken man, die vol is van wijn, ja der mynnen!

1) Overtreffend.

BIJLAGE VIII.

De Testamenten der devoten.

Op het slot van Brugmans eersten Brief (zie boven, bl. 217) wordt gewag gemaakt van een Testament, dat de Broeders des gemeenen levens te Deventer van den schrijver begeerden. Wat bedoeld wordt, kan blijken uit vele plaatsen van mijne Handschriften D en G, waar mede van Testamenten gesproken wordt. Het was namelijk onder de devoten der vijftiende eeuw gewoon, dat zij, wanneer zij stierven of dachten te zullen sterven, aan de hen omringende vrienden en geestverwanten nog eenige woorden van vermaning toespraken, die door de nablijvenden doorgaans met liefde herdacht en als uitdrukking van „den uitersten wil" der afgestorvenen beschouwd werden. Zulk een Testament wenschten Egbertus ter Beek en zijne Broederen van den hoogbejaarden en kranken Brugman. Dat men diergelijke laatste vermaningen somtijds in schrift stelde, opdat zij des te beter van de vergetelheid bewaard zouden blijven, laat zich vermoeden. Zeker is het echter, dat men uit de biographiën, welke aan de nagedachtenis van uitmuntende devoten gewijd waren, somtijds die gedeelten afschreef, waarin hunne laatste lessen waren opgeteekend, en dat zulke gedeelten, op afzonderlijke bladen gesteld, onder den titel van Testamenten in omloop kwamen. Diergelijke stukken, twee in getal, komen voor in het boven, bl. 197, vermeld Handschrift, waarvan ik het gebruik aan den Hoogl. H. W. Tydeman te danken heb, namelijk „het Testament van Amilius van Buren," den Deventerschen Rector en opvolger van Florens Radewijns, dat aan de levensbeschrijving van Amilius door Thomas à Kempis (*Oper. Omn.* T. III. p. 110, 111) ontleend werd, en „het Testament van Johannes Heusdeu," den bekenden Prior van Windesheim, dat uit het *Chronicon Windesemense* (p. 335—339) werd overgenomen. Ofschoon de historische inhoud van het laatst gemelde stuk uit genoemd werk van J. Busch bekend is, willen wij het hier echter, gelijk het in het Handschrift gevonden wordt,

plaatsen èn om den wille van den eigenaardigen vorm, welken men aan het verhaal van Busch gaf, èn om den wille van de groote zeldzaamheid van het *Chronicon Windesemense* zelf.

Testamentum Prioris Johannis Heusden.

Dominus Johannes Heusden, Prior in Wyndesem, anno Domini millesimo quadringentesimo vicesimo quarto convocavit omnes Patres et Fratres Congregationum de Daventria et de Zwollis et de Monte Sancti Hieronimi [1], et recensuit eis causam fundationis Wyndesem et renovavit charitatem cum eis, sicut habetur ad longum in Vita eius in Libro illustrium virorum Windesemensium, in primo Libro, capitulis decimo-octavo et decimo-nono.

Hic venerabilis Pater, cum esset grandævus, commisit valde studiose omnibus Fratribus suis, quod hospitalitatem servarent et pauperibus, ad portam venientibus, benefacerent. Quodam tempore legit litteras, sibi missas a Domino Theodorico Herxen, Patre Zwollensi [2], in quibus fuit querimonia, quod portarius Windesemensis tempore quodam vespertino negaverit duobus scholasticis [3] hospicium, et illi, quia nox imminebat, dormierunt in magali [4] cuiusdam rustici. Mox, ut legit ista, aperuit Epistolare Beati Augustini, et coniectis oculis in librum, primum occurrit ei: „cum discerni nequeant boni a malis, mali benigne tolerandi sunt, ne boni pariter cum eis excludantur." Post hoc convenientibus Fratribus in unum, commisit eis inter plura alia verba, charitatem concernentia, hæc, scilicet quod ymmo hospites, undecunque etiam advenientes, benigne susciperent, pie pertractarent, hospicia et alimenta graciose eis impertirent, et pauperibus ad

1) Zie boven, bl. 216.
2) Zie boven, bl. 90.
3) Scholieren der Zwolsche Fraters.
4) *Magalis* = *machalis* is het Fransche *machau*, een hooi- of graanberg. Zie Du Cange in v.

portam de panibus et carnibus, caseis, butyro, piscibus et potibus suis cæterisque ciborum reliquiis more consueto libenter contribuerent. „Quamdiu," inquit, „hoc fecerimus, etiam vestes sive pecuniam egentibus pie erogando, Dominus erit nobiscum et in cunctis temporalibus et spiritualibus nobis optime providebit. Si autem contrarium fecerimus, sine dubio Domino non placebit, qui ad hoc nostrum monasterium institui voluit, ut omnes, pietatis causa hinc inde advenientes, in anima et corpore pariter reficerentur. Multos enim intelleximus ex lectione mensae, quam hospitalarius eis legit, corde compunctos ad emendationem vitae ex tunc aspirasse [1]; Quamobrem haec promissa nulla mundi via decernimus intermittenda. Cum autem dictis pauperibus et devotis hospitibus manus nostras retraxerimus, Dominus etiam manus suas retrahet a nobis, et in cunctis etiam necessariis deficiemus. Ubi autem *date* a monasterio nostro fuerit exclusum, ibi etiam *dabitur* continuo excludetur. Date ergo, ait Christus in Evangelio, et dabitur vobis, et quod uni ex minimis meis fecistis, michi fecistis. Conemur itaque sollicitius singulis advenientibus largam exhibere charitatem, et Dominus erit nobiscum, ab omni malo nos custodiens omnibusque bonis hic et in futuro semper nos implens. Quodsi pauperes excluserimus, Deum a nobis excludemus, et quia scholæ sunt Daventriæ et Zwollis, nos vero in medio earum positi, si ergo clerici, hinc inde venientes, prandere seu etiam pernoctari humiliter petierint, bene exhibeamus illis charitatem, etiam si solum propter victum aut hospicium advenerint, quoniam nullum dubium quin plures in viros bonos evadent, etc. Si autem huiusmodi clerici aut hospites fuerint inquieti, admoneantur et cicius expediantur. Sed utique nemo excludatur!"

Haec ille pro Testamento eis reliquit!

1) De gewone tafel-lectuur voor de gasten te Windesheim was een Nederduitsch boekske, dat over de zoogenaamde „vier uitersten (dood, oordeel, pijn der hel en blijdschap des eeuwigen levens)" handelde. Zie *Chron. Windes.* p. 337. Was het eene vertaling van het werkje van Dionysius Carthusianus? Maar er waren zoo vele boekskens onder dien titel in omloop.